

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.446>

<https://orcid.org/0000-0002-8435-090X>

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Diana Burbienė

Santykinio laiko raiška rusų ir lietuvių kalbose

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
filologijos kryptis (H 004)

VILNIUS 2023

Disertacija rengta 2009–2022 metais Vilniaus universitete

Mokslinė vadovė –

prof. dr. Ala Lichačiova (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija – H 004).

Mokslinė konsultantė –

doc. dr. Saulutė Juzelėnienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija – H 004).

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.446>

<https://orcid.org/0000-0002-8435-090X>

VILNIUS UNIVERSITY

INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

Diana Burbienė

Expressing Relative Time in Russian and Lithuanian

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philology (H 004)

VILNIUS 2023

This dissertation was written between 2009 and 2022 at Vilnius University.

Academic supervisor –

Prof. Dr. Ala Lichačiova (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

Academic consultant –

Assoc. Prof. Dr. Saulutė Juzelėnienė (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

TURINYS

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	8
LENTELIŲ SĄRAŠAS.....	9
SANTRUMPOS IR ŽENKLAI.....	11
ĮVADAS.....	12
1. LAIKAS KAIP SANTYKIS, PAŽINIMO IR KALBOS OBJEKTAS... 18	
1.1. Laiko pažinimo problema.....	18
1.1.1. Statiškumo ir dinamiškumo priešstata	19
1.1.2. Išorinio ir vidinio laiko priešstata	22
1.1.3. Laiko kaip linijos, erdvės ir būties patyrimo sampratų priešstata.....	26
1.1.4. Absoliutaus ir santykinio (reliatyvaus) laiko priešstata	29
1.2. Laiko apibrėžimo problema gramatikos požiūriu.....	31
1.2.1. Absoliutūs ir santykiniai laikai.....	31
1.2.2. Šifteriai ir laiko deiksė	37
1.2.3. Kalbamasis momentas ir atskaitos taškas.....	38
1.2.4. Atskaitos taškas ir kontekstas.....	43
1.2.5. Laikas ir veiksmožodžio leksinė reikšmė.....	45
1.3. Apibendrinimas	46
2. SANTYKINIS LAIKAS GRAMATIKOJE	47
2.1. Santykinis laikas ir taksis	48
2.2. Santykinio laiko tipai raiškos požiūriu.....	50
2.2.1. Santykinio laiko raiškos priemonės rusų ir lietuvių kalbų gramatikose	52
2.2.2. Konverbai kalbų tipologijos požiūriu.....	54
2.2.3. Rusų ir lietuvių kalbų konverbų gramatiniai ypatumai	54
2.2.3.1. Rusų ir lietuvių kalbos konverbų ypatumai sakinio funkcijų požiūriu.....	54
2.2.3.2. Rusų ir lietuvių kalbos konverbų formos kilmės ir dabartinės normos požiūriu.....	57
2.2.3.3. Rusų ir lietuvių kalbos konverbai subjekto raiškos požiūriu.....	58

2.2.3.4. Rusų ir lietuvių kalbų konverbų ypatumai laiko ir veiklo kategorijų požiūriu	60
2.3. Santykinio laiko semantiniai tipai	63
2.4. Apibendrinimas	66
3. KONVERBAI IR JŲ KONTEKSTAI RUSŲ IR LIETUVIŲ KALBOSE	67
3.1. Kiekybiniais duomenimis grįsti gramatikos reiškinių tyrimai	67
3.2. Tyrimo metodika	70
3.2.1. Parengiamasis tyrimas: konverbai NRKT ir DLKT tekstynuose	70
3.2.2. Specializuota tyrimo imtis, analizės principai	75
3.3. Analizės rezultatai	80
3.3.1. Konverbų darybos ir veiklo ypatumai	81
3.3.1.1 Konverbai veiksmažodžių darybos požiūriu	81
3.3.1.2 Rusų kalbos perfektyviniai padalyviai ir lietuvių kalbos veikiamieji būtojo laiko dalyviai veiklo požiūriu	83
3.3.1.3 Rusų kalbos imperfektyviniai padalyviai ir lietuvių kalbos pusdalyviai veiklo požiūriu	86
3.3.2 Konverbų sakinių raiškos ypatumai	88
3.3.2.1 Subjekto raiška	88
3.3.2.2 Konverbą jungiančio predikato raiška	90
3.3.2.3 Konverbo pozicija tarinio atžvilgiu	109
3.3.3 Konverbų sakinių semantiniai ypatumai	111
3.3.3.1. Bendras sakinio kontekstas ir laiko plotmės semantika	111
3.3.3.2. Laiko ir modalumo semantika	117
3.3.3.3. Situacijos subjektas	122
3.3.3.4. Situacijų semantinės sferos ir semantiniai predikatų tipai	128
3.3.3.5. Teliškumas	131
3.4. Rezultatų apibendrinimas	136
4. LAIKO IR SANTYKIO SEMANTIKA IR RAIŠKA KONVERBŲ SAKINIUOSE	138
4.1. Vienalaikiškumo semantika: ‘ <i>p</i> metu <i>Q</i> ’	138
4.1.1. Besitęsiančių situacijų vienalaikiškumas	138

4.1.2. Pagrindinis įvykis šalutinės besitęsiančios situacijos fone	143
4.1.3. Besitęsiančio situacijos ir ankstesnės situacijos rezultato vienalaikiškumas	145
4.1.4. Dviejų situacijų rezultatų vienalaikiškumas.....	146
4.2. Ankstesnumo semantika ‘ p , po to Q ’	149
4.3. Vėlesnumo semantika ‘prieš p , Q ’	150
4.4. Sąsajos semantika.....	152
4.4.1. Būdo semantika ‘ Q p būdu’	154
4.4.2. Priežasties semantika ‘ p , todėl Q ’	156
4.4.3. Sąlygos semantika ‘kai p , Q ’	157
4.4.4. Nuolaidos semantika ‘nepaisant p , Q ’	161
4.4.5. Tikslų semantika ‘siekiant p , Q ’	161
4.5. Koincidencijos semantika ‘ p , tuo pačiu Q ’	162
4.5.1. Veiksmas ir veiksmo priemonė.....	164
4.5.2. Veiksmas ir atsitiktinė veiksmo pasekmė	166
4.5.3. Veiksmas ir tikslingas rezultatas	168
4.5.4. Interpretacija / vertinimas ir rezultatas.....	169
4.6. Apibendrinimas	172
IŠVADOS.....	173
LITERATŪRA	177
1 PRIEDAS	196
2 PRIEDAS	199

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Verpstės, M. K. Čiurlionio dailės muziejus (nuotraukos iš Vaiškūnas 2005).....	28
2 pav. Deiktinių žodžių (demonstratyvų) klasifikacija (pagal Levinson 2004, 108)	38
3 pav. Hanso Reichenbacho anglų kalbos veiksmažodžio laikų schemos (pagal Reichenbach 1947/2005)	42
4 pav. Viktoro Chrakovskio santykinio laiko semantinių tipų klasifikacija (pagal Храковский 2009, 31)	64
5 pav. Santykinio laiko žymėjimo funkcijų suderinimo galimybės polifunkcinėse formose (pagal Муравьев 2015, 174)	66
6 pav. Anotuoto DLKT tekstyno paieškos rezultatų langas (pavyzdys)	77
7 pav. Situacijų susietumo semantikos modelis (sudarytas autorės)	163
8 pav. Santykinio laiko tipų distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės).....	165

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Marko Terencijaus Varono lotynų kalbos veiksmažodžio laikų sistemos modelis (pagal Varro 1938, 516)	33
2 lentelė. Johano Nicolajaus Madvigo lotynų kalbos veiksmažodžio laikų sistemos modelis (pagal Madvig 1859, 288).....	34
3 lentelė. Otto Jesperseno laiko kategorijos modelis (pagal Есперсен 1958:300).....	36
4 lentelė. Romano Jakobsono rusų kalbos veiksmažodžio gramatinių kategorijų lentelė (pagal Jakobson 1957/1971).....	40
5 lentelė. Rusų ir lietuvių kalbos konverbų palyginimas veiksmo subjekto raiškos požiūriu (sudaryta autorės).....	58
6 lentelė. T. G. Akimovos ir N.A. Kozincevos santykinio laiko semantinių tipų klasifikacija (sudaryta autorės pagal Акимова, Козинцева 1987).....	63
7 lentelė. Konverbų vartojimo dažnumas NRKT ir DLKT automatinės morfologinių formų paieškos duomenimis (sudaryta autorės)	73
8 lentelė. Specializuotos imties konverbai darybos požiūriu (sudaryta autorės).	83
9 lentelė. Priešdėlių distribucija specializuotos imties konverbuose (sudaryta autorės)	84
10 lentelė. Subjekto raiška konverbų sakiniuose (sudaryta autorės).....	88
11 lentelė. Konverbus jungiančių predikatų tipai (sudaryta autorės).....	91
12 lentelė. Pagalbinis dėmuo sudurtiniame tarinyje (sudaryta autorės).....	95
13 lentelė. Konverbus jungiančių veiksmažodžių gramatinių formų distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės).....	106
14 lentelė. Konverbus jungiančių predikatų veiksmo tipo distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės).....	108
15 lentelė. Konverbo pozicija prijungiančio nario atžvilgiu (sudaryta autorės)	109
16 lentelė. Laiko interpretavimo modelio tipai konverbų sakiniuose (sudaryta autorės).....	115
17 lentelė. Laiko plotmės semantika imtyje (sudaryta autorės).....	122
18 lentelė. Konverbų konstrukcijų subjektų semantiniai profiliai (sudaryta autorės).....	123
19 lentelė. Konverbų sakinių žymimų situacijų semantinės sferos (sudaryta autorės).....	128
20 lentelė. Konverbus jungiančių komunikacijos, pažinimo, slinkties predikatų distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės).	130
21 lentelė. Konverbus jungiančių veiksmažodžių veiksmas būtajame laike (sudaryta autorės).	132
22 lentelė. Konverbus jungiančių veiksmažodžių vidinės ribos semantika esamajame laike (sudaryta autorės)	133
23 lentelė. Fazinių veiksmažodžių distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės).....	135

24 lentelė. Sakinių, žyminčių besitęsiančių situacijų vienalaikiškumą, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)	139
25 lentelė. Sakinių, žyminčių įvykio ir šalutinės besitęsiančios situacijos vienalaikiškumą, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)	143
26 lentelė. Sakinių, žyminčių proceso ir anstesnės situacijos vienalaikiškumą, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)	145
27 lentelė. Sakinių, žyminčių dviejų situacijų rezultatų vienalaikiškumą, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)	149
28 lentelė. Konverbų, žyminčių ankstesnę situaciją, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės).....	150
29 lentelė. Konverbų, žyminčių vėlesnę situaciją, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės).....	151
30 lentelė. Santykinio laiko neutralizacijos pavyzdžiai sąlygos sakiniuose (sudaryta autorės).....	160
31 lentelė. Sakinių, žyminčių koincidenciją, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės).....	164
32 lentelė. Konverbai junginyje <i>padaryti klaidą</i> būtajame laike DLKT (sudaryta autorės).....	172

SANTRUMPOS IR ŽENKLAI

- C.IPF – imperfektyvinis konverbas
C.PF – perfektyvinis konverbas
DLKG – *Dabartinė lietuvių kalbos gramatika*
DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*
DLKT G – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno grožinės literatūros patekstynis*
DLKT M – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno negrožinės (mokomosios, mokslo, mokslo populiarinimo) literatūros patekstynis*
DLKT P – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno publicistikos patekstynis*
DLKT S – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno sakininės kalbos patekstynis*
LKG – *Lietuvių kalbos gramatika*
NRKT – *Nacionalinis rusų kalbos tekstynas* (rus. *Национальный корпус русского языка, НКРЯ*)
NRKT G – *Nacionalinio rusų kalbos tekstyno grožinės literatūros patekstynis*
NRKT M – *Nacionalinio rusų kalbos tekstyno negrožinės (mokomosios, mokslo, mokslo populiarinimo) literatūros patekstynis*
NRKT P – *Nacionalinio rusų kalbos tekstyno publicistikos patekstynis*
NRKT S – *Nacionalinio rusų kalbos tekstyno sakininės kalbos patekstynis*
RKG – *Rusų kalbos gramatika* (rus. *Русская грамматика, РГ*)
RKTG – *Rusų kalbos tekstyno gramatika* (rus. *Русская корпусная грамматика, РКТГ*)
V.IPF – imperfektyvinis veiksmažodis
V.PF – perfektyvinis veiksmažodis
: (dvitaškis) – ryšys tarp pamatinės ir išvestinės žodžio formų
→ (rodyklė) – ryšys tarp pamatinio žodžio ir vedinio
„“ (lietuviškos kabutės) – citata
‘’ (viršutinės kabutės) – žodžio sakinio, konstrukcijos reikšmė
[] (laužtiniai skliaustai) – 1) pavyzdžio šaltinis; 2) išskiriamas prasminis tekstinio pavyzdžio fragmentas
<> (kampiniai skliaustai) – konverbo konstrukcijos pavyzdžio pagalbinė dalis
SUMAŽINOS DIDŽ. R. – konceptas, metafora

ĮVADAS

Laikas, būdamas pamatine būties kategorija, neabejotinai turi ypatingą reikšmę kalboje, kuri yra susieta su laiku įvairiais aspektais. Vienas iš jų susijęs su pačia kalbos prigimtimi: kalbos funkcionavimas remiasi ją sudarančio kodo dvilypumu laiko požiūriu – nors sąsaja tarp ženklo ir jo reikšmės yra nekintanti, tačiau kartu gali būti aktualizuojama kalbėjime, kuris savaime yra laikinas, linijiškas, vienakryptis procesas.

Kitas aspektas kalboje – laikas yra žmogaus patirties, pažinimo, mąstymo, veiklos objektas, kurio konceptualizavimo būdai skirtingose kalbose turi ir universalių, ir ypatingų bruožų. Daugeliui pasaulio kalbų, tarp jų rusų bei lietuvių, būdingi saviti kodų rinkiniai laikui žymėti, reikšti ir suprasti. Mokslui šie rinkiniai yra įdomūs įvairiomis prasmėmis: ir kaip kodo vartojimo dėsningumų visuma, kuri gali būti aprašoma siekiant taikomųjų tikslų, ir kaip medžiaga, leidžianti analizuoti laiko konceptualizavimo dėsningumus, būdingus tiek konkrečioms kalboms, tiek ir universalius. Bendri laiko raiškos priemonių bruožai konkrečiose kalbose, taip pat jomis žymimų reiškinų universalumas sudaro prielaidas atlikti gretinamuosius kalbų tyrimus, kuriuose būtų analizuojamas santykinis laikas skirtingose kalbose. Šiame darbe analizuojama dviejų kalbų – rusų ir lietuvių gramatinė santykinio laiko raiška.

Darbo objektas

Šio darbo tyrimo objektas – santykinio laiko semantika ir jos gramatinė raiška rusų ir lietuvių kalbų konverbų sakiniuose.

Santykinis laikas arba taksis (nuo sen. gr. *ταξις* – tvarka, padėtis) šiuolaikiniame kalbos moksle buvo apibrėžtas Romano Jakobsono kaip kategorija, kuri apibūdina vieną nusakomą faktą kito nusakomo fakto atžvilgiu neatsižvelgiant į kalbamąjį momentą (Jakobson 1957/1971, 134). Toks Jakobsono pasiūlytas apibrėžimas leidžia suvokti šią kategoriją ir kaip gramatinę, ir kaip semantinę, ir jai priskirti įvairius reiškinis: tiek leksinius vienetus, pavyzdžiui,rieveiksmius rus. *раньше, позже*, liet. *tada, anksčiau* ar būdvardžius rus. *ранний, поздний*, liet. *ankstesnis, vėlesnis*, tiek tam tikrus morfologinius rodiklius, pavyzdžiui, pusdalyvio priesagą *-dam-*, tiek sintaksinius *consecutio temporum* tipo gramatinių laikų formų tarpusavio derinimo dėsningumus (angl. *sequence of tenses*, SOT). Šio plataus požiūrio į taksio kategoriją laikosi ryškiausi Peterburgo funkcinės gramatikos mokyklos atstovai Aleksandras Bondarka (Бондарко 1984, 1987a, 1987b, 1996, 1999) ir Viktoras Chrakovskis (Храковский 2001, 2004, 2009).

Pastarųjų metų tipologinio pobūdžio darbuose (Храковский, red. 2009; Муравьев 2017) laikomasi požiūrio į santykinį laiką kaip gramatinėmis priemonėmis žymimą universalią funkcinę semantinę kategoriją. Remiantis šiuo požiūriu, tikslinė gramatinė santykinio laiko raiškos priemone rusų kalboje laikytini padalyviai, o lietuvių kalboje – pusdalyviai, padalyviai ir, kai kuriais atvejais, t. y. apozicinėje vartosenoje, būtojo laiko dalyviai.

Visas šias veiksmažodžio formas sieja konverbo (angl. *converb*) sąvoka, nurodanti į aplinkybės funkciją atliekančias nefinitines veiksmažodžio formas (Haspelmath 1995, 1999; Ylikoski 2003; Nedjalkov, Nedjalkov 1987; Nedjalkov 1995; van der Auwera 1998; Pakerys 2014, 52; Plungian 2011, 129; Генюшене 2014).

Tyrimo naujumas ir aktualumas

Rusų kalbos konverbai yra nemažai tyrinėti (Babby, Frank 1998; Birzer 2010; Krave 2010; Белявцева 1999, 2006; Богуславский 1977; Ковальская 2016; Кудрявцева 2012, 2013a, 2013b), tačiau kai kurie su rusų kalbos padalyviais susiję klausimai lieka aktyvių diskusijų lauke, ypač aktualūs išlieka jų kilmės (Абхулдакова 2007, Добрушина 2009, Живов 2012, Пичхадзе 2016) ir padalyvių vartojimo normos klausimai (Йокояма 1983; Онипенко, Биккулова 2011, 2012, 2016a, 2016b, Шмелева 1984).

Lietuvių kalboje konverbų sąvoką atitinkančios veiksmažodžio formos daugiausia tyrinėtos Vytauto Ambrazo (1962, 1965, 1968, 1972, 2006, taip pat Амбразас 1990). Taip pat verta paminėti Jono Balkevičiaus (1962), Nijolės Sližienės (1968), Loretos Vaičiulytės-Semėnienės (2010) darbus. Pastaruoju metu lietuvių kalbos konverbai analizuojami įvairiuose tipologinio pobūdžio darbuose (Вимер 2004, 2009; Аркадьев 2011; Генюшене 2014, Usonienė, Vincent 2018; Sakurai 2008).

Vis dėlto santykinio laiko semantikai ir jos raiškos būdams rusų ir lietuvių kalbose gretinti skirtų mokslinių darbų beveik nėra. Iš jų galima paminėti nedidelį skyrių Kazimiero Musteikio monografijoje (Мустейкис 1972), du rusų kalbos padalyvio vertimo problemoms skirtus straipsnius (Brazauskienė, Miškiniene 2007; Вишняускене 2008) ir šio tyrimo metu parengtą straipsnį (Lichačiova, Burbienė 2021).

Šiame darbe keliamos temos aktualumą lemia ne tik gretinamojo pobūdžio mokslo darbų stygius, bet ir nagrinėjamų kalbos reiškinių tikrovės sudėtingumas ir įvairiapusiškumas, kuriuose daugiausia klausimų kelia nelygiavertis rusų ir lietuvių kalbų veiksmo gramatiškumo laipsnis ir skirtingas veiksmažodžio laikų ir veiksmo morfologinio žymėjimo inventorius.

Kita priežastis, skatinanti tyrinėti šią temą, yra išsamus, reprezentatyvia tekstyne pavyzdžių imtimi grįsto konverbų kontekstų ir jų semantikos tipų

gretinamojo aprašo poreikis. Toks aprašas būtų naudingas nuodugnesniam gramatinių laikų ir veiksmo kategorijų suvokimui ir tolesniems jų tyrimams, galėtų papildyti esamus konverbų semantikos aprašus. Tyrimo rezultatai tokiu būdu galėtų suteikti vertingos praktinės medžiagos rusų ir lietuvių, kaip negimtųjų kalbų, dėstymo metodikoms pagrįsti ir sudaryti, taip pat šių kalbų vertimo teorijai ir praktikai tobulinti.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Disertacijos tikslas – ištirti santykinio laiko semantinius tipus ir jų raišką rusų ir lietuvių kalbų konverbų sakiniuose.

Šio reiškinio gretinamąjį tyrimą rusų ir lietuvių kalbose sąlygoja semantiniai ir struktūriniai kalbų panašumai. Semantinį panašumą lemia vienodas laiko sampratos suvokimas, atitinkantis Vakarų mąstymo tradiciją. Struktūros požiūriu ir rusų, ir lietuvių kalbai būdingi sakiniai (toliau – konverbų sakiniai), kuriuose galima išskirti konverbo ir jį jungiančio predikato gramatinę konstrukciją.

Disertacijoje keliami šie uždaviniai:

1. apžvelgti laiko sampratas Vakarų filosofijoje ir kalbos moksle bei atskleisti laiko teorinio pažinimo problematiką ir šiuo pagrindu paaiškinti teorinį laiko kaip santykio modelį;
2. aptarti požiūrius į santykinio laiko kategoriją gramatikose ir jos ypatumus rusų ir lietuvių kalbose;
3. sudaryti reprezentatyvią palyginamųjų tekstynų medžiaga paremtą pavyzdžių imtį ir išanalizuoti kontekstus, būdingus konverbų vartojimui rusų ir lietuvių kalbose, išskirti ir aprašyti santykinio laiko semantiką konverbų sakiniuose lemiančius veiksniai;
4. suklasifikuoti ir aprašyti semantinius reiškiamo santykio tipus ir sugretinti jų raiškos būdus;
5. palyginti ir paaiškinti veiksmo kategorijos funkcionavimo ypatumus rusų ir lietuvių kalbų konverbų sakiniuose.

Tyrimo medžiaga ir metodai

Tyrimo medžiagą (konverbų sakinių pavyzdžius) sudaro du blokai:

1. Visą tiriamosios medžiagos bloką sudaro iš *Nacionalinio rusų kalbos tekstyno* (toliau – NRKT), Vytauto Didžiojo universiteto *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (toliau – DLKT), spausdintinių, radijo ir televizijos žiniasklaidos priemonių, grožinės, mokomosios ir mokslinės literatūros kūrinių, literatūrinių vertimų surinkti konverbų sakinių pavyzdžiai.

2. *Specializuotą*, tekstynais grįstą (angl. *corpus-based*) tyrimo medžiagos bloką sudaro 1200 rusų ir lietuvių konverbų pavyzdžių, atrinktų iš NRKT ir

DLKT anotuotų patekstynių. Specializuoto bloko imtis sudaryta remiantis reprezentatyvumo ir palyginamumo principais, atitinkančiais tekstynų lingvistikos teorijoje nubrėžtas gaires (McEnery, Hardie 2012; McEnery, Wilson 2001; Biber, Conrad, Reppen 1998). Imtį lygiomis dalimis sudaro rusų kalbos imperfektyvinių padalyvių, perfektyvinių padalyvių, lietuvių kalbos pusedalyvių ir aplinkybinės reikšmės veikiamųjų būtojo laiko dalyvių iš grožinės literatūros, negrožinės literatūros (mokomojo, mokslinio, šviečiamojo pobūdžio literatūros) ir sakytinės kalbos patekstynių, apimančių šiuolaikinių rusų ir lietuvių kalbų laikotarpį (1970–2015 metų rusų kalbos tekstai ir transkriptai, 1990–2008 metų lietuvių kalbos tekstai ir transkriptai). Atitinkami imties segmentai parinkti siekiant palyginti ir įvertinti galimus atitinkamų konverbų funkcionavimo bendrus požymius ir skirtumus minėtose diskurso ir literatūros srityse.

Tyrimo metu buvo taikomas įvairių metodų kompleksas. Dėl NRKT ir DLKT anotuotų gramatinių formų paieškos sistemų skirtumų specializuoto bloko rusų kalbos konverbų imtis buvo surinkta *nuoseklios atrankos metodu*, o lietuvių kalbos konverbų imtis buvo surinkta *sisteminės (mechaninės) atrankos metodu*. Abiejų blokų imčių vienetai (konverbų sakiniai) buvo tiriami *komponentų analizės* ir *semantinės analizės metodais* išskiriant konverbų, pamatinių veiksmažodžių ir kitų potencialių laiko santykio rodiklių komponentus. Specializuoto bloko imčių vienetai buvo grupuojami pagal raiškos požymius, nustatytus *morfologinės* ir *semantinės analizės metodais*. Specializuotos imties sakinių komponentų semantikos ir raiškos požymiai, sudarantys konverbų funkcionavimo profilius, buvo žymimi ir kiekybiškai apdoroti automatinio skaičiavimo įrankiais *MS Excel* programa. Specializuoto bloko tyrimo rezultatai apibendrinti *gretinamuoju ir aprašomuoju metodais*. Bendro bloko pagrindu išskirtų santykinio laiko semantinių sričių aprašas (laiko santykių klasifikacija) sudarytas *modeliavimo metodu* remiantis analogiškėmis klasifikacijomis (Акимова, Козинцева 1987; Муравьев 2017), o atitinkamų santykių raiškos tipai rusų ir lietuvių konverbų sakiniuose aprašyti *gretinamuoju metodu*.

Ginamieji teiginiai

- Pagrindinis gramatinis santykinio laiko semantikos veiksnys dabartinės rusų kalbos konverbų sakiniuose yra veiksmažodžio veiklo tipas.
- Dabartinės lietuvių kalbos konverbų sakiniuose svarbūs santykinio laiko semantikos veiksniai yra tiek veiksmažodžio laiko formų opozicija, tiek veikslų opozicija.
- Rusų ir lietuvių kalbų konverbų semantikoje yra reikšminga skirti santykinio laiko, sąsajos ir koincidencijos semantines sritis.

- Rusų ir lietuvių kalbos konverbų invariantine reikšme galima būtų laikyti santykio arba susietumo (rus. *сопряженность*) reikšmę, bendrą laiko santykio, sąsajos santykio ir koincidencijos santykio tipams.

- Lietuvių kalbos dviaveikšlių veiksmažodžių pusdalyviai laiko santykio kontekste funkcionuoja kaip rusų kalbos antrinių imperfektyvų padalyvių ekvivalentai ir žymi vienalaikiškumą, o koincidencijos kontekste gali žymėt įvykių sutapimą kaip rusų kalbos perfektyviniai padalyviai.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, keturi skyriai ir išvados.

Įvade pristatomas darbo objektas, temos naujumas bei aktualumas, pateikiamas disertacijos tikslas ir uždaviniai, nusakomi metodai ir ginamieji teiginiai.

Pirmajame skyriuje, siekiant paaiškinti laiko kaip santykio modelį ir pristatyti esmines darbo temos sąvokas, apibendrinami filosofiniai laiko pažinimo klausimai ir aptariamos laiko semantikos lingvistinio aprašymo teorinės problemos.

Antrasis skyrius skirtas aptarti santykinio laiko kategoriją gramatikoje. Šiame skyriuje aptariama, kokius kalbos reiškinius apima ši kategorija, kokie yra gramatiniai santykinio laiko raiškos būdai, apžvelgiami konverbų, t. y. specializuotų santykinio laiko raiškos priemonių, ypatumai rusų ir lietuvių kalbose, santykinio laiko semantinių tipų klasifikavimo būdai.

Trečiajame skyriuje pristatoma specializuotos imties rusų kalbos padalyvių, lietuvių kalbos pusdalyvių ir būtojo laiko dalyvių sakinių analizė, atlikta remiantis NRKT ir DLKT anotuotos dalies grožinės literatūros, mokomosios ir mokslinės (negrožinės) literatūros, sakytinės kalbos patekstiniais, ir aprašomi konverbų funkcionavimo ypatumai nagrinėjamos kalbose ir diskursų tipuose.

Ketvirajame skyriuje, remiantis laiko kaip santykio modeliu ir bendrosios tyrimo imties konverbų sakinių analize, aprašomi ir klasifikuojami rusų ir lietuvių kalbų konverbais žymimų santykių semantiniai tipai.

Tyrimo medžiaga ir rezultatai yra iliustruojami ir apibendrinami 32 lentelėse, 8 paveikslėliuose ir 2 prieduose.

Darbo išvadose apibendrinami tyrimo rezultatai.

Darbo apibavimas

Disertacijos tema paskelbti straipsniai:

1. Lichačiova, Ala, Diana Burbienė 2021. Конвербы в русском и литовском языках. *Kalbų studijos*, 38, 61–80.

2. Burbienė, Diana, Saulė Petronienė 2018. Relative tenses, linguistic relativism and media language. *Cross-Inter-Multi-Trans: proceedings of the*

13th World Congress of the International Association for Semiotic Studies (IASS/AIS), 26–30 June, 2017, Kaunas, Lithuania, 497–505.

3. Вилькелёнок, Диана 2012. Аспект относительности в грамматической категории времени. *Kalby studijos*, 20, 45–56.

Disertacijos tema konferencijose skaityti pranešimai:

1. Конвербы в русско-литовской переводной литературе: передача временных и аспектуальных значений // *Intermediality in Communication: Translation, Media, Discourse, 2020 m. rugsėjo 24–25 d., Kaunas, KTU.*

2. Santykinis laikas rusų ir lietuvių kalbų konverbų konstrukcijose // 56. prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference „Gramatika un valodas apguve”, 2020 m. kovo 19–20 d., Riga, LU.

3. ‘Dabar’ and ‘Dabar’: Temporal Markers and Structures in Lithuanian News Discourse (kartu su R. Česonienė). *Time and Tense in Circum-Baltic, International Scientific Conference, 2018 m. birželio 19–20 d., Vilnius, VU.*

4. Deiktinis laikas ir taksis medijose. *Texts and Contexts: The Phenomenon of Boundaries, International Scientific Conference, 2017 balandžio 27–28 d., Kaunas, VU.*

5. Temporal deixis in news media (kartu su M. Sabaliauskiene) *Creativity, diversity, development: 2nd international congress of humanities (ICoN2015), 2015 m. gegužės 29 d., Kaunas.*

1. LAIKAS KAIP SANTYKIS, PAŽINIMO IR KALBOS OBJEKTAS

Laiko fenomenas nuo seno yra filosofų ir fizikų dėmesio objektas, aiškintas gana prieštaringai, sulaukęs įvairių hipotezių, bet ne galutinio, nenuginčijamo apibrėžimo. Jau daugiau nei šimtmetį laikas yra tiriamas ne tik filosofijos ir fizikos mokslų tyrėjų, bet ir sociologijos, kultūrologijos, psichologijos sričių specialistų, praturtinančių naujomis išvalgomis lingvistinius laiko raiškos ir semantikos tyrimus. Šiame skyriuje pateikta teorinių požiūrių į laiką apžvalga. Poskyris 1.1 skirtas apžvelgti svarbesnes idėjas laiko pažinimo problemos tyrinėjimams Vakarų filosofijoje ir moksle. Poskyryje 1.2 bus apžvelgtos laiko raiškos ir semantikos lingvistinių tyrinėjimų ištakos gramatikoje, pagrindiniai veiksmažodžių laikų sistemos aprašo modeliai, santykinio laiko klausimo gramatikos moksle raida.

Šioje dalyje bus pristatytos svarbiausios teorinės prielaidos, terminologinės skirtys ir sąvokos, kuriomis grindžiama tiriamoji šio darbo dalis.

1.1. Laiko pažinimo problema

Mokslinis domėjimasis laiko problematika siekia Antikos laikus, tačiau gryno, laisvo nuo mokslinių uždavinių ir formuluočių žmogaus dėmesio laiko klausimams turbūt reikėtų ieškoti dar anksčiau. Sunku būtų paneigti prielaidą, kad laiko suvokimas žmogui gimsta kartu su sąmoninga savo patirties refleksija. Pirmuosius mėginimus reflektuoti laiką antropologai išvelgia seniausiuose artefaktuose, teikiančiuose žinių apie pirmykštį žmogų. Įvairių kultūrų mitologijoje ir simbolikoje galima rasti „laikinio“ pasaulėvaizdžio apraiškų. Reikšminga šių apraiškų dalis liudija trimatį – praeities, dabarties, ateities – laiko pasaulėvaizdį. Senovės graikų mitologijoje moira Kloto verpia žmogaus gyvybės siūlą, Lachesė pamatuoja jo ilgį, Atropė nukerpa. Skandinavų mitologijoje panašų vaidmenį vaidina Nornos. Homero *Iliadoje* minimas aiškiaregys Kalchantas, „regintis aiškiai, kas bus ateity, kas yra ir kas buvo“¹.

Baltų kultūros tyrinėtojai nurodo, kad baltų kosmologijoje laikas pirmiausia yra susijęs su dangaus kūnų judėjimo ciklais (Čapienė 2014). Tokią laiko sampratą liudija lietuvių folkloro kūriniai, pavyzdžiui, pasaka apie

¹ Vert. A. Dambrauskas, 2007.

našlaitę, pamotės įstumtą į šulinį ir patekusią į šalį, kurioje galima sutikti mirusiųsiuosius, o net saulė dangumi keliauja atbulai (Klimka 2005,17).

Medžiagą apie laiko suvokimą ir simbolinę raišką gali teikti ne tik mitologijos ir folkloro tyrimai, bet ir kognityvinės lingvistikos tyrimai, kuriuose kalba traktuojama kaip pažinimo forma, susijusi su patirties konceptualizavimu. Žymūs kognityvinės lingvistikos atstovai Georgas Lakoffas ir Markas Johnsonas (Lakoff, Johnson 1980a,b) išskyrė konceptualiąsias laiko metaforas LAIKAS YRA OBJEKTAS, LAIKAS YRA ERDVĖ, kurių išvestinėmis metaforomis galima laikyti tokias: LAIKAS YRA JUDANTIS OBJEKTAS, LAIKAS YRA SUBSTANCIJA, LAIKAS YRA TALPA, LAIKAS YRA RESURSAI ir t. t.² Vyvianas Evansas (2004) savo tyrime išskyrė laiko kaip trukmės, momento, atvejo, įvykio, matricos, veikiančiojo subjekto, matmens ir turto objekto leksinius konceptus. Šių konceptualiųjų laiko metaforų ir leksinių konceptų paplitimas skirtingose kalbose leidžia teigti, kad jie yra universalūs ir susiję su bendrais pažinimo principais.

Šioje disertacijoje dėmesys atkreipiamas į tai, kad laikas gali būti suvokiamas ir kaip tam tikras santykis. Kokio pobūdžio šis santykis, kaip jis matuojamas, kokie yra pagrindiniai šio santykio nariai, kaip apibrėžti šį santykį – šiuos klausimus galima laikyti pamatiniais laiko pažinimo teorijoje. Jie gali kelti tam tikrų teorinių problemų, atsirandančių tarpusavyje prieštaraujančių (bent iš pirmo žvilgsnio) požiūrių sandūroje. Laiko samprata Vakarų filosofijoje ir moksle svyravo ir tebesvyruoja tarp požiūrių, sudarančių tam tikras sąlygines (ir tarpusavyje susijusias) priešstatas:

- a) statiškumo ir dinamiškumo priešstata;
- b) išorinio ir vidinio laiko sampratų priešstata;
- c) laiko kaip linijos, erdvės ir būties patyrimo priešstata;
- d) absoliutaus ir santykinio laiko sampratų priešstata.

Šiame poskyryje bus aiškinamasi iš ko kyla šios priešstatos, kaip esminiai šių priešstatų momentai buvo nagrinėjami / aiškinami pažinimo teorijoje, kokie buvo jų sprendimo būdai. Taip pat pateikta pavyzdžių, iliustruojančių šias priešstatas sudarančias laiko sampratas.

1.1.1. Statiškumo ir dinamiškumo priešstata

Vienas iš pirmųjų teorinių įžvalgų apie laiką galima rasti VI–V amžiaus pr. Kr. graikų filosofų Heraklito ir Parmenido samprotavimuose apie būtį.

² Analogiškas laiko metaforas rusų kalboje yra aprašę Катунин 2005, Коморовска, Станулевич 2021, Рубинштейн 2002, lietuvių kalboje – Juzelėnienė 2003.

Išlikusiuose poemos „Apie gamtą“ fragmentuose Parmenidas dėsto: „Reikia sakyti ir galvoti, kad viena tik būtis egzistuoja, o nebūtis nėra“³ (Parmenidas 1977, 52). Parmenido amžinos, neatsirandančios, nenykstančios ir nekintančios būties sampratoje laikas yra statiškas. Heraklito mąstysena šiuo požiūriu yra priešinga – jam būties vienovę sudaro nuolatinis virsmas, kuriame laikas yra dinamiškas: „Tuos, kurie braidžioja po tas pačias upes, skalauja vis kiti ir kiti vandenys“, „Viskas atsiranda kovoje, iš būtinybės“, „Kas šalta – sušyla, šilta – sušąla, kas drėgna – džūsta, kas sausa – drėksta“⁴ (Heraklitas 1977, 44–46).

Fundamentalų klausimą, glūdinį šios priešstatos pateikime, įvardija Platonas, kuris savo dialogo veikėjo Timajaus lūpomis suformuluoja svarbų būties pažinime uždavinį skirti „tai, kas amžinai būva, bet neturi pradžios, nuo to, kas amžinai atsiranda, tačiau niekuomet nebūva“ (Platonas 1995, 64, 28a). Svarstydami apie laiką, antikos filosofams tai tampa atspirties tašku: bando atsakyti, kuriems dalykams – amžiniems ar kintantiems – priskirti laiką.

Aristotelis (Аристотель 1981, 145, IV, 10) atkreipia dėmesį į tai, kad laikas skiriasi nuo kintančių daiktų, nes net ir laikini daiktai bent kažkurį laiką egzistuoja visomis savo dalimis. Laikas yra kas kita, nes niekuomet nebūna vienu metu: praeities jau nėra, ateities dar nėra, o *dabar* nėra laiko dalis, nes negalima pamatuoti laiko sumuojant *dabar* momentus. Todėl laikas nėra substancialus kaip fiziniai objektai ir jam negalima taikyti tų pačių pažinimo būdų ir teorinių modelių.

Iš pirmo žvilgsnio laiką galima būtų sutapatinti su judėjimu ir kitimu: Aristotelis „Fizikoje“ sako: „Juk mes kartu jaučiame ir judėjimą, ir laiką; ir net kai yra tamsu ir mes nejaučiame jokio poveikio kūnui, bet sieloje vyksta tam tikras judėjimas, mums atrodo, kad kartu praėjo kažkiek laiko. Ir atvirkščiai, kai mums atrodo, kad praėjo šiek tiek laiko, kartu mums atrodo, kad vyko kažkoks judėjimas“⁵ (Аристотель 1981, 148, IV, 11). Čia pat Aristotelis daro ir kitą išvadą: skirtingai nuo judančių objektų, kuriems yra būdinga konkrečiai apibrėžta vieta, laikas yra visur. Šia prasme laikas Aristoteliui yra absoliutus (daugiau apie absoliutaus laiko sampratą žr. 1.1.4 skyr.).

Iš to kyla laiko prieštaravimas: laikas negali būti tapatinamas nei su „buvojančiais“ dalykais – materialiais objektais ar gamtos reiškiniiais, nei su amžinąja būtimi, nes nuolat liaujasi būti.

³ Vertė R. Mironas.

⁴ Vertė R. Mironas.

⁵ Versta autorės pagal leidimą Аристотель 1981.

Reikia paminėti, jog susiduriama su paradoksu: būties atžvilgiu laikas neegzistuoja, bet judėjimo atžvilgiu jis yra absoliutus matmuo, nes laiku matuojamas judėjimo greitumas arba lėtumas, laiko tėkmėje pirmiausia atpažįstami momentai „anksčiau“ ir „po to“, o šių momentų vertinimas vienas kito atžvilgiu yra tam tikras skaičiavimas iš *dabar* momento pozicijos. *Dabar* momentas pagal savo prigimtį taip pat dualus: ir visuomet tas pats, ir kas syki kitas, „nuolat yra vis kitame ir kitame laike“ (Аристотель 1981, 149, IV, 11). Taip pat *dabar* momentas nėra nei laiko dalis, nei jo matavimo vienetas, nes jis nėra pamatuojamas – tai yra ne tarpsnis, bet riba, kuria mes naudojames matuodami laiką (Аристотель 1981, 145–146, IV, 10–11).

Kadangi pagrindinis laiko kriterijus *dabar* momentas statiškumo ir dinamiškumo priešstatos požiūriu yra dualus, juo remiantis negalima išspręsti priešstatos. Platono ir Aristotelio būties teorijoje taip pat galima rasti bandymus aiškinti kitaip, ieškant „išorinės“ laiko ribos – jo pradžios ar priežasties.

Platonas atsako į šį klausimą remdamasis kosmologiniu vaizdiniu, kuriame amžinybė yra Kūrėjo plotmė ir pirminė pasaulio laikinų dalykų atžvilgiu. Laikas šioje koncepcijoje yra Dievo sukurtas judantis amžinybės panašumas: „rėsdamas dangų, kartu su juo [Tėvas] kuria amžiną vienovėje glūdinčios amžinybės atvaizdą, judantį nuo skaičiaus prie skaičiaus, kurį mes pavadiname laikų“ (Platonas 1995, 75, 37c–d). Toks vaizdinys, kai laikas suvokiamas kaip netobulas idealaus modelio atspindys, yra būdingas kosmologinei ir religinei pasaulėjautoms. Analogiškai apie sakralų laiką, kuris yra palyginamas su netobulu istoriniu laiku, rašo Mircea Eliade: „šventas mito Laikas tarnauja kaip pagrindas egzistenciniam istoriniam Laikui, kadangi yra jo tobulesnis modelis“ (Элиаде 1994, 60). Aristotelis kūrinyje „Metafizika“ Platono siūlomą laiko koncepciją pakeičia ir paverčia teleologine: Dievas yra ne tiek laiko priežastis, „pirmasis nejudinamas judintojas“, kiek tikslas, į kurį vyksta judėjimas (Аристотель 1976, 308–311, Λ.6–7).

Net ir išsiaiškinus statiško ir dinamiško laiko priešstatą, pažinimo teorijos požiūriu laiko pažinimas liktų problemiškas. Jeigu pasirenkama laiką prilyginti judėjimui, susiduriama su problema, kad negalima priskirti laikui jokių pamatuojamų ar teoriškai aprašomų savybių, išskyrus nuolatinį virsmą. Jeigu pasirenkama laiką prilyginti nejudančiai skalei, kurios atžvilgiu vyksta judėjimas, radikaliausioje šios koncepcijos versijoje būtų prieita prie idėjos, kad laikas yra tai, kas neegzistuoja. Absoliutaus ir reliatyvaus laiko priešstata kelia panašių teorinių problemų (žr. 1.1.4 skyr.).

Dėl statiškumo ir dinamiškumo priešstatos aktualumo aptariant laiko sampratą galimas tiek vaizdinys, kuriame laikas skleidžiasi materialiam objektų ir gamtos reiškinių pasaulyje, tiek vaizdinys, kad, atvirksčiai, pasaulis

skleidžiasi laike. Dėl to laiko semantikos kalbinėje raiškoje randama tiek statiško, tiek dinamiško laiko sampratų apraiškų. Statiško laiko vaizdiniu pagrįstos tiek linijinio laiko samprata, tiek apskritai laiko kaip erdvės metafora (jos raiškos pavyzdžiai – rus. *во времени, вовремя*, liet. *vakare*). Dinamiško laiko vaizdiniu pagrįstos laikinumo kaip amžinumo priešingybės samprata, judėjimo metafora (liet. *laikas teka*, rus. *время бежит*; liet. *laikas praėjo*, rus. *время пролетело*), kaitos vykdytojo metafora (liet. *laikas parodys, laikas gydo, laikas keičia* rus. *время покажет, время не ждет*).

Su statiškais ir dinamiškais laiko vaizdiniais susijusi ir kita semantinė priešata, turėjusi lemiamą reikšmę analizuojant laiko pažinimo klausimus filosofijoje ir kurios suvokimas atvėrė *laiko* tyrinėjimams naują kryptį – išorinio ir vidinio laiko priešatą.

1.1.2. Išorinio ir vidinio laiko priešata

Kaip jau buvo minėta, Antikos laikais laikas akivaizdžiausiai pastebimas fiziniams objektams kintant. Abstraktus, atsietas nuo materialaus pasaulio, neužfiksuotas daiktiniuose įrodymuose laiko egzistavimas sunkiai aprašomas. Laikas reiškiasi per tarpininkus: judančius ir kintančius objektus, kintančius vaizdus, skambančius garsus, gamtos reiškinius – kurie pasaulio vaizdinyje reprezentuoja laiką.

Šiandien ryškiausias toks objektas yra laikrodis. Įrašius raktinį žodį „laikas“ interneto paveikslėlių paieškos sistemos lange, sistema pateiks gausybę įvairiausių laikrodžių nuotraukų ir piešinių. Tai nebus vien dirbtinių neuroninių tinklų algoritmo rezultatai: galima drąsiai sakyti, kad bemaž nuo XX amžiaus pradžios prototipinis vaizdinis laiko simbolis (bent jau Vakarų civilizacijoje) yra būtent laikrodis, o ne, pavyzdžiui, kalendorius.

Kultūrologinė prieiga leidžia interpretuoti tokio pobūdžio simbolius kaip laiko įženklimą tam tikroje kultūroje. Aronas Gurevičius teigia, kad „savo praktinėje veikloje ir mąstydamas žmogus remiasi „pasaulio paveikslo“ kategorijomis, ir nuo to, kaip jis jas interpretuoja, daug priklauso jo bei socialinių grupių elgsena“ (Gurevičius 1989, 38). Laikas, būdamas pasaulėvaizdžio dalimi, gali būti pagrįstai laikomas kultūros kategorija.

Simboliai, įženklinantys laiką nėra universalūs. Skirtingais istoriniais laikotarpiais ir kultūrose jie yra skirtingi. Šiandien laiką reprezentuoja laikrodžiai, grafikai, naujienų srautas socialiniuose tinkluose, kas keletą sekundžių atnaujinamos akcijų kainų lentelės. Šie ir kiti šiuolaikinės Vakarų civilizacijos gyventojui įprasti ženklai konstruoja greito sprendimų priėmimo praktikas, elgsenas ir psichologines būsenas, kurias antropologas Thomas Hyllandas Eriksenas (2004) vaizdingai vadina „akimirkos tironija.“

Istorikai ir kultūrologai atkreipia dėmesį, kad, pavyzdžiui, viduramžių valstiečiui laikas buvo susijęs visai su kitais objektais, kuriais jis galėjo būti matuojamas – gamtos reiškiniais, susijusiais su sezonų kaita, tarpšventiniais laikotarpiais, bažnyčios varpų skambėjimo atskirtomis paros dalimis, sugiedotomis giesmėmis, išdegusiomis žvakėmis (Gurevičius 1989, 97; Le Goff 1992, 170). Viduramžiais minutė apskritai nebuvo suvokiama kaip laiko tarpsnis. Miesto laikrodžiuose minučių rodyklė atsirado tik XVII a. pabaigoje (Frank 2012: 91).

Tai, kad laiko samprata yra kultūriškai nulemta, rodo ir konceptualiųjų metaforų vartojimo skirtumai. Pavyzdžiui, Hongxiao Wang, Phyllis Wilcox (2015) savo tyrime bando pagrįsti, kad kinų kalboje metaforos reikšmė „laikas yra vanduo“ yra platesnė nei anglų kalboje. Taip pat logiška būtų teigti, kad tik tokioje visuomenėje, kurioje daugelis procesų pagrįsta sudėtingais ryšiais tarp tikslaus laiko skaičiavimo, darbo santykių rinkos ir modernųjų technologijų, suvokiama frazės „laikas yra pinigai“ reikšmė (Mumford 1963, 14–18).

Nors laiko egzistavimas pasaulyje yra reprezentuojamas judančių ir kitančių objektų, kaip atkreipia dėmesį Aristotelis (žr. 1.1.1 skyr.), laikas yra ne tiek objektų judėjimas, kiek to judėjimo skaičiavimas, kuris vyksta per *dabar* momentą. *Dabar* momentas yra ypatingas tuo, kad tai nėra kiekvienas taškas begalinėje skalėje, bet kaip suvoktas esamas momentas, vidinis judesys. Tam, kad jis būtų suvoktas, reikalingas stebėtojas. Aristotelio teigimu tai yra „skaičiuojanti siela“. Skaičiuojanti siela Aristotelio metafizikoje nėra žmogaus siela, o verčiau teorinis stebėtojo modelis, kosminis laikrodis, kurio akivaizdoje rutuliojasi istorinis laikas. Nepaisant to, kad Aristotelio koncepcija yra kosmologinė, joje galima išvelgti tai, ką Arūnas Sverdiolas, aptardamas laiko pažinimo klausimo filosofijoje raidą, vadina kosminio laiko sampratos krizės užuomazgomis ir posūkiu alternatyvios vidujybės laiko sampratos link (Sverdiolas 1996, 252).

Iš esmės filosofijoje išorinio ir vidinio laiko priešprieša atsiranda tik aiškiai suvokus, kad egzistuoja vidujybės laikas. Čia reikšmingiausiu lūžiu reikia laikyti Aurelijaus Augustino laiko koncepciją, kurią jis išdėsto „Išpažinimų XI“ knygoje. Augustinas pripažįsta, jog nepaisant laiko egzistavimo akivaizdumo, jį sunku apibrėžti. Sutikdamas su Antikos filosofų apibrėžtu laiko kaip Dievo kūrinio modeliu, Augustinas daro išvadą, kad dieviškas laiko pažinimas žmogui yra neprieinamas. Dėl to Augustinas kreipia savo dėmesį kitur – vietoje įprastos Antikos filosofams laiko ir judėjimo analogijos jis remiasi skambančio garso analogija ir jo pagrindu pateikia pavyzdį. Eilutę *Deus creator omnium* sudaro ilgi ir trumpi skiemenys. Juos pamatuoti

sugretinus negalima – jie tariami vienas po kito. Nepaisant to, galima aiškiai skirti skiemenų ilgį, todėl reikia daryti išvadą, kad iš tikrųjų yra matuojami ne jie, bet jų įspūdis atmintyje. Taigi laiko apibrėžimo klausimui Augustinas pasiūlo raktą (vienintelį, jo nuomone, įmanomą), pripažindamas, kad laikas yra skaičiuojamas žmogaus sieloje ir niekur kitur: „Tavyje, mano siela, aš matuoju savo laiką“ (Aurelijus Augustinas 2004, 289; XI.XXVII.36).

Aurelijaus Augustino idėjos, kad laikui tirti nereikia išorinio pasaulio objektų judėjimo ir kitimo analizės, atgarsį galima rasti ir René Descartes'o XVII a. suformuluotame radikalios abejonės metode, leidžiančiame atmesti problemas, susijusias su dinamiško laiko vaizdinio „netikrumu“, ir pasikliaujančiame vidinių sąmonės procesų stebėjimu.

Ši karteziškoji prieiga tapo atrama Edmundui Husserliui XX a. plėtoti fenomenologinės redukcijos metodą, pagrįstą sąmonės stebėjimu ir atsisakymu to, kas nėra pati sąmonė. Savo veikale *Laiko vidinio suvokimo fenomenologija*⁶ Husserlis remiasi šiuo metodu ir atsisako objektyvaus išorinio laiko teigdamas: „su tikrove mes turime reikalo tik todėl, kad ji yra numanoma, įsivaizduota, stebima, sąvokomis apmąstyta tikrovė“⁷ (Гуссерль 1994, 12). Husserlis sutelkia dėmesį tik į laiko percepcijos vidinį atspindį sąmonėje ir tokiu būdu išsprendžia išorinio ir vidinio laiko priešstatą vidinio laiko naudai.

Taigi, Husserlį domina tik vidiniai laiko išgyvenimai. Husserlio teigimu, jie yra „objektyviai temporaliniai“, t. y. pakankami tam, kad galėtų būti objektyviai analizuojami. Kitaip tariant, vidinis laiko patyrimas jam yra ne tiek subjektyvus, kiek objektyviai vidinis.

Husserlis siekia aprašyti sąmonės akto struktūrą, kuria suvokiama trukmė ir nuoseklumas. Jis išskiria du laiko suvokimo lygmenis. Pirmajame lygmenyje dar nereflektuojančios sąmonės aktų metu „sugaunami“ temporaliniai objektų patyrimo duomenys. Antrajame, t. y. sąmonės refleksijos lygmenyje, vyksta procesai, kurių dedamosios yra sąmonės atkuriamas tikrovės vaizdas, sukurtas pirmajame lygmenyje, o rezultatas – „pagaunami“ įvairūs laiko skirtumai. Galima teigti, kad Husserlis išsamiau aprašo tuos pačius procesus, kuriuos išskyrė Augustinas.

Antrojo lygmens procesams savaime būdingas trukmės požymis, kurio pakanka laikui analizuoti. Objektyvųjį laiką „paliekame už skliaustelių“ tam, kad „fenomenologinėje liekanoje“ būtų galima pamatyti kaip laikas imanentiškai atskleidžiamas patyrimo, *dabar* momente. Tačiau, jei Aristotelis

⁶ Orig. *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins* (1983–1917).

⁷ Versta autorės iš leidimo Гуссерль 1994.

suprato *dabar* momentą kaip nestructūruotą nulinį tašką tarp praeties ir ateities, Husserlis supranta *dabar* momentą kaip trinarę struktūrą, turinčią tam tikrą „plotį“.

Husserlio teorijoje vidinį laiką sudaro trijų fazių visuma: retencija – laikinas taškas sulaikomas sąmonėje kaip ką tik įvykęs momentas (bet dar ne atminties ar fantazijos vaizdinio išgyvenimas), *dabar* momento centras ir protencija – tam tikra aktyvumo būseną, nukreipta pagauti numatomą ateitį. *Dabar* momentas yra nekintamas, bet tik esant trims fazėms galima suvokti laiko „srautą“.

Šį laiko patyrimo fenomeną – sąmonėje fiksuojamą psichologinių būsenų srautą – taip pat savo 1889 m. disertacijoje „Esė apie betarpiškus sąmonės duomenis“⁸ nagrinėjo Henry Bergsonas (Бергсон 1992, 104). Jis patiriančiojo subjekto vienovėje skyrė *aš paviršinį (moi superficiel)* ir *aš giluminį (moi intérieur, moi profond)*. *Aš paviršinis* yra susijęs su jusliniu pasaulio patyrimu, o *aš giluminis* – su jausminiu patyrimu ir intelektu. *Aš giluminis* skiria reiškinius *aš paviršiniame* kaip dinamiškas nedalomo srauto fazes. Tačiau laikas nuo materialių objektų, kurie yra patiriami per psichologines būsenas, sudarančias *aš paviršinį* skiriasi tuo, kad nuolat kinta, o jo prigimtį sudaro *aš realioji trukmė* (pranc. *durée réelle*), kuri intuityvistinėje Bergsono filosofijoje suprantama kaip nuolatinis praeties augimas ir jos sanakaupa: „Trukmė – tai nepaliaujama praeties, kuri graužia ateitį ir auga judėdama į priekį, raida. (...) kiekvieną akimirką mus lydi visa praetis“ (Bergson 2004, 18–19).

Fenomenologinę prieigą galima taikyti lingvistikoje. Kognityvinės lingvistikos atstovas Wallace’as Chafe’as (Chafe 1994) laiko suvokimo modelyje pagal analogiją su regėjimu skiria „židinio“ sąmonę (angl. *focal consciousness*) ir periferinę sąmonę (angl. *peripheral consciousness*). „Židinio“ sąmonėje laikomi aktyvios būsenos įvykiai, o pats „židinys“ apsuptas ilgesnės trukmės periferinės sąmonės. Patiriamų įvykių srautas iš „židinio“ į periferiją konstruoja laiko patyrimą ir informacijos srauto koherentiškumą. Kalbos produkcijos ir suvokimo metu šis reiškinys struktūruoja diskursą: „židinio“ sąmonėje sulaikoma informacija, susijusi su aktyviu, t. y. realiu laiku suvokiamu intonacijos vienetu (angl. *intonation unit*, taip pat žr. *элементарная дискурсивная единица*, Кибрик, Подлесская 2009), prototipiškai atitinkančiu paprastą sakinį arba sudėtinio sakinio dėmenį (kitaip tariant, klausa, žr. Pakerys 2014, 22), o periferinėje sąmonėje sulaikomas šio vieneto kontekstas.

⁸ Bergson, H. 1889. *Essai sur les données immédiates de la conscience*,

Kaip galima spręsti iš čia pateiktų subjektyvaus laiko patyrimo modelių, mūsų sąmonė funkcionuoja nuskaitydama patiriamą pasaulį fragmentuotai, todėl dėmesys nuolat pereina nuo vieno potyrio prie kito arba nuo vieno potyrio prie naujesnės to paties potyrio versijos. Šis dėmesio perjungimas sąlygotos mūsų fiziologijos. Jis padeda mums atpažinti pavojų, sukuria patiriamo įvykio vaizdinį ir sukuria proceso, sekos, laiko tėkmės pojūtį. Nors žmogus savo dėmesį gali sąmoningai tam tikra apimtimi kontroliuoti arba nekontroliuoti, laiko suvokimas priklauso nuo juslinio ir mentalinio patyrimo mechanizmų, kurie sąlygoja įvairius laiko percepcijos aspektus – trukmę, pokytį, vienalaikiškumą, seką, ritmą – ir kognityvinius procesus – atmintį, prognozavimą, vaizduotę, suvokimą ir protavimą. Visi šie percepciniai vaizdiniai ir procesai gali būti potencialiai sugauti dėmesio ir reprezentuoti laiko struktūros pjūvį sąmonėje.

Šiuolaikiniai kognityviniai mokslai laiko percepcijai tirti gali taikyti sudėtingomis technologijomis pagrįstus tyrimo metodus. Remiantis įvairiais eksperimentais nustatyta, kad minimali laiko trukmė (percepcinis momentas, psichologinis momentas), kurią žmogaus dėmesys fiksuoja percepcijoje, priklausomai nuo percepcinių stimulų sudėtingumo, svyruoja nuo 14–21 ms iki 50–60 ms (Elliott, Giersch 2016). Panašu, kad šis periodas yra apribotas nervinio impulso trukmės (0,1–10 ms). Palyginimui, atominis laikrodys gali matuoti laiką kelių gigahercų tikslumu.

Apibendrinant tai kas pasakyta šiame skyrelyje, galima išskirti du svarbius dalykus, susijusius su kalbine laiko raiška. Pirma, kadangi kalbėjimas yra procesas, jis pats savaime reprezentuoja laiką. Antra, kadangi šis procesas yra konkretaus subjekto veikla, kalbinės laiko raiškos kodai turėtų remtis vidinio laiko vaizdiniu. Nors šis reiškinys gali būti laikomas kalbinės laiko raiškos pamatu (jis bus išsamiau aptartas kalbant apie laiko deiksę 1.2.2 skyr.), jo veikimas dėl savo universalumo kalboje tam tikra prasme yra mažiau pastebimas, skirtingai nuo įvairių laiko metaforizacijos apraiškų, naudojančių daiktinių objektų regimojo pasaulio konceptus, kurių ryškiausias yra erdvės konceptas.

1.1.3. Laiko kaip linijos, erdvės ir būties patyrimo sampratų prieštata

Laiko raišką erdvės metaforomis galima būtų paaiškinti Bergsono nustatytu intelekto polinkiu „turėti reikalą“ su kietaisiais kūnais, nes juos sudarančios materijos tolydumas leidžia skaidyti objektus: materija pateikia intelektui daiktus kaip išorinius vienas kito atžvilgiu, o jų dalis – kaip išorines viena kitos atžvilgiu. Kadangi intelektas, kaip teigia Bergsonas, „aiškiai įsivaizduoja tik netolydumą“ (Bergson 2004, 175), realaus, nemąstomo, bet patiriamo, išgyvenamo laiko suvokimas intelektui lieka nesuprantamas.

Dėl šių priežasčių mąstymo ir kalbėjimo apie laiką metu, kaip vaizdingai palygina Bergsonas, bei bandant suvokti trukmę, dažnai neplanuotai arba kitaip tariant „kontrabanda“ leidžiama įsmukti erdvės idėjai (Бергсон 1992, 93). Tokiu būdu požiūris į laiką kaip į skaidomą, pamatuojamą objektą yra neišvengiamai susijęs su laiko kaip erdvės arba talpos vaizdiniu.

Ši sąsaja gali būti tiriama eksperimentiškai. Danielis Casasanto ir Lera Boroditsky (2008) nustatė, jog egzistuoja tam tikra erdvės ir laiko „asimetrija“: jų eksperimento dalyviai iš ekrane „augančios“ linijos turėję nuspręsti ir pažymėti laiko trukmę arba linijos ilgį, kartais ignoruodavo linijos augimo trukmę matuodami jos ilgį, bet neignoravodavo ilgio, bandydami nustatyti trukmę. Kaip sako eksperimento autoriai, dalyviai neatsispirėdavo įtraukti nerelevantišką erdvės informaciją vertindami laiką, nors neatsižvelgdavo į trukmės informaciją vertindami atstumą.

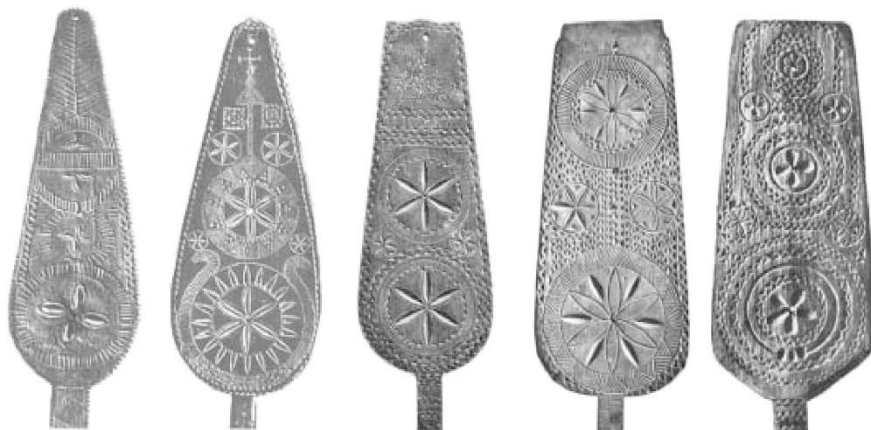
Galima būtų pasiūlyti kitą paaiškinimą ir teigti, kad nevienodas erdvės ir laiko vertinimas atsiranda dėl vaizdinės informacijos dominavimo kito, kompleksinio tipo – juslinės informacijos atžvilgiu. Žmogui yra įprasta reflektuoti vaizdinę laiko percepciją, todėl erdvės ir judėjimo metaforos laikui reikšti yra dažnesnės nei, pavyzdžiui, skambančio garso metaforos.

Casasanto ir Boroditsky eksperimente visi dalyviai buvo anglakalbiai. Galima būtų daryti prielaidą, kad kitos gimtosios kalbės, kultūros ar neurofiziologinės būklės (pvz., neregijų) žmonių grupėje rezultatai būtų kitokie. Net jei kognityviniu požiūriu erdvės konceptas yra pirminis laiko koncepto atžvilgiu, laiko konceptualizavimas kalbose gali būti labai įvairus.

Dėl sąsajos su erdvės konceptu laiko sampratai taip pat svarbus linijos, strėlės vaizdinys. Laikas skiriasi nuo erdvės tuo, kad turi kryptį, dėl to yra suvokiamas kaip chronologinė linija, kurios kiekviename taške pasaulis yra tam tikros būsenos. Fizikoje laiko strėlės terminą, nurodantį į pasaulio asimetriškumą laiko atžvilgiu, pasiūlė Arthuras Eddingtonas (Eddington 1928/2019). Nepaisant fundamentalios laiko konceptualizavimo linijos svarbos, kalbose jis gali įgauti skirtingą raišką. Vakarų civilizacijos kalbose laikas konceptualizuojamas kaip einantis, todėl natūralu, kad yra matoma horizontali laiko ėjimo trajektorija. Kinų kalboje laiko strėlė gali būti suvokiama ne tik horizontaliai. Tai galima spręsti iš kai kurių žodžių. Kinų kalboje *shànyuè* „praeitas mėnuo“, sudarytas iš žodžių *viršus* ir *mėnuo*, o *xiànyuè* „ateinantis mėnuo“ sudarytas iš žodžių *apačia* ir *mėnuo* (Radden 2003, 228)⁹. Taip pat linija nebūtinai turi būti suvokiama kaip tiesi. Kultūrose,

⁹ Įdomu tai, kad kinų rašto tradicija taip pat atspindi būtent tokią trajektoriją – iš viršaus į apačią.

kuriose laikas siejamas su dangaus šviesulių judėjimu, šią liniją yra patogiau vaizduoti kaip apskritimą (Топоров, Мейлах 1988). Verpsčių puošyba apskritimais lietuvių tradicinėje buityje rodo, kad baltų kultūroje cikliško laiko vaizdiny galėjo būti siejamas ir su alegoriniu laiko kaip verpiamo siūlo vaizdiniu (žr. 1 pav.).

1 pav. Verpstės, M. K. Čiurlionio dailės muziejus (nuotraukos iš Vaiškūnas 2005)

Polinkį įsivaizduoti laiką kaip liniją Imanuelis Kantas sieja su įpavidalinimo stoka vidinio laiko stebėjimo metu: „Kaip tik dėl to, kad šis vidinis stebėjimas neteikia jokie pavidalo, mes stengiamės ir šį trūkumą kompensuoti analogijomis ir laiko seką įsivaizduojame kaip į begalybę besitęsiančią liniją, kurioje įvairovė sudaro eilę, turinčią tik vieną matmenį, ir iš šios linijos savybių darome išvadą apie visas laiko savybes“ (Kantas 1982, 83).

Kaip jau buvo minėta ankstesniame skyrelyje, analogiško požiūrio laikosi Bergsonas, kuriam laiko fenomenas yra realioji trukmė, sugaunama sąmonės, bet nemąstoma. „Mes *nemąstome* realaus laiko. Bet mes jį išgyvename, nes gyvenimas išsilieja už intelekto ribų“ (Bergson 2004, 63). Tokiu būdu laikas sutapatinamas su būties patyrimu.

Laiko kaip erdvės vaizdinio problema panašiai atskleidžiama ir Martino Heideggerio būties teorijoje, anot kurio, problema kyla iš antikinio statiško laiko vaizdinio (žr.1.1.1 skyr.). Laikas yra sudaiktinamas ir prilyginamas erdvei todėl, kad būtis yra klaidingai prilyginama daiktui, substancijai (gr. *οὐσία*). Kaip alternatyvų terminą Heideggeris pasiūlo *Dasein* terminą, kuriuo žymi patį buvimą pasaulyje, egzistavimo veiklą.

Nors kalboje laiko kaip objekto arba laiko kaip erdvės vaizdiniai ir iš jų atsirandančios atitinkamos metaforos (pvz., resurso: rus. *дать время*, liet. *trūksta laiko*; talpos: rus. *во времени*, liet. *per savaitę*) yra labai dažni, kalboje

galima rasti ir laiko kaip būties vaizdinio iliustracijų, pvz., laiko ir būsenos konceptų sąsaja pagrįsti junginiai: rus. *счастливая пора*, liet. *ramus vakaras, pramogų metas, įtempta savaitė, džiaugsmo akimirkos*; rus. *ощущение времени*, liet. *išgyvenamas laikas*.

Tolydaus laiko vaizdinys taip pat susijęs su laiko kaip absoliutaus matmens samprata.

1.1.4. Absoliutaus ir santykinio (reliatyvaus) laiko priešata

Kaip jau buvo minėta 1.1.1 skyriuje, Aristotelio „Fizikoje“ matyti, kad laikas gali būti suvokiamas kaip tam tikra absoliuti pasaulio dimensija, kurios atžvilgiu matuojamas kitimas. Kitaip tariant, laikas yra savotiškas amžinybės išskleidimas istorijoje. Jei laiko pradžios ir pabaigos klausimas yra nevienareikšmiškas, natūralu matyti laiką kaip potencialiai tolygų ir pamatuojamą.

Fizikos moksle laikas ilgai buvo suvokiamas kaip absoliutus. 1687 m. savo veikale „Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica“ Isaacas Newtonas rašė, kad „absoliutus, tikras matematinis laikas pats savaime ir iš prigimties teka tolygiai ir nepriklausomai nuo išorinių dalykų ir kitaip yra vadinamas trukme“¹⁰, skirtingai nuo jūslėmis patiriamo santykinio, menamo ir buitinio laiko, kuris yra trukmės matmuo (cit. pagal НЬЮТОН 1989, 30).

Naujųjų laikų laiko samprata remiasi tokiu apibrėžimu, kurį pateikia Newtonas. Vykstant technikos progresui ir pramonės revoliucijai, laikas pradėjo būti suvokiamas kaip tolygus, pastovus ir todėl galintis būti objektyviu reiškinių matmeniu. Skirtingai nuo religinės laiko sampratos, kurioje vertę turi tik amžinasis gyvenimas dangaus karalystėje, naujaisiais laikais į laiką pradėta žiūrėti kaip į vertę turintį dalyką, kas dar labiau sustiprino laiko, kaip skaičiuojamo matmens, sampratą.

Filosofijoje vienas žymiausių bandymų įvertinti laiką objektyvaus pažinimo požiūriu priklausio Imanueliui Kantui. 1781 metai jis parašo „Grynojo proto kritiką“ – fundamentalų veikalą, kuriame išdėsto teoriją, skirtą racionalaus pažinimo galimybės apibrėžti vertinant atsietai nuo empiriškai gaunamų žinių. Skyriuje apie apriorines jūslumo formas transcendentalinėje estetikoje Kantas apibrėžia laiką (kartu su erdve) kaip transcendentalinę apercėpciją – mūsų įgimtą savybę suvokti daiktų ir reiškinių padėtis. Viskas, kas yra suvokiama ar patiriama, yra suvokiama ir patiriama laike. Visi išvestiniai vaizdiniai, pavyzdžiui, skirtingi laikai negali egzistuoti tuo pačiu metu, glūdi pačiame laiko vaizdinyje. „Jei mes abstrahuojamės nuo

¹⁰ Versta autorės iš НЬЮТОН 1989, 30.

būdo, kuriuo vidujai patys save stebime ir dėl to aprėpiame visus išorinius stebinius, ir, vadinasi, imame objektus tokius, kokie jie gali būti patys savaime, tai laikas yra niekas. Jis turi objektyvią reikšmę tik reiškiniams, nes jie jau yra daiktai, kuriuos mes laikome mūsų jutimų objektais; bet jis jau ne objektyvus, jei abstrahuojamasi nuo stebėjimo juslumo, taigi nuo mums savito įsivaizdavimo būdo, ir kalbama apie daiktus apskritai“ (Kantas 1982, 83).

Kitaip sakant, skirtingai nuo objektų, kuriuos galima patirti tik kaip reiškinius, fenomenus, laikas nėra fenomenas, nes jis yra pats fenomenų reikšimosi patiriančiajam subjektui stebėjimo būdas. Taigi Kantas pripažįsta tik empirinį laiko realumą, bet neigia absoliutų realumą ir laiko objektyvumą.

Kaip jau buvo minėta 1.1.2 skyrelyje, analogiškas samprotavimas Husserliui yra kaip tik pakankamas tam, kad vidinį laiko vaizdinį galima būtų apibrėžti kaip objektyvų.

Fizikos teorijoje absoliutaus laiko sampratos pagrindai pakeisti 1915 m. Albertui Einsteinui suformulavus bendrosios reliatyvumo teorijos teiginius. Pagal Einšteino teoriją, erdvėlaikyje esantys masės ir energijos pasiskirstymai iškreipia, deformuoja erdvėlaikį. Einšteino teorijoje buvo padaryta išvada, kad šalia didelės masės kūno kaip Žemė, laikas turėtų tekėti lėčiau. XX a. ši prognozė buvo patvirtinta įvertinant ypač tikslių laikrodžių parodymų skirtumus skirtinguose aukščiuose. Todėl šiandien laiko lėtėjimas Žemės orbitoje (angl. *time dilation*) yra ne tik teorinis modelis, bet reiškinys, į kurį praktiškai atsižvelgia palydovų technologijos.

Nors fizikos požiūriu absoliutaus ir reliatyvaus laiko priešstata išspręsta reliatyvaus laiko naudai, paprastai žiūrint į laiką mums yra priimtinesnis klasikinės mechanikos laiko traktavimas (juk būtent klasikinės mechanikos dėsniai ir veikia Žemėje). Tačiau taip pat reiktų paminėti, kad net ir čia individualių žmonių patirtyje gali būti reikšmingi ir galimi laiko patyrimo skirtumai, kurie atsiranda ne iš laiko reliatyvumo fizikine prasme, bet psichologine prasme. Kaip jau buvo kalbėta 1.1.2 skyrelyje, nors žmogaus laiko patyrimas yra apribotas jo fiziologijos, mus visiems yra pažįstami greitai ir lėtai tekančio laiko pojūčiai, priklausomi nuo įvairių mūsų psichiką veikiančių aplinkos faktorių ir vidinių psichofiziologinių procesų. Todėl frazė *laikas sulėtėjo* turės skirtingas reikšmes psichologijos ir fizikos moksluose.

Vis dėlto klaidinga būtų manyti, kad subjektyvus laiko patyrimas yra atmetamas fizikos. Pavyzdžiui, fizikas Stephenas Howkingas, kurio nuopelnu laikytinas įrodymas, jog Visata turėjo pradžią laike (Hawking, Penrose 1970), savo populiarioje knygoje laiko negrįžtamumą pagrindžia samprotavimu, kuriame psichologinis laikas yra viena iš įrodymo dedamųjų dalių (Hawking 2019).

1.2. Laiko apibrėžimo problema gramatikos požiūriu

Ankstesniame poskyryje apžvelgtos svarbios teorinės laiko pažinimo problemos, suformavusios ryškiausias laiko sampratas Vakarų filosofijoje. Toliau į laiko pažinimo, semantikos ir raiškos problematiką tikslinga pažiūrėti iš gramatikos filosofijos perspektyvos, nagrinėjant gramatinės veiksmažodžio laiko kategorijos apibrėžimo problemą. Šiame poskyryje bus aptarta absoliučių ir santykinųjų laikų skirtis, išskirtos svarbios veiksmažodžio laiko kategorijos aprašų sąvokos – kalbamasis momentas ir atskaitos taškas. Jų universalumas ir svarba išryškinti analizuojant gramatinės laiko raiškos pavyzdžius, lyginant įvairius gramatinių laikų sistemos modelius, aptariant, kaip laiko semantika yra susijusi su kontekstu ir veiksmažodžio leksine reikšme.

1.2.1. Absoliutūs ir santykiniai laikai

Laikas, būdamas fundamentalia žmogaus patyrimo dalimi, neišvengiamai patenka ir į kalba reiškiamų dalykų sritį. Kalbos priemonėmis nurodyti laiką galima įvairiai, tiek leksiškai (rus. *сейчас*, liet. *dabar*; rus. *зод*, liet. *metai*; rus. *молодость*, liet. *jaunystė*; rus. *опаздывать*, liet. *vėluoti*), tiek morfologiškai (rus. *вечером*, liet. *vakare*; rus. *весной*, liet. *pavasarij*; rus. *ребенком, шел*, liet. *ėjo*; rus. *идет*, liet. *eina*), tiek sintaksiškai (rus. *когда ужинали*, liet. *kai vakarieniavome*; rus. *после ужина*, liet. *po vakarienės*).

Skirtingoms kalboms būdingas savitas laiką žyminčių priemonių rinkinys. Veiksmažodžio laiko kategorijos gramatikalizacijos laipsnis kalbose taip pat gali būti skirtingas. Pavyzdžiui, pasaulio kalbose, remiantis atlaso WALS duomenimis (Dryer, Haspelmath, eds. 2013), iš imtų domėn 222 pasaulio kalbų 94-iose kalbose, pvz., latvių, rusų, hindi ir kitose, funkcionuoja gramatinis būtojo laiko veiksmažodžių žymėjimas, 40-yje kalbų, pvz., inuktituto, uigurų ir kt. funkcionuoja ne tik būtojo / nebūtojo laiko veiksmažodžio formos, bet ir kelių laipsnių laiko nuotolio gramatinis žymėjimas, o 88-iose kalbose, pvz., mandarinų, kri kalbose sugramatintos veiksmažodžio laiko kategorijos nėra. Minėtos imties pavyzdžiuose būsimasis laikas (sintetine forma) yra visavertis veiksmažodžio laikų paradigmos narys 110-yje kalbų, pvz., inuktituto, hindi kalbose, o 112-oje kalbų, pvz., rusų, anglų, mandarinų kalbose nėra atskirų būsimąjo laiko afiksų, tokių kaip -s(š)- lietuvių kalbos veiksmažodžiuose *darys*, *eis*, *grįš*.

Laiką žyminčių veiksmažodžio afiksų stoka tam tikrose kalbose nereiškia, kad jose nėra trinario laiko koncepto gramatinės raiškos sistemos. Pavyzdžiui, rusų kalboje, nepaisant to, kad joje nėra būsimąjo laiko afiksų, gramatinės

būsimojo laiko veiksmažodžio formos yra, nors ir nesudaro visavertės paradigmos, nes būsimąjo laiko reikšmę imperfektyviniai ir perfektyviniai veiksmažodžiai įgauna skirtingais būdais: perfektyviniai – kaitant tomis pat galūnėmis kaip ir esamojo laiko veiksmažodžius (plg. rus. *делает, делают* ir *сделает, сделают*), imperfektyviniai – jungiant bendratį prie asmenuojamojo pagalbinio veiksmažodžio sudėtinėse formose (rus. *будет делать, будут делать*).

Nors tokios kalbos kaip lietuvių, kuriose veiksmažodžiai turi visas tris sintetines laikų formas nėra itin paplitusios (Chung and Timberlake, 1985, 204), pirmosios Europos kalbų gramatikos buvo rašomos būtent tokių kalbų – senovės graikų ir lotynų – pagrindu. Nenuostabu, kad jau Antikoje buvo nustatyta, kad gramatinė veiksmažodžio laikų paradigma linksta atspindėti trinario laiko sampratą. Tai, kad veiksmažodis yra kalbos dalis, kurios formomis galima žymėti tiek esamąjį, tiek būtąjį ir būsimąjį laiką dar IV a. pr. Kr. jau nurodė Aristotelis. Anot jo, veiksmažodis (gr. *ῥήμα*) žymi esamąjį laiką, pvz., *ὕγιαίνει* „yra sveikas“, o žodžiai *ὕγιαθεν* „buvo sveikas“ *ὕγιαει* „bus sveikas“ yra veiksmažodžio formos (gr. *πτῶσις ῥήματος*), kurios žymi būtąjį ir būsimąjį laiką (Аристотель 1978, 94–95).

Tačiau senovės graikų kalboje veiksmažodžio laikų formų buvo daugiau nei trys, ir jų gramatikos mokslo pradininkai taip pat negalėjo ignoruoti. Dionisijaus Trakiečio (Dionysios Thrax 1874, 12) II amžiuje pr. Kr. gramatikoje rašoma apie tris pagrindines veiksmažodžio laiko formas, atitinkančias trimatę laiko sampratą: esamąjį (gr. *ἐνεστώς*), būtąjį (gr. *παρεληλυθώς*) ir būsimąjį (gr. *μέλλον*) bei apie keturis būtojo laiko porūšius: *παρατακτικόν, παρακειμενον, ὑπερσυντέλικον* ir *ἀόριστον*, kurie vėliau lotyniškose gramatikose pradėti vadinti imperfektu, perfektu, pliuskvamperfektu ir aoristu (infinitumu).

Jeigu trinario laiko pasaulėvaizdį atspindinčių trijų pagrindinių laikų formų egzistavimas galėjo atrodyti savaime suprantamas, kitoms veiksmažodžio formoms reikėjo teorinio paaiškinimo. Nors pats Dionisijus Trakietis (Dionysios Thrax 1874, 12) laikų apibrėžimų nepateikia, tačiau jo gramatikoje yra pamėginta apibūdinti veiksmažodžio laiko formas, susiejant jas poromis: esamasis laikas siejamas su imperfektu, perfektas su pliuskvamperfektu, o aoristas su būsimuoju laiku. Kaip atkreipia dėmesį Robertas Binnickas (Binnick 1991, 13), morfologinis pagrindas šiose veiksmažodžių porose sutampa, tačiau yra ir formų semantinis ryšys: esamasis laikas, kaip ir imperfektas, reiškia neužbaigtą veiksmą (gr. *λύομεν* ir *ελύομεν*), perfektas ir pliuskvamperfektas – užbaigtą (gr. *λέλυκαμεν* ir *ελέλυκαμεν*), būsimasis ir

aoristas yra neapibrėžti ir gali reikšti tiek užbaigtą, tiek neužbaigtą veiksmą (gr. *lúsomen* ir *elúsamen*). Vėlesniuose šaltiniuose, kuriuose aptariami graikų kalbos veiksmažodžių formų klausimai, šių formų semantinė skirtis veiksmo atlikimo požiūriu jau įvardijama (žr. Priscianus 1855, 406; VIII.40).

Veiksmažodžio laikų sistemos aprašymo principas, pagrįstas laikų paradigmos narių tarpusavio susiejimu, buvo pritaikytas ir lotynų kalbai. Markas Terencijus Varonas, pasinaudodamas tuo pačiu principu, I amžiuje pr. Kr. aprašė lotynų kalbos veiksmažodžio laikų sistemą, skirdamas joje dvi grupes, jungiančias užbaigtus ir neužbaigtus veiksmus žyminčias veiksmažodžio formas (Varro 1938, 516; IX.LIV.96). Taigi, Varono modelyje veiksmažodžio formos gretinamos tarpusavyje ne tik laikų sekos atžvilgiu, bet ir veiksmo atžvilgiu (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Marko Terencijaus Varono lotynų kalbos veiksmažodžio laikų sistemos modelis (pagal Varro 1938, 516)

tempora infecta	<i>discebam</i> „mokiausi“	<i>disco</i> „mokausi“	<i>discam</i> „mokysiuos“
tempora perfecta	<i>didiceram</i> „buvau išmokęs“	<i>didici</i> „išmokau“	<i>didicero</i> „išmoksiu“

Varono modelis skyrėsi nuo Trakiečio modelio tuo, kad jame perfekto susiejamas ne su būtuoju laikui, bet su esamuoju. Perfekto formos šiuo požiūriu iš tiesų kelia teorinę problemą, nes gali būti vertinamos dvejopai: jos, viena vertus, reiškia jau įvykusį veiksmą, ir, kita vertus, lyginant su pliuskvamperfektu, žymi rezultatą esamajame laike. Lotynų kalbos perfekto traktavimą taip pat apsunkina tai, kad jis gali būti vartojamas ne tik tiesiogine savo reikšme (Binnick terminais, *perfect definite*), bet ir kaip neutralus veiksmui būtasis pasakojamasis laikas (angl. *perfect historical*), atitinkantis graikų kalbos aoristą (Binnick 1991, 26).

Vėlesnėse gramatikose šis Antikos laikais atsiradęs principas apibrėžti gramatinius laikus nurodant jų santykį su kitais veiksmažodžio laikais išsirutuliojo į koncepciją, kurią galima būtų pavadinti santykinių laikų teorija. Roberto Binnicko (Binnick 1991, 40) nuomone, skirtį tarp absoliučių laikų, nusakomų iš kalbėjimo požiūrio taško ir santykinių laikų, nusakomų iš kito laiko požiūrio taško, XVI a. savo gramatikoje pirmasis nustatė Julijus Cesaris Scaligeris. Kalbėdamas apie laikus, Scaligeris pliuskvamperfektą (lot. *legeram* *versum heri antequam biberem* „perskaičiau eilėraštį vakar prieš išgerdamas“) apibūdina kaip veiksmą, pasibaigusį iki kito veiksmo praeityje, o apie imperfektą (lot. *legebam*, *cum venisti* „skaičiau, kai atėjai“)

rašo „protenditur enim inter praesens, et quod sequitur“ – tęsiasi tarp dabarties ir to, kas seka. (Scaligeri 1540, 231–232). Galima atkreipti dėmesį į tai, kad Scaligeris čia turi omenyje dabartį iš veiksmo vykdymo (skaitymo) perspektyvos, o ne iš kalbėtojo perspektyvos, taigi, imperfektas apibūdinamas kaip turintis santykinę reikšmę absoliutaus perfekto (*venisti*) atžvilgiu.

1660 m. išleistos „*Grammaire générale et raisonnée*“ autoriai Anoine‘as Arnauld ir Claude‘as Lancelot (Arnauld, Lancelot 1756(1660), 159–160) veiksmožodžio sudėtinių laikų reikšmes taip pat aprašo santykyje su kitais laikais: būtąjį neatliktinį (lot. *prétérit imparfait*) nusako kaip būtąjį esamojo atžvilgiu, pluskvamperfektą (lot. *plus-que-parfait*) – kaip būtąjį kitam įvykiui praityje, būsimąjį neatliktinį (lot. *future parfait*) – kaip būsimąjį praeities atžvilgiu.

XIX a. gramatikos moksle taip pat laikomasi santykinų laikų teorijos tradicijos. Apie lotynų kalbos veiksmožodžio laikų santykius Johanas Nicolajus Madvigas savo gramatikoje rašė, kad bet koks pasakymas paprastai nurodo į vieną iš trijų pagrindinių veiksmožodžio laikų – esamąjį, būtąjį, būsimąjį – arba nurodo į tam tikrą praeities arba ateities tašką, būdamas jam vienalaikiškas, ankstesnis arba vėlesnis už jį (Madvig 1859, 288). Tokia sistema numato 9 laikus (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Johano Nicolajaus Madvigo lotynų kalbos veiksmožodžio laikų sistemos modelis (pagal Madvig 1859, 288)

	Esamasis laikas	Būtasis laikas	Būsimasis laikas
	<i>scribo</i>	<i>scripsi</i>	<i>scribam</i>
	„rašau“	„(pa)rašiau“	„rašysiu“
„būtajame“ (in praeterito)	<i>scribebam</i>	<i>scripseram</i>	<i>scripturus eram (fui)</i>
	„rašia“	„buvau parašęs“	„ruošiausi rašyti“
„būsimajame“ (in futuro)	<i>scribam</i>	<i>scripsero</i>	<i>scripturus ero</i>
	„rašysiu“	„parašysiu“	„būsiu berašęs“

Vis dėlto lotynų kalbos faktai atveria tokio teorinio modelio spragas. Iš lentelėje pateiktų pavyzdžių matyti, jog Madvigui tenka dviejose pozicijose pakartoti tą pačią būsimąjo laiko formą (lot. *scribam*) esamojo būsimajame laike ir būsimąjo esamajame laike, o būsimąjo būtajame pozicijoje jis nurodo dvi nesinonimines formas (su *eram* ir su *fui*), tačiau galima būsimąjo laiko forma *scripturum sum* („esu berašęs“) apskritai neturi šiame modelyje savo pozicijos, o *scribebam* ir *scripsi* tam tikruose kontekstuose gali būti laikomi sinonimiškais (išsamiau žr. Есперсен, 1958, 297–299, Binnick 1991, 42).

Šiame modelyje būtojo laiko ir perfekto semantinio santykio problema taip pat įgauna gana originalų pavidalą – čia būtasis laikas pagal Madvigo apibrėžimą tampa „esamuju būtajame laike“ (Madvig 1959, 290), o perfektas nurodo į įvykusį veiksmažodžio esamojo laiko atžvilgiu (angliškaime vertime – *perfect absolute*, Madvig 1959, 289).

Kaip teigia Binnickas (Binnick 1991, 41), nors Madvigas ir neįvardija perfekto ir būsimojo laiko formų atžvilgiu termino „in praesenti“, tačiau iš tiesų šiame modelyje absoliučių ir santykinų laikų skirtis yra labai išplaukusi, o esamojo laiko apibrėžimo problema nėra išspręsta.

Madvigo laikų formų lentelė taip pat nepaaiškina visų laikų vartojimo ypatumų, todėl veiksmažodžio laikų formų reikšmių aprašus jam tenka papildyti gausiomis pastabomis apie papildomas jų funkcijas ir perkeltines reikšmes. Pavyzdžiui, apibrėždamas esamąjį laiką Madvigas (1859, 288–290) rašo, kad esamasis laikas nusako „tai, kas dabar yra, įskaitant tai, kas vyksta ar egzistuoja nuolat“, pvz., *Deus mundum conservat* „Dievas pasaulį laiko“, ir „tai, kas suvokiama kaip dabartis“, pvz., *Zeno aliter judicat* „Zenonas kitaip teigia“. Dar jam tenka papildomai pridurti, kad pasakojime esamasis laikas (esamasis istorinis) kartais būna vartojamas praeities įvykiams vaizduoti vietoj perfekto: *Ubi id Verres audivit, Diodorum ad se vocavit ac pocula poposcit. Ille respondet, se Lilybaei non habere, Melitae reliquisse*. „Kai Veris tai išgirdo, Diodorą pas save pakvietė ir pareikalavo taurių. Tas atsako, kad Lilibėje jų nėra, liko Melitoje.“¹¹ (Ciceronas, *Kalbos prieš Gajų Verį*. IV. 18).

Taigi, Madvigo modelis nėra visiškai sėkmingas, nes veiksmažodžio laikų sistemą bando perteikti per tam tikrą idealią struktūrą, nepagrįstą nei veiksmažodžio formų vartojimo atžvilgiu, nei laiko, kaip pasaulio fenomeno pažinimu.

Tokią priegią pirmasis reformavo Oto Jespersenas, išdėstęs savo išvalgas 1924 m. *Gramatikos filosofijoje*. Jespersenas atkreipia dėmesį į tai, kad kalbant apie veiksmažodžio gramatinius laikus, reikia aiškiai atskirti laiko sričių sąvokas ir gramatinių laikų formas (Есперсен 1958, 299). Todėl svarbu ne tai, kad esamojo laiko veiksmažodžio formų vartojimo įvairovė apibūdina tai, ką mes suprantame kaip „dabartį“, bet, atvirkščiai – tai, kad ši įvairovė plaukia iš dabarties koncepto (o dabarties konceptas yra grindžiamas mūsų psichologiniu patyrimu). Todėl Madvigo modelyje Jespersenas kritikuoja du pamatinius aspektus, prieštaraujančius

¹¹ Versta autorės.

psichologiniam laiko patyrimui: 1) „dabar“ momento trejybiškumą; 2) laiko išdėstymą dvimatėje sistemoje (Есперсен 1958, 297–299). Kaip teigia Jespersenas: „Be abejo, mes turime (remdamiesi pačiu laiko egzistavimu arba, bent jau dėl mūsų mąstymo būdo) įsivaizduoti, jog laikas turi tik vieną matmenį, ir tokiu būdu gali būti įsivaduojamas tiesios linijos pavidalu“ (Есперсен 1958, 300). Grįžus prie linijinio laiko sampratos, kiekvieną laiką Jespersenas siūlo vertinti kalbėtojo „dabar“ atžvilgiu ir tik tokiu būdu santykinį.

Kaip sprendinį Jespersenas pasiūlo septynias laikų padalas tiesioje linijoje, bet įspėja, jog įvairiose kalbose šios padalos gali būti kitokios.

3 lentelė. Otto Jesperseno laiko kategorijos modelis (pagal Есперсен 1958, 300)

Būtieji laikai			esamasis	Būsimieji laikai		
„iki-būtas“ (angl. <i>before-past</i>)	būtieji (angl. <i>past</i>)	„po-būtas“ (angl. <i>after-past</i>)		„iki-būsimasis“ (angl. <i>before-future</i>)	būsimieji (angl. <i>past</i>)	„po-būsimasis“ (angl. <i>after-past</i>)
Aa	Ab	Ac	B	Ca	Cb	Cc
<i>ante-preterit</i>	<i>preterit</i>	<i>post-preterit</i>	<i>present</i>	<i>ante-future</i>	<i>future</i>	<i>post-future</i>

Tokiu būdu Jespersenas pateikia ne gramatinių formų sistemos modelį, bet semantinės laikų sistemos modelį, kuriame randa vietą atitinkamas reikšmes turinčias veiksmažodžio formas. Esamasis istorinis laikas šiame modelyje pateikiamas kaip antrinė būtojo laiko raiškos forma.

Jespersenas skiria paprastuosius laikus ir priklausomus, t. y. žyminčius momentus, vykstančius anksčiau ar vėliau kitų momentų (praityje ar ateityje), kurie gali būti arba paminėti, arba numatyti sakinyje. Taigi, palyginus su Madvigu, Jespersenas grąžina absoliučių-santykinų laikų perskyrą į veiksmažodžio laikų sistemos aprašą.

Reikia paminėti, kad nors O. Jespersenas fiksuoja ir sisteminius, būtinus laikų funkcionavimo elementus ir nesisteminius jų vartojimo atvejus, jam nepavyksta parodyti, kaip funkcinės kategorijos susijusios su šiuo vartojimu, (plačiau žr. Binnick 1991, 59). Be to, kai kurių veiksmažodžio formų, pvz., perfekto, aoristo, vartojimą Jespersenui tenka nagrinėti ir apibrėžti atskirai.

Apibendrinant pateiktus modelius matyti, kad veiksmažodžio laiko formų reikšmių apibrėžimai, pagrįsti santykiu su kitų formų reikšmėmis yra patogūs, tačiau modeliai, besiremiantys tik tokių santykių paralemis, susiduria su teorinėmis problemomis. Remiantis laiko formų reikšmių tarpusavio santykio principu galima gauti skirtingus rezultatus (plg. perfekto padėtį Varrono ir Madvigo modeliuose). Tam, kad absoliučių ir santykinų laikų semantinė skirtis būtų aiškiai pagrįsta, neužtenka tiesiog

suskirstyti laikus į pagrindinius į papildomus – tam reikalingas aiškus kriterijus. Neturint apibrėžto santykio kriterijaus, principo „pats iš savęs“ nepakanka. Ankstyvose gramatikų teorijose šiuo kriterijumi buvo veiksmožodžio esamasis laikas, kurio reikšmė gramatikos pradininkams atrodė nereikalaujanti apibrėžimo, bet iš tikrųjų nurodanti į gana neapibrėžtą dabartį.

Nepaisant kritikuotinių momentų, vis dėlto Jespersenas savo darbe atkreipia dėmesį į reiškinių, kuris padėjo apibrėžti reikalingą kriterijų ir kuriuo paremti lingvistiniai gramatinės laiko kategorijos aprašai.

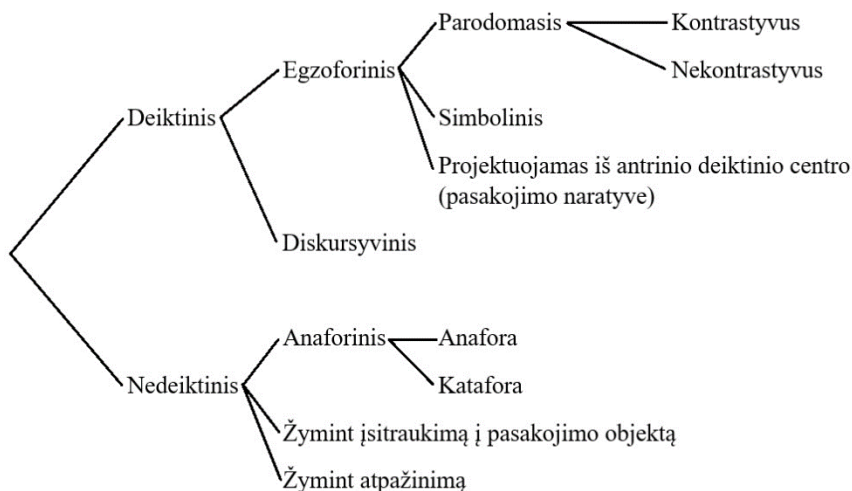
1.2.2. Šifteriai ir laiko deiksė

Jespersenas, panašiai kaip ir Scaligeris, atkreipia dėmesį į tai, kad esamasis laikas dažnai, kažkuria prasme, apima ir praetities, ir ateities sritis, nes „dabar“ trukmė gali smarkiai keistis, priklausomai nuo aplinkybių. Šiuo požiūriu žodis *dabar* yra panašus į *čia* (plg., *čia, kambaryje; čia, mieste; čia, pasaulyje*), ar *mes* (plg., *mes, sutuoktiniai; mes, šeima; mes, komanda; mes, tauta*). Tokius žodžius su „paslankia“ reikšme Jespersenas pavadino *šifteriais* (Jespersen 1922, 123–124). Visus šifterius, anot Jesperseno, jungia svarbi savybė – jie tiesiogiai siejami su kalbėtoju arba su vieta, kur yra kalbėtojas, arba su grupe žmonių, kuriai priklauso kalbėtojas.

Ši savybė yra labiausiai akivaizdi vartojant parodomuosius įvardžius. Antikos laikų gramatikai parodomiesiems įvardžiams apibūdinti vartojo terminą gr. *δεικτικός*. Būtent iš šio graikiško žodžio kilęs terminas minėtam reiškiniui pavadinti prigijo greičiau nei šifteris. Naujausiais laikais į lingvistiką deiksės sąvoką grąžino Karlas Bühleris, kuris savo knygoje 1934 m. deiktinį ženklų vartojimą (vok. *Deixis am Phantasma*) atskyrė nuo demonstratyvinio (lot. *demonstratio ad oculos*) ir anaforinio (Бюлер 1993).

Deiksės sąvoka jungia daugelį kalbos reiškinių, kurių semantika yra paslanki ir priklauso nuo kalbėtojo pozicijos. Dėl šios savybės deiksės reiškiniai pirmiausiai suvokiami kaip lingvistinės pragmatikos objektas (Levinson 1983, 2004). Kognityviniu požiūriu yra reikšminga tai, jog deiktiniai žodžiai yra būdingi visoms pasaulio kalboms ir remiasi žmogaus kūnišku patyrimu (Lakoff 1987, 274; Marmaridou 2000, 100).

Pagal nurodomą dalyką galima skirti tris reikšmingas deiktinių žodžių (demonstratyvų) sritis: asmens, vietos ir laiko (Levinson 2005; Plungian 2011), o pagal vartojimo tipą – egzoforinį ir diskursyvinį deiktinių žodžių vartojimą (žr. 2 pav.).

2 pav. Parodomųjų įvardžių vartojimo tipai (pagal Levinson 2004, 108)

Gana greitai buvo suvokta, kad deiksės semantika reiškiasi ne tik įvardžiuose ir rodomuosiuose prievėksmiuose, bet kai kuriais atvejais yra užkoduota žodžių leksinėje reikšmėje, pavyzdžiui, erdvės deiktiniuose veiksmažodžiuose, pvz., angl. *come*, rus. *прийти, показываться* (Fillmore 1966, 1975, 1982; Падучева 2002; Апресян 1995), kurie sudaro veiksmažodinės orientacijos kategoriją (žr. Plungian 2011, 89–107).

Deiksė nusako kalbos savybę vartoti pasakymus, susijusius su pačia kalbamąja situacija, dėl ko jie gali būti interpretuojami tik atsižvelgiant į tam tikrą erdvėlaikio situaciją, kurios centre yra kalbantysis. Šio reiškinio svarbos suvokimas turėjo reikšmės tolesnei lingvistikos raidai. Galima sakyti, kad Jesperseno ir Bühlerio dėka kalbos moksle įvyko posūkis, analogiškas tam, kurį filosofijoje atliko Husserlio fenomenologinis metodas.

1.2.3. Kalbamasis momentas ir atskaitos taškas

Jespersenas (Есперсен 1958, 302) atkreipia dėmesį, kad veiksmažodžio esamajam laikui, panašiai kaip ir prievėksmiui *dabar*, būdinga tai, jog egzistuoja tam tikras su kalbėtoju susijęs „nulinis punktas“, kuris turi būti įtrauktas į esamojo veiksmažodžio formos nurodytą laiko tarpą. Ši Jesperseno įžvalga leidžia paaiškinti ne tik tiesioginę esamojo laiko formų kaip *jis alkanas, jis gyvena 7-jame kambaryje* reikšmę, bet ir tokias esamojo laiko reikšmių aprėpties dalis kaip apibendrintą „amžinųjų tiesų“ esamąjį laiką, pvz., *vanduo verda esant 100 laipsnių Celsijaus; du kart du yra keturi*, taip

pat ir esamąjį habitualinį *kasryt keliuosi septintą, traukinys išvažiuoja 08:32*. (Есперсен 1958, 302–303).

Pats Jespersenas kalbėdamas apie būtajį ir būsimąjį laiką „nulinio punkto“ sąvokos nevartoja, tačiau šį „nulinį punktą“ arba, kaip vėliau pradėta vadinti, *kalbamąjį momentą* galima laikyti taip pat ir kitų laikų, tradiciškai laikomų absoliučiais, skiriamuoju bruožu. Būtajį laiką galima apibrėžti kaip laiko sritį iki kalbamojo momento, o būsimojo, atitinkamai, kaip sritį po kalbamojo momento.

Tai, kad kalbamasis momentas arba deiksė yra veiksmažodžio gramatinių kategorijų bruožas, labai aiškiai atskleidė Romanas Jakobsonas. Savo straipsnyje, skirtam šifterinėms kategorijoms¹² nagrinėti, apie šifterio sąvoką Jakobsonas rašo: „Bendroji gramatinės formos, vadinamos „šifteriu“, reikšmė ypatinga tuo, kad į ją įeina nuoroda į esamą šnekos aktą, t. y. šnekos aktą, kuriame ji pavartota“¹³ (Jakobson 1957/1971).

Tokiais šifteriais, Jakobsono nuomone, yra būtasis laikas, pirmasis veiksmažodžio asmuo, pirmojo asmens įvardžiai, nes kiekvienas jų nurodo: laiką – į įvykį, įvykusį prieš šį šnekos aktą, asmenį ir įvardžius – į šnekos akto autorių arba adresatą. Adresantai ir adresatai pokalbyje nuolat keičiasi vaidmenimis, konkreti formos „aš“ ir „tu“ reikšmė tarytum pereina nuo vieno prie kito pokalbio dalyvio (angl. *it shifts*). Galima teigti, kad šifterinėms arba deiktinėms kategorijoms būdinga tai, kad jų deiktinis centras gali slinkti su kiekvienu pasakymu.

Šio reiškinių funkcionavimą patogiau paaiškinti situacijoje, kai vaikas, bešmokantis kalbėti, įtraukia į savo šneką gramatinį laiką. Apie tai Jakobsonas rašo: „Ši naujovė išlaisvina vaiką, užgesina jo priklausomumą nuo *hic et nunc*, t. y. nuo tiesiogiai duotos padėties laike ir erdvėje. Dabar jis gali kalbėti apie tai, kas vyksta per laiko ir erdvės atstumą nuo jo <...>. Į vaiko šneką patenka laiko idėja <...>.“ (Якобсон 1996, 236–237).

Šifterio sąvoką Jakobsonas taip pat apibūdino kaip vieną iš referencijos tipų (Jakobson, 1957/1971, 130). Kalbėdamas apie referenciją Jakobsonas turi galvoje santykius tarp kalbinės komunikacijos įrankių – pranešimo ir kodo, kurie gali būti taikomi dvejopai: arba būti siejami su tam tikru referentu, arba patys būti referentais. Tokiu būdu galimi keturi sąsajos tipai:

¹² Terminą *šifterinės kategorijos* (rus. *шифтерные категории*) galima rasti Jurgio Pakerio atliktame Vladimiro Plungiano *Gramatinių kategorijų tipologijos* vertime (Plungian 2010, 91).

¹³ Versta autorės.

1) pranešimas nurodo į pranešimą – pasakyme minimas kitas pasakymas, pvz., *sakei, kad...*;

2) kodas nurodo į kodą – tikriniai vardai;

3) pranešimas nurodo į kodą – kai vienais žodžiais arba sakiniu aiškinama kito žodžio reikšmė, pvz. „*šuniukas*“ yra *jaunas šuo*;

4) kodas nurodo į pranešimą – gramatiniai vienetai, kurių reikšmė negali būti apibrėžta be nuorodos į pranešimą, t. y. šifteriai.

Taikydamas šifterio terminą Jakobsonas analizuoja gramatinę rusų kalbos veiksmazodžių kategorijų sistemą (Jakobson 1957/1971, 133–136). Gramatinės veiksmazodžio kategorijas Jakobsonas klasifikuoja apibrėždamas visus galimus kalbinio pranešimo (sakinio) ryšius, siejančius kalbėjimo įvykį (*En* Jakobsono lentelėje, žr. 4 lentelę), kalbamąjį momentą (*Es*), kalbėjimo įvykio dalyvį (*Pn*) ir kalbėjimo dalyvius (*Ps*). Iš jų, taikydamas opozicijų metodą, Jakobsonas sudaro matricą, pagrįstą priešstatomis: 1) jei kategorijos implikuoja ryšį su kalbamuoju momentu arba dalyviu, jie vadinami „šifteriais“, arba „nešifteriais“; 2) jei kategorija nusako tik vieną elementą (įvykį *En*, ar dalyvį *Pn*), Jakobsonas vadina ją designatoriumi, jei nusako vieną elementą kito atžvilgiu (*EnEn* ar *PnEn*) – konektoriumi. 3) designatoriai gali žymėti elemento kokybę (angl. *qualifiers* „kvalifikatoriai“) arba kiekį (angl. *quantifiers*, „kvantifikatoriai“). Tokiu būdu Jakobsonas gauna veiksmazodžio gramatinių kategorijų lentelę (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Romano Jakobsono rusų kalbos veiksmazodžio gramatinių kategorijų lentelė (pagal Jakobson 1957/1971)

		Asmuo (P) įtrauktas		Asmuo (P) neįtrauktas	
		Designatorius	Konektorius	Designatorius	Konektorius
Ne-šifteriai	Kvalifikatorius Kvantifikatorius	Pⁿ Giminė Skaičius	PⁿEⁿ Rūšis	Eⁿ „Statusas“ Veikslas	EⁿEⁿ Taksis
Šifteriai		Pⁿ/P^s Asmuo	PⁿEⁿ/P^s Nuosaka	Eⁿ/E^s Laikas	EⁿEⁿ/E^s Evidencialumas

Priešstatų sankirtos Jakobsono lentelės matricoje padėjo ne tik apibrėžti žinomas giminės, asmens, veikslas, laiko, rūšies, nuosakos kategorijas, bet ir išskirti palyginus naujas – evidencialumo ir taksio kategorijas.

Savo analize Jakobsonas pagrindė, kad deiksė yra užkoduota veiksmazodžio gramatinės laiko kategorijos semantikoje. Kalbėtojai, sakydami ir suprasdami tokias formas, kaip *dirbu* ir *dirbau* pagal veiksmo ir objektyvaus kalbamojo momento santykį parenka atitinkamą veiksmazodžio formos kodą. Aldona Paulauskienė šį veiksmazodžio laiko semantikos dėmenį vadina *gramatiniu kalbamuoju momentu*, kuris yra „kalbos sistemos

elementas, nes veiksmo santykis su juo užfiksuotas kiekvienoje laiko formoje“ (Paulauskienė 1979, 167–168). Gramatinis kalbamamasis momentas leidžia mums nustatyti veiksmo santykį su realiu kalbamuoju momentu be lingvistinio konteksto: suprantama, kad forma *dirbu* nurodo į dabartį, o *dirbau* – į praeitį. „Vadinasi, nors kalbantysis, nustatydamas veiksmo laiką, orientuojasi į objektyvųjį kalbamąjį momentą, kuris yra ne kalbos faktas, bet savo nustatytojo santykio išraiškai naudojami kalba, kurioje gramatinės laiko reikšmės yra sąlygojamos kalbos gramatinės sistemos“ (Paulauskienė 1979, 167–168).

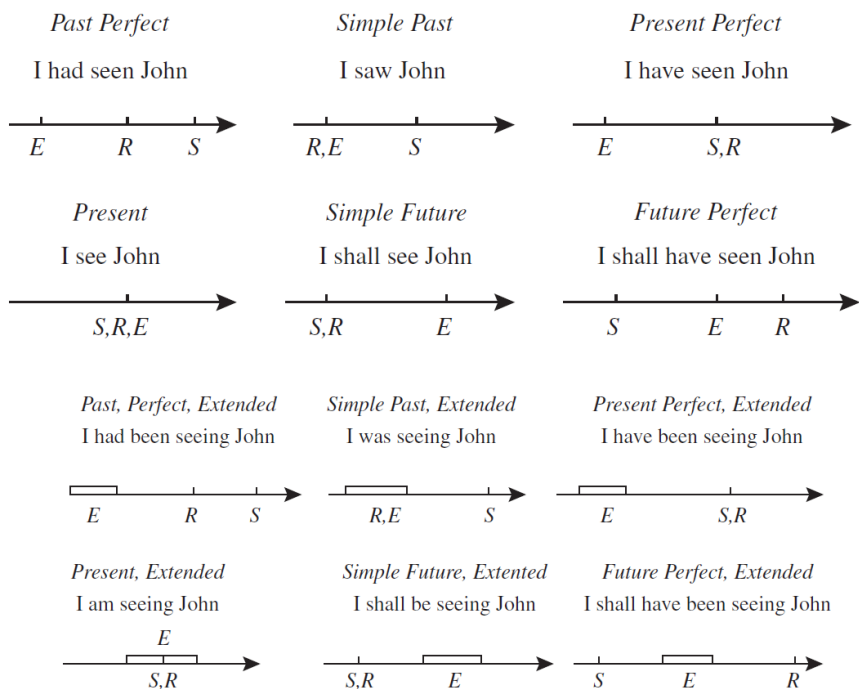
Šia prasme bet koks pasakymas yra neišvengiamai subjektyvus. Subjektyvumas yra užkoduotas kalboje – už kiekvieno pasakymo stovi kalbantysis, lemiantis deiktinio centro (*aš-čia-dabar*) padėtį. Tokiu būdu kalbantysis yra savotiška nulinė erdvėlaikio kontinuumo koordinatė. Dėl šios priežasties tipinę laiko situaciją galima apibūdinti kaip visuomet egocentrišką (Ляйонз 1978, 92).

Taigi, ne tik veiksmožodžio esamasis laikas, bet apskritai gramatinė laiko kategorija funkcionuoja kaip deiksės rodiklis, o kiekvienas jos narys nurodo į veiksmožodžio leksine reikšme apibūdinamos situacijos santykį su kalbamuoju momentu (E^n/E^s).

Savo modelį Jakobsonas pagrindžia rusų kalbos formų pavyzdžiais. Čia kyla natūralus klausimas dėl Jakobsono modelio pritaikymo kitoms kalboms. Nėra visiškai akivaizdu, į kurią Jakobsono modelio schemas skiltį patektų veiksmožodžio laikai, ankstesnės tradicijos apibūdinti kaip santykiniai. Dabartinėje norminėje rusų kalboje analitinių laikų, analogiškų lotyniškajam pliuskvamperfektui, nėra. Ar Jakobsono modelis reiškia, kad, pavyzdžiui, pliuskvamperfektą reikia priskirti kitai kategorijai? Koks yra tokių veiksmožodžio laikų santykis su kalbamuoju momentu?

Sprendimą galima rasti Hanso Reichebacho 1947 m. pasiūlytame veiksmožodžio laikų aprašo modelyje. Skirtingai nei Jespersenas ir Jakobsonas, kurie laiko kategoriją apibūdina kaip tam tikrą santykį su kalbamuoju momentu, Reichenbachas veiksmožodžio laiką apibūdina per tris nepriklausomus taškus laike, kurie užima tam tikrą padėtį laike (Reichenbach 1947/2005).

Ten, kur Jespersenas leidžia taškui *dabar* padalinti laiką į esamąjį, būtajį ir būsimąjį laikus ir su šiomis atkarpomis susieti atitinkamas veiksmožodžių formas, Reichenbachas nustato veiksmožodžio laiką kaip santykį tarp kalbamojo momento S (angl. *point of speech*), veiksmo ar būsenos įvykio laiko E (angl. *point of event*) ir atskaitos taško R (angl. *point of reference*). Kiekvienas taškas gali sutapti su kitu arba būti tam tikru atstumu vienas nuo kito (žr. 3 pav.).

3 pav. Hanso Reichenbacho anglų kalbos veiksmažodžio laikų schemos (pagal Reichenbachą 1947/2005)

Atskaitos taškas sutampa su kalbamuoju momentu anglų kalbos esamajame laike ir perfekte, o su įvykio laiku – būtajame ir esamajame. Įvykio laikas gali sutapti su kalbamuoju momentu tik esamajame laike.

Kalbamojo momento ir atskaitos taško sąvokos išsprendė minėtas ankstesniame skyrelyje problemas, susijusias su dviprasmišku perfekto traktavimu. Dar svarbiau, remiantis Reichenbacho modeliu buvo paaiškinta esamojo laiko reikšmė, anksčiau buvusi neapibrėžta.

Reichenbachas 1947(2005, 73) pabrėžia, kad įvykis gali būti suvokiamas ir kaip taškas, ir kaip trukmė. Antrasis atvejis yra būdingas anglų kalbos progresyviniam laikams.

Taip pat Reichenbachas pateikia ir kitų kalbų pavyzdžių, pvz., nurodo į įvykio pasikartojimo žymėjimo būdą turkų kalboje, taip pat pabando schemoje parodyti, kuo trukmės požiūriu skiriasi prancūzų kalbos imperfektas ir būtasis laikas.

Nepaisant to, kad kai kurie Reichenbacho modelio momentai yra svarstylini (žr. Hamann 1987), reikia sutikti, kad Reichenbacho pasiūlytas trijų sąvokų išskyrimas yra reikalingas veiksmažodžio laiko kategorijai

paaikškinti ir gali būti sėkmingai taikomas tobulinant veiksmažodžio laikų aprašus (Hornstein 1990; Derczynski Gaizauskas 1990; Hackmack 2001).

Reichenbacho modelis taip pat yra svarbus tuo, kad parodo, jog kalbamasis momentas yra tiek absoliučių, tiek santykinų laikų veiksmažodžio laikų reikšmės komponentas ir būtent dėl to jis priklauso vienai bendrai laiko kategorijai.

Vis dėlto Jakobsonas bando pagrįsti, jog (bent semantiniu požiūriu) veiksmažodžio kategorija, kai vienas įvykis nurodo į kitą įvykį, bet nenurodo į kalbamąjį momentą, taip pat egzistuoja. Kaip ši kategorija – taksis – siejasi su santykiniais laikais klasikine prasme, bus nagrinėjama kitame skyriuje, o tolimesniame poskyryje bus aptarti atskaitos taško ir deiksės veikimo tekste ypatumai.

1.2.4. Atskaitos taškas ir kontekstas

Jau Antikos laikais buvo pastebėtas reiškinys, kad vienos veiksmažodžio laiko formos priklauso nuo kitų sakinyje esančių veiksmažodžio laiko formų kaip nurodančių į konkretų atskaitos tašką, o tiksliau, yra derinamos su jomis tam tikru principu. Lotynų kalboje šalutinio sakinio forma morfologiškai sąlygojama pagrindinio sakinio veiksmažodžio laiko arba nuosakos, tokiu būdu, santykis tarp pagrindinio ir šalutinio sakinio yra morfologiškai išreikštas. Šis senųjų indoeuropiečių kalbų reiškinys įgavo pavadinimą „laikų ir nuosakų seka“ (lot. *consecutio temporum vel modorum*, angl. *sequence of tenses* arba *SOT*). Lotynų kalboje *consecutio temporum* apibrėžia tariamosios nuosakos laiko formų vartojimo taisyklės ir nurodo šalutiniame sakinyje nusakomo veiksmo laiko santykio su pagrindinio sakinio veiksmo laikų reikšmės (ankstesnumą, vienalaikiškumą ar vėlesnumą, žr. 2.1 poskyr.). „Šalutinis sakinyje nurodo ne į situaciją *per se* su atskirais jos dalyviais, erdvėlaikio koordinatėmis ir ilokucija, bet numato santykinį požiūrį į situaciją, kuri gali būti iki galo interpretuojama tik santykyje su tam tikrais semantiniais pagrindinio sakinio komponentais“ (Luraghi, Bubenik 2010, 244–245).

Lotynų kalboje ši taisyklė susijusi su tariamąja nuosaka, tačiau šiuolaikinėse romanų kalbose, kaip ir kai kuriose kitose, pvz., anglų, šis terminas siejamas su tiesioginės nuosakos derinimu prijungiamuosiuose sakiniuose.

Consecutio temporum yra vienas iš pavyzdžių, kai atskaitos taško buvimas įpreigoja parinkti ir atitinkami interpretuoti tam tikras veiksmažodžio laiko formas. Yra ir kitų situacijų, kuriose laiko deiksės žymikliai ir atskaitos taškas funkcionuoja kitaip nei įprastai.

Pirmiausia, tai kyla dėl ne visai įprastų kalbėjimo situacijų. Natūralu manyti, kad gyvame pokalbyje (tokią kalbėjimo situaciją reikėtų laikyti

kanonine (žr. Падучева 2011) tikrasis kalbėjimo momentas visiems pokalbio dalyviams yra akivaizdus. Gautame laiške perskaitytas „dabar“ tai pat bus suprantamas, nors realus kalbėjimo momentas nebus žinomas, bet „rytoj“ ir kitus būsimojo laiko perspektyvos žymiklius be tikslios laiško rašymo datos žinojimo interpretuoti bus sunkiau.

Rašančiojo ir skaitančiojo kalbėjimo momentų nesutapimas kartais gali sąlygoti specialaus tokių situacijų laiko žymėjimo atsiradimą (Comrie 1985, 16). Pavyzdžiui, lotynų kalboje buvo vartojami savotiški epistoliariniai laikai, kada adresantas orientuodavosi į adresato laiką ir, pavyzdžiui, rašydavo *tibi scrībēbam* „tau rašiau“ vietoj „tau rašau“.

Šiame kontekste kalbant apie laiko deiksę yra įprasta skirti *deiktinį* ir *naratyvinį* kalbėjimo režimus (Plungian 2011, 110–112; plg. rus. *речевој* (диалогический) / *нарративный режим* (Падучева 1986), vok. *Besprechen* / *Erzählen* (Weinrich 1964/1985), pranc. *histoire* / *discours* (Benveniste 1966), angl. *historical* / *experiential* (Lyons 1977)). Pagal analogiją, *consequitio temporum* tipo laikų prijungiamuosiuose sakiniuose interpretacijos režimas kartais vadinamas *hipotaksinio režimu* (Падучева 2010, 2011, 2013).

Kai naratyviniame režime deiktinis centras nėra realiuoju kalbėjimo momentu, galima kalbėti apie *antrinę deiksę*, kitaip vadinamą *naratyvine deikse*, *deiktine projekcija*. (angl. *deictic projection*, Lyons 1977, 579; *switching of deictic centers*, Fillmore 1975, 122; taip pat žr. Plungian 2011; Апресян 1995, 276; Падучева 1986, 2011). Deiksės žymikliais tokiu būdu kuriamas „svetimos sąmonės, vidinio kalbėjimo momento, tekstinės erdvės ir laiko vaizdinys“ (Апресян 1997, 276).

Kaip veikia naratyvinis režimas galima pailiustruoti Jelenos Padučevos pateikiamu pavyzdžiu apie situacinio konteksto įtaką veiksmožodžio veiksmo reikšmių interpretavimui. Viena iš veiksmožodžio veiksmo priešstatų, atsirandančių situaciniame kontekste, yra „synchroninis / retrospektyvinis atskaitos taškas“. Kaip aiškina Padučeva (Падучева 1986, 415), sakinys „*На стене справа висела картина*“ / „Kairėje ant sienos kabėjo paveikslas“ gali būti suprantamas dvejopai: su sinchroniniu atskaitos tašku (paveikslas yra stebėtojui prieš akis aprašomuoju momentu praeityje) arba su retrospektyviniu (kalbantysis atsimena, kad kažkada kabėjo paveikslas, bet aprašomuoju momentu nekaba). Sinchroninis atskaitos taškas atsiranda naratyvinio pasakojimo metu, tai yra slenkantis tekstinio laiko esamasis momentas.

Iš kito Padučevos pavyzdžio taip pat galima matyti, kad naratyviniame režime tame pačiame sakinyje tiek pirminė, tiek antrinė deiktinė projekcija gali turėti skirtingus kalbamojo momento taškus, iš kurių vienas (S_1) yra „pasakotojo“ laiko atskaitos taškas, o kitas (S_2) pasakojimo vidinio laiko

esamasis momentas: „*Бабушка и сейчас* [R=E=S₂]¹⁴ *любила* [R=E, <S₁] *его без памяти*.“ Šiame pavyzdyje rus. *сейчас* yra vartojamas panašiai, kaip naratyviame režime anaforiškai vartojami įvardžiai. Toks vartojimas yra artimas anaforiniam, bet veikia šiek tiek kitaip nei įvardžiai, nes ne tiek rodo į tą patį, anksčiau minėtą referentą, kiek nepaneigia ankstesniame kontekste nurodytos laiko referencijos, nekontrastuoja su ja, skirtingai nei *вдруг* ir perfektyvinio veiksmoždžio sakinyje *И вдруг увидела его*. Pastarojo sakinio laiko referencijos struktūrą naratyve galima paaiškinti tomis sąvokomis, kurios apibūdina dėmesio paskirstymą: *fonas* (angl. *background*) ir *iškėlimas į pirmą planą* (angl. *foregrounding* (Hopper 1979); rus. *выдвижение*, (Ирисханова 2017). Jeigu tekstiniame laike *сейчас* ir *любила* yra fonas, nes nerodo laiko slinkties, o nurodo į tą pačią situaciją, tai *вдруг* ir *увидела* iškelia į pirmą planą naują situaciją ir „stumia“ pasakojimo siužetą.

Reikia dar atkreipti dėmesį, kad laiko fono ir iškėlimo į pirmą laiko planą priešstatoje svarbų vaidmenį atlieka veikslas, o tai rodo, kad laiko slinkties raiška kalboje yra glaudžiai susijusi su veiksmoždžių leksine reikšme.

1.2.5. Laikas ir veiksmoždžio leksinė reikšmė

Romanas Jakobsonas savo straipsnyje (1957/1971) atkreipia dėmesį į tai, kad veikslų kategorija, skirtingai nuo laiko kategorijos nėra deiktinė kategorija ir veikslas nėra susijęs su kalbamuoju momentu, bet nurodo į patį įvykį, situaciją apie kurią yra kalbama.

Tai, koku būdu veikslas apibūdina situaciją atskaitos taško atžvilgiu, taip pat gali paaiškinti Wolfgango Kleino vartojamas angliškas terminas *assertion time* arba *topic time* (Klein 1994, 2009), kuriam yra pasiūlyti lietuvių kalbos atitikmenys *temos laikas* (Makauskaitė 2019) ir *stebėjimo langas* (Plungian 2011), rus. *окно наблюдения* (žr. Плунгян 2011), taip pat *фокусное время*, (Татевосов 2010). „Veikslų kategorijos, „situacijos lange“ pateikdamos skirtingus situacijos fragmentus, leidžia į situaciją pažiūrėti iš skirtingų požiūrio taškų ir išskirti tam tikras kalbėtojų svarbias jo stadijas“ (Plungian 2011, 140). Tokiu būdu perfektyvinei veikslų reikšmei būdinga tai, kad situacijos pradžios ar pabaigos laikas išsitenka „stebėjimo lange“ ir yra suvokiamas kaip įvykis, o imperfektyvinei reikšmei – tai, kad situacijos laikas išsitenka už „stebėjimo lango“ ribų.

Kleino pasiūlytas terminas taip pat nagrinėja deiktinio centro projekcijos problemą veiksmoždžių gramatinių laikų apibrėžimuose. Anot Kleino (1994, 6), veiksmoždžio laikas apibūdina „stebėjimo lango“ ir kalbamojo momento

¹⁴ Čia ir toliau: R – atskaitos taškas, E – įvykio laikas, S – kalbamasis momentas.

santykį, o veikslas apibūdina „stebėjimo langą“ ir aprašomos situacijos laiko santykį.

Svarbi „stebėjimo langą“ ypatybė yra ta, kad galima apibrėžti ir daugiau jo ir situacijos persiklojimo tipų (žr. 2.3 poskyr.) ir tokiu būdu aprašyti įvairias gramatinio veiksmo reikšmes (žr. Plungian 2011; Плу́нган 2011; Татевосов 2010).

Pasaulio kalbose veikslas yra sugramatintas skirtingu laipsniu. Vis dėlto net ir tokiose kalbose, kuriose atskiros veiksmo reikšmės turi sugramatintą formą (kaip anglų kalbos progresyvas), šių veiksmo rodiklių funkcionavimas yra tiesiogiai susijęs su leksine veiksmožodžio reikšme. Į tai pirmasis atkreipė dėmesį Zeno Vendleris, pradėjęs predikatų klasifikavimo pagal akcionalinius tipus¹⁵ tradiciją (Vendler 1967; taip pat žr. Breu 1994, 2005, 2007; Čižik 2004; Holvoet, Mikulskas 2015, 2021; Број 1997, 1998; Плу́нган 2009).

Akcionalinių tipų skirtumai tiesiogiai susiję su tuo, kaip veiksmožodžiu žymima situacija skleidžiasi laike (plg. būklės predikatą *žinoti* ir vyksmo predikatą *kristi*), kokia situacijos fazė patenka į „stebėjimo langą“ (plg. *uždainavo* ir *sudainavo*).

Veiksmo kategorijos ypatumai rusų ir lietuvių kalbose bus aptariami 2.2.3.4 skyrelyje.

1.3. Apibendrinimas

Apibendrinant čia apžvelgtas laiko sampratas reikia išskirti du dalykus, reikšmingus tolesnėms įžvalgoms apie laiko semantiką lingvistiniu požiūriu. Pirma, europietiškoje kultūroje yra nusistovėjusi trimačio (susidedančio iš praeities, dabarties ir ateities) linijinio laiko samprata. Antra, laikas gali būti suvokiamas tiek kaip objektyvus, fizikinis reiškinys, tiek kaip subjektyvaus patyrimo reiškinys, tačiau visais atvejais jis suponuoja tam tikrą santykį. Kalbai abu šie dalykai yra esminiai: kalbėjimui kaip tekstui, pasakojimui iš prigimties būdingas linijiškumas, o kaip komunikacijai tarp kalbančiojo ir suprantačiojo reikalingas lankstus santykinis kodas, įgalinantis vieną subjektą „matyti“ iš kito subjekto perspektyvos. Veiksmožodžio laikų formos ar kitos laiko raiškos priemonės (pvz., prieveiksmai *anksčiau*, *tada*) yra kaip tik tokio kodo pavyzdžiai, o jų semantika yra paaiškinama žymimo laiko santykio su tam tikru atskaitos tašku modeliu. Kitame skyriuje bus išsamiau aptarta šiuo modeliu grindžiama Romano Jakobsono pasiūlyta santykinio laiko kategorija.

¹⁵ Žr. taip pat terminus *veiksmo reiškinio būdai* (Holvoet, Čižik 2004:146), *leksinis veikslas* (Riaubienė 2014, 2015).

2. SANTYKINIS LAIKAS GRAMATIKOJE

Kaip jau buvo aptarta ankstesniame skyriuje, laikas yra fundamentali žmogaus patyrimo dalis, kurios įženklinimas yra giliai persmelkęs įvairių kalbos reiškinių plotmes. Todėl natūralu, kad kalbos reiškiniai, susiję su laiko santykiais, yra išsamiai tyrinėti ir tebetyrinėjami kalbos specialistų pačiais įvairiausiai aspektais. Laiko santykių semantiką ir raišką įvairiomis kalbos priemonėmis dabartinėje rusų kalboje sistemiškiausiai tyrinėjo funkcinės gramatikos krypties atstovai (Маслов 1948, 1984; Бондарко 1984; 1987a,b, 1996, 1999; Всеволодова 1975, 1983, 2007; Храковский 2001, 2004). Dabartinės lietuvių kalbos moksle didelę reikšmę turi Kazio Ulvydo (1971), Elenos Valiulytės (1998) tai pat Jūratės Pajėdienės (2008, 2009), Indrės Makauskaitės (2016a,b, 2019) darbai. Tyrimai, tiesiogiai susiję su veiksmažodžio laiko kategorija, bus atskirai analizuojami šiame skyriuje.

Ankstesniame skyriuje buvo aptarta, kad laikas gali būti suvokiamas labai įvairiai – ir kaip nekintamas objektas, kurio atžvilgiu vyksta kitų objektų kitimas, ir kaip objektas, kintantis kitų objektų (amžinybės, erdvės, masės) atžvilgiu – tačiau visais atvejais numato tam tikrą santykį tarp dviejų būsenų, padėčių, situacijų. Elementarūs laiko santykio tipai tarp šių situacijų yra vienalaikiškumas arba seka.

Viename pasakyme, vienoje predikacijoje (Jakobsono terminais – *narrated event*, Eⁿ) tiesiogiai galima nukreipti tik į vieną arba kelias situacijas, kurios suvokiamos kaip viena visuma. Taigi kalbos priemonėmis nurodyti į laiko santykį galima turint bent vieną atskaitos tašką. Vienu iš tokių atskaitos taškų gali būti pats kalbamasis momentas (Jakobsono terminais – *speech event*, E^s) – šis laiko referencijos tipas vadinamas deiktiniu, arba absoliučiuoju laiku. Absoliutaus laiko reikšmę turi veiksmažodžio forma sakinyje *Katė išlakė vandenį*, žodis „dabar“ sakinyje *Dabar yra 12:30*. Taip pat įmanoma, kad atskaitos taškas būtų ne kalbamasis momentas, bet kitoje predikacijoje nurodyta situacija. Toks laiko referencijos tipas vadinamas nedeiktiniu arba santykiniu laiku, o prisimenant Romano Jakobsono terminą – taksiau.

Toliau 2.1 poskyryje bus aptarta, kaip gramatikoje suprantamas santykinis laikas, o 2.2 poskyryje apžvelgta, kokie yra gramatiniai santykinio laiko raiškos būdai bendrosios morfologijos požiūriu ir atskirai rusų ir lietuvių kalbose, taip pat atskirai bus aptarti konverbų (specializuotų santykinio laiko raiškos priemonių) ypatumai rusų ir lietuvių kalbose. 2.3 poskyryje bus pateikti santykinio laiko semantinių tipų klasifikavimo būdai.

2.1. Santykinis laikas ir taksis

Terminą „taksis“ (nuo sen gr. *τάξις* – tvarka, padėtis) Jakobsonas pasiūlė vietoj Leonardo Bloomfieldo (1946) vartoto termino „order“. Reikia pasakyti, kad šis terminas lingvistikoje geriausiai prigijo Peterburgo funkcinės gramatikos mokykloje, kurioje buvo labiausiai išplėtotas požiūris į šią kategoriją: (Бондарко 1984, 1987а, 1987б, 1996, 1999, 2015; Недялков, Недялков 1986, 1988; В. П. Недялков 1986, 1990; И. В. Недялков 2003; Недялков и Отаина 1987; Полянский 1987, 2001; Храковский 2001, 2004, 2009). Anglų kalbų literatūroje jis beveik visada pakeičiamas terminu „santykinis laikas“ (angl. *relative tense* žr., pvz., Comrie, 1985, Declerck 2015). Lietuviškoje literatūroje pavartotą terminą „taksis“ galima rasti Vladimiro Plungiano „Gramatinių kategorijų tipologijos“ vertime (Plungian 2011), atliktame Jurgio Pakerio.

Aleksandras Bondarka (Бондарко 1984, 75, 1990, 16–17) pateikia skirtumą tarp sąvokų, žymimų taksio (rus. *таксис*) ir santykinio laiko (rus. *относительное время*) terminus. Taksis, anot jo, yra „polipredikatinėse konstrukcijose reiškiamas veiksčių (polipredikatinio komplekso komponentų) ryšys vientiso laiko plano ribose“¹⁶ (Бондарко 1999, 98–99), o santykinis laikas yra vienos gramatinės formos tam tikra laiko orientacija. Tokiu būdu sakinyje „*Он мигал глазом, в то же время выпивал*“ esama taksio santykių, nors veiksčių laikas absoliutus. Sakinyje „*Он ожидал, что мы вернемся*“ veikia santykinis laikas, bet ne taksis, o sakinyje „*Он чувствовал, что краснеет*“ galima rasti ir santykinį laiką, ir taksį. Pagrindinį šių sąvokų skirtumą, anot Bondarkos, sudaro laiko periodo vientisumo samprata. Laiko periodo vientisumas – tai „pranešamų faktų“, susietų tarpusavyje laiko santykiais, komplekso vienovė“ (Бондарко 1984, 73). Dėl laiko periodo vientisumo visų veiksčių santykis su vienu denotaciniu laiku yra vienodas kalbamojo momento atžvilgiu, t. y. priklauso vienam būtojo, esamojo, būsimojo laiko planui. Ši savybė matoma rusų kalbos pasakymuose su padalyviais, kuriuose pagrindinis ir šalutinis veiksmas visada yra susieti periodo vientisumo: „*Войдя в комнату, С. сразу же зажег свет.*“ Reikia pasakyti, kad formos poržiūriu ir Bondarkos minimas santykinis laikas ir taksis gali būti žymimas tomis pačiomis kalbinėmis pirmonėmis. Skirtumas tarp šių sąvokų yra daugiau semantinis.

¹⁶ Versta autorės.

Polianskij (Полянский 2001) laikosi nuomonės, kad santykinio laiko ir taksio sąvokas skiria prijungiamojo sakinio pobūdis, t. y. santykinį laiką ir taksį galima aiškiai atskirti pagal propozicijos (diktumo) ir propozicinės nuostatos (modus) santykį. Taksio reikšmės gali formuotis tik betarpiškai semantiškai sąveikaujant dviem propozicijoms, t. y. dviems vienuosems situacijoms, pvz.: „Он встает и идет к окну, Он сидит в кресле и курит сигарету.“ Santykinio laiko atveju ir esant laikų derinimui svarbūs yra santykiai, formuojami dėl propozicijos, išreiškiančios situaciją ir propozicinės nuostatos, išreiškiančios subjektyvų santykį su turiniu, perduodamu propozicija, semantinės sąveikos: „Он радуется, что так много сделал, Он сказал, что она не придет.“

Taip pat reikia pripažinti, kad skirtumas tarp kategorijų, kurias nurodo Bondarka ir Polianskis, paties Jakobsono minėtame straipsnyje nedomino. Jakobsonas apskritai nepateikia santykinio laiko pavyzdžių sudėtinuose sakiniuose, o nurodo tik sakinių pavyzdžius su rusų kalbos padalyviais, plg. „Встречав её в ранней молодости, он снова увидел её через двадцать лет и Встречая друзей, он радовался.“ Apie santykinį laiką Jakobsonas pasako tik vieną gana ambivalentišką teiginį, kad santykinis laikas (angl. *relative tense*) atitinka tik vieną iš taksio kategorijos tipų (Jakobson 1957/1971, 135).

Chrakovskis (2009, 20) kolektyvinės monografijos įvade, skirtame tipologiniam taksio tyrimui, apibūdina taksį kaip „funkcinę semantinę kategoriją, kuri yra realizuojama bipropozicinėse (ir plačiau polipropozicinėse) konstrukcijose, kuriose įvairiomis gramatinėmis priemonėmis žymimas lokalizavimas laike (vienalaikiškumas / nevienalaikiškumas: ankstesnumas, vėlesnumas¹⁷) vienos situacijos P₁ kitos situacijos P₂ atžvilgiu, kai pastarosios lokalizavimas laike apibūdinamas kalbėjimo momento atžvilgiu, t. y. nepriklauso nuo kitos tam tikros P_n situacijos.“ Taip pat Chrakovskis nurodo, kad neribotos trukmės esamojo laiko sakiniai kaip „Вращаясь вокруг своей оси, земля одновременно вращается вокруг солнца“ nėra priskiriami taksio sričiai.

Toliau šiame darbe terminai „santykinis laikas“ ir „taksis“ laikomi sinonimiškais.

¹⁷ Nevienalaikiškumą žymintys terminai kaip rus. *предшествование, следование* ar angl. *anteriority, posteriority* lietuvių kalboje nėra nusistovėję: Akselio Holvoeto vadovautamame magistro darbe Danguole Kapkan (Kapkanaitė 2018) atitinkamas sąvokas įvardija *ankstesnumo* ir *paskesnumo* terminais, Rolandas Mikulskas (2018) vartoja *veiksmo ankstesnumo* terminą, Indrė Makauskaitė (2019) vartoja *ankstesnio įvykio* ir *vėlesnio įvykio* terminus.

2.2. Santykinio laiko tipai raiškos požiūriu

Siekdamas apibūdinti taksio kategoriją Jakobsonas (Jakobson 1957/1971, 135) nurodo, kad išplėtota taksio kategorija yra nivchų (giliakų) ir hopių kalbose. Toliau Jakobsonas rašo: „nivchų kalboje skiriami trys nepriklausomo taksio tipai – vienas reikalauja [priklausomo taksio], kitas leidžia, dar vienas neleidžia priklausomo taksio, ir priklausomo taksio tipas, kuris reiškia įvairius santykius su nepriklausomu veiksmažodžiu – vienalaikiškumą, ankstesnumą, įsiterpimą, nuolaidos ryšį ir t. t.“¹⁸ (Jakobson 1957/1971, 135). Rusų kalboje Jakobsono požiūriu priklausomo taksio funkciją gali atlikti veiksmažodžio laiko kategorija (Jakobson 1957/1971, 140).

Reikia pripažinti, kad nepriklausomo taksio sąvoka nėra patogi, nes prieštarauja pačiam taksio apibrėžimui, pagal kurį taksio reikšmė visuomet priklauso nuo kito atskaitos taško. Pats Jakobsonas nepriklausomo taksio apibrėžimo nepateikia, bet nurodo, kad veiksmažodžio laikas „nepriklausomame taksyje“ nurodo į kalbamąjį momentą¹⁹.

Aleksandras Bondarka skirtį tarp priklausomo / nepriklausomo taksio supranta kaip skirtį tarp sintaksinio ryšio tipų: „Priklausomas taksis – tai laiko santykis tarp veiksmų, iš kurių vienas yra pagrindinis, o kitas – šalutinis (lydintis). Nepriklausomas taksis numato laiko santykius tarp veiksmų, kuomet nėra eksplacitiškai, formaliai išreikštos pagrindinio ir šalutinio veiksmo gradacijos“²⁰ (Бондарко 1987b, 239). Pagal šiuos apibrėžimus Bondarka skiria tokius priklausomo taksio raiškos būdus: pagrindinis būdas – rusų kalbos padalyviai ir jų konstrukcijos (rus. *войдя в комнату*), šalutiniai būdai – dalyvių konstrukcijos (rus. *Видны были люди, слушающие чтеца*) ir prielinksnio konstrukcijos su veiksmažodžiais (rus. *при рассмотрении, при переходе*). Nepriklausomo taksio raiškos būdai, anot Bondarkos, yra: pagrindiniai – finitinių veiksmažodžio formų santykis sudėtinuose prijungiamuosiuose sakiniuose (rus. *Когда С. вошел в комнату,*

¹⁸ „Gilyak distinguishes three kinds of independent taxis – one requires, one admits, and one excludes a dependent taxis, and the dependent taxis express various relationships with the independent verb – simultaneity, anteriority, interruption, concessive connection, etc.“ (Jakobson 1957/1971, 134)

¹⁹ „3.51. TAXIS: a) dependent (signaling an a Eⁿ cocomitant with another principas Eⁿ vs. independent. A tense in a dependent taxis functions itself as a taxis: it signals temporal relation to the principal Eⁿ and not to the E^s as tense does in an independent taxis.“ (Jakobson 1957/1971, 140)). Įdomu atkreipti dėmesį į tai, kad originaliame straipsnio tekste, prie punkto „3.51 TAXIS“, Jakobsonas deda dvitaškį ir žymi „a)“, nors „b)“ taip ir neišskiria.

²⁰ Versta autorės.

он сразу же зажег свет; Выйдет Михаил на улицу – сын уже бежит за ним), taip pat sudėtiniuose sujungiamuosiuose sakiniuose (С. сперва вышел, потом закурил), o šalutiniai – finitinių veiksmažodžio formų santykis sudėtiniuose prijungiamuosiuose sakiniuose, kuriuose santykinio laiko reikšmės yra antrinės palyginus su pagrindinėmis sąlygos, priežasties, pasekmės, nuolaidos ir kitomis reikšmėmis, pvz.: „Осознав все, он изменил решение“, taip pat prijungiamuosiuose aiškinamuosiuose sakiniuose, pvz., „Мишка видел, как он рукавом вытирал (ср. вытирает) осунувшееся лицо“ (Бондарко 1987b, 239–240).

Viktoras Chakovskis (Храковский 2009, 12) nepriklausomą taksį supranta kaip dviejų laiko atžvilgiu sugretinamų formų nepriklausomą narį bipredikatinėje konstrukcijoje. Ši interpretacija atrodo artimesnė tai, kurią pateikia Jakobsonas.

Patogesnį tipologijos požiūriu, o ir terminų nuoseklumo požiūriu, taksio raiškos būdų skirstymą pateikia Valdimiras Plungianas (2011, 129–130). Jis siūlo kalbėti atskirai apie: a) „nefinitinį taksį“, kuriam reikšti taikomos specialiosios veiksmažodžio formos, kurios paprastai nefunkcionuoja kaip deiktinės ir sintaksiniu požiūriu yra priklausomos nuo veiksmažodžio, t. y. dalyviai ir konverbai; b) „kombinuotąjį taksį“, kuriam reikšti naudojamos veiksmažodžio formos savyje talpinančios ir deiktinės (absoliutaus laiko), ir santykinio laiko reikšmės, pvz., pluskvaperfektas (Plungianas 2011, 129–130).

Vladimiro Plungiano skirstymas atliepia apibrėžimus, pasiūlytus Bernardo Comrie (1985), kuris be absoliučiuoju (angl. *absolute tense*) veiksmažodžių laikų išskyrė dar santykinius (angl. *relative tense*), t. y. nefinitinius laikus, pvz.: „*The passengers awaiting flight 26 must proceed to gate 5*“, ir absoliučiuosius-santykinius (angl. *absolute-relative*), pvz., anglų kalbos Past Perfect laikas „*John had arrived by six o'clock yesterday evening*“.

Chakovskis (Храковский 2009, 35–37) taip pat siūlo skirti taksio sakinius pagal valentingumo pobūdį. Nevalentiško taksio tipui priklauso: a) veiksmažodžio formos, kurių pagrindinė funkcija yra reikšti taksio reikšmės, pvz., būsimąjo laiko forma sakinyje „*Morietur Epicurus, quum duo et septuaginta annos vixerit*“. Teiginys „*Mirs Epikūras, kai nugyvens 72 metus*“ reiškia ankstesnumą; b) veiksmažodžio formos, kurių pagrindinė funkcija yra ne taksinė, pvz., sąlygos sakinyje „*Если абитуриент решил задачу правильно, то он поступит в университет.*“ Valentiško taksio tipui priklauso: a) veiksmažodžio formos komplementiniuose sakiniuose, pvz., „*Sciam, quid egeris / Žinosiu, ką tu (pa)darei*“; b) veiksmažodžiai su leksine santykinio laiko reikšme, pvz., „*Подписанию предшествовали переговоры.*“

Taigi apibendrinant čia minėtus darbus galima pasakyti, kad santykinio laiko semantiniame lauke atsiduria įvairios kalbinės laiko raiškos priemonės: prijungiamieji sąlygos sakiniai, konverbai, dalyviai, veiksmažodiniai daiktavardžiai ir kitos nefinitės formos, nepriklausomos veiksmažodžio laiko formos, žyminčios kartu ir laiko semantiką ir laiko santykio semantiką (kaip pliuskvamperfektas), savarankiškų veiksmažodžių sekos sakinyje, o ir turbūt plačiau diskurse.

2.2.1. Santykinio laiko raiškos priemonės rusų ir lietuvių kalbų gramatikose

Naujausioje interaktyvioje, tekstynu paremtoje rusų kalbos gramatikoje skyriaus, skirto laiko kategorijai, kol kas nėra, tačiau 1980-ųjų metų akademinėje RKG (Бондарко 1980а, 629) teigiama, kad kategorinės laiko formų reikšmės orientuojasi į gramatinį atskaitos tašką, kuriuo gali būti kalbėjimo momentas „Он придет вовремя“ arba kito veiksmo momentas „Он думал, что придет вовремя“. Taigi šiuo požiūriu šioje gramatikoje gramatine laiko kategorija laikoma santykinė iš prigimties.

Elena Padučeva (Падучева 2010) kritikuoja tokią gramatikoje priimtą nuostatą, primindama, kad semantiniai laiko kategorijos apibrėžimai turi būti daromi atsižvelgiant į kanoninę, t. y. dialoginę kalbėjimo situaciją, kurioje pagrindinis orientacijos veiksnys yra kalbamasis momentas. Naratyvinis arba hipotaksinis kontekstas tipinės kalbėjimo situacijos atžvilgiu yra išvestiniai.

Tokio požiūrio laikomasi ir lietuvių kalbos gramatikose, kur gramatinė laiko kategorija suprantama kaip veiksmažodžio formų ir reikšmių sistema, kurioje veiksmažodžio formos nurodo į jais reiškiamų veiksmų santykį kalbamojo momento atžvilgiu arba kito veiksmo laiko atžvilgiu (Dumašiūtė 1971, 70; Sližienė 2005, 290; Holvoet, Pajėdienė 2004, 127): „Morfologinę laiko kategoriją sudaro veiksmažodžio laiko formų sistema, reiškianti veiksmo santykį su kalbamuoju momentu arba kitu sakinyje pasakytu veiksmu“ (Sližienė 2005, 290). Reikšmės, kai veiksmažodžio laiko formos žymi laiko santykį su kalbamuoju momentu, vadinamos absoliutinėmis, o reikšmės, kai veiksmažodžio laiko formos žymi reiškiamo veiksmo santykį su kito veiksmažodžio laiku, vadinamos santykinėmis (reliatyviomis) (Dumašiūtė 1971, 73; Sližienė 2005, 290).

Taigi santykinis laikas lietuvių kalbos gramatikoje patenka į bendrosios veiksmažodžio laiko kategorijos funkcijų lauką.

„Lietuvių kalbos gramatikoje“ prie santykinio laiko reikšmių pirmiausia minimas padalyvis, kurio esamojo laiko formos (*samdant, besimatant, leidžiantis*) reiškia vienalaikiškumą su pagrindiniu veiksmu, būtojo laiko formos (*užvažiuavus, pamačius*) – ankstesnę veiksmą, būsimojo laiko formos (*atvažiuosiant*) – vėlesnę veiksmą. Pabrėžiama, kad laikų vartojimas santykinė

reikšme «padeda tiksliau, detaliau pažymėti veiksmų nuoseklumą» (Dumašiūtė 1971, 74).

Absoliučią-santykinę laikų opoziciją lietuvių kalboje taip pat ryškėja nagrinėjant lietuvių kalbos sudurtines (analitines) veiksmažodžio laikų formas. Teigiama, kad sudurtinės formos turi santykinę reikšmę (DLKG, §832–834), kadangi jos išreiškia laiko santykį su kalbamuoju momentu ne tiesiogiai, bet per tam tikrą laiko atkarpą, sutampančią su pagrindiniu konteksto laiku (pagrindinis konteksto laiką nurodo pavartotos vientisinių laikų formos). LKG pabrėžiama, kad sudurtinių formų reikšmė ir rezultatyvi ir santykinė – tokios formos reiškia „tam tikru momentu truncančią rezultatinę būseną ir jos santykį su ankstesniu veiksmu, dėl kurio ji yra susidariusi“ (Jašinskaitė 1971, 151). Santykinę reikšmę sudurtinėje formoje turi dalyviai, kuriems ši reikšmė yra būdinga (Dumašiūtė 1971, 74). Axelis Holvoetas ir Jūratė Pajėdienė (2004, 127) „Gramatinių kategorijų tyrimuose“ komentuoja, kad santykiniai laikai „vartojami tik tuomet, kai tarpusavyje yra lyginami bent du veiksmai, įvykiai ir pan.“. Tokiam vartojimui priešinama veiksmo kategorija, kurios reikšmė, kaip yra pabrėžiama autorių, nėra santykinė, kadangi veiksmas gali apibūdinti ir vieną izoliuotą įvykį.

Paminėtina, kad LKG pabrėžiama, kad vientisinėms veiksmažodžio formoms būdinga absoliuti laiko reikšmė, tačiau tam tikrais atvejais šalutiniuose sakiniuose vientisinių veiksmažodžio laikų formų reikšmė gana artima reliatyviai (Dumašiūtė 1971, 74). Tačiau DLKG (Sližienė 2005, 290) jau teigiama, kad: „Santykinę reikšmę vientisiniai laikai paprastai turi sudėtinio prijungiamojo sakino šalutiniame dėmenyje (ar jį atitinkančiame sudėtinio bejungtukio sakinio dėmenyje)“. DLKG (Sližienė 2005, 292) nurodoma, kad vientisinių laikų formos yra nežymėtasis absoliučią-santykinę laikų narys, todėl „jomis pasakomi ir veiksmai, kurie betarpiškai siejami su kalbamuoju momentu, ir tie, kurie su juo siejami per tam tikrą tarpinį laiką; kai kurios vientisinės laikų formos (ypač būtojo kartinio laiko) yra linkusios stumti atitinkamus sudėtinius laikus iš vartosenos“.

Šiame darbe tyrimo objektas yra siauresnis. Toliau bus kalbama tik apie santykinio laiko tipą, reiškiama sakiniuose su nefinitinėmis konstrukcijomis, atliekančiomis aplinkybės funkciją. Remiantis Romano Jakobsono straipsnyje nubrėžtomis gairėmis, kurių laikomasi kalbų tipologijos darbuose, skirtose taksio kategorijai (Храковский, ред. 2009; Муравьев 2017), šios veiksmažodžio formos taip pat siejamos su konverbo sąvoka (taip pat žr. Генюшене 2014).

2.2.2. Konverbai kalbų tipologijos požiūriu

Terminą „konverbas“ (angl. *converb*) kalbų tipologijoje pasiūlė vartoti V. ir I. Nedjalkovai (Nedjalkov & Nedjalkov 1987), pasiskolinę jį iš altaistikos. Konverbas gali būti suprantamas kaip „veiksmažodinisrieveiksmis“, t. y. „nefinitinė veiksmažodžio forma, kurios pagrindinė funkcija yra aplinkybės prijungiamojo ryšio žymėjimas“ (Haspelmath 1995, 3). Pirmasis reikšmingiausias tipologinio pobūdžio darbas, skirtas konverbams yra rinkinys „Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms — Adverbial Participles, Gerunds“ (Haspelmath, König, eds. (1995), kuriame nubrėžtos pagrindinės šios gramatinės kategorijos funkcionavimo ribos.

Konverbus nuo kitų gramatinių formų ir žodžių (pirmiausiai, bendraties, dalyvių, veiksmažodinių daiktavardžių) skiria jiems būdingų savybių visuma: beasmenskumas, priklausymas veiksmažodžio paradigmai, aplinkybės funkcija, priklausoma pozicija sakinyje (Nedjalkov 1995, 97, Haspelmath 1999, 111).

Konverbo apibrėžimo taikymas kai kurių pasaulio kalbų veiksmažodžio formoms kelia tam tikrų teorinių problemų (išsamiau žr. Haspelmath 1995; van der Auwera 1998; Ylikoski 2003) tuomet, kai veiksmažodžio forma pateikia apibrėžimą tik iš dalies, nes be aplinkybės funkcijos gali atlikti ir kitas, pvz., atributinę ar komplementinę. Atsižvelgiant į tai gali būti skiriami tikrieji (rus. *несовмещенные* arba *строгие конвербы*) ir polifunkciniai konverbai (rus. *совмещенные* arba *нестрогие конвербы*, Недялков 2003). Šiuo požiūriu rusų ir lietuvių kalbų konverbai dabartinėje vartosenoje yra nevienalyčiai. Jų ypatumai aptarti kitame skyrelyje.

2.2.3. Rusų ir lietuvių kalbų konverbų gramatiniai ypatumai

Šiame skyrelyje aptariami rusų ir lietuvių kalbų konverbų gramatiniai ypatumai, taip pat palyginami rusų ir lietuvių kalbos konverbai funkcijų, darybos ir kilmės požiūriu, santykio su subjektu raiškos požiūriu. Ypatingas dėmesys skiriamas veiklo kategorijos ypatumams tyrinėjamose kalbose ir šių ypatumų reikšmė konverbų funkcionavimui.

2.2.3.1. Rusų ir lietuvių kalbos konverbų ypatumai sakinio funkcijų požiūriu

Kaip jau buvo aptarta ankstesniuose skyreliuose, specializuotomis veiksmažodinėmis santykinio laiko formomis rusų kalboje yra laikomi padalyviai, o lietuvių kalboje veikiamieji būtojo laiko dalyviai, pusdalyviai ir padalyviai (žr. Генюшене 2014).

Konverbų sintaksines funkcijas ir vartoseną dabartinėse rusų ir lietuvių kalbose lėmė ypatinga veiksmažodžio beasmens formų raida šiose kalbose.

Ankstyvųjų lietuvių kalbos raštų tyrinėjimai teigia, kad pagrindiniu padalyvio paplitimo šaltiniu buvo konstrukcijos su absoliutiniu naudininku, kuris XVI a. amžiuje buvo vartojamas sustabarėjusia dalyvio naudininko forma ir kuris pakeitė niekatrosios giminės formas ir tapo pagrindine forma „*mačiau tėvą pareinant*“ tipo konstrukcijose (Ambrazas 1968, 204; Амбразас 1990, 154–158).

Panašaus tipo konstrukcijos, kuriose padalyviu nurodomo veiksmo subjektas nesutapo su nominatyviu pagrindinės predikacijos subjektu taip pat funkcionavo XII–XV a. rašytinėje rusų kalboje (Пичхадзе 2016, 506–512), tačiau padalyviai palaiapsniui nustojo būti vartojami tokiose konstrukcijose ir užleido šią vietą aiškinamiesiems sakiniams. Tokiu būdu šiuolaikinėje rusų kalboje padalyviai funkcionuoja tik aplinkybių (sirkonstantinėje) pozicijoje ir šiuo požiūriu gali būti laikomi negriežtais²¹ konverbais (Недялков 2003).

Lietuvių kalbos padalyviai, skirtingai nuo rusų kalbos padalyvių, dabartinėje lietuvių kalboje atlieka ne tik aplinkybės funkciją, kuri yra pagrindinė, bet taip pat gana dažnai (nors ir gerokai rečiau) atlieka komplemento funkciją ir reiškia sentencialinį aktantą, kaip ir anksčiau minėtame „*accusativus cum participio*“ pavyzdyje (*mačiau tėvą pareinant*).

Lietuvių kalbos pusdalyvių ir veikiamųjų būtojo laiko dalyvių raidos istorija yra kitokia.

Lietuvių kalbos pusdalyviai su priesaga *-dama-* iš priklausomo predikato pozicijos išstūmė senesnes dalyvių formas, kurios išliko atributyvinėje ir predikatyvinėje pozicijoje (Амбразас 1990, 103; Ambrazas 2006, 362). Palyginus su padalyviu, pusdalyvis yra griežtesnis konverbas, nes beveik visada atlieka aplinkybės funkciją, net tuomet, kai artėja prie komplementinės funkcijos (pvz., *džiaugiuosi jus matydamas*, Ambrazas 1979, 112–118).

Veikiamųjų būtojo laiko dalyvių forma yra archaiška, sietina su senovės indoeuropiečių veiksmažodinių būdvardžių formomis (Ambrazas 2006, 352–353), kurie lietuvių kalboje išlaikė funkcijų įvairovę. Veikiamieji būtojo laiko dalyviai gali atlikti ir atributyvinę funkciją (joje turėdami visų šešių linksnių formas) ir predikatinę funkciją analitinių laikų paradigmos rėmuose ir predikatyvo funkciją. Vis dėlto, Vytauto Ambrazo (Амбразас 1990, 107) skaičiavimais, dažniausiai būtojo laiko dalyviai yra vartojami apoziciškai,

²¹ Nepaisant to Ema Geniušienė (Генюшене 2014) priskiria padalyvius griežtiems konverbams. Tačiau galimas ir kitas kelias – ne skirstyti konverbus į dvi grupes, bet vertinti juos tam tikroje griežtumo ir polifukcionalumo skalėje, atsižvelgiant į tam tikrų funkcijų dažnumą kalboje. Tuomet turėtume sakyti, kad lietuvių kalboje griežčiausi konverbai yra pusdalyviai, mažiau griežtesni (turintys daugiau funkcijų) – padalyviai, o polifukciniai – veikiamieji būtojo laiko dalyviai.

t. y. aplinkybine reikšme. Tuo veikiamieji būtojo laiko dalyviai skiriasi nuo esamojo ir būtojo laiko dalyvių ir dėl to būtojo laiko dalyvius galima laikyti polifunkciniais konverbais (Генюшене 2014).

Rusų kalbos gramatikoje skiriamas dvejopas padalyvių vartojimas: a) kai padalyvis modifikuoja žodį (rus. *присловная позиция*) (Шведова 1980, 458), pvz., *читать лежа, сидеть вытянув ноги*; b) ir kai padalyvis modifikuoja sakinį (rus. *неприсловная позиция*), pvz.: „*Испугавшись темноты, он повернул обратно*“. Ši konverbu, o dar tiksliau, aplinkybių savybė aktuali ir kitoms kalboms, taip pat ir lietuvių kalbai. Sakinį modifikuojančios aplinkybės gali būti laikomos įvykio aplinkybėmis, nes apibūdina konkrečią sakiniu nusakomą situaciją ir yra susijusios su situacijos deiktiniais parametrais, o atskirus žodžius modifikuojančios aplinkybės gali būti laikomos predikato aplinkybėmis, nes apibūdina abstrakčią situaciją (Holvoet, Pajėdienė 2005, 96).

Akademinėje rusų kalbos gramatikoje atkreipiamas dėmesys į tai, kad šie du padalyvio vartojimo tipai atlieka skirtingas semantines funkcijas (Ицкович 1980, 181–182): a) padalyvis žymi veiksmą, kuris lydi pagrindiniu veiksmožodžiu žymimą veiksmą (rus. *сопутствующее действие*); b) padalyvis tam tikru aspektu apibūdina šį veiksmą. Pirmojo tipo padalyviai laikomi tarinio atitikmeniu, plg., „*шел, размахивая руками — шел и размахивал руками*“, antrojo tipo padalyviai laikomi šalutinio sakinio atitikmeniu, plg., „*войдя в комнату, поздоровался со всеми — когда вошел в комнату, поздоровался со всеми*.“

Rusų kalbos padalyvio savybė būti pavartotam predikato aplinkybės pozicijoje atveria galimybę vartoti padalyvį ne tik finitinio veiksmožodžio aplinkybės pozicijoje, bet ir kitų žodžių aplinkybės pozicijoje. Tokiais žodžiais tam tikrais atvejais gali būti (Ицкович 1980, 182–183): 1) būdvardis, kaip vardinė sudurtinio tarinio dalis: „*Мне показалось, что Алексей Максимович не так свободен и непринужден в движениях и жестах, как отец, оставаясь в то же время совсем простым, естественным, спокойным*“; 2) bendratis, kai padalyviu ir bendratimi žymimų veiksmų subjektas sutampa: „*Работая во Всесоюзном институте защиты растений, Любичеву приходилось по совместительству читать лекции*“; 3) kitas dalyvis ar padalyvis: „*Шофер, прикручивающий бак, сидя на корточках, встал, неловко опустив руки по швам; Он шел к старухе жене, сидевшей у окна, положив на колени ненужные руки, уставляя пустые глаза в одну точку*“; 4) procesą žymintis daiktavardis: „*предусматривался другой вариант — переход советских войск к активным действиям, не ожидая ударов противника*“; 5) prieveiksmis:

„Она думала о прошлом, о будущем, порою привычно, не бросая работы, плакала.“

2.2.3.2. Rusų ir lietuvių kalbos konverbų formos kilmės ir dabartinės normos požiūriu Šiuolaikinėje rusų kalboje padalyviai sudaromi prijungiant prie veiksmožodžio kamieno priesagas *-a(-я)* (*зная, учась*), *-в/-вши/-ши* (*узнав, нахмурившись*). Priesagos pasirinkimą lemia ne tik veikslas, bet ir sangraža, bei morfonologiniai kamieno ypatumai, taip pat semantinės ir stilistinės funkcijos (Биккулова 2011; Плотникова 1980, 670–671).

Analogiškai jungiant priesagas *-(i)us,-(i)ant* prie veiksmožodžio kamieno sudaromi ir padalyviai. Pusedalyvių priesaga *-dam-* ir atitinkamos galūnės jungiamos prie bendraties kamieno, o būtojo laiko dalyvių galūnės – prie būtojo laiko kamieno (Ambrazas, ed. 1997, 333–334, Ambrazas 2005, 357–358, 361; Ambrazas 1971a, 317, 1971c, 376–377).

Tiek rusų, tiek lietuvių kalbos konverbams yra būdinga išlaikyti pamatinio veiksmožodžio veikslas ir sangražos rodiklius: rus. *встречать – встречаю; встретить – встретил; встречаться – встречаюсь*; liet. *tikti – tikdamas, tinkant, tikus, tikęs; sutikti – sutikdamas, sutinkant, sutikęs, sutikus; susitikti – susitikdamas, susitinkant, susitikęs, susitikus*. Rusų kalboje šios savybės turi reikšmės darybiniam padalyvių tipams. Reikia paminėti, kad minėtų tipų rusų kalboje dar palyginti neseniai egzistavo nemažai, jie žymėjo esamojo ir būtojo laiko skirtį: *встречая, встречаю; встречаю, встретил* (см. Якобсон 1972, 107–108). Tačiau maždaug nuo XIX amžiaus vidurio atsirado tendencija susieti priesagą su veikslu: priesaga *-a* linko dažniau jungtis prie imperfektyvinių veiksmožodžių, o *-в/-вши* – prie perfektyvinių, dėl ko būtojo laiko imperfektyvinių padalyvių formos (kaip *встречав*) ir esamojo laiko perfektyvinių padalyvių (kaip *встретя*) formos pradėjo palaipsniui skirtingu greičiu nykti iš aktyvios vartosenos (Добрушина 2009, 16; Ковтунова 1964, 376; taip pat Абдулхакова 2007).

Šiandienėje rusų kalboje padalyviai darybos požiūriu sudaro gana margą morfonologinių ir stilistinių tipų ir variantų sistemą (žr. Плотникова 1980, 670–671; Добрушина 2009, 30–31):

1) gana didelis imperfektyvinių veiksmožodžių (pvz., *вязать, гнуть, гаснуть*) kiekis visai neturi padalyvių formų arba sudaro retai vartojamas padalyvių formas (pvz., *ждя, рвя*);

2) varijuojančio esamojo laiko kamieno veiksmožodžiai (pvz., *брызгать, махать, тыкать*) sudaro stilistiškai lygiavertiškas formas su ta pačia priesaga (plg., *брызжа* ir *брызгая, махая* ir *маши, тыча* ir *тыкая*);

3) kai kurių veiksmožodžių (pvz., sangražinių veiksmožodžių su *-ить* galūne *возвратиться, нахмуриться*) padalyvių tipai sudaro lygiaverčius variantus su skirtingų priesagų tipais;

4) kai kurie padalyviai dabartinėje rusų kalboje retsykais vis dar yra pavartojami skiriant esamojo ir būtojo laiko formas (ypač su neiginiu) *читая – читав, будучи – быв*;

5) dalis veiksmožodžių greta stilistiškai neutralaus varianto su *-а* priesaga, turi stilistinius (šnekamosios, dialektinės kalbos) variantus su *-ии, -учи*, pvz., *найдя – нашедши, идя – идучи*;

6) kai kurie išnykę iš reguliarios vartosenos variantai išlieka frazeologiniuose junginiuose, pvz.: *положа руку на сердце, сложа руки*.

Lietuvių kalbos konverbai šiuo požiūriu yra vienalyčiai, jie neturi paplitusių variantinių formų (nebent tarmėse) ir neturi morfonologinių darybos apribojimų.

2.2.3.3. Rusų ir lietuvių kalbos konverbai subjekto raiškos požiūriu

Skirtingai nuo rusų kalbos, kurioje padalyviai neturi galūnių, lietuvių kalboje funkcionuoja tiek nederinamieji konverbai (padalyviai), tiek derinamieji (pusdalyviai ir dalyviai), kurių formos yra derinamos galūne, žymintia tiek nurodomo veiksmo subjekto giminę, tiek skaičių.

5 lentelė. Rusų ir lietuvių kalbos konverbų palyginimas veiksmo subjekto raiškos požiūriu (sudaryta autorės)

	Rusų k. padalyviai	Pusdalyviai	Veikiamieji būtojo laiko dalyviai	Padalyviai
Subjektas sutampa:	+	+	+	-
<i>derinant galūne</i>		+	+	
<i>nederinant galūne</i>	+			
Subjektas gali būti nerelevantiškas: (junginiuose su bendratimi, metadiskursyvinėse frazėse)	+	-	-	+
Subjektas nesutampa	-	-	-	+

Rusų kalbos padalyvių semantikos ypatumas yra jais žymimo veiksmo subjekto sutapimas su pagrindiniu veiksmožodžiu reiškiamo veiksmo subjektu:

- (1) „*Берлиоз тоскливо оглянулся, не понимая, что его напугало*“. [М. А. Булгаков, Мастер и Маргарита, 1929–1940];
- (2) „*Еще более побледнев, он вытаращил глаза <...>*“ [М. А. Булгаков, Мастер и Маргарита, 1929–1940].

Rusų kalbos padalyviams šiuo požiūriu yra ekvivalentiški pusdalyviai ir veikiamieji būtojo laiko dalyviai, kurie, skirtingai nuo rusų kalbos padalyvių, flektyviai derinami gimine ir skaičiumi:

- (3) „*Berliozas gailiai apsižvalgė, nesuprasdamas, kas jį išgąsdino*.“ [M. Bugakovas, „Meistras ir Margarita“, vert. A. Mikuta, 1985];
- (4) „*Dar labiau išblyškęs, jis išpūtė akis*.“ [M. Bulgakovas, „Meistras ir Margarita“, vert. A. Mikuta, 1985].

Padalyvis atlieka kitokią funkciją ir žymi kito, nesutampančio subjekto veiksmą:

- (5) „*Maksui išvažiavus, Juliją vėl suėmė liūdesys*.“ [J. Ivanauskaitė, „Placebas“, 2003].

Apie sutapimo su pagrindinio veiksmo subjektu principą rusų kalbos gramatikose ir žinynuose teikiamos tam tikros pastabos. Yra pabrėžiama, kad padalyvių negalima vartoti: a) pasyvinėse konstrukcijose, kadangi jų veiksnys vienu metu reiškia ir būsenos subjektą ir veiksmo objektą, pvz., **Получив большое количество пробоин, танк был подожжен*; b) beasmeniuose sakiniuose, pvz., **Выполняя это поручение, ему не хотелось огласки*.

Vis dėlto rusų kalboje nuolat fiksuojamos neatitikimo šioms taisyklėms klaidos, dėl kurių kai kurie tyrinėtojai kvestionuoja taisyklių griežtumą teigdami, kad kai kuriais atvejais formaliai nekorektiški sakiniai gali būti aiškiai suprantami (Гловинская 1996/2000; Ицкович 1982; Йокояма 1983; Онипенко, Биккулова 2016; Шмелева 1984). Kaip parodė Nadeždos Onipenko ir Olgos Bikulovos (Онипенко, Биккулова 2016) analizė, taip atsitinka tuomet, kai padalyvio subjektas sutampa su situaciją patiriančiu subjektu, bet nesutampa su gramatiniu sakinio veiksniu²²:

- (6) „*Слушая знакомые стихи, мороз по коже пробегает у меня*.“ [И. И. Пущин, Записки о Пушкине, 1859] (Онипенко, Биккулова 2016);

²²Onipenko ir Bikulova patyriantįjį subjektą ir gramatinio veiksnio subjektą vadina, atitinkamai, *субъект модуса* ir *субъект диктума* (Онипенко, Биккулова 2016)

- (7) „Голова моя приехал на почтовый стан, была хуже болвана.“ [А. Радищев, «Путешествие из Петербурга в Москву», 1790] (Онипенко, Биккулова 2016);
- (8) „И вот/ обсуждая эту ситуацию/ каждая перемена какого-то ударения/ давала новую смысловую трактовку/ выделения/“ (NRKT MS).

Lietuvių kalboje pusdalyviai ir dalyviai tokiais atvejais yra nevartojami, nes su veiksmiu yra flektyviai derinami gimine ir skaičiumi ir net spontaninėje kalboje atitinka sutampančio subjekto principą. Tačiau lietuvių kalboje padalyvis gali būti vartojamas kaip tik tokios struktūros sakiniuose: a) beasmeniuose sakiniuose; b) sakiniuose, kuriuose implikuojamas veiksmo subjektas sutampa, o formalus veiksmio subjektas nesutampa; c) kai subjektas sutampa tik iš dalies:

- (9) „Ilgai mylėjus, sunku pamesti.“ (LKG);
- (10) „Dabar, naktį bežygiuojant, jam vokiškas sunkvežimis pervažiavo koją <...>“ [B. Sruoga, „Dievų miškas“, 1957];
- (11) „Atsisveikinant ponas Kalvaitis man padovanojo dailią pyrkę“. [R. Lankauskas, „Likimo zona“, 1998] (DLKT G).

Akademinė RKG (Ицкович 1980, 182–183) daro išlygą rusų kalbos padalyvių vartojimui tik tokiuose beasmeniuose sakiniuose kaip (9), pripažindama tokių sakinių normatyvumą tik tais atvejais, kai juose yra veiksmožodžio bendraties forma, o jos žymimo veiksmo ir padalyvio subjektas sutampa, plg.:

- (12) „Не поставив правильного диагноза, нельзя вылечить больного.“ (RKG);
- (13) „Увидев, что он еще жив и борется, мне захотелось оказать ему немедленную помощь.“ (RKG).

2.2.3.4. Rusų ir lietuvių kalbų konverbų ypatumai laiko ir veiksmo kategorijų požiūriu

Kalbant bendrai apie veiksmo kategoriją rusų ir lietuvių kalbose, nors abiejose kalbų gramatikose kalbama apie veikslą kaip kategoriją, kuri yra pagrįsta veiksmožodžių porų koreliacijomis (rus. *делать / сделать*; liet. *daryti / padaryti*), jų funkcionavimas rusų ir lietuvių kalbose skiriasi.

Rusų kalbos gramaikoje veiksmo kategorija laikoma dvilype, turinčia ir darybinės ir morfologinės kategorijos bruožų. Veiksmo gramatikalizacijos laispsnis rusų kalboje lemia glaudžią sąsają su laiko kategorija: imperfektyviniai veiksmožodžiai gali būti vartojami ir būtajame, ir būsimajame, ir esamajame laike, o perfektyviniai veiksmožodžiai gali turėti tik būtojo arba būsimajo

laiko reikšmės (Бондарко 1980б, 624; Сичинава 2011). Tai lemia formų paradigmos ypatumai – veiksmažodžiai turi tik vieną tikrąją asmenuojamąją paradigmą, žyminčią asmenį ir skaičių, kuri funkcionuoja esamajame ir būsimajame laike (laiko reikšmės yra skiriamos leksiškai, pagal veiksmažodžio veikslą, plg. *делает и делает*). Reikia paminėti, kad būtojo laiko formos yra tik derinamos gimine ir skaičiumi (tai lemia dalyvinė šių formų kilmė).

Dėl veiksmo gramatinių ypatumų dabartinėje rusų kalboje vaizduojamojo esamojo laiko kontekste įvykio reikšmę (rus. *событийность*) turi imperfektyviniai veiksmažodžiai (plg., *Вот он идет, садится за стол и открывает книгу* ir *Вот он пришел, сел и открыл книгу*), o ši savybė leidžia suformuluoti vadinamąjį Maslovo kriterijų, kuris padeda nustatyti koreliuojančių veiksmažodžių poras (rus. *идти-прйти, садиться-сесть, открывать-открыть*) (Зализняк, Шмелёв 2000, 45–52; Маслов 1948).

Lietuvių kalbos veiksmažodžiams analogiško morfologiniu atžvilgiu suformuluoto kriterijaus negali būti pasiūlyta. Lietuvių kalboje gramatinių laikų paradigma yra laisvesnė ir leidžia sudaryti įvairias veiksmažodžių formas tiek su eigos, tiek su įvykio veiksmo veiksmažodžiais. Ši savybė ne tik leidžia būtojo laiko kontekstuose atitinkamų veiksmažodžių poromis žymėti tęstinumo ir įvykio priešstatą (plg., *skaitė laiškus – perskaitė laiškus*), bet ir esamojo laiko kontekste – tęstinumo ir habitualumo ar pakartojamumo priešstatą (plg., *skaito laiškus – perskaito laiškus*) (Paulauskienė 1979, 69, 78; Аркадьев 2012, 53–54).

Tradicinės lietuvių kalbos gramatikos atstovų jau ne sykį buvo atkreiptas dėmesys į veiksmo ypatumų skirtumus ir nelygiavertį veiksmo kategorijos gramatikalizacijos laipsnį rusų ir lietuvių kalbose (Dambriūnas 1958, 1960; Galnaitytė 1958, 1962, 1978, 1979, 1982; Krinickaitė 2005; Paulauskienė 1964, 1970, 1979, 55–84; 1980; Амбразас, ред. 1985, 199–202; Дамбрюнас 1962). Naujesniuose tyrinėjimuose buvo bandyta kvestionuoti tradicinį požiūrį į lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslą kaip dvinarę kategoriją siūlant alternatyvų veiksmažodžių akcionalinės semantikos tipų ir jų darybinių formų aprašymą (Аркадьев 2008, 2009, 2012; Вимер 2001, 2004). Pastarojo meto darbuose tradicinį požiūrį siekiama reabilituoti nurodant į skirtingai gramatikalizuotas veiksmažodžių leksines grupes (Holvoet ir kt. 2021).

Atskira veiksmo kategorijos problema yra dviveikslų veiksmažodžių buvimas kalbose. Jų yra ir rusų, ir lietuvių kalbose (Galnaitytė 1971; Аркадьев 2009, 2012; Матханова 2019; Павлова 2017; Пиперски 2015) Nors rusų kalbos dviveikslų veiksmažodžių sąrašas nuolat kinta, bet veiksmažodžių dviveikslumą bandoma fiksuoti leksikografijoje (Зализняк, 1977). Lietuvių kalbos aprašyti fiksuotą dviveikslų veiksmažodžių sąrašą nėra bandyta, ši grupė laikoma gana amorfiška (Аркадьев 2012).

Veikslo ir laiko požūriu ūuolaikiniuose rusū kalbos vadovėliuose ir gramatikose skiriami tik du padalyviū tipai: a) imperfektyviniai padalyviai, kuriū formos sudaromos iš esamojo laiko veiksmaūodūiū kamieno ir priesagos -a(-я); b) perfektyviniai padalyviai, kurie sudaromi prie būtojo laiko veiksmaūodūio kamieno jungiant priesagas -e/-euu/-uu arba (reūiau) priesagā -a (Валгина и др. 2002; Плотникова 1980, 670). ūiū tipū padalyviai koreliuoja tarpusavyje taip pat kaip ir atitinkamū veiksmaūodūiū veikslo poros.

Lietuviū kalboje ūiuo požūriu pasireiūkia silpnas veikslo gramatikalizacijos laipsnis – lietuviū kalboje nēra kokiū nors formaliū apribojimū konverbū formū darybai, visos konverbū formos teoriūkai yra galimos tiek su eigos, tiek įvykio veikslo veiksmaūodūiais, pavyzdūiai, *daryti: daręs, darydamas, darius, darant; padaryti: padaręs, padarydamas, padarius, padarant* (Ambrazas 1971b, 384).

Taigi konverbais reiūkiamo santykinio laiko reikūmēs lietuviū kalboje gramatiūkai yra daugiausia susietos su esamojo – būtojo laiko skirties ūymėjimo priemonēmis: pusdalyvis koreliuoja su būtojo laiko dalyviu, esamojo laiko padalyvis – su būtojo laiko padalyviu. Nepaisant to, lietuviū kalboje konverbais reiūkiamo laiko santykio reikūmē tam tikru būdu susieta ir su veikslo tipu ir jo „elgesiu“ tam tikroje laiko plotmėje, pvz., ankstesnumo reikūme beveik visada yra vartojami įvykio veikslo tipo (*padaręs, padarius*) arba dviveiksliai (*grūžęs, grūžus*) būtojo laiko dalyviai ir padalyviai.

Reikia paminėti, kad vienalaikiūskumo reikūme gali būti vartojami ir eigos veikslo tipo veiksmaūodūiū konverbai (*darydamas, darant*) ir dviveiksliū veiksmaūodūiū konverbai (*grūždamas, grūžtant*), ir įvykio veikslo tipo veiksmaūodūiai: (*padarydamas, padarant*). ūio tyrimo metu buvo suskaiūiuota, kad Dabartinēs lietuviū kalbos tekstyno groūinēs literatūros patekstyne įvykio veikslo tipo ir dviveiksliū veiksmaūodūiū yra apie 18–26 proc. iš visū analizuotū pusdalyviū ir esamojo laiko padalyviū.

Paminėtina, kad nepaisant teorinēs padalyvio laikū formū įvairovēs, santykinio laiko reikūmēm̄s ūymėti esmingesnēs yra tik esamojo ir būtojo laiko padalyvio formos. Kitos padalyviū formos ūiuo atveju yra ne tokios reikūmingos, nes būtojo daūninio tipo padalyviū (pvz., *dirbdavus*) yra labai maūai, o būsimojo laiko padalyviai (pvz., *dirbsiant*) yra vartojami tik *accusativus cum participio* konstrukcijose.

Prieūdėliniū (eigos) veiksmaūodūiū pusdalyviū formū funkcionavimo ypatumus santykinio laiko atūvilgiu yra tyręs Bjōrnas Wiemeris (Вимер 2004). Savo straipsnyje jis kėlē hipotezē, jog prieūdėliniū pusdalyviū funkcija yra ne santykinis laikas, o koincidencija, kuri pasireiūkia ne dviejū situacijū santykiū laike (14), o loginiu dviejū situacijū sutapimu (15):

- (14) *Хлопнув дверью машины, он направился к дому.*
 (15) *Он выразил свое неудовольствие, хлопнув дверью.*

Ištyręs 89 kalbos aktų veiksmažodžių pusdalyvių formų vartojimą Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne, Wiemeris priėjo išvadą, kad įvykio veiksmo pusdalyviai negali būti laikomi specialia koincidencijos forma, kadangi ji maždaug vienodai pasitaiko tiek santykinio laiko, tiek koincidencijos reikšmės kontekstuose. Šiame darbe koincidencijos sąvoka bus aptariama 4.6 poskyryje.

2.3. Santykinio laiko semantiniai tipai

Kaip jau buvo minėta poskyryje 2.1, Romanas Jakobsonas laikėsi požiūrio, kad taksio kategorija žymi ne tik įvairaus pobūdžio laiko santykius (vienalaikiškumą, ankstesnumą, įsiterpimą), bet ir nuolaidos ryšį. Ne visuose šiuolaikiniuose santykinio laiko kategorijos tyrimuose laikomasi analogiško požiūrio. Čia pateikiama keletas klasifikacijų.

Akimova ir Kozinceva (Акимова, Козинцева 1987) Bondarkos įvadiniame funkcinės gramatikos tome pateikia labai išsamią reikšmių klasifikaciją, kuri yra sudaryta rusų kalbos padalyvio konstrukcijų pagrindu (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. T. G. Akimovos ir N. A. Kozincevos santykinio laiko semantinių tipų klasifikacija (sudaryta autorės pagal Акимова, Козинцева 1987)

I. Veikslo – laiko santykiai, nesusieti sąsajos semantikos	
1. Pagrindinis ir šalutinis veiksmas nėra susiję apibūdinimo santykiu	1) vienalaikiškumo santykiai <i>Вслед за ней, что-то бурча под нос, вошел лохматый босногий старик.</i>
	2) nevienalaikiškumo santykiai: <i>...я, приложив глаз к щели, следил за действиями казака.</i>
	3) nediferencijuoti laiko santykiai: <i>Варвара Петровна выслушала молча, выпрямившись на стуле.</i>
2. Pagrindinis ir šalutinis veiksmas yra susiję apibūdinimo santykiu	1) konkretizacijos santykiai: <i>Ночи три я провозился, играя с первой картинкой.</i>
	2) interpretacijos arba vertinimo santykiai: <i>Я был неправ, рассказав ей об этом.</i>
II. Veikslo – laiko santykiai, susieti sąsajos semantikos	
1. Laiko sąsaja	1) vienalaikiškumo santykiai: <i>Засыпая, Сваакер думал о неожиданном появлении книжки.</i>

	2) nevienalaikiškumo santykiai: <i>Оставшись одна, она с трудом добралась до своей кровати.</i>
	3) nediferencijuoti laiko santykiai: <i>«А это не блеф?» – возвращая очередной журнал, спрашивал Кузьмин.</i>
2. Priežasties sąsaja:	<i>Платон Платонович удивился, улышав звук пастушеской дудочки.</i>
3. Nuolaidos sąsaja:	<i>Управимся, – сказал Каймоков, зная, что не управятся.</i>
4. Tikslo sąsaja:	<i>Глаза его краснели от скупых слез, и он, скрывая их, протирал пенсне платком.</i>
5. Sąlygos sąsaja:	<i>В этом можно убедиться, проделав простой опыт.</i>
6. Pasekmės sąsaja:	<i>Женщина встала в дверях, загородив собой вход.</i>

Akimovos ir Kozincevos klasifikacijoje taksio semantinis laukas aprašomas per veiksmo ir taksio situacijas, kurios gali būti išreikštos rusų kalbos padalyvio sakiniais. Autorės skiria dvi grupes: vienai priskiriami tipai, kuriems yra būdinga laiko semantika, bet nėra papildomos sąsajos semantikos (pvz., priežasties, sąlygos), kitoje aprašo tipus, kuriems būdinga ir laiko ir sąsajos semantika.

Distancinis	Kontaktinis	Nutraukiamas	Dalinis ₁	Visiškas	Dalinis ₂	Nutraukiamas	Kontaktinis	Distancinis
Ankstesnumas			Vienalaikiškumas			Vėlesnumas		

4 pav. Viktoro Chrakovskio santykinio laiko semantinių tipų klasifikacija (pagal Храковский 2009, 31)

Viktoras Chrakovskis (2009) atskirai apie papildomos sąsajos tipus nekalba. Chrakovskis laikosi Jesperseno principo, kad laiko santykių tipai ir potipiai turi tilpti vienoje skalėje. Jo pasiūlytoje skalėje pagrindiniai laiko santykių tipai išdėstyti eiliškumo tvarka. Galimi potipiai klaisifikuojami pagal tai ar žymimos situacijos nutolusios viena nuo kitos (distancinis ankstesnumas, distancinis vėlesnumas), ar ribojasi (kontaktinis ankstesnumas,

kontaktinis vėlesnumas), ar sutampa laike tik iš dalies (dalinis vienalaikiškumas), žr. 4 pav.

Nikita Muravjovas savo disertaciniame tyrime, pagrįstame plačia tipologinio pobūdžio medžiaga, išskiria kelis semantinius laiko santykių tipus. Šie tipai apibrėžiami per laiko santykį tarp situacijos P (į kurią nurodo pagrindinis veiksmažodis) ir situacijos Q (į kurią nurodo žymėtoji veiksmažodžio forma). Remdamasis kalbų imties tipologinio tyrimo duomenimis ir tose kalbose išskirtomis specializuotomis raiškos formomis Muravjovas išskiria 11 santykinio laiko tipų:

1) vienalaikiškumo semantika:

a) temporalis (negriežtas vienalaikiškumas, 'kai P, Q'): *Когда Петя шел по дороге, он пел песню;*

b) kontemporalis (griežtas vienalaikiškumas, 'darant P, Q'): *Идя по дороге, Петя пел песню;*

c) kookursyvas (negriežtas vienalaikiškumas, turintis papildomos sąsajos reikšmę, 'kievienu sykį, kai P, Q'): *Я счастлив каждый раз, как я тебя вижу.*

d) akompaniatyvas (lydinti sąlyga, 'Q, tuo pačiu P'): *Птицы полетели в теплые края напевая;*

2) vėlesnumo semantika:

a) posterioris (įprastas vėlesnumas, 'po P, Q'): *Книги должны быть куплены только после того, как школа откроется;*

b) imediatyvas (kontaktinis vėlesnumas, 'kaip tik P, Q'): *Он начал писать, как только пришел;*

3) ankstesnumo semantika – anterioris (įprastas ankstesnumas, 'prieš P, Q'): *Перед тем как он придет, она уйдет;*

4) sekos semantika – prepozicinis ir postpozicinis konsekutyvas (seka 'P, po to Q'): *Я пойду в магазин, куплю немного бананов;*

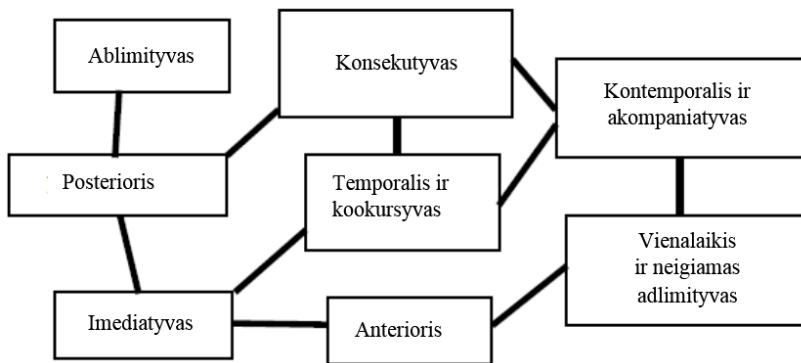
5) laiko santykiai su ribos semantika:

a) vienalaikis adlimityvas (ribotas ankstesnumas ir vienalaikiškumas, 'kol P, Q'): *Он рассказывал историю, пока ел;*

b) neigiamas adlimityvas (ribotas ankstesnumas ir vienalaikiškumas 'kol ne P, Q'): *Мама пела, пока не пришла домой;*

c) ablimityvas (ribotas anstesnumas, 'nuo to laiko, kai P, Q'): *Он был занят, с тех пор как прибыл на следующий день.*

Muravjovo tyrimas rodo, kad šių laiko santykių žymėjimo funkciją atliekančių veiksmažodžio formos dažnai gali turėti kelias funkcijas (žr. 5 pav.).

5 pav. Santykinio laiko žymėjimo funkcijų suderinimo galimybės polifunkcinėse formose (pagal Муравьев 2015:174).

2.4. Apibendrinimas

Šiame skyriuje buvo aptartas santykinio laiko kategorijos traktavimas kalbų tipologijose ir atskirai rusų ir lietuvių kalbų gramatikose, galimi raiškos būdai ir semantinių tipų klasifikavimo bandymai.

Galima apibendrinti, kad reiškiant laiko santykį polipredikatinėje konstrukcijoje ypač didelę reikšmę turi dviejų veiksmažodžio formų sąveika. Šiame darbe toliau bus kalbama apie tokį santykinio laiko raiškos tipą, kuris pagrįstas sąveika tarp pamatinio veiksmažodžio formos ir prijungiamos beasmenio veiksmažodžio formos – konverbo. Taip pat laikomasi požiūrio, kad laiko santykio semantiniai tipai, kuriuos pavyks išskirti ir aprašyti nagrinėjamosiose kalbose konverbų sakiniuose, gali būti taikomi ir dviejų asmenuojamų veiksmažodžio formų sąveikai sudėtiniame sakinyje. Šiems semantiniams tipams aprašyti skirtas 4 skyrius, o 3-jame skyriuje bus aptartas tyrimas, skirtas išryškinti tuos veiksmažodžio formų ir jų konteksto požymius, kurie potencialiai galėtų būti svarbūs žymint konkrečius santykinio laiko semantinius tipus.

3. KONVERBAI IR JŲ KONTEKSTAI RUSŲ IR LIETUVIŲ KALBOSE

Kaip jau buvo aptarta 1-jame skyriuje, laiko semantikai būdingas pagalbinių konceptų spektras: PASTOVUMAS, PADĖTIS, STATIŠKAS OBJEKTAS, TAŠA, VEIKLA, JUDĖJIMAS IR KITIMAS, ĮVYKIS, PRADŽIA, PABAIGA, PATIRIANTIS KITIMĄ SUBJEKTAS. Santykinio laiko tipai – ankstesnumas, vienalaikiškumas, vėlesnumas – negalėtų įgauti kalbinio pavidalo be šių atraminių konceptų ir juos kalboje koduojančių kategorijų: subjekto, predikato, veiksnio, tarinio, gramatinio laiko, veiklo, veiksmožodžio leksinės reikšmės, laiko aplinkybių²³.

Konceptų ir juos koduojančių kategorijų tarpusavio ryšių sudėtingumas lemia tai, kad konverbų semantika rusų ir lietuvių kalbose yra glaudžiai susijusi su kontekstu (Ambrazas 1971b, 391; Ицкович 1980, 181–182). Dėl šios priežasties konverbų afiksai *-ая/-ав* ar *-dam/-ęs, -(i)us-* nors ir nurodo į semantinę vienalaikiškumo / ankstesnumo opoziciją, tačiau jų žymimos situacijos potencialiai gali sudaryti gerokai įvairesnį reikšmių spektrą (žr. 2.3 poskyrį), o jų realizavimo kalboje rodikliais gali būti konverbo ir jį jungiančio predikato laiko ir veiklo tipų santykis, veiksmo tipų santykis, leksinių reikšmių santykis, konverbo pozicija predikato atžvilgiu, papildomų laiko aplinkybių buvimas sakinyje.

Šiame skyriuje aprašytas tyrimas grindžiamas požiūriu, kad konteksto rodikliai ar jų kompleksai, kurie potencialiai gali būti būdingi skirtingiems laiko santykio tipams, sudaro konverbų funkcionavimo profilį ir gali būti kiekybiškai įvertinti. Tyrimo metodologinė prieiga bus aptarta 3.1 poskyryje, pati tyrimo metodika – 3.2 poskyryje, tyrimo rezultatai – 3.3 poskyryje.

Šiame tyrime parengtas santykinio laiko kontekstinių rodiklių aprašas bus paaudotas klasifikuojant santykinio laiko semantinius tipus ir jų raiškos priemonės (žr. 4 skyr.).

3.1. Kiekybiniais duomenimis grįsti gramatikos reiškinių tyrimai

Tyrimai, kurių objektas yra statistiniai gramatinių formų parametrai, vyksta nuolat. Kiekybinius įvairių gramatinių formų tyrimus dabartinėje rusų kalboje vykdo S. Šarovas ir O. Liaševskaja (Ляшевская, Шаров 2008, 2009; Ляшевская 2013, 2016), dabartinėje lietuvių kalboje įvairių gramatinių formų

²³ Kitas terminas laiko aplinkybės funkciją atliekantiems žodžiams ir konstrukcijoms pavadinti – laiko adverbialas, žr. Makauskaitė 2019.

tyrimus yra atlikę mokslininkai L. Grumadienė ir V. Žilinskienė (1990), E. Rimkutė (2006b,c), A. Utkā (2005). Gramatinių kategorijų vartoseną skirtinguose lietuvių kalbos stiliuose daugiausia tyrinėjo V. Žilinskienė (žr. Žilinskienė 2001, 2002a,b, 2003, 2005). Kiekybinius įvairių morfologinių formų vartojimo parametrus anotuotame tekстыne nagrinėjo E. Rimkutė (2006a).

Tyrimai, skirti statistiškai aprašyti fiksuojamus gramatinius reiškinius, savo pobūdžiu remiasi *tekstynais paremtų* tyrimų (angl. *corpus-based approach*) strategija: juose analizuojama tam tikrų kalbos struktūros vienetų variantų distribucija konkrečiuose kalbos registruose (Biber 2015; Marcinkevičienė 2010, 11; Tognini-Bonelli 2001, 65–74). *Tekstynais inspiuoti* tyrimai (angl. *corpus-driven approach*) remiasi kito, labiau induktyvaus etapo strategija, t. y. analizuoti tekstynų duomenis, surasti ir pateikti naujus sąvokų apibrėžimus, hipotezes ir teorinius modelius (Biber 2015, Marcinkevičienė 2010, 11; Tognini-Bonelli 2001, 84–91). Šią strategiją galima taikyti įvairių lingvistikos kryptų tyrimuose.

Viena iš sėkmingai šias strategijas taikančių metodologinių koncepcijų yra lingvistinių vienetų (pvz., konkrečių veiksmažodžių) ypatumų *funkcionavimo profilių* arba, kitaip tariant, kalbinių vienetų „elgsenos“ konkrečiuose kontekstuose analizė (angl. *behavioral profile*, Hanks 1996; Divjak, Gries 2009a; Gries, Otani, 2010). Funkcionavimo profilį atspindi tyrėjo pasirinktų (morfologinių, sintaksinių, semantinių, leksinių) parametrų statistinio dažnumo aprašas, sudarytas suteikiant atitinkamas žymas kiekvienam tiriamojo vieneto pavartojimo tekстыne atvejui. Gauti atskirų vienetų aprašai gali būti lyginami tarpusavyje ir grupuojami pagal veiksmažodžių profilių panašumą. Tokia analizė leidžia išskirti ir toliau tirti rusų kalbos veiksmažodžių semantikos, veiklo klasterius (Divjak 2006; Divjak, Gries 2006, 2008; Janda, Korba 2008).

Rusų kalbos veiksmažodžių profilių analizės tyrimai sėkmingai vykdomi įvairiomis kryptimis. Lauros Jandos ir Olgos Liaševskajos (Janda, Lyashevskaya 2011) atlikta rusų kalbos veiksmažodžių gramatinių profilių analizė leido patvirtinti, kad imperfektyvacija yra lygiavertis perfektyvacijai veiksmažodžių aspektualinių porų šaltinis, o veiksmažodžių semantinių profilių (Janda, Lyashevskaya 2012), spindulinių kategorijų profilių (Endresen et al. 2012) ir konstrukcijų profilių (Sokolova et al. 2012) analizės parodė, kad kai kurie perfektyviniai priešdėliai, tradiciškai laikyti semantiškai „tuščiais“, linksta jungtis su skirtingų semantinių tipų veiksmažodžių kamienais. Taigi, tokių tyrimų pagrindu galima išskirti unikalias šių priešdėlių reikšmes.

Atsižvelgiant į tyrimo uždavinius, funkcionavimo profilių aprašai ne tik leidžia analizuoti ir statistiškai pagrįsti tam tikrus dėsningumus konkrečios kalbos sistemoje, bet ir sugretinti šiuos dėsningumus skirtingose kalbose (žr. anglų ir rusų kalbų fazinių veiksmažodžių analizę Divjak, Gries 2009b).

Atliekant gretinamuosius tyrimus reikia naudotis atitinkamų kalbų tekstynais. Dviejų ar daugiau kalbų gramatikos reiškiniams sugretinti dažnai pasirenkami lygiagretūs tekstynai, sudaryti iš originalo ir vertimo tekstų. Lygiagretūs Biblijos tekstų vertimų tekstynai yra naudojami tipologiniuose kalbų tyrimuose (apie tai – žr. Dahl 2007; Cysouw and Wälchli 2007; Wälchli and Cysouw 2012).

Tinkamą medžiagą rusų kalbos gretinamojo pobūdžio tyrimams teikia JTO dokumentų tekstynas (rusų kalbos dalis sudaro nuo 18 iki 390 mln. žodžių)²⁴, grožinės literatūros vertimų Oslo universiteto tekstynas *RuN-Euro* (8 mln. žodžių)²⁵, Nacionalinio rusų kalbos tekstyno paralelinių tekstų patekstynis²⁶. Pastarajame galima rasti ir nedidelį lietuvių-rusų tekstų vertimų rinkinį (590 499 žodžių) ir rusų-lietuvių vertimų rinkinį (111 968 žodžių).

Remiantis šiame darbe iškeltais uždaviniais buvo pasirinktas kitas būdas – gretinti tyrinėjamos gramatinės formos ypatumus ne paraleliniuose tekstynuose, bet panašiais principais (atitinkamų kalbos sričių dalių proporcija, žanrų reprezentavimu) sudarytuose dviejų kalbų *palyginamuosiuose tekstynuose* (angl. *comparable corpora*, McEnry, Xiao 2007). Tekstynų vienodumo kriterijumi reikia laikyti tekstynų sandarą, t. y. vertinti, kiek tekstynuose panašia apimtimi reprezentuojami kalbos registrai, žanrai, istoriniai laikotarpiai.

Paminėtina tai, kad palyginamieji tekstynai taip pat yra nepakeičiamas įrankis tyrinėti leksikos vartosenos ypatumus, kolokacijas (pvz., Marcinkevičienė 2002; Civilkaitė 2005; Семина 2008; Чугаева и др. 2019). Šie tyrimai gali būti sėkmingai pritaikyti analizuoti pasirinktų semantinių sričių reiškinius, pavyzdžiui, veiksmažodžio argumentų struktūros realizavimo būdus.

Kadangi santykinio laiko semantika veiksmažodžio formų junginiuose priklauso nuo kontekstų ypatumų, tekstynų duomenų sistemos taip pat yra patogus įrankis konverbams ir jų kontekstų profiliams aprašyti. Be to, išsamių, viešai prieinamų tekstynų neabejotinas privalumas yra tai, jog jų šaltiniai ir

²⁴ <https://conferences.unite.un.org/uncorpus>.

²⁵ <http://www.nevmenandr.net/run/index.php>.

²⁶ <https://ruscorpora.ru/new/search-multi.html>.

įrankiai sudaro prielaidas glaudžiau integruoti individualius lingvistinius tyrimus bendrame tyrimų lauke.

3.2. Tyrimo metodika

Šiame skyriuje nuosekliai aprašoma tyrimo metodika. Gretinamajam tyrimui atlikti buvo pasirinkti Nacionalinio rusų kalbos tekstyno (NRKT) ir Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (DLKT) duomenys. Skyrelyje 3.2.1 apžvelgtos šių tekstynų sąvybės, aptarta darbo juose specifika ir pristatytas parengiamasis tyrimas, leidžiantis daryti kai kurias išvadas apie konverbų funkcionavimą rusų ir lietuvių kalbose. Skyrelis 3.2.2 skirtas aptarti specializuotos tyrimo imties sudarymo tikslus ir metodus, tyrimo analizės principus ir procedūrą. Specializuotos imties analizės rezultatai bus pristatyti kitame poskyryje.

3.2.1. Parengiamasis tyrimas: konverbai NRKT ir DLKT tekstynuose

Nacionalinis rusų kalbos tekstynas yra Rusijos mokslų akademijos projektas, pradėtas 2001 metais. Bendra tekstyno apimtis 2021 metų rugsėjį buvo 1 013 mln. žodžių²⁷. Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas yra kuriamas Vytauto Didžiojo universitete nuo 1992 metų, jo apimtis yra apie 140 mln. žodžių²⁸.

Šie tekstynai skiriasi savo sudėtimi: didžiausią NRKT dalį, t. y. apie 40 proc. sudaro grožinės literatūros tekstai (plg. su 11 proc. grožinės literatūros dalimi DLKT), didžiausią DLKT tekstyno dalį, t. y. apie 60 proc. sudaro publicistikos tekstai (plg. su 37 proc. atitinkama dalimi NRKT). Šis skirtumas gali būti reikšmingas kiekybiškai vertinant ir gretinant tuos kalbos reiškinius, kurių dažnumas skirtinguose funkcinuose stiliuose varijuoja.

Paieškos funkcija DLKT teikia galimybę atlikti žodžių ir frazių paiešką atskirose dalyse, pasirenkant vieną iš 5 kalbos funkcionavimo sričių (grožinė lit., negrožinė lit., publicistika, administracinė lit., sakinė kalba) arba nurodant vieną iš 4 požymių, t. y. laikotarpį, autorių, kūrinio pavadinimą, leidyklą. NRKT tekstynas teikia galimybę vykdyti paiešką tiksliniuose patekstyniuose, sudarytuose pagal pasirinktų rodiklių (funkcionavimo srities, žanro, tematikos, laikotarpio, autoriaus, kūrinio ir kt.) rinkinį. Lanksčios paieškos NRKT patekstyniuose pasirinkimo galimybės leidžia parinkti tokias NRKT dalis, kurios savo sudėtimi gali būti artimos DLKT patekstyniams.

²⁷ Statistiniai NRKT duomenys prieinami <https://ruscorpora.ru/stats>.

²⁸ Bendra informacija apie DLKT patekstynių sandarą prieinama interneto adresu <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/menu?page=about>, statistiniai duomenys prieinami <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/menu?page=statistics>.

NRKT tekstynas yra patogus tuo, kad pasirinktuose tekstynuose galima atlikti morfologinių formų paiešką. Lietuvoje morfologiškai anotuoti tekstynai dar tebetobulinami²⁹. Šiuo metu paiešką pagal morfologinę anotaciją galima vykdyti tekстыne MATAS (1,6 mln. žodžių) ir Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno morfologinės paieškos sistemoje³⁰ (208 mln. žodžių, žr. 1 priedą).

DLKT morfologinės paieškos sistema yra tobulinama, morfologinis anotavimas nėra peržiūrėtas, todėl tyrėjui, dirbančiam paieškos sistemoje, kol kas tenka individualiai peržiūrėti ir filtruoti homonimines formas (pačiam išsiaiškinti ar *padarius* yra padalyvis, ar mot. giminės dalyvio formos tarimo variantas *buvau padarius*).

Paieška DLKT tekстыne vykdoma paieškos lange įrašant ieškomos morfologinės formos kodą³¹, sudarytą MULTEXT-East³² formato pavyzdžiu (žr. 1 priedą).

Pastaruoju metu daugiausia tekstynais grįstų lietuvių kalbos reiškinių tyrimų kol kas yra atlikta pagal Vytauto Didžiojo universiteto parengtą morfologiškai anotuotą tekstyną MATAS (Bielinskienė 2010; Jančaitė 2020; Rimkutė 2006a–c; Rimkutė, Grigonytė 2006; Rimkutė ir kt. 2005).

Morfologinės paieškos duomenys pateikiami nagrinėjamuose tekstynuose leidžia apskaičiuoti apytikrį konverbų dažnumą skirtingų diskursų patekstyniuose.

Pateikus padalyvių paieškos užklausą NRKT morfologinės paieškos dalyje galima gauti supuslapiuotą sakinių su padalyviais sąrašą (jis pateikiamas pagal kūrinių, kuriuose buvo rasta ieškoma forma, laiką – nuo naujausio kūrinio iki seniausio), taip pat pirmame puslapyje yra pateikiamas rastų padalyvių pavartojimo skaičius. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad tokių pavyzdžių kiekį sudaro ir patikrinti, ir nepatikrinti atvejai. Pateikus padalyvių paieškos užklausą atskirai toje dalyje, kurioje homonimija nėra panaikinta rankiniu būdu, jau iš pirmojo puslapio duomenų galima matyti, kad 30 iš 100 pateikiamų pavyzdžių sudaro homonimijos „triukšmą“ – padalyviams klaidingai priskirtas jungtukas *хотя* (10 atvejų), būdvardžiai ir įvardžiai su

²⁹ Plačiau apie lietuvių kalbai pritaikytą teikstynų anotavimą žr. Rimkutė, Daudaravičius 2007; Bielinskienė ir kt. 2017. Pirmasis lietuvių kalbos morfologijos anotatorius *Lemuoklis* sukurtas Vytauto Zinkevičiaus, šiuo metu taip pat veikia lietuvių kalbos sintaksinės ir semantinės analizės informacinės sistemos anotatorius *Semantika.lt* (Zinkevičius 2000; Kapočiūtė-Dzikiėnė ir kt. 2017; Boizou ir kt. 2018).

³⁰ Paieška prieinama <http://corpus.vdu.lt>.

³¹ Pilnas kodų aprašas: <http://corpus.vdu.lt/lt/morph>.

³² Formato protokolai internete: <http://nl.ijs.si/ME/Vault/V4/msd/html/index.html>.

galūnėmis *-ая, -оя* (7 atv.), daiktavardžio kilmininko formos *царя, поля, мая* (9 atv.), vardininko forma *душа* (2 atv.) autoriaus pavardė *Роуценя* (1 atv.),rieveiksmis *зря* (1 atv.). Patikrinus padalvyių paieškos rezultatų sąrašo pirmąjį puslapį panaikintos homonimijos dalyje (jos apimtis yra apie 6 mln. žodžių), šimte pirmųjų pateikiamų pavyzdžių atitinkama gramatinė forma nurodoma be klaidų, todėl pagal šioje dalyje pateikiamus skaičius apskaičiuota padalvyių dažnumą galima būtų laikyti patikimu (žr. 7 lentelę).

Automatinės paieškos NRKT dalyse iš duomenų matyti, jog padalvyių vartoseną įvairiose rusų kalbos diskurso srityse yra nevienoda. Nustatyta, jog padalvyiai daugiausia būdingi grožinės literatūros kalbai (imperfektyviniai padalvyiai sudaro 0,55 proc. atitinkamo patekstynio žodžių, perfektyviniai – 0,28 proc.), o negrožinės literatūros žanruose jų dalis yra mažesnė (imperfektyvinių padalvyių bendra dalis – 0,28 proc., perfektyvinių – 0,14 proc.). Tekstyno duomenų analizė taip pat patvirtina lingvistų išvalgas, jog sakininėje rusų kalboje padalvyiai yra rečiau vartojami nei rašytiniuose tekstuose (Земская, ред. 1973, 168; Кибрик, Подлеская 2009, 233; Куприна, Матвеева 2013, 276): imperfektyvinių padalvyių dalis sakininės kalbos patekstynyje yra 0,1 proc., perfektyvinių – 0,02 proc.

DLKT tekstyno morfologinės paieškos sistemoje surašius pusdalvyių, padalvyių ir veikiamųjų būtojo laiko dalyvių vardininko formos kodus (žr. 1 priedą) atitinkamų formų dažnumas agreguojamas pagal automatinio anotavimo rezultatus. Reikia pasakyti, kad lietuvių kalboje konverbų formų homonimija nėra tokia reikšminga kaip rusų kalboje. Pagal atliktą atsitiktinių konverbų sąrašų fragmentų peržiūrą paieškos sistemos versijoje, kuri buvo prieinama 2017–2020 metais, galima išskirti tik tokius homonimijos atvejus: dalyviu žymimas įvardis *манęs*, padalvyiams priskiriami moteriškos giminės dalyvių formų variantai, pvz., *buvus, užmiršus, atsivėrus, pradėjus, išgirdus* ir pan., tai pat lotyniškas žodis *Dominus*. Kadangi šie klaidingai konverbams priskirti pavyzdžiai sudaro gan mažą morfologinės paieškos sistemos agreguotos sumos dalį, pagal sistemoje agreguojamas sumas apskaičiuojamas dažnumas patikimumu prilygsta NRKT konverbų formų dažnumui, apskaičiuojamam pagal ištaisytos homonimijos tekstyno dalies rezultatus.

Pateikus veikiamųjų būtojo laiko dalyvių vardininko formos užklausą tekстыne agreguojamas tik bendras įvairiomis funkcijomis pavartotų dalyvių skaičius. Aplinkybinių būtojo laiko dalyvių dažnumą galima pabandyti matematiškai gauti pritaikius koeficientą 0,4, apskaičiuotą pagal aplinkybinių dalyvių dažnumą grožinės literatūros patekstynio atsitiktinėje imtyje. 7 lentelėje nurodomas būtent tokiu būdu paskaičiuotas aplinkybinių būtojo laiko dalyvių procentas.

7 lentelė. Konverbų vartojimo dažnumas NRKT ir DLKT automatines morfologinių formų paieškos duomenimis (sudaryta autorės)

NRKT patekstyniai	Patekstyto apimtis		Imperfekt. padalyviai		Perfektiviniai padalyviai		DLKT patekstyniai	Patekstyto apimtis	Pusdalyviai		Būtojo laiko dalyvių kiekis	Tikėtina aplink. būtojo laiko dalyvių dalis	Esamojo laiko padalyviai		Būtojo laiko padalyviai		Būtojo dažnimo laiko padalyviai
	Kiekis	Proc. dalis	Kiekis	Proc. dalis	Kiekis	Proc. dalis			Kiekis	Proc. dalis			Kiekis	Proc. dalis	Kiekis	Proc. dalis	
Grožinė literatūra	3557693	19592 0,551 %			10070 0,283 %		Grožinė literatūra	21196089	48205 0,227 %	95144 0,180 %	11523 0,054 %	10815 0,051 %					2
Negrožinė literatūra:	2445705	6869 0,281 %			3396 0,139 %												
a) buitiniai tekstai	672525	318 0,047 %			191 0,028 %												
b) oficiali, dalykinė literatūra	74216	155 0,209 %			39 0,053 %		Administracinė literatūra	15506670	18587 0,120 %	18547 0,048 %	30551 0,197 %	18323 0,118 %					0
c) gamybos, technikos literatūra	45644	229 0,502 %			97 0,213 %			93191723	206248 0,221 %	511934 0,220 %	222395 0,239 %	133644 0,143 %					8
d) publicistika	1545367	4666 0,300 %			2623 0,170 %		Publicistika										
e) reklama	24296	66 0,271 %			14 0,058 %												
f) mokomoji, mokslo literatūra	546513	1329 0,243 %			397 0,073 %		Negrožinė literatūra	27022058	86039 0,318 %	132336 0,196 %	87169 0,323 %	36837 0,136 %					6
g) bažnytinė, teologinė literatūra	63242	190 0,300 %			66 0,104 %												
h) elektroninė komunikacija	120294	209 0,174 %			88 0,073 %												
Sakytinė kalba:	205994	223 0,108 %			45 0,022 %												
a) viešasis kalbėjimas	190253	217 0,114 %			44 0,023 %		Sakytinė kalba	715176	437 0,061 %	2055 0,115 %	842 0,118 %	956 0,134 %					0
b) neviešasis kalbėjimas	15741	6 0,038 %			1 0,006 %												
Iš viso	6209392	26684 0,430 %			13511 0,218 %			157631716	359516 0,948 %	760016 0,758 %	352480 0,930 %	200575 0,583 %					16

Lyginant lietuvių kalbos konverbų dažnumą DLKT patekstyniuose matyti, kad pusdalyviai ir esamojo laiko padalyviai dažniausiai vartojami negrožinės literatūros patekstyntyje (po 0,32 proc.), o būtojo laiko dalyviai ir padalyviai – publicistikos patekstyntyje (atitinkamai, 0,22 proc. ir 0,14 proc.).

DLKT sakininės dalies duomenys rodo, kad sakininėje kalboje derinamieji konverbai (pusdalyviai ir aplinkybiniai būtojo laiko dalyviai) taip pat vartojami rečiau. Šį bendrą abiem kalboms reiškinių galima paaiškinti tuo, kad sakininėje kalboje teksto rišlumas yra mažiau grįstas sintaksinėmis priemonėmis nei rašytinėje kalboje, nes, skirtingai nuo rašytinės kalbos, sakininėje kalboje galima vartoti kitokio pobūdžio kohezijos priemones: balso toną, intonaciją, prozodiją, veido išraišką, gestikuliaciją (Tannen 1982).

Kitas sakininės kalbos patekstynio ypatumas yra didelis padalyvių diskurso žymiklių dažnumas: rus. *вообще говоря* (3 atvejai), *говоря по-русски* (1 atv.), *говоря современным языком* (1 atv.), *грубо говоря* (8 atv.), *короче говоря* (3 atv.), *кстати говоря* (2 atv.), *мягко выражаясь* (1 atv.), *мягко говоря* (4 atv.), *мысля логически* (1 atv.), *собственно говоря* (5 atv.), *строго говоря* (2 atv.), *судя по всему* (2 atv.), *точнее говоря* (1 atv.), *честно говоря* (15 atv.). Nors tokių junginių sudėtyje supragmatinti padalyviai yra būdingiausi sakininei kalbai (16), bet jų pasitaiko ir rašytiniuose tiesioginės kalbos monologų tekstuose (17):

(16) „*Вот я этого не заметил / честно говоря / мне это всё-таки подпортило настроение.*“ [Пресс-конференция Б. Гребенщикова, 2003] (NRKT S);

(17) „*Не скрою — в нашем доме любили выпить, умели выпить и, просто говоря, пили.*“ [Ф. Искандер, Путь из варяг в греки, 1990] (NRKT G).

Analogiškai vartojamų padalyvių taip pat nustatyta gana daug DLKT sakininės kalbos patekstyntyje: liet. *sakant* – 177 atvejai (*kaip sakant, taip sakant, kitaip sakant, tiesą sakant* ir pan.), *kalbant* – 54 atvejai (*liaudiškai kalbant, ironiškai kalbant, atvirai kalbant* ir pan.), *tariant* – 38 (*kitaip tariant, taip tariant, švelniai tariant* ir pan.).

Santykinio laiko žymėjimo požiūriu pagrindinė tokių junginių savybė yra tai, kad jų žymima situacija (pats šnekos aktas) nesutampa su tokiuose sakiniuose apibūdinama situacija (propozicija). Dėl šios priežasties tokie atvejai paprastai nėra įtraukiami į santykinio laiko raiškos aprašus, nors jų žymimas laiko santykis gali būti suvokiamas kaip „metalingvistinis vienalaikiškumas“ (Недялков 2003, 170).

Analogiškai galima vertinti ir sugramatintus konverbus, kurie sakinyje žymi ne šalutinį veiksmažodį ar būseną, bet atlieka prielinksnio funkciją, pvz.,

rusų kalbos padalyvius *исходя из, кончая, начиная с, начиная от, не говоря (уже) о, несмотря на, судя по, невзирая на*, supriekusios lietuvių kalbos padalyvį *išskyrus*.

Tokių diskurso ir tarnybinių žodžių funkcijas atliekančių padalyvių yra apie 36 proc. viso NRKT sakinio patekstynio padalyvių kiekio ir 11 proc. DLKT sakinio patekstynio padalyvių kiekio.

Automatinės paieškos duomenys taip pat leidžia paanalizuoti, kuo skiriasi imperfektyvinių ir perfektyvinių konverbų dažnumas skirtingų diskursų patekstyniuose. NRKT paieškos rezultatai rodo, kad imperfektyvinių padalyvių dažnumas perfektyvinių padalyvių atžvilgiu, skirtinguose NRKT patekstyniuose vidutiniškai svyruoja nuo 2:1 grožinės literatūros, publicistikos, buitinių tekstų patekstyniuose iki 4:1 oficialios ir dalykinės, mokomosios ir mokslo literatūros patekstyniuose bei 5:1 sakininės kalbos patekstyniuose. Lyginant skaičius, agreguojamus DLKT paieškos sistemoje, galima teigti, kad proporcija tarp pusdalyvių ir aplinkybinių dalyvių, taip pat tarp esamojo ir būtojo laiko padalyvių yra nuosaikesnė: pusdalyvių ir esamojo laiko padalyvių rašytinės kalbos patekstyniuose yra vidutiniškai 30 proc. daugiau nei aplinkybinių dalyvių ir būtojo laiko padalyvių, tačiau sakytinėje kalboje priešingai – būtojo laiko aplinkybinių dalyvių ir padalyvių yra daugiau nei pusdalyvių ir esamojo laiko padalyvių.

NRKT ir DLKT tekstynų morfologinės paieškos sistemų funkcionavimo principai ir konverbų žymėjimo ypatumai šiuose tekstynuose kelia tam tikrų metodinių iššūkių sudarant imtį. Kitame skyrelyje bus aptarti šie ypatumai ir jų nulemti specializuotos tyrimo imties sudarymo metodai.

3.2.2. Specializuota tyrimo imtis, analizės principai

Atsižvelgiant į šiame darbe keliamus tikslus buvo pasirinkti analizuoti rusų ir lietuvių kalbų konverbų ypatumai ne viename konkrečiame kalbiniame diskurse ar žanre, bet keliuose kalbos vartojimo srityse: rašytiniuose grožinės literatūros tekstuose, rašytiniuose šviečiamojo ir mokslinio pobūdžio tekstuose ir sakytinėje kalboje. Tokiu principu sudaryta tyrimo imtis leidžia ne tik atskirai aprašyti konverbų ypatumus, būdingus minėtiems diskurso tipams, bet taip pat nuosekliai parodyti konverbų kontekstų įvairovę (apie kontekstų tipus žr. 3.3.3.1 skyr.) ir jų vartojimo ypatumus bendrai tiriamosiose kalbose. Atsižvelgiant į šį principą buvo siekiama gauti specializuotą tyrimo imtį, sudarytą iš 12 tarpusavyje palyginamų segmentų, kuriuos palyginus galima kiekybiškai apibūdinti konverbų funkcionavimo profilius tam tikrose kalbos vartojimo srityse.

Rusų kalbos pavyzdžių imtį sudaro 300 imperfektyvinių (C.IPF) ir 300 perfektyvinių³³ (C.PF) padalyvių sakinių atskirai iš 3 NRKT dalių (po 100 iš kiekvienos dalies):

1) 1970–2004 metais publikuotų įvairių žanrų grožinės literatūros tekstų tekstyno dalies (NRKT G);

2) 1970–2004 metais publikuotų ir mokslo srities žanrų ir mokomųjų tekstų tekstyno dalies (NRKT M);

3) 1970–2015 metais užrašytų viešų diskusijų ir privačių pokalbių transkriptų tekstyno dalies (NRKT S).

Lietuvių kalbos imtį sudaro 300 pusdalyvių ir 300 būtojo laiko veikiančių dalyvių sakinių iš DLKT patekstynio dalių:

1) 1990–2008 metais publikuotų grožinės literatūros tekstyno dalies (DLKT G);

2) 1990–2008 metais publikuotų negrožinės literatūros, t. y. mokomojo, mokslinio, šviečiamojo pobūdžio literatūros tekstyno dalies (DLKT M);

3) 2002–2008 metais į tekstyną įtrauktų viešųjų kalbų, diskusijų ir privačių pokalbių sakininės kalbos transkriptų tekstyno dalies (DLKT S).

Specializuotos imties segmentai leidžia gretinti konverbų funkcionavimą konkrečiais pjūviais pagal kalbą (rusų / lietuvių), laiko santykio su atskaitos tašku žymėjimą (sutapimas / nesutapimas), diskurso ir literatūros sritis (rašytinis / sakininis³⁴ diskursas, grožinė / negrožinė literatūra).

Dėl anksčiau aptartų tekstynų paieškos sistemų skirtumų rusų ir lietuvių kalbų pavyzdžių atrankos procedūros skyrėsi.

Rusų kalbos pavyzdžių imtis buvo sudaroma nuosekliai išrenkant padalyvių sakinius iš bendro atitinkamos NRKT dalies šaltinių sąrašo, pasirenkant po 1–2 nesikartojančius konverbų sakinius iš kiekvieno šaltinio.

Toks atrankos principas netiko siekiant gauti analogišką DLKT pavyzdžių sąrašą, nes DLKT morfologinės paieškos sistemoje užklausa atitinkančių žodžių kontekstų sąrašas pateikiamas abėcėline tvarka pradėdant didžiosiomis raidėmis, todėl aptariant tuo pačiu principu pirmuosius 100-ą pavyzdžių,

³³ Sakinių su perfektyviais padalyviais rusų kalbos sakininiame tekстыne buvo tik 45.

³⁴ Nors, kaip buvo minėta (3.2.2 skyr.), sakininėje kalboje konverbai yra vartojami gerokai rečiau nei rašytinėje kalboje, tokie sakininių patekstynių pavyzdžiai (ypač spontaniškos kalbos) iliustruoja laiko raiškos procesus kalbos produkcijoje ir gali būti įdomūs iš kognityvinės perspektyvos, o jų įtraukimas į tyrimą leistų atsakyti, kokie ypatumai laiko raiškos požiūriu būdingi sakininėje kalboje pavartotiems konverbams palyginus su tekste pavartotais konverbais.

gaunamas pusdalyvių, prasidedančių „A“ ir „B“ raide sąrašas pavyzdžių, esančių sakinio pradžioje (žr. 6 pav.).

Paieška tekстыne Išplėstinė paieška

Forma Lema Vgh-sm-n-n-- ? Q teškoti

TEKSTYNAS

Grožinė literatūra x

RŪŠIAVIMAS

Nerūšiuoti	-3	-2	-1	0	1	2	3
------------	----	----	----	---	---	---	---

RASTA 20165 REZULTATU

Atsisiųsti

1. ti ir jai patarti atkako deivė . **Aikčiodamas** iš baimės Neronas leido tariamam
2. dulksnoje išsirengė iki pusės . **Aikčiodamas** laikė galvą pakištą po čiaupu .
3. us , tarp kurių telkšojo pelkės . **Alsindamas** žmones ir gyvulius , imperatoriai
4. iš nekantrumo tvinksėte tvinksi . **Alsuodamas** jai į plaukus , bučiuodamas kaklą
5. ano stiebiasi aukštas obeliskas . **Apeidamas** ratu sutrikusius gaisrininkus , L
6. e stovinčio mūšų automobilio . **Apgailėstaudamas** , kad toji vulgari Devintoji s
7. iau tiek , kiek man norėjosi . **Apgailėstaudamas** Neronas tik purtė galvą dėl to
8. ug niekingesnių vyrų už mane . **Apgailėstaudamas** turėjau balsuoti prieš jų skyr
9. čiuulis ir bendradarbis - vagis . **Apgalvodamas** padėtį , metrdotelis „ Inkaro “
10. gudriais pastabas , ir kitus . **Apibendrindamas** savo kalbą , pasakys jiems : „
11. elėjęs . Palevskis nusišypsojo . **Apipildamas** savo gėrimu kunigaikštį Derencov
12. liai įkvėpė ir patraukė pirmyn . **Aplenkdamas** puskarininkį kluptelėjo ir tūstė
13. , tai ten sustoję automobiliai . **Aplenkdamas** juos , salonuose išvysti susting
14. kokios amžinos būtybės sapnas . **Apmąstydamas** Nokribrazdos mokymą supratau , k
15. ngai . Juk paskelbta amnestija . **Apramindamas** mergiotę , Simonas savo šiuurkšči
16. ška! dėl nieko , net dėl savęs . **Aprašydamas** ponios de T. naktį , prisiminiau
17. iekiamą ir tokia vieniša . . . 19 **Aptardamas** stojamųjų kompozicijos darbus , s
18. s priėjo ir įdėjo jam į delną . **Apžiūrinėdamas** jo jo , jis girdėjo , kaip šali
19. nziistorių , varžų ir detektorių . **Ardydamas** kokią seną radijo imtuvą , Maigys
20. prašydamas areštuoti Šveiką . **Argumentuodamas** , kodėl reiktų suimti šaunųjį
21. go svaigulį keliančius manevrus . **Artėdamas** prie posūtkio , neatleisdavo greič
22. bet dabar jautėsi dar prasčiau . **Artėdamas** prie fontano , jis išvydo , kad č
23. augumas laukė pietuose , mieste . **Artėdamas** prie įvažiavimo į kiemą , kuriame
24. u praeitį , atmintį ir svajones ? **Artėdamas** prie metalinių laiptų , Galipas s
25. mės tebežiūri aukštyn meškiukas . **Artėdamas** ima šuniškai amšėti . Žvėris pali
26. pradare stiklines saunos duris . **Artėdamas** prie pusnuogių merginų , linksmu

6 pav. Anotauto DLKT tekстыno paieškos rezultatų langas (pavyzdys)

Tokiu būdu, pavyzdžiui, grožinės literatūros tekстыne nuoseklų 100 pusdalyvių sąrašą sudaro tik 39 veiksmažodžių³⁵ pusdalyviai, iš kurių *baigdamas* kartojasi 17 kartų, *bandydamas* – 16, pusdalyviai su priešdėliu *at(i)-* – 25 kartus, su priešdėliu *ap-* – 14 kartų. Taigi toks sąrašas nėra reprezentatyvus tekстыno duomenų pjūvis: jis neatspindi pusdalyvių įvairovės,

³⁵ Visas sąrašas: *aikčioti* (2), *alsinti* (1), *alsuoti* (1), *apeiti* (1), *apgailestauti* (3), *apgalvoti* (1), *apibendrinti* (1), *apipilti* (1), *aplenkti* (2), *apmąstyti* (1), *apraminti* (1), *aprašyti* (1), *aptarti* (1), *apžiūrėti* (1), *ardyti* (1), *argumentuoti* (1), *artėti* (8), *atgauti* (1), *atidėlioti* (2), *atimti* (2), *atjungti* (1), *atkartoti* (1), *atkurti* (1), *atlikti* (3), *atmesti* (1), *atrišti* (2), *atsakyti* (8), *atvažiuoti* (2), *atvynioti* (2), *augti* (2), *ašaroti* (2), *baigti* (17), *baksnoti* (1), *bandyti* (16), *beeiti* (1), *bekalbėti* (2), *belaukti* (2), *belsti* (2), *bendrauti* (3).

o dėl konkrečios darybos veiksmažodžių formų dominavimo negaunama nei visos veiksmažodžio veiksmo tipų įvairovės, nei visos konverbų pozicijos sakinyje pavyzdžių įvairovės. Reikia paminėti, kad paieškos lange galima atlikti pavyzdžių rūšiavimą pagal pirmą, antrą arba trečią žodį / ženklą, esantį kairėje ar dešinėje ieškomos formos pusėje. Tačiau tokiu būdu sąraše atsiranda daug panašios struktūros sakinių. Pavyzdžiui, jei buvo nurodoma rūšiavimo užklausa „pagal 3 iš kairės“, gaunamas sąrašas, kuriame neproporcingai daug tiesioginės kalbos frazė lydinčių netiesioginės kalbos fragmentų: *surinka <...>, rodydamas; tai sakydamas; teškia išeidamas; pasibaisėjo blizgėdamas akimis; šūktelėjo plyšdamas, sukliko matydamas* ir pan. Taigi, tikėtina, kad šis būdas taip pat gana ribotai reprezentuoja konverbų pozicijų sakinyje ir semantinių situacijų įvairovę.

Kadangi DLKT morfologinė paieškos sistema yra tebetobulinama, dabartinės lietuvių kalbos gramatikos tyrimuose ji kol kas nėra aktyviai taikoma. Atlikus ankstesnių tyrimų analizę, nepavyko rasti jau išbandytos metodikos, kuri padėtų išspręsti minėtą problemą.

Tyrimo buvo siekiama sudaryti gretinimui tinkamesnes rusų ir lietuvių kalbų konverbų sakinių imtis, todėl, dėl prieš tai išvardytų priežasčių, buvo pasirinktas kitas atrankos metodas. Kadangi tyrimo metu 2017–2020 metais veikusi tekstyno paieškos sistemos versija leido peržiūrėti visą ieškomos formos abėcėlinį sąrašą nuosekliai, tyrimo imties lietuviškajai daliai sudaryti buvo panaudota sistemingoji (mechaninė) atranka (žr. *systematic sampling*, Som 1995, 81). Paieškos sistemoje gautiems konverbų sąrašams buvo apskaičiuotas žingsnis, sudarantis apie 1 proc. sąrašo (pvz., 48205 grožinės literatūros pusdalyvių sąraše pasirenkamas žingsnis apie 400 pavyzdžių). Tokiais žingsniais padalijus sąrašą į apimtimi vienodas dalis iš kiekvienos iš jų buvo pasirenkama po pavyzdį. Tokiu būdu gautas pavyzdžių sąrašas savo turiniu labiau atitiko NRKT pateikiamą sąrašą.

Paminėtina, kad NRKT ir DLKT tekstynų imčiai sudaryti taip pat reikėjo papildomų procedūros veiksmų. Tais atvejais, kai konteksto trūko (pvz., sakinyje netilpdavo į simbolių ribą arba frazės spontaninėje kalboje buvo sunku vienareikšmiškai interpretuoti), kontekstas buvo papildomai tikrinamas ieškant reikiamos dalies pagal raktinę frazė.

Renkant konverbų sakinių pavyzdžius, kai kurie pavyzdžiai buvo atmetami (pakeičiant kitais atsitiktiniais pavyzdžiais iš bendro sąrašo). Siekiant, kad pavyzdžiai geriau reprezentuotų atitinkamą diskursą ir pagrindinį šios disertacijos objektą, buvo stengiamasi atsisakyti tokių, morfologinės paieškos būdu, gautų konverbų pavyzdžių:

- a) šaltinis yra verstinis tekstas;
- b) žymi transkribuotojo pastabas sakytinėse tekstynų dalyse;

c) pavartoti nebūdingo atitinkamos imties dalies stiliaus citatoje, pvz., grožinės literatūros fragmente, pateiktame kaip mokomosios priemonės užduotis;

d) sugramatinti ar supragmatinti (žr. 3.2.2 skyr.);

e) neturi aplinkybinės reikšmės³⁶.

Atsižvelgiant į prieš tai paminėtus atrankos kriterijus, 1200 konverbai su atitinkamo konteksto eilutėmis buvo įrašyti į *Microsoft Excel* kompiuterinės programos lentelę ir analizuojami.

Atliekant analizę buvo remtasi 2.1 poskyryje išdėstytu teoriniu požiūriu į konverbus kaip gramatinį santykinio laiko raiškos būdą. Toks šių gramatinių veiksmažodžio formų traktavimas reiškia, kad santykiniam laikui žymėti svarbus ne tik konverbo tipas, bet ir ryšys tarp konverbo ir kito predikacijos reikšmę turinčio vieneto. Apie tokį junginį toliau bus kalbama kaip apie **konverbo ir jį jungiančio predikato konstrukciją**, žyminčią sąsają tarp konverbo ir predikato nurodomų situacijų, kurioms būdingas tam tikras laiko santykis. Tokia konstrukcija galima laikyti, pavyzdžiui, junginį *сидели, уткнувшись*, kuris, kaip ir kiekviena konstrukcija, gali turėti įvairių realizacijų:

(18) <Раньше в метро все>³⁷ сидели, уткнувшись <в книжки>;

(19) <Было бы хорошо, чтобы на перемене школьники> не сидели, уткнувшись <носом в книжки>;

(20) <Вчера братья весь вечер> сидели, уткнувшись <в телефон>.

Apie konstrukcijų realizacijos būdus toliau bus kalbama tiesiog kaip apie **konverbų sakinius**. Reikia pabrėžti, kad konverbo sakinio būtinu požymiu reikia laikyti tai, kad jo semantinę stuktūrą visada sudaro subjektas ir predikatas, tačiau kurie nebūtinai turi būti išreikšti tame pačiame sakinyje, pvz.:

³⁶ Šis punktas liečia lietuvių kalbos būtojo laiko dalyvių, kurių sąrašas, gaunamas anotuotos paieškos sistemoje, reprezentuoja ne tik aplinkybinę dalyvių vartoseną, bet ir kitus vartosenos tipus: predikatyvinį (*buvo grįžęs*), atributyvinį (*grįžęs balandis*), komplementinį (*sako grįžęs*). Nors veiksmo reikšmė šiuose tipuose taip pat gali būti aiškinama pagal nedeiktinio atskaitos taško modelį, šiame tyrime jie nenagrinėti. Atskirai dar reikėtų paminėti pavyzdžius, kurie gali būti interpretuojami kaip turintys kelių tipų požymius, pvz., *сэди išsižiojusi* arba *сэди ištiesusi kojas* apibūdina tiek aplinkybę, tiek subjektą (apie tokius aplinkybinius depiktyvus, žr. Čižik-Prokaševa 2011). Sudarant imtį buvo laikomasi tokio principo: jei atskirą pavyzdį galima interpretuoti kaip turintį aplinkybės reikšmę, tokio pavyzdžio nebuvo atsisakoma.

³⁷ Čia ir toliau kampiniais skliaustais žymimi konstrukcijų semantinių pozicijų galimi užpildymo variantai arba sutraukti realių sakinių fragmentai.

(21) – *Где были? В библиотеке сидели? – Да, уткнувшись в энциклопедии.*

Iš prieš tai pateiktų pavyzdžių matyti, kad antrąją repliką galima laikyti konstrukcijos *сидели, уткнувшись* realizacija, semantiniu ir pragmatiniu požiūriais užbaigtu sakiniu, implikuojančiu subjektą ir predikatą, taip pat konkrečias laiko ir modalumo reikšmes³⁸.

Bendras imties konstrukcijų sąrašas pateikiamas 2 priede.

Disertacijoje, taikant komponentų, morfologinę ir semantinę analizes, buvo analizuojami įvairūs imties pavyzdžių ypatumai – konverbo ir pagrindinio veiksmažodžio veiksmo ir veiksmo tipai, pagrindinio veiksmažodžio gramatinės nuosakos ir laiko forma, papildomų laiko aplinkybių buvimas / nebuvimas, sakinio narių tvarka, semantiniai konverbų, predikatų, situacijų tipų, sakinių tekstinės funkcijos. Analizuojant ir gretinant sakinius buvo siekiama nustatyti konverbų funkcionavimo ypatumus ir išskirti potencialius konverbų konstrukcijų vartosenos klasterius, susijusius su skirtingomis santykinio laiko reikšmėmis.

Kiekvieno pavyzdžio parametrai buvo žymimi *Microsoft Excel* programoje, pagal poreikį automatiškai sumuojami taikant funkciją COUNTIF, analizuojami naudojant pavyzdžių vizualizavimo pagal pasirinktą parametą filtrus.

3.3. Analizės rezultatai

Tyrimo rezultatai aprašyti trijose dalyse. 3.3.1 skyrelyje aprašyti specializuotos imties konverbų leksiniai darybiniai ypatumai, 3.3.2 – konverbų sakinių gramatiniai ypatumai, 3.3.3 – konverbų sakinių semantiniai ypatumai.

Tyrimo imties pavyzdžių parametų kiekybiniai duomenys pateikiami lentelėse. Tekste konkrečių parametų kiekis žymimas nurodant rečiausio ir dažniausio procento imties dalyse intervalą (pvz., 12–20 proc.) arba atitinkamo tipo pavyzdžių kiekį imties dalyje (pvz., 2/300, 8/600).

Aprašant specializuotos imties pavyzdžius didelis dėmesys kreipiamas į išsamumo principą, kuris remiasi tokiomis prielaidomis: 1) dažniau

³⁸ Sakytinio diskurso tyrimuose paprastai kalbama ne apie sakinius, bet apie prozodijos pagrindu skiriamus intonacinius vienetus (angl. *intonation unit*, Chafe 1994) arba elementariusius diskurso vienetus (Kibrik, 2012). Šiuo požiūriu rusų ir lietuvių sakinės kalbos tekstynai yra sunkiai palyginami, kadangi neteikia informacijos apie prozodiją. Konverbų kontekstų analizės požiūriu skirtumai tarp intonacinio vieneto ir sakinio sąvokų nėra aktualūs.

pasitaikantis reiškinytis yra svarbesnis; 2) rečiau pasitaikantis, bet pasikartojantis reiškinytis taip pat gali būti svarbus. Atskirais atvejais retesniems reiškiniams aprašyti imami pavyzdžiai iš kitų šaltinių.

Tyrimo imties dalių kiekio pakanka siekiant išskirti / nustatyti analizuotų rodiklių dažnumo skirtumus gretinamuose diskurso tipuose, kurie, sutampant skirtumų proporcijai atitinkamo diskurso rusų ir lietuvių kalbos dalyse, leidžia daryti išvadą, kad šie rodikliai yra universali diskurso sąvybė. Gretinant analizuojamų rodiklių kiekybinius skirtumus imties rusų ir lietuvių kalbų dalyse, galima išskirti tuos, kurie susiję su konkrečia konverbų veiklos tipo vartojimu tiriamoje kalboje.

3.3.1. Konverbų darybos ir veiklos ypatumai

Sudarant imtį buvo siekta gauti 2 rusų kalbos ir 2 lietuvių kalbos konverbų grupes, kurių nariai koreliuotų tarpusavyje ir sudarytų gramatiškai ekvivalentiškas konstrukcijas. Toks tikslas sekė iš nuostatos, kad santykinio laiko žymėjimo požiūriu rusų kalbos imperfektyvinius padalyvius atitinka lietuvių kalbos pusdalyviai (plg. rus. *будучи, являясь, находясь* – liet. *būdamas*; rus. *сидя* – liet. *sėdėdamas*; rus. *видя* – liet. *matydami*; rus. *возвращаясь* – liet. *grįždamas*; rus. *заканчивая* – liet. *baigdamas*), o perfektyvinius – veikiamieji būtojo laiko dalyviai (plg. rus. *став – тащ, сев* – liet. *atsisėdęs*; rus. *положа (положив)* – liet. *padėjęs*; rus. *наклонившись* – liet. *pasilenkęs*; rus. *повав* – liet. *parpuolęs*).

Jeigu istoriškai vienalaikiškumo / sekos skirtumui žymėti rusų kalbos padalyviai sudaro porą veiklos požymio pagrindu *дать:дав, давать:давая*, jų atitikmenų pora lietuvių kalboje sudaroma pagrindu (žr. 2.2.3.2), plg. *duoti:duodamas, davė:davęs; skęsti:skęsdamas ir skendo:skendęs*.

Pagal analogiją su rusų kalba atrodytų, kad jau vien dėl koreliacijų tokiose porose pusdalyviai savaimė patenka į imperfektyvumo sritį, o būtojo laiko dalyviai į perfektyvumo. Toliau jie bus gretinami aprašytu būdu, prieš tai išanalizavus jų darybinius ypatumus.

3.3.1.1 Konverbai veiksmažodžių darybos požiūriu

Dabartinėje rusų kalboje to paties leksinio pagrindo perfektyviniai ir imperfektyviniai konverbai laikomi skirtingų, nors ir sąveikaujančių tarpusavyje veiksmažodžių formomis, pvz., rus. *получать – получаая* ir *получить – получив*. Šiuo požiūriu jie skiriasi nuo pusdalyvių ir dalyvių, kurie yra to paties veiksmažodžio formos: liet. *gauti – gaudamas, gavęs, gavus, gaunant*, nors semantiškai gali būti susieti ir su veiklos požiūriu koreliuojančiu veiksmažodžiu, *valgydamas – suvalgęs*.

Visiems konverbams būdinga perimti juos sudarančio veiksmažodžio leksinės, aspektualinės ir akcionalinės savybes. Šios savybės susijusios su veiksmažodžio daryba, jo leksiniu pamatu (dažniausiai veiksmažodiniu) ir darybos formantais, t. y. priešdėliais ir priesagomis. Jų reikšmė skirtingais atvejais būna labai nevienoda. Dėl šios priežasties veiksmažodžių darybos požiūriu tiriama konverbų imtis yra nevienalytė, joje galima išskirti kelias santykinai reikšmingesnes grupes:

1) konverbai, kurie laikomi nepriešdėliniais:

a) savosios kilmės veiksmažodžių konverbai, pvz.: rus. *треся, сидя, гуляя*; liet. *važiuodamas, sakydamas, davęs, griebęs*;

b) tarptatinių skolinių konverbai, pvz.: rus. *манипулируя, популяризируя, публикуя*; liet. *medituodamas, modifikavęs, deklaravęs*;

2) priešdėliniai konverbai, kurie neturi tiesioginio semantinio ryšio su giminingu nepriešdėliniu veiksmažodžiu:

a) kai konverbo pamatinis žodis yra ne veiksmažodis, pvz.: rus. *удаляясь* (plg. *даль*);

b) kai semantinis ryšys su esamu giminingu nepriešdėliniu veiksmažodžiu dabartinėje kalboje yra silpnas, pvz.: rus. *добывая* (plg. *быть*), *считая* (plg. *читать*); liet. *prarasdamas* (plg. *rasti*) *palikdamas* (plg. *likti*), *atlikusi* (plg. *likti*);

c) kai yra giminingų veiksmažodžių su kitais priešdėliais bet nepriešdėlinis dabartinėje rusų kalboje nevartojamas, pvz.: rus. *указать* (plg. *казать*) arba stilistiškai nuspalvintas *замереть* (plg. *мереть*);

d) kai semantinis ryšys tarp priešdėlinio veiksmažodžio ir nepriešdėlinio veikia paplitusios metaforos pagrindu, pvz., VEIKSMAS YRA JUDĖJIMAS: rus. *избегая* (plg. *бежать*), *проводя* <время> (plg. *вести*), *поступать* (plg. *ступать*), BŪSENA YRA DAIKTAS: liet. *priimdamas* <sprendimus> (plg. *imti*), *apsimetęs* (plg. *mesti*) *įveikusi* (plg. *veikti*);

3) konverbai, kurių kamienas turi akivaizdų semantinį ryšį su giminingais nepriešdėliniais veiksmažodžiais:

a) kai konverbo formą sudarantis veiksmažodis turi bendresnį sinonimą, bet sinoniminis veiksmažodis neturi atitinkamos padalyvio formos arba ji vartojama retai, pvz.: rus. *разбивая* (plg. *бить*), *облизывать* (plg. *лизать*);

b) kai yra giminingas veiksmažodis ir iš jo galima išvesti sinonimišką (bent tam tikruose kontekstuose) bendresnės reikšmės padalyvį, pvz.: rus. *подгребая* (plg. *грести, гребя*), *вспоминая* (plg. *помнить, помня*), *поигрывая* (plg. *играть, играя*), *удивляясь* (plg. *дивится, дивясь*); liet. *išlipdamas* (plg. *lipsti, lipdamas*), *atnešęs* (*nešti, nešęs*).

Šių grupių pasiskirstymas imties dalyse pateiktas 8 lentelėje. Joje galima matyti, kad pusdalyviai sudaro mažiausiai priešdėlių turinčią grupę (66–79

proc.), o perfektyviniai konverbai ir būtojo laiko dalyviai – daugiausiai priešdėlių turinčias grupes (89–92 proc. ir 86–88 proc.).

8 lentelė. Specializuotos imties konverbai darybos požiūriu (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Būtojo l. veikiančių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Konverbai, neturintys priešdėlio	36	41	43	120	8	11	9	28	79	66	69	214	12	14	16	42
Priešdėliniai, bet semantiškai atsieti nuo artimiausio nepriešdėlinio veiksmažodžio	16	41	32	89	11	15	7	33	4	10	5	19	7	0	5	12
Priešdėliniai konverbai	48	18	25	91	81	74	84	239	17	24	26	67	81	86	79	246

Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad antrojo tipo imperfektyviniai rusų kalbos padalyviai skiriasi nuo kitų imties dalių tuo, kad juose daugiau priešdėlinių veiksmažodžių formų, kurių semantinė sąsaja su nepriešdėliniu veiksmažodžiu yra silpna. 9 lentelėje galima matyti priešdėlių pasiskirstymą imtyje (žr. 9 lentelę).

Kaip ir buvo galima numatyti, rusų kalbos padalyvių imtis atspindi platesnį priešdėlių spektrą nei lietuvių kalboje. Nustatyta, kad priešdėlinių rusų kalbos perfektyvinių padalyvių yra daugiau nei imperfektyvinių, o priešdėlinių lietuvių kalbos būtojo dalyvių yra daugiau nei priešdėlinių pusdalyvių.

3.3.1.2 Rusų kalbos perfektyviniai padalyviai ir lietuvių kalbos veikiameji būtojo laiko dalyviai veiklo požiūriu

Rusų kalboje veiksmažodžių priešdėliai atlieka dvi funkcijas: 1) gramatinę – veiklo žymėjimas perfektyvacijos būdu gaunamame veiksmažodyje (*мыть* → *смыть*); 2) leksinę – konkretaus priešdėlio semantinio komponento žymėjimas tiek perfektyviame, tiek antrinės imperfektyvacijos būdu gautame veiksmažodyje (*смыть* → *смыывать*). Perfektyviniuose veiksmažodžiuose priešdėlis atlieka abi funkcijas. Pagal priešdėlio atliekamą leksinę semantinę funkciją galima skirti dvi priešdėlių grupes. Dalis priešdėlių keičia veiksmažodžių reikšmę suteikdami papildomą semantinį komponentą, plg., *спрoutь* ir *доcпрoutь*, kur priešdėlis *до-* žymi ne tik pasiektą abstrakčią

ribą, bet ir pabaigtą iki galo veiksmą. Tokios veiksmožodžių darybinės poros yra vadinamos negrynosiomis veiksmo poromis (rus. *не чистовидовые*, Авилова 1980, 583; Зализняк, Шмелев 2000, 82). Kita dalis priešdėlių jokios papildomos semantinės reikšmės nesuteikia, bet žymi vidinę situacijos ribą, plg. veiksmožodį *строить* su vediniu *построить* – tokios poros laikomos grynosiomis. Rusų kalboje veiksmožodžių priešdėlių veiksmo „grynumą“ galima patikrinti remiantis Maslovo kriterijumi. Sakinys *Строит дом и селится в нем* vaizduojamajame esamajame laike be semantinių nuostolių pakeistų sakinį *Построил дом и в нем поселился*, bet ne *Достроил дом и поселился в нем*, kurį labiau atitiktų *Достраивает дом и селится в нем*. (Авиллова 1980, 584; Зализняк, Шмелев 2000, 47–52; Маслов 1948).

9 lentelė. Priešdėlių distribucija specializuotos imties konverbuose (sudaryta autorės)

	Rusų kalba									Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai					Pusdalyvių sakiniai				Būtojo l. veikiančių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma		Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
в-	6	1	1	8	2	5	4	11	ap(i)-	3	1	2	6	6	4	1	11
вз-	1	0	0	1	4	1	0	5	at(i)-	4	3	4	11	11	8	19	38
воз-	2	2	3	7	2	0	1	3	be-	0	0	4	4	0	0	0	0
вы-	3	3	3	9	5	3	9	17	iš-	2	3	1	6	14	8	15	37
до-	2	2	3	8	2	3	4	9	į-	0	2	3	5	7	9	8	24
за-	2	5	4	11	10	7	7	24	nu-	3	2	4	9	7	8	2	17
из-	2	6	1	9	1	3	0	4	pa-	3	11	7	21	20	24	13	57
на-	1	1	6	8	7	3	4	14	par-	0	0	2	2	0	0	1	1
о-	2	5	2	9	7	8	2	17	per-	0	2	0	2	0	1	3	4
об-	1	3	2	6	1	6	1	8	pra-	3	0	4	7	4	2	6	12
от-	3	4	0	7	4	5	7	16	pri-	1	5	0	5	4	3	5	12
пере-	4	2	2	8	4	3	2	9	su-	2	2	0	4	12	16	9	37
по-	5	2	3	10	10	5	20	35	už-	0	3	0	3	3	3	2	8
под-	5	0	0	5	3	2	3	8									
пре-	0	1	2	3	0	3	0	3									
при-	0	1	3	4	1	3	0	4									
про-	7	1	6	14	4	4	5	13									
раз-	4	7	4	15	5	4	0	9									
с-	9	8	4	19	9	9	10	28									
у-	4	2	5	11	6	6	5	17									
Iš viso:	64	59	57	178	92	89	91	272	Iš viso:	21	34	31	86	88	86	84	258

Rusų kalboje „grynojo“ veiksmo reikšmės dažnai suteikia priešdėliai *no-*, *za-*, *o-*, *ob-*, *c-/co-*, *na-*, *y-*, *uz-/uc-* (Авилова 1980, 584–586; Зализняк, Шмелев 2000, 81–83). Tyrimo metu nustatyta, kad konverbų su šiais priešdėliais dažnumas yra 32–36 proc. visos padalvyių imties. Lietuvių kalbos gramatikoje laikomasi požiūrio, kad priešdėlis paprastai suteikia veiksmožodžiui naują reikšmę, o „grynasias“ poras sudaro tik pavieniai veiksmožodžiai, DLKG pateikiami pavyzdžiai: *daryti* → *padaryti*, *laidoti* → *palaidoti*, *vykdyti* → *įvykdyti* (Krinickaitė 2005, 289–290). Atlikus tyrimą, galima matyti, kad lietuvių kalboje dažniausiai (13–20 proc.) vartojamas priešdėlis *pa-* (pagirdęs, pasiūlęs, pasitarę). Kiti dažniausiai vartojami priešdėliai yra susiję su kryptimi (pvz., *išlipę*, *įrašę*, *atnešę*). Priešdėlio *iš-* rasta (8–15 proc.), *at(i)-* (8–19 proc.), *į-* (7–8 proc.). Kitas dažniausių priešdėlių imtyje yra *su-* (9–16 proc.), kurį galima priskirti prie grynujų priešdėlių (plg., *sulaužę*, *susipažinęs*).

Išanalizavus imtis, nepriešdėlinių konverbų grupėje rasti 27 rusų kalbos nepriešdėliniai perfektyviniai padalvyviai ir 42 lietuvių kalbos būtojo laiko veikiamieji dalyvių. Juos galima išskirti į tokius tipus:

1) konverbai su pirminių veiksmožodžių kamiengaliais *-e*, *-a*, *-u*, pvz.: rus. *сесть: сев, взять: взяв, дать: дав, кунуть: кунув* (3–7 proc. perfektyvinių padalvyių), lietuvių kalbos pirminiai veiksmožodžiai, pvz.: liet. *griebti: griebęs, vesti: vedęs, baigti: baigęs* (6–15 proc. dalyvių);

2) tarptautinių žodžių vediniai: *modifikuoti: modifikavęs, konstatuoti: konstatavusi* (6 iš 300 dalyvių imties);

3) konverbai su kartinio veiksmo priesagomis *-ну-*, pvz.: rus. *глядеть* → *глянуть: глянув* (8 iš 300 perfektyvinių padalvyių imties), ir liet. *-telė-*, pvz., *kosėti* → *kostelėti: kostelėjęs* (8 iš 300 dalyvių imties).

Paminėtina tai, kad tyrimo metu taip pat išskirti dar 3 pavyzdžiai, kuriuose santykinio laiko reikšmę turi nepriešdėliniai imperfektyviniai būtojo laiko dalyviai, plg.:

(22) „*Nepažįstamas vyras atsikišusiu ir apžėlusiu pilvu, iki šiol tylėjęs visiems už nugarų, dabar praskyrė stovinčiuosius tarpduryje ir priėjo prie manęs.*“ [J. Melnikas, Rojaliao kambarys, 2004] (DLKT G);

(23) „*Universitete iš pradžių studijavęs anglų kalbą, vėliau pagrindine specialybe pasirinko pasirinko filosofiją.*“ [J. Kriūnienė, V. Mačernis ir Vakarų kultūros kontekstai, 2002] (DLKT M);

(24) „*Po to Cvartas ilgai nelaukęs krimstelėjo pelę <...>*“ [S. Spurga, Pasaulio vidurys, 2000] (DLKT G).

Pavyzdžiuose (22) ir (23) galima matyti, kad juose eigos veiksmo dalyviai pavartoti šalia laiko aplinkybių, žyminčių kontrastą tarp dviejų laiko periodų:

iki šiol / dabar ir iš pradžių / vėliau, o pavyzdyje (28) dalyvio žymimos būsenos nutraukimą žymi neiginys. Galima sakyti, kad šie pavyzdžiai yra netipiniai ankstesnumo semantikos pavyzdžiai, nes nėra perfektyviniai, tačiau vienu atveju neiginys, o kitais atvejais laiko aplinkybės žymi dalyviais nurodomų situacijų nevienalaikiškumą tarinių nurodomoms situacijoms. Galima dar atkreipti dėmesį į tai, kad laiko aplinkybės *iki šiol* ir *ilgai* gali sąveikauti tik su besitęsiančius veiksmus žyminčiais veiksmažodžiais, bet nedera su išorinę situacijos ribą žyminčiais veiksmažodžiais (t. y. perfektyviniais).

Tokių pavyzdžių rusų kalbos imties dalyje nėra. Kaip jau buvo minėta skyrelyje 2.2.3.2, dabartinėje rusų kalboje imperfektyvinių būtojo laiko dalyvių vartojimas yra retas, nors bendrajame NKRT tekстыne galima rasti tokių pavyzdžių:

- (25) „*Отцу тоже записали какую-то болезнь и, не видев его, выдали свидетельство.*“ [Д. С. Лихачев, Воспоминания, 1995] (NRKT P);
- (26) „<...> *давно зная многие его беллетристические опусы, читав «Русскую красавицу» еще в рукописи, я был приятно удивлен, как хорошо написан его очерк <...>*“ [Н. Климонтович, Далее — везде, 2001] (NRKT G).

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiuose pavyzdžiuose yra panašių konteksto elementų kaip ir lietuviškuose pavyzdžiuose: (25) pavyzdyje – neiginys, (26) – papildoma laiko aplinkybė *давно*.

3.3.1.3 Rusų kalbos imperfektyviniai padalyviai ir lietuvių kalbos pusdalyviai veiklo požiūriu

Nustatyta, kad tirtose rusų kalbos imperfektyvinių padalyvių ir lietuvių kalbos pusdalyvių dalyse yra daugiau nepriešdėlinių konverbų, o priešdėlinių yra mažiau (žr. 8, 9 lenteles). Reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad rusų kalbos priešdėlinių konverbų sąrašuose yra ir tokių, kurie turi priešdėlinius leksinius atitikmenis lietuvių kalboje (pvz., *подходя* – *prieidamas*, *вглядываясь* – *įsižiūrėdamas*) ir tokių, kurių atitikmenys nėra priešdėliniai (pvz., *соблюдая правила* – *laikydamosis taisyklių*, *раскачиваясь* – *supdamasis*, *рассказывая* – *говоря/сказав*). Galima teigti, jog praktiškai visi imtyje pasitaikę priešdėliniai pusdalyviai turi priešdėlinį antrinio imperfektyvo atitikmenį rusų kalboje³⁹ (*подчеркивая* – *prisigerdamas* – *напиваясь*, *ища* – *įrašinėdamas* – *записывая*).

³⁹ Išimtį sudaro ribotai paradigmoje vartojami veiksmažodžių pusdalyviai su priešdėliu *be-*, pvz., *besukdamas*, *bešnekėdamas*).

Priešdėlinius imperfektyvinius rusų kalbos padalyvius sudarantys veiksmažodžiai yra priešdėlinių perfektyvinių veiksmažodžių vediniai, o imperfektyvaciją žymi kamiengalio keitimas atsirandant multiplikatyvumą žyminčioms priesagoms *-ива-* (*-ыва-*) *-ва-*, *-а-*; plg. *разработать* → *разработывать*: *разработывая*, *узнать* → *узнавать*: *узнавая*, *возвыситься* → *возвышаться*: *возвышаясь*.

Leksinės semantikos lygmeniu tai reiškia, kad toks išvedamas veiksmažodis iš pamatinio veiksmažodžio paveldi teliškumo, t. y. situacijos vidinės ribos potencialą ir tam tikruose kontekstuose, pvz., vaizduojamajame esamajame, gali žymėti šią ribą kaip pasiektą.

Imties konverbus sudarančių imperfektyvinių priešdėlinių veiksmažodžių šaltiniu dažniausiai būna jų perfektyvinis koreliatas, plg.: *выбрать* → *выбирать*, *опередить* → *опережать*. Dėl šios priežasties visi imties imperfektyviniai priešdėliniai padalyviai gali koreliuoti su atitinkamu priešdėliniu perfektyviniu padalyviu. Tokių porų galima nurodyti ir pačioje imtyje: *выбрав – выбирая*, *опередив – опережая*, *открыв – открывая*, *отметив – отмечая*, *получив – получая*, *приблизившись – приближаясь*.

Lietuvių kalboje priesaginės imperfektyvacijos būdas nėra produktyvus. Specializuotoje imtyje pusdalyvių, kuriuos sudarantys priešdėliniai veiksmažodžiai yra išvesti priesaginiu būdu iš perfektyvinio pamatinio veiksmažodžio, yra tik 3, visi turi priesagą *-inėti*: *išsisukinėdamas*, *atsakinėdami*, *įrašinėdamas*, o didžioji priešdėlinių pusdalyvių dalis tokio pobūdžio darybos formantų neturi (plg.: *pasakydamas*, *apgalvodamas*, *prabėgdamas*). Svarbi šiuos pusdalyvius sudarančių veiksmažodžių savybė yra tai, kad būtųjų laikų kontekste jie funkcionuoja kaip perfektyviniai, o esamojo laiko kontekste – kaip imperfektyviniai. Laikantis akademinės lietuvių kalbos gramatikos tradicijos juos reikėtų vadinti dviveiksliais, tačiau taip pat galima būtų pabandyti paaiškinti šį reiškinių tiesiog atsiejant nuo rusų kalbos veiksmo kategorijos modelio ir traktuojant kaip savitą lietuvių kalbos perfektyvinių veiksmažodžių ypatybę, leidžiančią realizuoti teliškumą, ribotą veiksmo situacijos žymėjimą esamajame laike, kurį rusų kalboje atlieka antriniai imperfektyvai: plg.: rus. *дрова быстро перегорают*; liet. *malkos greitai perdega*⁴⁰. Šis skirtumas taip pat lemia tai, kad perkeliant laiko planą iš dabarties į praeitį, t. y. kalbant apie ribinę situaciją kaip apie įvykusią, rusų kalboje tenka grįžti prie perfektyvinio poros nario *перегорели*, o lietuvių kalboje veikia tas pats veiksmažodis *perdegė*.

⁴⁰ Ema Geniušienė į lietuvių kalbos veiksmažodžių savybę sudaryti veiksmo porą būtojo ir esamojo laiko formų pagrindu siūlo žiūrėti kaip į antrinę imperfektyvaciją (Генюшене 2020, 535–537).

3.3.2 Konverbų sakinių raiškos ypatumai

Aprašius konverbų leksinius darybinius ypatumus, tolesniuose skyreliuose aptarti kontekstų, kuriuose funkcionuoja rusų ir lietuvių kalbų konverbai, ypatumai. Šiame skyrelyje jie aprašyti sakinio raiškos aspektu.

Kadangi santykinio laiko semantikoje yra svarbi subjekto, pagrindinio predikato ir konverbo žymimų predikatų sąveika, sakinio raiška tirta analizuojant, kaip ši sąveika atspindima formalioje sakinio struktūroje, išskiriant veiksnio, tarinio formos ypatumus, konverbo poziciją sakinyje.

3.3.2.1 Subjekto raiška

Šiame tyrime specializuota imtis sudaryta iš konverbų, kurių žymimo veiksmo ar būsenos subjektas sutampa su pagrindiniu veiksmažodžiu nusakomo veiksmo subjektu. Daugelyje tyrimo imties sakinių abiejose nagrinėjamose kalbose veiksmo subjektą žymi atitinkamos veiksmažodžio asmens formos, o rusų kalbos būtyjų laikų sakiniuose – atitinkami šalia jų einantys įvardžiai ar kiti į referentą nurodantys žodžiai. Išanalizavus veiksmažodžių asmens formų vartoseną (žr. 10 lentelę) nustatyta, kad dažniausiai sakinio subjektą žymi 3-jo asmens formos tarinys. Gauti rezultatai: rusų kalbos konverbų sakinių tyrimo imtyje tokių veiksmažodžių rasta 48–91 proc., lietuvių kalbos konverbų sakiniuose – 32–86 proc. Reikia paminėti, kad daugiausia sakinių rasta grožinės literatūros tekstuose.

10 lentelė. Subjekto raiška konverbų sakiniuose (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Būtojo l. veikiamųjų dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
1 asmens sakiny	4	10	31	45	6	9	20	35	11	9	43	63	18	9	29	56
2 asmens sakiny	4	1	7	12	1	6	10	17	8	5	25	38	0	6	18	24
3 asmens sakiny	91	75	48	214	91	63	60	214	81	86	32	199	82	85	53	220
Veiksnių nėra	0	13	9	22	2	16	9	27	–	–	–	–	–	–	–	–
Patyrėjas, kai veiksnio pozicijoje būseną	1	0	4	5	0	0	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–
Adresuojamo veiksmo subjektas	0	1	1	2	0	6	0	6	–	–	–	–	–	–	–	–

Antroje vietoje pagal dažnumą yra sakiniai, kuriuose pirmojo asmens veiksmažodžiai sudaro 4–31 proc. rusų kalbos tirtų pavyzdžių ir 9–43 proc. lietuvių kalbos pavyzdžių. Daugiausia veiksmažodžių vartojama 1-uju asmeniu sakytinėje kalboje. Sakiniai su pirmojo asmens veiksmažodžiais sudaro du tipus. Pirmojo tipo sakiniuose 1-asis asmuo vartojamas, kai tiesioginis kalbėtojas ar įsivaizduojamas teksto autorius tiesiogiai kalba apie save arba apie realią grupę žmonių, kuriai jis save priskiria (realizuojamas ekskliuzyvinis pirmojo asmens daugiskaitos vartojimo tipas ‘aš ir jie’ (žr. Linkevičienė, Šinkūnienė 2012):

(27) „*Slydinėjome ant priberto gružo, kitur žlegsėdami bridome per purvą.*“
[S. Spurga, Pasaulio vidurys, 2000] (DLKT G).

Kito tipo 1-ojo asmens sakiniuose kalbama apibendrinto asmens vardu (realizuojamas inkliuzyvinis semantinis tipas ‘mes, žmonės’ (žr. Linkevičienė, Šinkūnienė 2012):

(28) „*Так, стыдясь себе признаться, мы дожидаемся смерти не больно-то любимого человека*“ [М. Палей, Поминование] (NRKT G);

(29) „*Вырезаем резцом (не ножницами) все ненужные детали, следя за тем, чтобы не вырезать по ошибке элементы рисунка.*“
[Н. Щербатов-Коломин. Березовое чудо // «Народное творчество», 2004] (NRKT M);

(30) „*Kryžiaus ženklas aiškinamas įvairiai: darydami šį ženklą mes išpažįstame tikėjimą savo protu.*“ [A. Kajackas, Bažnyčia liturgijoje, 1997] (DLKT M).

Toks apibendrinto asmens tipas yra ypač būdingas instrukcijų kontekstuose (29). Labai panašiuose kontekstuose vartojamas ir apibendrintas antrasis asmuo:

(31) „*Затягивая груз, постарайтесь укладывать верёвку так, чтобы она не могла соскользнуть по плоскости.*“ [«Автопилот», 2002] (NRKT M);

(32) „*Pieną užvirinkite ir maišydami supilkite išsuktus kiaušinius.*“
[J. Uginčienė, Smaližių svetainėse, 1996] (DLKT M).

Rusų kalboje tokių sakinių yra 4/600, lietuvių kalboje: 12/600.

Kitas netiesioginio antrojo asmens vartojimo tipas yra, kai kalbantysis tarytum kreipiasi pats į save arba apibūdina save apibendrintai:

(33) „*Ну хорошо, моя радость, что же ты будешь делать с этой солидностью в этом не самом совершенном наряде, раня руки при*

- малейшем прикосновении к драпу, не сгибаясь, едва переставляя деревянные ноги, гудящие под тяжестью ватной брони?“ [Б. Окуджава, Искусство кройки и житья, 1985] (DLKT G);*
- (34) „<...> *kai eini da nieko, kad ir šlubuodamas jau eini <...>“ (DLKT S).*

Tokių pavyzdžių rusų kalbos imties dalyje yra 5/600, lietuvių kalboje jų yra daugiau – 15/600. Paminėtina tai, kad didžioji dalis rastų pavyzdžių yra sakininės kalbos imties dalyse.

Konverbo ir veiksmo subjektų sutapimas lietuvių kalboje pažymimas derinamomis galūnėmis. Nors semantiškai rusų kalbos padalyviai funkcionuoja taip pat, t. y. jų veiksmo subjektas teoriškai yra veiksmu nurodomas pagrindinis sakinio subjektas, tačiau jie nėra derinami galūne. Dėl šios savybės jie gali jungtis prie beasmenių konstrukcijų, panašiai kaip lietuvių kalbos padalyviai (žr. 2.2.3.3 skyr.). Tokie sakiniai sudaro 0–16 proc. rusų kalbos tyrimo imties. Tyrinėjamoje imtyje ši savybė yra mažai realizuojama grožinėje literatūroje (2/300) ir atlieka svarbesnį vaidmenį negrožinės literatūros kontekstuose (29/300), pvz.:

- (35) „Изменяя тип команды и её параметры, можно изменять структуру и параметры элементов.“ [«Информационные технологии», 2004] (NRKT G).

Ši savybė taip pat yra susijusi su bendraties vartojimu sakiniuose (žr. 2.2.3.1).

3.3.2.2 Konverbą jungiančio predikato raiška

Prototipinio konverbus jungiančio predikato forma yra finitinis veiksmažodis, sakinyje einantis tariniu. Rusų ir lietuvių kalbose būtent tokiu būdu vartojamų predikatų ir prie jų jungiamų konverbų konstrukcijos pasitaiko dažniausiai, būtent jos paprastai yra pateikiamos rusų kalbos mokomųjų priemonių teorinių dalių pavyzdžiuose ir praktiniuose pratimuose.

Jeigu sakinys yra vientisinis, tokia veiksmažodžio ir konverbo konstrukcija gali atstovauti viso sakinio struktūrą kaip supaprastintas jos modelis, o kadangi tokiam sakinyje nėra kitų predikatų, santykinio laiko semantikos ir raiškos analizė tokiam sakinyje yra nesudėtinga.

Tačiau, jeigu sakinyje yra daugiau tarinių arba daugiau dėmenų, arba tarinių sudaro ne vientisinių laikų veiksmažodžių forma, analizuojant sakinį dažnai reikia papildomų tyrimo veiksmų, nes tokiam sakinyje yra daugiau predikacijos elementų, žyminčių laiką, veikslą ir akcionalumą, t. y. potencialių semantinės sąveikos su konverbu atskaitos taškų. Šiuo požiūriu yra prasminga skirti konverbą jungiančių predikatų raiškos tipus, kurie lemia semantinio ryšio su konverbais skirtumus ir tam tikrus konverbų vartojimo

ypatumus. Šiuos tipus rusų ir lietuvių kalbose patogu lyginti remiantis Vito Labučio (1998) tarinių klasifikacija. Tipų dažnumas pateiktas 11-oje lentelėje.

11 lentelė. Konverbus jungiančių predikatų tipai (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Vientisinis tarinys:	89	74	70	233	90	64	75	229	94	78	72	244	90	87	85	262
tiesioginė nuosaka	89	66	68	223	90	58	71	219	92	74	65	231	87	79	77	243
tariamoji nuosaka	0	0	1	1	0	0	1	1	1	1	4	11	16	2	3	12
liepiamoji nuosaka	0	0	1	1	0	2	0	2	1	1	6	8	1	1	5	7
atliktiniai laikai ir pasyvinės konstrukcijos	0	3	0	3	0	1	0	1	0	0	0	0	1	3	0	4
kiti tarinio tipai (bendratis, jaustukas)	0	5	0	5	0	3	3	6	1	0	0	1	0	0	1	1
Sudėtinis veiksmažodinis tarinys	9	22	21	52	8	28	21	57	6	20	18	44	10	13	15	38
Sudėtinis vardažodinis tarinys	0	2	2	4	1	2	1	4	0	1	3	4	0	0	0	0
Tarinys praleistas	1	0	2	3	1	1	1	3	0	0	7	7	0	0	0	0
Konverbas jungiamas prie šalutinio predikato	1	2	5	8	0	5	2	7	0	1	0	1	0	0	0	0

Tarp finitinių veiksmažodžio formų, sudarančių vientisinio tarinio konstrukcijas su konverbais, daugiausia yra tiesioginės nuosakos vientisinių laikų veiksmažodžių formų: 58–90 proc. rusų kalbos imties dalyse ir 65–92 proc. lietuvių kalbos imties dalyse. Tariamiosios ir liepiamosios nuosakų veiksmažodžio formų yra gerokai mažiau: rusų kalbos imperfektyvinių ir perfektyvinių padalyvių imties dalyse nustatyta po 2–3 atvejus, lietuvių kalbos imties dalyse – po 1–11 atvejų. Šių nuosakų formoms pagal modalines funkcijas taip pat artimos tokios vientisiniu tariniu sakinyje einančios formos: rusų kalboje – tariniu einanti bendratis (36) ar savarankiškos reikšmės (37) bendratis, lietuvių kalboje – netiesioginės nuosakos dalyvis (38):

- (36) *„Решение очевидно: «накрыть» континент простой геометрической фигурой и, пользуясь масштабом, определить площадь этой фигуры.“* [«Знание – сила», 2003] (NRKT M);

- (37) „Голову он держит так грациозно, что, глядя на него, как не вспомнить лошадку?“ [«Знание – сила», 2003] (NRKT M);
- (38) „<...> šis, dar prieš karą išvykdamas į Lenkiją užmerkti akių protėvių krašte, kaip sykis sklypą neva perleidęs gal Ilgosios mamos sesers žentui <...>“ [A. Tamaliūnas, Kriminalinės istorijos 3, 1995] (DLKT G).

Atskirai šie pavyzdžiai bus aptarti modalumo sematikai skirtame 3.3.3.5 skyrelyje.

Galima atkreipti dėmesį ir į vieną išskirtinį atvejį, kuriame būtojo laiko dalyvis sudaro konstrukciją ne su veiksmažodžio forma, o su ištiktuku:

- (39) „Aš čia, a ha ha, tipo, ranka pakils tuojau, tą tą. O jis apsimetęs, mane žvilst, ranką, tipo, tyst, jau aš, tipo, keliu.“⁴¹ (DLKT S).

Tokia konstrukcija taip pat atitinka santykinio laiko raiškos kriterijus, nes ištiktukai kaip *шлѣн*, *хлоп*, *тїст*, *пыкшт* yra konkretaus akcionalinio tipo predikatai, jie turi įvykio reikšmę ir todėl sakinyje gali atstoti atitinkamus veiksmažodžius „tystelėjo“, „pykstelėjo“ arba konkretesnius veiksmažodžius „nukrito“, „trenkė“ ir pan. Specializuotos imties rusų kalbos dalyje tokių pavyzdžių nerasta, bet patį reiškinių galima pailiustruoti kitais pavyzdžiais iš NRKT:

- (40) „Тот, ни слова не говоря, хлоп мне в ухо!“ [С. Н. Сергеев-Ценский и Б. Сливый, вишни, черешни, 1928] (NRKT G);
- (41) „<...> на перемене тоже попробовал спрашивать что-то простодушно-едкое у своих мучителей, а те, недослушав, — хлоп меня по ушам!“ [М. Шишкин, Письмовник, 2009] (NRKT G).

Vientisinio tarinio tipui taip pat galima priskirti analitines ir pasyvines konstrukcijas, nes jos santykiauja su vientisinėmis laikų formomis ir žymi laiko ir modalumo požiūriu vientisą, nedalomą situaciją. Tokių pavyzdžių taip pat nėra daug: be rusų kalbos imperfektyvinių būsimosio laiko formų (jų visoje imtyje yra tik 8), lietuvių kalbos atliktinio laiko veiksmažodžio forma visoje konverbų konstrukcijų imtyje yra tik viena:

- (42) „Prezidentas jau netgi ir dabar yra kreipėsis, nelaukęs Teismų įstatymo įsigaliojimo, sakykim, ar pritarimo, kreipėsis į Teisėjų tarybą <...>“ (DLKT S).

⁴¹ Išlaikyta originali transkribuotojo rašyba.

Reikia pripažinti, kad atliktiniai laikai nėra palankūs konverbams prisijungti. Tai rodo (42) pavyzdys, akivaizdžiai iliustruojantis spontanię, stilistiškai neapdorotą kalbą. Nors šis pavyzdys yra pakankamai aiškiai suprantamas (laiko santykis tarp tarinio konstrukcijos ir dalyvio žymimų situacijų yra aiškus, nes tarinio dalyvio žymima situacija yra aktyvus veiksmas, o priklausomo konverbo – paneigta būseną), tačiau dviejų analogiškų dalyvių sąveika vienoje konstrukcijoje pasunkina predikatų tarpusavio ryšių atpažinimą (plg. laiko santykio prasme analogiškas, bet dažnesnes konstrukcijas *nelaukdamas / nelaukęs, krepėsi*). Taip yra todėl, kad dalyviai atliktinių laikų konstrukcijose patys savaime gali būti laikomi santykinio laiko žymėjimo priemone (Holvoet, Pajėdiene 2004).

Šiuo požiūriu keli pasyvinių konstrukcijų lietuvių kalbos pavyzdžiai, kurie nustatyti imtyje (4/600), stilistiškai yra tikslesni:

- (43) „*Nes sujudėje, prabilę, surikę būtume visi užkapoti <...>*“ [L. Gutauskas, Šešėliai, 200] (DLKT S);
- (44) „<...> *o per Kalėdas pasirodęs Trakuose, Makra buvo Vytauto labai svingingai priimtas.*“ [E. Gudavičius, Lietuvos istorija, 1999] (DLKT M)
- (45) „*Kartais, susidūrę su tam tikromis aplinkybėmis, mes būname priversti keisti savo elgesį.*“ [L. Bulotaitė ir kt., Asmenybės ir bendravimo psichologija, 2002] (DLKT M).

Šie pavyzdžiai yra tinkamesni nei (42) tuo, kad juose konverbo ir tarinio eiliškumas labiau atspindi natūralią situacijų seką. Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad visuose minėtuose sakiniuose žymimos situacijos akcionalumo prasme yra įvykiai, (43) ir (44) atvejais vaizduojami konkrečiame siužetiniame pasakojime, o (45) – apibendrintame teiginyje, nusakant galimą priežastinį ryšį tarp situacijų.

Skirtingai nuo šių pavyzdžių, kuriuose tarinio neveikiamieji dalyviai yra būtojo laiko, (46) pavyzdyje dalyvis yra esamojo laiko:

- (46) „<...> *atsispindėjusi nuo paviršiaus šviesa vėl sklaidoma atmosferoje.*“ [A. Pučinskas, Astronomija, 1995] (DLKT M).

Nors veikiamasis dalyvis šiame pavyzdyje gali būti interpretuojamas ir kaip atributyvinis, o neveikiamasis – kaip žymintis būseną, vis dėlto laiko sekos santykis tarp dalyviais žymimų predikatų yra akivaizdus: ‘šviesa atsispindėjo nuo paviršiaus ir sklinda’.

Dabartinėje rusų kalboje tokio pobūdžio sakiniai, kuriuose skiriasi gramatinis ir semantinis subjektas, yra prieštaringi, nes juose nederinamieji konverbai pažeidžia vieno referento principą. Galima pateikti esamojo laiko pavyzdžių, rastų rusų kalbos imtyje:

- (47) „Соединив две карты, получается «каркас» <...>“
[«Геоинформатика», 2003] (NRKT M);
- (48) „Основываясь на функциональном подходе к пониманию термина «информация», раскрываются особенности измерения этого феномена <...>“ [«Информационные технологии», 2004] (NRKT M).

Šiuose pavyzdžiuose predikatų ir padalyvių konstrukcijos pažeidžia į objektą nukreiptų veiksmų ir objektų santykio raiškos logiką, nes priskiria poveikio veiksmą poveikį patiriantiems objektams (karkasas pats save pagamina, fenomeno savybės pačios save tiria). Kaip jau buvo minėta 2.2.3.3 skyrelyje, rusų kalboje tokios konstrukcijos laikomos probleminėmis dėl subjekto vaidmens dviprasmiškumo.

Sudėtinių vardažodinių tarinių, jungiančių konverbus, tirtuose pavyzdžiuose nėra daug: 6 iš 600 rusų kalbos dalyje, ir 4 iš 600 lietuvių kalbos dalyje.

Sudėtiniai vardažodiniai tariniai laiko santykio žymėjimo ir interpretavimo požiūriu nekelia prieštaravimų, nes jų semantiką lemia tik atitinkamos jungties ypatybės, plg: rus. *был готов, были единодушны, был теоретическим алкоголиком*; liet. *(yra) teisus, (yra) laimingas* ir rus. *вышел победителем, оказался полезным*⁴². Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį, kad tokie predikatai sąveikaudami su konverbais nežymi laiko sekos, o tik vienalaikiškumą:

- (49) „Репрессивность дореформенного суда была ничтожной, составляя (по разным данным) всего от 12 до 20 процентов.“
[«Отечественные записки», 2003] (NRKT M);
- (50) „Яūs irgi visiškai teisus sakydamas, kad <...>“ (DLKT M).

Sudėtinių veiksmažodinių tarinių jungiančių konverbus pasiskirstymas rusų ir lietuvių kalboje yra labai panašus: 7–21 proc. rusų kalbos imtyje ir 7–22 proc. lietuvių kalbos dalyje. Didžiąją dalį (žr. 12 lentelę) tokių tarinių sudaro bendraties junginiai su įvairius modalumo atspalvius turinčiais veiksmažodžiais ir modalinėmis konstrukcijomis.

Dalis sudėtinių tarinių rusų kalbos imtyje reprezentuoja beasmenius sakinius su galimybės ir reikiamybės veiksmažodžiais: *можно, надо / нужно, необходимо, следует, приходится*.

⁴² Lietuvių kalbos jungties aspektualumo klausimą yra išsamiai nagrinėjęs R. Mikulskas (2009, 2018)

12 lentelė. Pagalbinis dėmuo sudurtiniame tarinyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Asmeniniuose sakiniuose:																
galimybės:	0	6	4	10	3	9	4	16	0	9	2	11	2	9	6	17
gebėjimo, pasirengimo:	0	2	2	4	0	0	1	1	0	2	0	2	1	2	1	4
reikiamybės:	2	6	3	11	0	3	1	4	0	3	0	3	0	3	2	5
norėjimo, ketinimo:	1	1	2	4	1	0	3	4	2	1	3	6	1	4	6	11
pastangos:	4	2	2	8	0	2	2	4	1	3	0	4	1	0	0	1
fazės:	4	2	0	6	3	3	4	10	1	4	0	5	4	2	2	8
(ne)slinkties: <i>eiti, likti</i> :										1		2				
	11	19	13	43	7	17	15	39	4	22	5	30	9	20	17	46
Beasmeniuose sakiniuose:																
galimybės: <i>можно</i> :	0	5	3	8	3	7	2	12								
reikiamybės: <i>надо/нужно, необходимо, следует, приходилось</i> :	0	1	5	6	0	3	4	7								
	0	6	8	14	3	10	6	19								

Taip pat dalis sudėtinių tarinių yra sudaryta su faziniais veiksmažodžiais: *стать, начинать, продолжать, pradėti, imti, baigti*.

Veiksmažodinių sudėtinių tarinių ir konverbo aspektualinių požymių sąveikos ypatumai bus aptarti atskiruose skyreliuose, skirtuose modalumo, faziškumo semantikai (3.3.3 skyr.).

Prie sudėtinių tarinių grupės nepriskiriami, bet struktūriškai jiems artimi junginiai su slinkties ar slinkties paneigimo veiksmažodžiais, jungiančiais bendratį (*neitume balsuoti, liko stovėti, liko saugoti, ateini užbaigti <darbų>*), taip pat komunikacinius aktus žyminčių kauzatyvų (*позволяет, попрошу, предлагаю, зовещал*) ir bendraties junginiai.

Palyginus su vientisiniais ar sudėtiniais vardažodiniais tariniais, sudėtinuose tariniuose ir kitose bendratį jungiančiose veiksmažodžių konstrukcijose aspekto ir akcionalumo semantika užkoduota ir pagalbinio nario, ir bendraties komponentuose. Dėl to konverbo veiksmo požymiai potencialiai galėtų sąveikauti ir su vienu, ir su kitu konstrukcijos nariu. Galima

palyginti du analizuojamos imties sakinius su rusų kalbos veiksmažodžiu *позволяет*:

- (51) „<платежный баланс> позволяет оценить инвестиционную обстановку в стране, отражая уровень привлечения иностранных инвестиций <...>“ [«Вопросы статистики», 2004] (NRKT M);
- (52) „<комплекс> позволяет прогнозировать нефтегазоносность перспективных территорий <...>, сокращая затраты на разбуривание «пустых» структур и зон отсутствия коллекторов.“ [«Геоинформатика», 2001] (NRKT M).

Šiuose sakiniuose jungiama objektinė bendratis⁴³ nepriklauso tariniui, nes turi kitą subjektą (veiksmažodžio *позволяет* aktantas, semantinis gavėjas). Konverbų žymimi predikatai *отражать* ir *сокращать* semantiškai siejami su skirtingais kauzatyvinės konstrukcijos nariais, plg.:

- (53) Баланс отражает уровень и позволяет [аналитикам оценить инвестиционную обстановку];
- (54) [Комплекс позволяет] потребителям прогнозировать нефтегазоносность и сократить затраты.

Skirtumą tarp šių pavyzdžių galima paaiškinti kontrolės mechanizmu (Holvoet 2009, 111; Landau 2008). (51) pavyzdyje veiksnys *баланс* kontroliuoja padalyvį *отражая*, o tarinys sudaro su juo konstrukciją: *позволяет* <*оценить*>, *отражая* <*уровень*>, o (52) pavyzdyje veiksnys *комплекс* padalyvio *сокращая* nekontroliuoja – jį kontroliuoja numanomas konstrukcijos *прогнозировать* <*нефтегазоносность*>, *сокращая* <*затраты*> bendratis subjektas.

Lietuvių kalboje šių predikatų junginių semantinę struktūrą atitinka skirtingi konverbų konstrukcijų tipai: derinamasis (55) ir nederinamasis (56):

- (55) „<mokytojas visiems mokiniams> padeda sutelkti dėmesį užduodamas klausimus <...>“ [J. K. Galkauskas, Darbų ir buities kultūros didaktikos pagrindai, 2000] (NRKT M);
- (56) „<bibliotekininkas moksleiviams> padeda sukaupę informaciją apdoroti naudojant technologijas.“ (DLKT P).

Analizuojami pavyzdžiai priklauso skirtingiems konverbų sakinių tipams: pavyzdžiuose (51, 55) konverbą jungiantis predikatas kartu yra ir vientisinis tarinys, o (52, 56) – sintaksiškai priklausomas predikatas, kurio subjektas

⁴³ Žr. Labutis 1998, 235.

nesutampa su pagrindiniu predikatu. Nors intuityviai atrodo, kad konverbo ir jį jungiančio predikato eiliškumas, jų kaiminystė sakinyje turėtų padėti nustatyti konstrukcijos ribas, bet, kaip galima matyti iš pavyzdžių (53, 54), toks principas galioja ne visada. Tai yra aktualu ir kai kuriais kitais atvejais, kurie toliau bus analizuojami skyrelyje, skirtame konverbo pozicijai sudėtinio veiksmožodinio tarinio atžvilgiu 3.3.2.3.

Pavyzdyje (52) rusų kalbos padalyviai gali jungtis prie bendraties, kuri nėra tarinio dalis, o funkcionuoja kaip papildiniu einantis priklausomas predikatas. Analogiškų pavyzdžių specializuotoje imtyje iš viso yra 7 (visi rusų kalboje). Be jų yra ir kitų priklausomos bendraties tipų. Pavyzdžiui, 6-iuose imties pavyzdžiuose bendratis yra jungiama prie jungtukų tikslo ar sąlygos aplinkybių sakiniuose:

- (57) „Дело за тем, чтобы свести к минимуму, а затем и полностью исключить применение асбестосодержащих материалов, замене их более прогрессивными и безопасными для людей.“ [«Текстиль», 2002] (NRKT M);
- (58) „Если поместить на блюдю стальной шарик, предварительно нагрев его в пламени спиртовки, шарик не останется на одном месте <...>.“ [Л. П. Якубинский, А. М. Иванов, Сборник задач по физике, 2003] (NRKT M).

Dar 4-iuose pavyzdžiuose bendratis jungiama prie modalinės semantikos daiktavardžių *желание, способность, умение* ir dalyvio *намеревающийся*:

- (59) „<...> выиграло желание — выпить, немедленно, не отходя, как говорится, от кассы!“ [А. Азольский, Облдрамтеатр, 1997] (NRKT G);
- (60) „На борту самолета / летящего над Тихим океаном / находится убийца / намеревающийся покончить с пассажиром / выпустив из контейнера смертельно ядовитых змей.“ [Телефонный разговор, 2006] (NRKT S).

Įdomu tai, kad vienas tokio tipo pavyzdys nustatytas ir lietuvių kalbos imtyje:

- (61) „*Albert Dunlop, sugebėjęs atgaivinti šią bendrovę ir parduoti kitai kompanijai iš to uždirbdamas sau 100 milijonų JAV dolerių <...>“ [I. Bakanauskienė, N. Perkevičiūtė, Vadovo darbas, 2003] (DLKT M).*

Skirtingai nuo rusų kalbos padalyvių, pusdalyvis, būdamas flektyviai derinamas su subjektą žyminčiu žodžiu, savaime negali jungtis prie apibendrinto bendraties predikato, tačiau konkrečiai šiame pavyzdyje

pusdalyvis *uždirbdamas* semantiškai susiejamas su bendratimi *parduoti*, o gramatiškai su žyminčiu įvykį dalyviu *sugebėjęs*.

Imtyje taip pat nustatytas dar vienas pavyzdys, kuriame padalyvis semantiškai susijęs su veiksmą žyminčiu daiktavardžiu:

- (62) „*Мы с вами список критериев сформировали / предлагаю продолжить беседу не сидя за столом / а стоя с рюмкой чая.*“
[Заседание жюри Национальной премии по безопасности «ЗУБР», 2004] (NRKT S).

Kaip jau buvo minėta 2.2.3.1 skyrelyje, tokiu priklausomu predikatu gali būti ne tik bendratis, bet ir kitas dalyvis ar padalyvis. Šie atvejai yra labai reti, iš 1200-ies tiriamosios imties sakinių pasitaikė tik 2:

- (63) „— *Это если бы от слова «бачить»!* — *снова возликовал Шура, смеясь, будто гавкая.*“ [А. Волос, Недвижимость, 2000] (NRKT G);
(64) „*Я... про этот район курсовик писала в институте / Когда я... два раза заблудилась в Коломне / постоянно выходя на канал Грибоедова спрашивая / «Скажите / а что это за река?»*“
[Прогулка по городу, 2007] (NRKT S).

Pavyzdyje (63) ryšys tarp padalyvių *смеясь* ir *гавкая* yra akivaizdus: vienas iš padalyvių žymi palyginimą – ‘juokėsi, tarytum lojo’. Pavyzdyje (64) abu padalyvius *выходя* ir *спрашивая* atrodo patogu laikyti vienu ar dviem tariniu *заблудилась* atžvilgiu, nes jie abu žymi veiksmus, kuriuos mergina kurį laiką kartojė pasiklydusi miesto rajone. Nepaisant to, tarp padalyvių žymimų veiksmų yra akivaizdus laiko santykis, ką rodo sakinio kontekstas – klausimas „Kokia tai upė?“ yra prasmingas tik išėjus iš kvartalo į krantinės gatvę.

Imtyje taip pat pasitaikė 10 konverbų sakinių, kuriuose formaliai nėra tiesioginio tarinio. Galima skirti sakinius, kai toks tarinio nebuvimas yra tikslingas. Pirmiausia tokie „savarankiški“ konverbai gali būti vartojimi sceninėse remarkose. Sisteminiame imtyje nustatyti du rusų kalbos padalyvių, pavartotų tokio pobūdžio kontekstuose, pavyzdžiai:

- (65) „— *Здравствуйте, мне нужен букет гладиаторов. Продавщица, снисходительно улыбаясь: — Наверное, вам нужны гладиолусы.*“
[Анекдот // журнал «Даша», 2004] (NRKT G);
(66) „*Поэт (всмотревшись). Это не ты!*“ [П. Зальцман, Ordinamenti, 2004] (NRKT G).

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šiose imties pavyzdžiuose vienas padalyvis yra imperfektyvinis, o kitas perfektyvinis. Grožinės literatūros tekstyne remarkose galima rasti ir daugiau abiejų veiksmo tipų padalyvių:

- (67) „[Михайла] (*сбивая с валенок снег*). Ну, да!“ [А. И. Пантелеев. Ночные гости, 1944] (NKRT G);
- (68) „[Дуняша] (*Взглянув на свои карманные часы.*) *Надо бы их разбудить, да Варвара Михайловна не велела.*“ [А. П. Чехов, Вишневый сад, 1904] (NKRT G).

Šie pavyzdžiai rodo, kad net ir be išreikšto tarinio padalyviuose, veikslas sąveikauja su pačiame herojų kalbėjimo akte numatytu atskaitos tašku žymint: a) vienalaikiškumą: (65) ‘šypsotis <ir tuo pat metu sakyti>’, (66) ‘nupurtyti sniegą <ir tuo pat metu sakyti>’, b) veiksmy seka: (67) ‘išžiūrėti ir <po to sakyti>’, (68) ‘pažiūrėti į laikrodį <ir po to sakyti>’.

Su konverbų vartojimu sceninėse remarkose siejasi ir dar du specializuotos imties pavyzdžiai iš sakininės kalbos, kuriuose pusdalyviai taip pat sąveikauja su implikuojamais šnekėjimo veiksmo predikatais:

- (69) „*Aš aš tik durdamas prie to.*“ (DLKT S);
- (70) „*Taip žinoma, bet aš tiktai dar tokią mažą pastabą, reaguodamas į mūsų pokalbį.*“ (DLKT S).

Skirtingai nuo remarkose vartojamų konverbų, kurie paprastai apibūdina dramos veikėjų būsenas ar kalbėjimo metu atliekamus veiksmus, šiuose pavyzdžiuose pavartoti pusdalyviai funkcionuoja kaip jungiamosios diskurso fragmentų priemonės. Galima atkreipti dėmesį, kad abiem atvejais pusdalyvių konstrukcijose žymima referencija į ankstesnio pokalbio dalis (*prie to, mūsų pokalbis*).

Dar viename specializuotos imties pavyzdyje tarinys yra praleidžiamas nekartojant ankstesniame dėmenyje nusakyto predikato. Tai nėra vientisinis sakiny su dviem padalyviais, bet sudėtinis sakiny, kurio pirmajame dėmenyje tarinys *видела все картины Рембрандта* *одна* yra išreikštas iki galo, o antrajame tarinį atstovauja tik tarinio depiktyvas *вместе с Достоевским*:

- (71) „<...> *посещая галерею, сначала она «видела все картины Рембрандта» одна, потом, обойдя галерею ещё раз, вместе с Достоевским <...>*“ [Ю. М. Лотман, Символ в системе культуры, 1982–1992] (NKRT M).

Šis pavyzdys iliustruoja rašytinio stiliaus normą. Labai panašiai spontaninėje sakininėje kalboje (72, 73), taip pat imituojančiame spontaninę kalbą rašytiniame vidiniame monologe (74), tarinys nekartojamas tuomet, kai konverbas priduriamas kaip ankstesnės replikos papildymas (angl. *afterthought*, Chafe 1988):

- (72) „*Nes dabar pervedė šį mėnesį ne kaip visą laiką, biški mažiau. – Aaa. – Nujausdama, kad eisiu atostogų.*“ (DLKT S);
- (73) „*Надо ли говорить о том, что я сразу решил жениться? Забыв обо всем на свете. В том числе и о любимой жене.*“ [С. Довлатов, Переводные картинки, 1990] (NRKT G);
- (74) „*<...> заговорила человеческим языком / с человеческой интонацией / не стесняясь. То есть / может быть / и стесняясь / но забыв о том / что как бы есть зритель / слушатель <...>*“ [televizijos laida, 2003] (NRKT S).

Tokio pobūdžio replikoms būdinga tai, jog tarinio sakinytis būna išstartas kaip užbaigtas, t. y. aiškiai pažymėtas krentančia sakinio pabaigos intonacija. Pavyzdyje (72) matoma, kad tokį sakinį pašnekovas interpretuoja kaip užbaigtą, o po jo prasidėjusią pauzę – tinkamą signalizuoti informacijos priėmimą intonaciniu vienetu *Aaa*. Po jau intonaciškai užbaigto sakinio atsirandantis konverbo sakinytis be tarinio reiškia, kad juo kalbėtojas papildo arba koreguoja ankstesnį savo sakinį. Tai ypač aiškiai matyti pavyzdyje (žr. 74), kuriame padalyvių *стесняясь* ir *забыв* konstrukcijomis kalbėtoja pataiso anstesnę savo mintį, palikdama „galioti“ tarinį *заговорила*.

Dialogue toks ankstesnio tarinio „galiojimas“ pagrindžia vadinamąsias bendrąsias replikas (angl. *collaborative turn sequence*, Lerner 2004, rus. *совместное построение реплики*, Гренобль 2008):

- (75) „[№ 1] <...> и в этом фильме рыцарь такой / ээ / он для своей возлюбленной куда-то / чуть ли не погиб / ээ... [№ 2] Добывая цветы?“ (NRKT S);
- (76) „– *Tai aš ją neskaičiau taip jau iš eilės jau atsisėdus visą dieną. – Aš taip tikiuos, kad tu iš eilės, o ne puslapius praversdama.*“ (DLKT S).

Visais šiais atvejais nors tarinys ir yra praleistas pačiame konverbo sakinyje, konverbo ir „galiojančio“ tarinio vienalaikiškumo semantika jose yra akivaizdi. Specializuotoje imtyje nepasitaikė atvirkščio varianto, kai pašnekovas užbaigia pradėtą repliką, kurioje nėra tarinio, tačiau tokių pavyzdžių galima pateikti iš radijo laidų:

- (77) „*А. МУРАВЬЕВ – И отправились искать. И потом Ирод искал их, но они, уже поклонившись Иисусу... С. СОРОКИНА – Ушли восвояси.*“ [„В круге света“, Эхо Москвы, 2014].

Dar viename specializuotos imties pavyzdyje tarinys taip pat yra praleistas, bet šiuo atveju tekstyno pateikiamame kontekste nėra tinkamo „galiojančio“ tarinio:

- (78) „[P.P., муж] *Плюс факультативы два часа. [В., жен, 45] Да / да / факультативы. Это тоже не... Факультатив / то есть можно немножко от программы отойдя или все таки придерживаясь.*“
[Разговор об устройстве на работу, 2007] (NRKT S).

Vis dėlto net ir tokiam pavyzdyje iš konteksto suprantama, kad kalbama apie pamokų vedimą ir galima numanyti veiksmų sekos (‘atsiriboti nuo programos ir tuomet vesti pamoką’) ir vienalaikiškumo (‘vesti pramoką ir laikytis programos’) santykį. Toks pavyzdys rodo, kad santykinio laiko raiškai nėra būtinas eksplikuotas atskaitos taškas, bet yra reikalingas mentalinis atskaitos taško modelis.

Sakytiniame diskurse taip pat gali pasitaikyti ir kitų atvejų, kai konverbas neturi tarinio dėl to, kad sakinys nėra baigtas. Dėl tam tikrų priežasčių sakytiniame diskurse tokios situacijos galimos, kai kalbėtojas pradeda sakyti mintį ir nutaria nebaigti (sakytinio diskurso tyrimuose tai vadinama klaidingu startu, angl. *false start*). Imtyje pasitaikė toks pavyzdys:

- (79) „[№ 1, жен, 61] *И поэтому / вот послушав / что / да / вот... хорошо... лучше стало...*“ [Беседа с социологом о переписи населения, 2001] (NRKT S).

Nors padalyvį *послушав* galima būtų mėginti interpretuoti kaip semantiškai susietą su tariniu *лучше стало*, tačiau kelios pauzės su minties formulavimo trikdžius žyminčiais intarpais rodo, kad veikiausiai kalbėtoja nusprendė su padalyviu nebesieti konkretaus tarinio ir tiesiog performulavo mintį. Tokio tipo replikos vertinamos kaip nesėkmingi tokio sakinio sudarymo bandymai. Reikia paminėti, kad rašytinio tipo tekstuose tokios klaidos būna ištaisomos redagavimo metu. Retais atvejais autorius tekste tikslingai rašo sakinį, o prie jo priduriamą frazę atskiria tašku:

- (80) „<Marcinkevičius> *siekia rekonstruoti tos kultūros žodinius pavidalus. Ypač Dausprungo ir Senio monologuose, galbūt pernelyg supriešindamas juos su krikščionybe.*“ [V. Daujotytė, Raštai ir paraštės, apie Justino Marcinkevičiaus kurybą, 2003] (DLKT M).

Spontaninėje kalboje redagavimas irgi vyksta, tik gyvame kalbėjimo sraute. Reikia atkreipti dėmesį, kad gyvai „redaguojamoje“ kalboje net ir nebaigtais sakiniais perteikiamas tam tikras turinys. Minėtas pavyzdys iliustruoja tai. Laidos vedėja pradeda repliką teigdama, kad nori užduoti klausimą, bet užuot jį uždavusi, vaizdingai aptara laidos viešniai būdingą būseną, kurios siekia išvengti. Replikos dalis, apibūdinanti pašnekovės būseną, nutraukia sakinį, kuriame vedėja pavartojo padalyvius *прочитав, увидев*:

- (81) „Я на самом деле / стала просто тихо / мирно подползать к вопросу / который я действительно хочу вам задать / на самом деле / но я / прочитав все ваши интервью / и / увидев вас пару раз по телевизору... [Вы немедленно ставите... Вот садитесь и как бы задираете ноги так... Вот коленки чтобы под ушами... И мне уже Таня объяснила / я сама примерно поняла / почему... И вот если вы будете находиться в этом состоянии / а не в том которое вы описали / веранда / небо / спокойствие... Знаешь / что ты... что хорошо сделал вчера.] Я хочу на самом деле задать вопрос / интересуетесь ли вы политикой? Вот в той модели / которую вы создаёте этими задранными ногами и вот этими самыми интервью / я знаю / что вот тут надо ответить «нет».“ [Беседа с Д. Арбениной, лидером группы «Ночные снайперы», «Школа злословия», канал «Культура», 2003] (NRKT S).

Šiame pavyzdyje sakiniai su padalyviais nėra gramatiškai sėkmingai realizuoti, bet vis dėlto atlieka tam tikrą funkciją: ‘perskaičiau ir mačiau jūsų interviu, todėl žinau, kad sakysite, jog politika nesidomite’. Galima sakyti, kad pragmatiniu požiūriu tokio pobūdžio konverbų pavartojimo atvejai yra validi tam tikro turinio perteikimo priemonė.

Specializuotoje imtyje nustatyti dar keli panašaus pobūdžio pavyzdžiai. Viename iš jų pusdalyvis *durdamas*, pavartotas be tarinio, nurodo į kalbėtojo diskurso eigą:

- (82) „<...> Čia reikia, kad... – Aš aš tik durdamas prie to. Iš tikrųjų yra labai daug naivumo <...>“ (DLKT S).

Kalbėtojas šiame pavyzdyje nutraukia kito pešnekovo repliką, siekdamas pabaigti ankstesnę pokalbio temą. Tai suprantama iš to, nes po pusdalyvio eina anaforiškai vartojamas įvardis *tai*, kuris nurodo į ankstesniame diskurse išsakytą mintį. Šioje frazėje pusdalyvis kartu su įvardžiu funkcionuoja kaip diskurso junglumo priemonė. Kitame pavyzdyje pusdalyvis *reaguodamas* taip pat vartojamas su fraze *mūsų pokalbis*, nurodančia į diskursą:

- (83) „<...> Taip žinoma, bet aš tiktai dar tokią mažą pastabą, reaguodamas į mūsų pokalbį. Visų pirma, tai ne dabar politikai susigriebė.“ (DLKT S).

Palyginus prieš tai pateiktus pavyzdžius galima išvelgti tai, kad jais abiem bandoma paaiškinti diskurso eigos, temos pokyčio priežastį.

Toks vartojimo tipas artimas rusų kalboje pasitaikančiai diskurso frazei *возвращаясь к* (žr. 3.3.3.3 skyr.). Vis dėlto vartojant pusdalyvį jį reikia

derinti su veiksmo subjektu, dėl šios priežasties pusedalyviai nėra dažni diskurso žymiklių šaltiniai, skirtingai nuo padalyvių (žr. 3.2.1 skyr.).

Atskirai dar reikėtų atkreipti dėmesį į tuos sakinius, kuriuose tarinių yra daugiau nei vienas. Juose konverbas gali turėti ryšį arba su vienu iš tokių tarinių, arba su abiejų tarinių kompleksu. Kai išplėstiniame sakinyje yra papildomų sakinio dėmenų skyrimo ženklų, pvz., jungtukas (84) ar laiko seką žyminčios aplinkybės (85), konkretaus tarinio ir su juo siejamo konverbo konstrukcija būna aiškiai semantiškai išskiriama:

- (84) [*Грозный Великий курфюрст минуту молчал, словно гипнотизируя его холодным надменным взглядом*], *потом* [*что-то тихо молвил*] <...> [В. Быков. Главный кригсман, 2002] (NRKT G);
- (85) [*Володька прислонил Ирину к дереву*] *и*, [*нажимая на её тонкий девичий стан, стал впечатывать свои губы в её губы*]. [В. Токарева, Своя правда, 2002] (NRKT G).

Abiejuose šiuose pavyzdžiuose konverbai yra įterpti tarp dviejų tarinių, tačiau pavyzdyje (84) konverbas susiejamas su anksčiau einančiu tariniu, o pavyzdyje (85) – su vėliau einančiu tariniu. Tačiau kitame pavyzdyje, kuriame konverbas iškeltas prieš visą sakinį, jungtukas *и* jau nepadedą skaitytojui aiškiai išskirti konverbo konstrukcijos:

- (86) „<...> он, замирая сердцем, доставал со средней полки шведского, с тяжёлыми выдвигаемыми стёклами шкафа три заветных тома <...> и располагался с ними на полу <...>.“ [Л. Улицкая. Казус Кукоцкого, 2000] (NRKT G).

Iš šio sakinio sunku vienareikšmiškai atsakyti ar būseną, kurią apibūdina junginys *замирая сердцем*, gali tęstis tiek, kiek trunka situaciją *доставал* žymimas veiksmas, ar tiek, kiek trunka antru tariniu *располагался* žymimas veiksmas.

Dar vienas pavyzdys, kuriame konverbas įterptas į tarinių seką:

- (87) „<...> прозак, который блокирует транспортёр и задерживает тем самым серотонин в синапсе, спасая людей от депрессий.“ [«Знание – сила», 2003] (NRKT G).

Šiame sakinyje tarinys *блокирует* žymi situaciją, iš kurios seka tiek veiksmazodžio *задерживает* žymima situacija (ši situacija yra pabrėžiama frazės *тем самым*), tiek padalyvio *спасая* žymima situacija. Vadinasi, šiame sakinyje nurodoma ne laiko seka, bet loginė seka. Nors *спасая* žymima situacija semantiškai siejasi su antruoju tariniu, laiko santykio prasme visi

veiksmi įvyksta maždaug vienu metu: '[blokuoja], tuo pačiu [sulaiko], tuo pačiu [gelbėja]'.

Konverbus jungiančių predikatų kompleksai gali turėti įvairių pavidalų, tai gali būti ne tik vientisinis tarinys, bet ir priklausomas predikatas:

- (88) „<...> такими мастерами организации коллективной работы / с умением делить область исследования на кусочки / в постоянном контакте преодолевать трудности / так сказать / по кусочкам / по частям / раздавая эту работу ближайшим сотрудникам / очень большим мастерством обладал Израиль Моисеевич Гельфанд <...>“ [Беседа А. Марутяна с А. Колмогоровым, 1983] (NRKT S).

Pavyzdyje (88) padalyvio frazė *раздавая работу* sąveikauja su predikatu *преодолевать трудности*, konkretizuoja juo nurodomą situaciją. Kartu visa konverbo konstrukcija sąveikauja su veikmažodžio bendratimi *делить*, eksplikuoja, paaiškina tą pačią situaciją: '[mokėjimas dalinti tyrimo sritį] yra [mokėjimas įveikti sunkumus padalinant darbus]'.

Ankstesniuose pavyzdžiuose matyti, kaip funkcionuoja vienalaikiškumą žymintys padalyviai, tačiau rasta ir pavyzdžių, kuriuose su tarinio kompleksu sąveikauja perfektyvinis padalyvis:

- (89) „Я ходила / бегала / фотографировала / реши / что у меня дар открылся.“ [Телефонный разговор студентов о досуге, 2009] (NRKT S).

Šiame pavyzdyje perfektyvinis konverbas žymi ankstesnį įvykį, sąlygojantį apsisprendimo būseną, iš kurios seka visi tariniais nurodyti daugkartiniai veiksmai, neturintys konkretaus eiliškumo. Laiko santykio prasme jie visi sąveikauja su ankstesniu įvykiu kaip vykstantys po jo.

Tokiems predikatų kompleksams būdingas laiko plotmės, veiksmožodžių veiksmo ir veiksmo pobūdžio sutapimas (šiuo konkrečiu pavyzdyje visi predikatai nurodo į aktyvią veiklą). Jeigu tokioje sekoje bent vienas iš šių rodiklių nesutampa, yra pagrindo manyti, kad konverbas siejamas tik su vienu iš jų:

- (90) „<...> сиднем сидел в одуряющем студенческом гамае, охрип, власть наоравись <...>“ [А. Азольский. Облдрамтеатр, 1997] (NRKT G).

Pavyzdyje (90) konverbas *наорави*сь konstrukciškai siejamas su antruoju tariniu *охрип*, ir, skirtingai nei su pirmuoju tariniu *сидел*, jie yra ne

tik semantiškai artimi (priklauso bendrai balso veikimo semantinei aplinkai), bet taip pat sutampa pagal veiksmo tipą.

Perfektyvinių veiksmažodžio formų seka taip pat gali sudaryti klaidinantį įspūdį, kad šiais veiksmažodžiais žymimos situacijos vyksta nuosekliai viena po kitos:

(91) „<...> *печатники, оторвавшись от работы, тоже чокнулись и поздравили друг друга.*“ [«Отечественные записки», 2003] (NRKT M).

Šiame fragmente po konverbo *оторвавшись* žymimos situacijos įvyksta veiksmas, žymimi momentiniais veiksmažodžiais *чокнулись* ir *поздравили*, kurie galėjo vykti ir vienu metu ('susidaužė taurėmis ir tuo pat metu pasveikino vienas kitą'), ir nuosekliai ('[susidaužė taurėmis], po to [pasveikino vienas kitą]').

Kaip rodo (89–91) ir ankstesni pavyzdžiai, laiko santykio tarp konverbo ir jį jungiančio predikato žymimų situacijų raiška yra susijusi su tokiais formaliais situacijų lokalizavimo laike rodikliais kaip veiksmažodžio gramatinis laikas ir veikslas. Specializuotos imties pavyzdžius galima palyginti atsižvelgiant į prieš tai aptartus požymius.

Konverbus jungiančių veiksmažodžių formų analizė parodė, kad būdingiausias konverbų laikas grožinėje literatūroje yra būtasis, o mokslinio pobūdžio tekstuose – esamasis (žr. 13 lentelę).

Palyginus veiksmažodžio formų distribuciją imties dalyse, galima atkreipti dėmesį į kelis dalykus. Pagrindinio predikato gramatinės laikų formos distribucija atitinkamose dviejų kalbų dalyse yra labai panaši: 1) skaičiuojant bendrai, visų keturių tipų konverbų sakiniuose daugiausia vartojamas būtasis laikas, antroje – esamasis, trečioje – būsimasis, 2) grožinėje literatūroje visur vartojamas būtasis laikas, 3) mokomojo mokslinio pobūdžio literatūroje atskirtis tarp būtojo ir esamojo laiko nėra tokia žymi, padalyvių ir pusdalyvių kontekstuose daugiausia vartojamos esamojo laiko formos.

Vertinant šiuos rezultatus reikia atsižvelgti ir į tai, kad veiksmažodžių formų dažnumas kalboje yra nevienodas. NRKT duomenys rodo, kad grožinės literatūros patekstinyje būtojo laiko formos sudaro 71 proc. visų laikų formų, o esamojo – 21 proc. Mokomosios mokslinės literatūros patekstinyje esamojo laiko – 47 proc., o būtojo laiko 44 proc. (Калинин 2020). Panašius duomenis apie veiksmažodžio formų dažnumą pateikia ir kiti tyrinėtojai. V. Žilinskienė (Žilinskienė, 2002, 2003, 2005) ir E. Rimkutė (2006b) atliktos analizės rodo, jog lietuvių kalbos grožinės literatūros tekstuose vyrauja būtasis laikas (52 proc.), o mokslinio stiliaus tekstuose – esamasis (67 proc.).

13 lentelė. Konverbus jungiančių veiksmažodžių gramatinių formų distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Būtamasis laikas	74	37	35	146	86	33	45	164	74	40	30	144	76	48	32	156
Esamasis laikas	18	55	52	125	11	47	39	97	24	50	43	117	18	43	50	111
Būsimasis laikas	5	0	4	9	2	9	9	20	0	2	12	14	4	2	9	15
Tariamoji ir netiesioginė nuosaka	0	0	2	2	0	0	1	1	2	4	10	16	2	3	7	12
Liepiamoji nuosaka	0	1	1	2	0	2	0	2	0	3	1	4	0	4	1	5
Bendratis	1	7	4	12	0	8	5	13	–	–	–	–	–	–	–	–
Beasmenės formos (ne pagrindinio veiksmo reikšmės)	0	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0
Ištiktukas	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Tariny's praleistas	1	0	2	3	1	1	1	3	0	0	4	4	0	0	0	0

Iš šiose ir minėtuose ankstesniuose tyrimuose gautų duomenų palyginimo galima spręsti, kad atitinkamų veiksmažodžio laiko formų dažnumas konverbų sakiniuose atitinka bendras veiksmažodžio laikų formų dažnumo grožinėje ir mokomojoje mokslinėje literatūroje tendencijas.

Lyginant imties konverbus jungiančius predikatus pagal veiksmo požymį laikomasi požiūrio, kad konkrečiame sakinyje bet kuri rusų ir lietuvių kalbų veiksmažodžių forma gali būti tik konkretaus veiksmo tipo, imperfektyvinio ar perfektyvinio. Šis principas aktualus ir tuomet, kai veiksmažodis laikomas dviveikliu. Tokių veiksmažodžių veiksmų reikšmės nustatomos konkrečiame kontekste. Palyginkime veiksmažodžio *stabilizavo* veiksmo reikšmę dvejuose būtojo laiko kontekstuose:

- (92) „Pirmadienį suėjo vieneri metai nuo <prezidento> inauguracijos. Per tą laikotarpį jis politiškai *stabilizavo* milžinišką valstybę ir užsitikrino stiprų parlamento palaikymą.“ [„Lietuvos rytas“, 2001] (DLKT P);
- (93) „Per Šaltąjį karą stabilumo pagrindas buvo abipusio susinaikinimo grėsmė, kuri rėmėsi įsitikinimu, jog jei bent vieną kartą būtų panaudotos tarpžemyninės balistinės raketos, tada nebebūtų įmanoma užkirsti kelio abipusiam susinaikinimui. Turėdamos sausumoje ir

povandeniniuose laivuose pakankamai dislokuotų tarpžemyninių balistinių raketų, branduolinio proveržio metu JAV ir SSRS galėjo visiškai sunaikinti priešininką. Tad situaciją stabilizavo tai, jog buvo baiminamasi panaudoti branduolinius pajėgumus.“ (DLKT P).

Pavyzdyje (92) veiksmažodis *stabilizavo* eina kartu su laiko aplinkybe *per laikotarpį* ir kartu su veiksmažodžiu *užtikrinti*. Suprantama, kad nors veiksmažodis *stabilizuoti* žymi truncančią situaciją, tačiau kontekste kalbama apie per laikotarpį pasiektą rezultatą. Galima sakyti, kad visa stabilizavimo situacija yra „stebėjimo lange“. Šiuo konkrečiu atveju veiksmažodis patenka į perfektyvumo lauką (plg. kitus pavyzdžius, galimus šalia aplinkybės „per laikotarpį“ – *įvyko, atsitiko, išaugo, pabrango, pablogėjo*).

Pavyzdyje (93) tas pats veiksmažodžio laikas nurodo ne į išplėstą dabartį, sutampančią su autoriaus dabartimi, bet į aprašomus praeities įvykius iš pasakojimo perspektyvos. Šiuo atveju, nors apie situaciją yra kalbama būtojuo laiku, „stebėjimo langas“ apima tik vidinę besitęsiančio veiksmo dalį (‘stabilizavo tol, kol buvo baiminamasi’), tad tokiu atveju veiksmažodis patenka į imperfektyvumo lauką (plg. *sunkino, kontroliavo, valdė situaciją*).

Be abejo, pasitaiko kontekstų, kuriuose nustatyti laiko santykį tarp nurodomų situacijų galima tik radus tam tikrus atskaitos taškus. Pavyzdžiui, šio fragmento kontekste vartojamos tiek būtojo, tiek esamojo, tiek būsimąjo laiko veiksmažodžių formos:

(94) **S1:***[Ji ryžtasi operuoti ambulatorijoje be asistento. Viena aišku – jei nepavyks ir reikės iš naujo laužti kaulus, Andrius niekad nedovanos.] Bet kažin ar miesto ligoninės gydytojai viską atliktų geriau, todėl, nelaukdama sraigtasparnio, Virga rizikavo pati. S2:**[Šiandien ji laikė sunkiausią specialybės egzaminą. Pamiršo visas nuoskaudas, apmaudą dėl Andriaus elgesio, piktus jo žodžius. Matė tik lūžį, kurį žūtbut reikėjo sustatyti.] [I. Buivydaite, Laiko tiek nedaug..., 1999] (DLKT G).*

Paanalizavus atidžiau, galima šiame fragmente išskirti perspektyvos poslinkį, kuris dalina dinaminį vaizdinį į dvi dalis (S1 ir S2, jų ribos pažymėtos kvadratiniais skliaustais), turinčias du skirtingus deiktinius centrus. S1 dalies deiktinis centras yra kūrinio veikėjo dabarties laikas. Į sutampančią su šiuo centru situaciją nurodo vartojamas vaizduojamasis esamasis laikas (*ryžtasi operuoti*), o vėlesnę (t. y. hipotetinę ateitį) – būsimasis (*nepavyks, reikės, nedovanos*). S2 dalies deiktinis centras yra pasakotojo dabartis, todėl veiksmažodžiai yra būtojo laiko (*pamiršo, matė*).

Iš veiksmažodžio *rizikavo* būtojo laiko formos suprantama, kad jo deiktinis centras priklauso S2 daliai, tačiau „stebėjimo langas“ gali būti paremtas tiek

ankstesniu kontekstu – perfektyviniu (kaip *ryžtasi*), tiek vėlesniu – imperfektyvinis (kaip *laikė*). Nuspręsti, kuris iš jų yra koduojamas veiksmažodžiu *rizikavo*, galima įvertinant dvi įmanomas interpretacijas: a) imperfektyvinę, b) perfektyvinę (kaip sinonimę veiksmažodžiui *surizikavo*). Imperfektyvinės interpretacijos atveju *nelaukti* ir *rizikuoti* situacijos turėtų būti suprantamos kaip sutampančios laike ir besitęsiančios kažkurį laiką („stebėjimo langai“ sutampa). Perfektyvinės interpretacijos atveju rizikavimo įvykis lokalizuojamas „nelaukimo“ situacijos metu (vienas „stebėjimo langas“ patenka į kitą). Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad *rizikavo* turi antrinį predikatyvą *pati*, tačiau iš siužeto logikos suprantama, kad iš tikrųjų čia elipsuojamas predikatyvas *operuoti* ir operavimo pradžios taškas jau pateikiamas kaip prasidėjęs, o veiksmažodžio reikšmė – kaip įvykusi.

Kitais atvejais galima ir imperfektyvinė veiksmažodžio *rizikuoti* interpretacija, t. y. kitame sakinyje suprantama, kad rizikos situacija tęsėsi tol, kol buvo išduodamos vizos:

(95) „Ar Sugihara rizikavo išduodamas vizas pabėgėliams?“ (DLKT G).

Tokią reikšmę implikuoja aktualioji sakinio skaida ir pusdalyvio pozicija veiksmo atžvilgiu, taip pat tai, kad kalbama ne apie vieną vizą, o apie vizų kiekį.

Tokiu būdu nustatytų konverbus jungiančių predikatų veiksmo tipų pasiskirstymas imtyje (žr. 14 lentelę) rodo, kad imperfektyvinių veiksmažodžių yra daugiau to paties veiksmo konverbų kontekste tiek rusų, tiek lietuvių kalbos dalyse (atitinkami, 67–72 proc. ir 54–71 proc.), o perfektyvinių veiksmažodžių perfektyvinių konverbų kontekstuose daugiau rusų kalboje (58–66 proc.). Lietuvių kalboje nustatyti tik grožinės literatūros kontekstuose.

14 lentelė. Konverbus jungiančių predikatų veiksmo tipo distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Būtojo l. veikiamųjų dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Imperfektyvinis	72	77	68	217	33	42	39	114	61	71	54	186	34	50	55	139
Perfektyvinis	28	23	31	82	66	58	60	184	39	29	42	110	66	50	45	161
Kiti atvejai	0	0	1	1	1	0	1	2	0	0	4	4	0	0	0	0

Konverbų vartojimo ypatumai skirtingo gramatinio laiko veiksmažodžių sakiniuose bus aptarti atskirai jų semantikai skirtuose skyreliuose (3.3.3.3–5).

3.3.2.3 Konverbo pozicija tarinio atžvilgiu

Imties pavyzdžių analizė rodo, kad rusų kalbos imperfektyviniai padalyviai tiek tiek dažniau linkę būti postpozicijoje (52–68 proc.), o perfektyviniai – prepozicijoje (54–65 proc.). Ši tendencija matoma visuose trijuose tiriamuosiuose diskurso tipuose (žr. 13 lentelę). Palyginus su rusų kalbos perfektyviniais padalyviais, lietuvių kalbos aplinkybiniai dalyviai būna prepozicijoje dar dažniau (72–92 proc.). Pusdalyviai vienodai vartojami tiek prepozicijoje, tiek postpozicijoje.

15 lentelė. Konverbo pozicija prijungiančio nario atžvilgiu (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Prepozicija	31	45	40	116	65	54	54	173	42	50	50	142	87	92	72	251
Postpozicija	68	55	52	175	33	44	45	122	57	48	49	154	13	8	26	46
Interpozicija	0	0	6	6	2	2	0	4	0	2	1	3	0	0	3	3
Pagrindinis konverbo junginio narys praleistas	1	0	2	3	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0	0	0

Ankstesniame skyrelyje jau buvo aptarti atvejai, kai konverbo sakinyje tarinys gali būti praleistas. Modalinės reikšmės sakiniuose taip pat nustatyta atvejų, kai konverbas yra įterpiamas tarp sudurtinio tarinio dalių: rus. *кажется, можно, раздвинув пальцы одной руки, смерть; нужно быстро и не задумываясь ответить*; liet. *sugeba, net nepažvelgdama į savo užrašus, išdėstyti; turėjo galimybę pati ar pasinaudodama raštininku parašyti laišką.*

Konverbai gali eiti šalia tarinio ir būti pavartoti sakinyje per keletą žodžių, ar netgi kelis sakinio dėmenis nuo tarinio. Tokiu atveju prastai suredaguotoje kalboje konverbo pozicija ne visuomet padeda suprasti, prie kurio sudėtinio sakinio predikato yra jungiamas konverbas. Pavyzdžiui, toliau pateiktame

sakinys padalyvis *вооружившись* **K4** sakinio dėmens pradžioje sakomas iš karto po bendraties formos *полежать*:

(96) [Антон, муж, 21] **K1**: [Попав в час ночи в поезд] / **K2**: [плацкарт / это где вроде как общее] / **K3**: [но можно и полежать] / **K4**: [вооружившись по полтора литра пива и всевозможными чипсами / да кальмарами засушенными] / **K5**: [мы начали веселить народ]. [Телефонный разговор, 2006] (NRKT S).

Kai ši pasakyta frazė pateikiama teksto pavidalu, atrodo, kad padalyvis sudaro konstrukciją su prieš jį einančia bendratimi *полежать*. Vis dėl to galima įžvelgti, kad padalyvio ryšys su sakiniu galėjo būti kitoks. Matoma, kad repliką sudaro 5 sakinio dėmenys. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad visi šie dėmenys turi užbaigto sakinio struktūrą. Vis dėlto rašytinėje kalboje šis pavyzdys atrodytų keistai, tekste ryšiai tarp tokių dėmenų turėtų būti atspindėti jungiamaisiais elementais. Sakytinėje kalboje jungiamosios frazės nėra būtinos, nes ryšiai tarp tokio teksto dalių išreiškiami prozodijos elementais. Tekstynas neteikia duomenų apie prozodiją, tačiau pažymi sakinio dėmenis sudarančių intonacinių vienetų ribas. Vis dėlto net ir be sužymėtos intonacijos galima numanyti, kad antras ir trečias dėmuo yra spontaniškai įterpti į kalbėtojo iš anksto numatytą pirmo ir penkto dėmens seką, kurioje galima išskirti konverbo ir predikato konstrukciją *попав в поезд, начали веселить*. Padalyvio *вооружившись* dėmuo yra aiškus, jame yra nuoroda į konkrečius situacijų dalyvius (paminėtas pasiruoštas alaus kiekis *по полтора литра*), kurie nurodyti 5-ame dėmenyje. Todėl tikėtina, kad 4 dėmenį kalbėtojas jau buvo pasiruošęs sakyti, kai nusprendė įterpti antrąjį ir trečiąjį. Taigi padalyvis veikiau jungiamas ne prie bendraties *полежать*, o prie paskutinio tarinio *начали веселить*.

Lyginant imties duomenis analizuojant konverbų poziciją, matomos dvi abiejose kalbose sutampančios tendencijos. Pirmą tendenciją – rusų kalbos imperfektyviniai padalyviai ir lietuvių kalbos pusdalyviai prepozicijoje sakytinėje kalboje pasitaiko dažniau nei grožinėje literatūroje. Galima šios tendencijos priežastis yra ta, kad sakytinėje kalboje nėra būdinga vartoti konverbus taip, kaip literatūriniuose aprašymuose: rus. *стоял у порога, провожая позднего гостя; подсёк рыбу и стал быстро вытягивать, сверкая тёмными прислушивающимися глазами*; liet. *akimirksniu sprunkame namo, kojomis traškindami mirusias šakas, tyli svarstydamas*. Antra tendencija – tiek rusų kalbos perfektyviniai padalyviai, tiek aplinkybiniai būtojo laiko dalyviai postpozicijoje pasitaiko dažniau sakytinėje kalboje nei grožinėje. Šią tendenciją galima būtų pailustruoti sakytinėje kalboje dažniau pasitaikančiais pavyzdžiais: rus. *Я ходила/ бегала/*

*фотографировала/ решил/ что у меня дар открылся; Вот так вот / милая моя / вот так вот / тебя берут и выселяют просто. Даже не спросясь; liet. O jie žvengia kampe nulinde; Žiūri, akis išverte. Juose konverbai pavartojimi kaip ankstesnės replikos papildymas (žr. ankstesnius pavyzdžius 72–74). Rašytiniame pasakojime labiau tikėtinas kitoks šių situacijų tekstinis įforminimas (pvz., *решила, что у меня открылся дар, и начала ходить и фотографировать* arba *решил, что у меня открылся дар, я ходила и фотографировала*).*

Atlikus gretinamąją konverbų pozicijos rusų ir lietuvių sakiniuose analizę, ir įvertinus jų pavartojimo dažnumą, iš gautų rezultatų matyti, kad jie labai skiriasi. Kaip šis dažnumo rodiklis atliepia skirtingas konverbų funkcijas tam tikro tipo diskurse toliau nagrinėjama – jau kartu su reiškiamo santykio analize 4-jame šio darbo skyriuje.

3.3.3 Konverbų sakinių semantiniai ypatumai

Šiame skyrelyje bus aptarti konverbų sakinių semantiniai ypatumai. Skyreliai 3.3.3.1–2 skirti bendram sakinio stilistiniam kontekstui, susijusiam su laiko interpretavimo modelių tipais, laiko ir modalumo plotnių semantikai. Skyreliuose 3.3.3.3–4 bus apžvelgtos konverbų sakinių semantinės struktūros narių – subjektų ir predikatų – semantika ir juos jungiančių situacijų semantinės sferos. Skyrelyje 3.3.3.5 aptarti teliškumo raiškos ypatumai sakiniuose.

3.3.3.1. Bendras sakinio kontekstas ir laiko plotnės semantika

Lyginant imties pavyzdžių kontekstus patekstyinių grupėse, galima matyti diskursų skirtumus, nulemtus atitinkamų kalbos sričių funkcinį ypatumą. Šie skirtumai gerai išryškėja identifikuojant atitinkamų teksto fragmentų (pasažų) pobūdį. Apie konteksto užduodamus laiko interpretavimo režimus jau buvo užsiminta 1.2.5 skyrelyje, tačiau pravartu priminti Carlotos Smith siūlomą laiko interpretavimo režimų skirtumais paremtą teksto fragmentų klasifikaciją. Smith (2003) laiko semantikos požiūriu skiria laikiškus ir nelaikiškus diskurso režimus (angl. *temporal, atemporal discourse modes*). Laikiški diskurso režimai – pasakojimas (angl. *Narrative*), reportažas (angl. *Report*), aprašymas (angl. *Description*) – susieja situacijas su konkrečiomis laiko koordinatėmis. Šiuose diskurso režimuose situacijų slinktis laike gali būti tiek dinamiška – kaip įvykių eiga, tiek statiška – kaip per laiką trunkanti būseną. Nelaikiškų diskurso režimų tipų – bendros informacijos diskurso (angl. *Information*), samprotavimo (angl. *Argument*) – teksto eiga yra kitokio pobūdžio. Ji remiasi ne slinktimi realiame laike nuo įvykio prie įvykio (ar nuo

būsenos, prie būsenos), bet slinktimi metaforiškoje informacijos erdvėje prasminėmis sąsajomis nuo teiginio – prie teiginio.

Gramatinio laiko formų interpretavimas skirtinguose temporalinių diskurso tipų sakiniuose vyksta skirtingais modeliais. Smith (2003) skiria tęstinumo, anaforos ir deiksės interpretacijos modelius (angl. *Continuity, Anaphoric, Deictic patterns of tense interpretation*).

Kaip jau buvo kalbėta 1.2.5 skyrelyje, natūralios kalbos metu, t. y. kalbant gyvai, veikia deiktinis laiko interpretavimo modelis: pokalbyje nurodoma arba į patį kalbamąjį momentą (pvz.: rus. *уучу*; liet. *jaučiuosi kaip pacientas pas psichoanalitiką*), arba į su juo betarpiškai susijusius ateities ir praeities momentus (rus. *Ты закрыл дверь?* liet. *Kas atsitiko?* rus. *Подойди ко мне*. liet. *Jau einu*). Tokio tipo pavyzdžių nustatyta sakininės kalbos imties dalyje (žr. 16 lentelę). Atskirą grupę tiriamų pavyzdžių, susijusių su šio modelio tipu, sudaro sakiniai, kuriuose predikatai nurodo į patį diskursą, teksto eigą samprotavimo fragmentuose negrožiniuose tekstuose arba diskusijose (pvz.: *поясним различие, поставим здесь точку, мы нигде не использовали термин*).

Skirtingai nuo deiktinio laiko modelio, tęstinumo ir anaforos modeliai yra implikuojami specifinio interpretavimo režimo. Pagrindinis laiko interpretavimo modelis grožinėje literatūroje (žr. 16 lentelę) yra tęstinumo modelis – jis veikia tuomet, kai viename pasažo sakinyje nusakomos situacijos laikas yra susietas su ankstesniame sakinyje nusakomos situacijos laiku ir kartu nurodo atskaitos tašką kitame sakinyje nusakomos situacijos laikui:

(97) „— *Американская фирма демонстрирует новинку!* — *выкрикивал продавец.* — *Мечта холостяка! Незаменима в путешествии! Комфорт и нега! Желаете ощутить?!*

— *Желаю, — сказал мой дед.*

Он, не расшнуровывая, стащил ботинки и улегся.

Раздался треск, запели пружины. Дед оказался на полу.“

[С. Довлатов. Наши, 1983] (NRKT G).

Šiame fragmente veiksmožodžio *стащил* atskaitos tašku yra veiksmožodžiu *сказал* nurodomas laikas, o pats *стащил* laikas yra *улегся* atskaitos tašku.

Aprašymo režimui būdinga anaforos interpretacijos schema, kurioje pasažo sakiniai tarpusavyje susiję tuo, kad jų laikas interpretuojamas ne seka vienas kito atžvilgiu, bet nurodo į tą patį laiko tarpą, dažnai eksplikuotą ankstesniame kontekste, plg. veiksmožodžių *пили*, *играли*, *штопали*, *напевали* laiką pavyzdyje (98) ir *спали* (99) pavyzdyje:

- (98) „До вылета оставалось три часа. Летчики пили джин в баре аэровокзала. Стюардесса, лежа в шезлонге, читала «Муму». Пассажиры играли в карты, штопали и тихо напевали. Мой друг вздохнул и направился к стадиону Улеви.“ [С. Довлатов. Иная жизнь, 1984] (NRKT G);
- (99) „Когда подходило время сна, Эле-Фантик на одно ухо ложился, а другим укрывался и, мечтая о спелых фигах да об ирисках, быстро засыпал. <...> Мама с папой вообще спали стоя, подпирая друг друга, чтобы не рухнуть.“ [А. Дорофеев. Эле-Фантик, 2003] (NRKT G).

Atidžiau panagrinėjus pastaruosius fragmentus matyti, kad iš tikrųjų juose veikia abu modeliai, bet abiem atvejais skirtingai. Pavyzdyje (98) veiksmožodžio nurodomas laikas apribotas konkrečia scena, vaizduojama pasakojime, t. y. veiksmožodžio laiko forma turi progresyvinę reikšmę. Pavyzdyje (99) veiksmoždžiais nurodomi veiksmai ir būsenos lokalizuojami ne konkrečiu laiku, bet per laikotarpį, kuriame kūrinio veikėjams būdingi tam tikri įpročiai, t. y. veiksmožodžio forma vartojama habitualine reikšme. Šis skirtumas pasireiškia ir tuo, kad veiksmoždžiai *выкрикивал* (97) ir *пили, читала, штопали, напевали* (98) pavartoti kūrinio scenai aprašyti ir nurodo į laiką, kuris taip pat yra atskaitos taškas tolesnei įvykių sekai kūrinyje, pradedamai veiksmoždžiu *вздохнул*. Teksto fragmentuose (97, 98) implikuojama tęstinumo interpretaciją. Dėl šios priežasties šiame tyrime tokį eigos veiksmoždžių vartojimą kaip yra (97, 98) pavyzdžiuose aktualiau priskirti tęstinumo laiko interpretavimo modelio tipui. Būtajame laike įvykio momentai žymimi perfektyviniais veiksmoždžiais (*выкрикивал* → *сказал*).

Habitualine reikšme vartojami veiksmoždžiai nesiejami sekos santykiu su siužetinės linijos fragmento veiksmoždžiais, tačiau pirmajame šio tiriamojo pavyzdžio sakinyje veiksmoždžiai nurodo į veiksmų seką. Sekos interpretacija atsiranda ne iš veiksmoždžio veiksmo, bet iš predikatų semantikos (*лечь/ложиться* → *накрыться / накрываться* → *уснуть/засыпать*). Todėl toks laiko interpretavimo kontekstas šiame tyrime nepriskiriamas tęstinumo modelio tipui. Reikia paminėti, kad tokie laiko interpretavimą atskleidžiantys fragmentai dažniausiai pavartoti siekiant aprašyti papročius negrožiniuose tekstuose:

- (100) „Skolintis ugnies paprastai eidavo pati šeimininkė (*Švenčionių apyl.*) arba siųsdavo jaunesnį šeimos narį. Pasisakydavo, kokių reikalų atėjusi ir dažniausiai laukdavo stovėdama prie durų. Gavusi tuoj pat išeidavo, kai kur pro duris eidavo atbula.“ [P. Dundulienė, Senieji lietuvių šeimos papročiai, 2002] (DLKT M).

Kaip ir imperfektyviniai veiksmoždziai (100) pavyzdyje, būtojo laiko veiksmoždziai nors ir parodo veiksmų seką, bet kiekvienas iš jų siejamas su visu istoriniu laikotarpiu, apie kurį kalbama tekste. Dėl tokio požymio šiuos sakinius galima prijungti prie bendros grupės sakinių, kuriuose nurodomas laikas nėra nei pokalbio situacijos dabartis, nei pasakojimo vidinė dabartis, o laikotarpis, anaforiškai eksplikuotas ar implikuotas teksto ar gyvos diskusijos kontekste nurodant į tam tikrą aptariamo klausimo, fakto laikotarpį.

Tokius bruožus turintys fragmentai būdingi visų trijų nagrinėjamų tipų diskursams (žr. 16 lentelę) – tai istorinių įvykių, laikotarpių, papročių, socialinių reiškinių aprašymai, interpretacijos ir analizės fragmentai arba biografijos faktų, vykdytos veiklos aprašymai:

- (101) „*Конкретно, Рамана на премию 1930 г. номинировали десять человек <...>.*“ [В. Л. Гинзбург, «Вестник РАН», 2003] (NRKT M);
- (102) „*Жена беседовала с ними / многие / не находя работы в Палестине / уходили на заработки в Израиль.*“ [Беседа в Воронеже, 2001] (NRKT S);
- (103) „*Pradžioje vaikai žaidė su didelėmis kaladėmis, naudodami siužetinius žaislus ir jų pakaitalus.*“ [N. Grinevičienė, Pedagoginės sąlygos kūrybiniam visuomeniniams žaidimams, 1995] (DLKT M);
- (104) „*Į pirmą klasę iškeliauvau sulaukusi septynių metų.*“ (DLKT S).

Nors tokiuose fragmentuose aprašomos situacijos gali būti lokalizuojamos laike kaip sekos elementai, tačiau juose veiksmoždzių laikas interpretuojamas ne pagal jais nurodomų situacijų santykio tipą (vienalaikiškumą / nevienalaikiškumą), bet pagal kontekste nurodomą ar numanomą laiką. Pavyzdžiui, pavyzdyje (105) toliau pateikiamų veiksmoždzių *доказали* ir *вызвали* situacijų S1 ir S2 laikas yra nusakomas santykiu su kontekste nusakoma situacija – S2 su S1, S1 su S0, tačiau pačių nusakomų situacijų santykis su kontekste minimomis situacijomis nėra toks kaip veiksmoždzių *сказал* (97) pavyzdyje ir *вздыхнул* (98) pavyzdyje:

- (105) **S0:** [*Трансформированные пневмококки стали, по существу, первым трансгенным организмом, полученным в эксперименте.*] <...> **S1:** [*Через несколько лет А. Д. Херши и М. Чейз доказали, что и при естественном заражении клетки вирусом <...> именно молекула ДНК входит в клетку и является инфекционным началом.*] **S2:** [*Ещё через четыре года А. Гирер и Г. Шрамм, выделив чистую РНК из вируса табачной мозаики и введя её в клетки растения, вызвали такое же их заражение, как и в случае целого вируса, прямо и окончательно доказав потенциальную*

инфекционность изолированных нуклеиновых кислот].
[А. С. Спирин, «Вестник РАН», 2004] (NRKT M).

Tokiuose fragmentuose (jei veiksmoždziai nenurodo į reguliariai pasikartojančias situacijas) tiek perfektyviniai, tiek imperfektyviniai veiksmoždziai turi faktinę reikšmę: vienu atveju – konkretaus fakto, pvz., liet. *iškeliavau* (104), rus. *номинировали* (101), *доказали, вызвали раздражение* (105), kitu atveju – apibendrinto (rus. *общефактическое значение*), pvz., rus. *беседовала* (102), liet. *žaidė* (103).

16 lentelė. Laiko interpretavimo modelio tipai konverbų sakiniuose (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Būtojo l. veikiamųjų dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Pokalbio deiksė	1	4	13	18	0	2	7	9	0	0	18	18	1	0	7	8
Tęstinumas	58	4	13	75	85	11	33	129	77	4	8	89	82	19	24	125
Anafora, sąsąja su atskiru faktu ar laikotarpiu	34	33	44	111	12	21	29	72	14	28	33	75	9	34	34	77
Modeliuojama situacija	5	15	23	43	0	36	29	65	4	27	23	54	7	22	17	46
Nelaikiškumas	2	44	7	53	3	20	2	25	5	41	18	64	1	25	18	44

Be minėtų laiko interpretavimo modelių teksto / kalbos fragmentų taip pat galima išskirti dar vieną grupę tiriamųjų pavyzdžių, kuriuose nusakoma situacija yra modeliuojama ateityje arba hipotetinėje tikrovėje. Tokio tipo sakiniuose dažniausiai yra modalumą ir autoriaus poziciją žyminčių rodiklių. Mokomojo, mokslinio diskurso tekstuose tai dažniausiai fragmentai, kuriuose kalbama apie tam tikras mokomąsias situacijas, analizuojamus hipotetinius pavyzdžius, tikėtinas išvadas:

(106) „*Пусть некоторое предприятие может изготавливать n видов продукции, имея для этой цели в своём распоряжении m видов оборудования.*“ [Р. М. Алгулиев, Р. М. Алыгулиев, «Информационные технологии», 2004] (NRKT M);

(107) „*Кроме того, изучая потребительские запасы, необходимо проводить подобного рода анализ и в части непродовольственных товаров повседневного спроса: <...>.*“ [«Вопросы статистики», 2004] (NRKT M);

- (108) „Pavyzdžiui, statydamas 3 kartus po 1 JAV dolerį ruletėje, žaidėjas gali išlošti 6, o pralošti 3 JAV dolerius.“ [R. Urniežius, Rizika, 2001] (DLKT M);
- (109) „Kartais, klaidingai įrašę formulę, galite gauti vieną iš klaidų, išvardytų <...>“ [R. Zabarauskas, Informacinių technologijų pradmenys, 2004] (DLKT M).

Sakytinės kalbos diskurse modeliuojamos situacijos nusakomos kalbant apie tikslus, ateitį, taip pat užduodant klausimus, samprotaujant:

- (110) „*He проще ли сразу выяснить / связавшись с каждого предприятия с соответствующим человеком?*“ [Заседание жюри Национальной премии по безопасности «ЗУБР», 2004] (NRKT S);
- (111) „<...> *kad gavę Šv. Jonų bažnyčioje VU baigimo diplomus jūs sau ir kitiems pasakytumėte: ačiū Tau, Alma Mater* <...>“ (DLKT S).

Tipiškiausias nelaikiško diskurso sakinio tipas yra sakiniai, kuriuose formuluojamas tam tikras dėsningumas:

- (112) „<...> *вирус краснухи обладает тератогенными свойствами, особенно в I триместре беременности, вызывая у детей СВК*“ [В. В. Зверев, Н. В. Юминова. «Вопросы вирусологии», 2004] (NRKT M).

Prie nelaikiško diskurso fragmentų tipo galima priskirti ir sakinius, kuriuose veiksmožodžio esamasis laikas vartojamas interpretuojant kūrinio turinį ar ekspoziciškai jį vaizduojant (rus. *настоящее экспозиционное*, žr. Зализняк, Шмелев 2000):

- (113) „*Сам выход в свет такой книги на русском языке и специальная вводная статья ставит и решает проблему поэтического перевода с японского языка на русский именно поэзии танка, объясняя, что в японском языке нет рифмы, привычной русскому слуху* <...>“ [«Проблемы Дальнего Востока», 2002] (NKRT M);
- (114) „*Aptaręs individo prisitaikymo ir biologinio bei dvasinio tobulėjimo dėsnius, Vydūnas, remdamasis tais pačiais principais, žvelgia į tautos istorinio vystymosi idėją* <...>“ [R. Tamošaitis, Kelionė į laiko pradžią: indų realizmas, Vidūnas, Krėvė, 1998] (DLKT M).

Konkretaus laiko bruožų panašiai neturi vaizdingi palyginimai, būdingi grožinei literatūrai:

- (115) „<половина> отъезжала с тяжким кряхтением, как, лопнув, разваливается перезрелый арбуз.“ [С. Козлов. Как Ёжик с Медвежонком спасли Волка, 2003] (NRKT G);
- (116) „Priminė laidotuves, kai nuo vainikų jau byra spygliai ir lyg šypsenai išsikiša geležiniai karkaso dantys, o ėdrus smėlis šiugždėdamas ryja karsto kaspinus.“ [R. Šerelytė, Balandų ratas, 1997] (DLKT G).

Lyginant išskirtų fragmentų tipų dažnumą skirtingose diskursų imtyse, matyti, kad skiriamasis grožinės literatūros bruožas yra tęstinumo laiko interpretacijos modelis: tokių sakinių grožinėje literatūroje nustatyta 58–85 proc., negrožinėje literatūroje – 4–19 proc., sakininėje kalboje – 8–33 proc. Negrožinėje literatūroje konverbų sakiniams dažniau nei kituose diskurso tipuose nusakomos ne pavienės, pasikartojančios ar modeliuojamos situacijos, bet universalios situacijos, interpretuojamos nelaikiškumo plotmėje: 41–44 proc. imperfektyvinių konverbų sakiniuose ir 19–26 proc. perfektyvinių, kai kitose imtyse nustatyta 1–19 proc. Atlikus šių pavyzdžių analizę matyti, kad perfektyviniai konverbai tokio tipo sakiniuose yra beveik perpus retesni nei imperfektyviniai. Tokiu būdu lyginant konverbų tipus matyti, kad netolygus pasiskirstymas taip pat matomas ir kitur: dialogo deiksės laiko interpretacijos modelyje sakininėje kalboje dominuoja imperfektyviniai konverbai, o negrožinės literatūros ir sakininės kalbos tęstinumo kontekstuose yra priešingai – dominuoja perfektyviniai konverbai.

3.3.3.2. Laiko ir modalumo semantika

Teksto fragmentų pobūdis taip pat susijęs su konverbų sakiniuose nusakomų situacijų laiko plotme. Kaip jau buvo minėta 1 skyriuje, intuityvus skyrimas į dabartį ir praeitį vyksta kalbamuoju momentu: jei reali situacija yra tiesiogiai ar netiesiogiai aktuali dabarties momentui, ji laikoma dabarties dalimi, jei neaktuali – praeities. Kūrinio vidinio pasaulio vaizdavime ar objektyvaus pasaulio aprašyme laiko plotmės vaizdavimas skiriasi.

Dabarties semantikos branduolį sudaro pokalbių fragmentuose nusakoma pačiam kalbėjimo momentui aktuali situacija, į kurią gali nurodyti gramatinio laiko formų veiksmažodžiai (*ką tik čia valiau, užviriau arbatos, ką veiki, pažiūrėk, norėčiau atsiprašyti*). Pasakojimo fragmentuose aktuali situacija, vidinė vaizdavimo dabartis taip pat gali būti (o dažniausiai ir yra) vaizduojama būtojo laiko formomis (*ką tik valė / buvo ką tik išvalęs, užvirė arbatos, veikė, pažiūrėjo, atsiprašė*). Gana retas tipas, pasitaikęs tyrimo imtyje yra būsimojo laiko vaizdavimas pasakojimo vidinei tiesioginei dabarčiai žymėti. Jame rašytoja Tatjana Tolstaja aprašo rytinį pagyvenusios mamos apsirengimo ritualą, kurio skirtingi etapai (*T1, T2, T3*) nupasakojami skirtingų laikų

vaiksmoždziais: pirmasis etapas (T1) – esamojo laiko veiksmoždziais, vidurinis etapas (T2) – būsimojo laiko veiksmoždziais, o finalinis etapas (T3) – būtojo laiko veiksmoždziau:

- (117) **T1:***[Мамочка совершает утренний обряд: трубит в носовой платок, натягивает на колонны ног цепляющиеся чулки, закрепляет их под распухшими коленями колечками белых резинок. На чудовищную грудь водружает полотняный каркас о пятнадцати пуговках; застегивать их сзади, наверно, неудобно.]*
T2:*[В Мамочкином зените утвердится седой шиньончик; из чистого ночного стакана порхнут, отряхиваясь, освежённые зубы. Мамочкин фасад укроется под белой, с каннелюрами, манишкой, и, скрывая спинные тесемки, изнанки, тылы, служебные лестницы, запасные выходы – все величественное здание накроет плотный синий козжух.]* **T3:***[Дворец воздвигнут.]*
[Т. Толстая, Ночь, 1983] (NRKT G).

Perėjimas nuo esamojo laiko prie būsimojo laiko veiksmoždzių čia kuria greitėjimo vaizdą ar jausmą, tačiau šis pojūtis galimas tik dėl slenkančio tekstinio dabarties momento.

Reikia paminėti, kad didesnėje dalyje tirtų negrožinės literatūros ir sakytinės kalbose imties sakinių yra kalbama ne apie tiesioginę dabartį, bet išplėstą netiesioginę dabartį, kuri susijusi ne su tiesiogine pokalbio ar pasakojimo situacija, bet laikotarpiu, kuriame gyvena teksto autoriai ar pokalbio dalyviai. Negrožinės literatūros tekstuose, diskusijose ar panašaus pobūdžio fragmentuose išplėstos dabarties situacijos yra žymimos esamojo laiko veiksmoždziais, retkarčiais būtojo laiko veiksmoždziais, pvz., *недавно сформулировал, беседовала* (102). Jei kontekste implikuojamas atskaitos laikas nesusijęs tiesiogiai su dabartimi (pvz., istorijos, biografijos tekstuose), būtojo laiko veiksmoždziai tokiu atveju nurodo į praeitį:

- (118) *„Врачи Тибета и Китая очень ценили лечебные свойства аконитов“* [С. А. Курганская, «Первое сентября», 2003] (NRKT M);
- (119) *„J. Girnius savo straipsnyje kėlė ir kūrinio formos originalumo idėją, prioritetą teikdamas kūrybiškam formos panaudojimui.“* [D. Kuizininė, Lietuvių literatūrinis gyvenimas vakarų Europoje 1945–1950 metais, 2004] (DLKT M).

Grožinės literatūros konverbų sakinių analizė rodo, kad tuomet, kai pasakojimas perteikiams tiesioginės nuosakos būtojo laiko veiksmoždziais, jie dažniausiai žymi tiesioginę aktualiąją pasakojimo dabartį (žr. 98 pavyzdį),

rečiau išplėstą vidinę pasakojimo dabartį, kaip *снани* pavyzdyje (99), o skirtis tarp išplėstos dabarties ir praeities grožinės literatūros konverbų sakinių pavyzdžiuose beveik nėra žymima. Tokio žymėjimo tipui pailiuoti galima pateikti tik vieną pavyzdį, kuriame netiesioginės nuosakos dalyvis sudaro konverbo kontekstą praeities vaizdavimo plane:

(120) „<bajoras Kiežgaila> dar prieš karą išvykdamas į Lenkiją užmerkti akių protėvių krašte, kaip sykis sklypą neva perleides gal Ilgosios mamos sesers žentui <...>.“ [A. Tamaliūnas, Kriminalinės istorijos, 1995] (DLKT G).

Be praeities ir dabarties plotmės galima išskirti ir nerealaus laiko arba *irrealis* (Holvoet, Judžentis 2004, 88–104) plotmę, kuriai galima priskirti ateities ir modalumo semantikos sakinius.

Kai kurie imtyje rasti pavyzdžiai iliustruoja būsimojo laiko veiksmažodžių formų vartoseną žymint hipotetiškai modeliuojamus ateities įvykius:

(121) „Так что, доставив самостоятельно на дачу чугунную ванну для мини-бассейна, вы, может, и сэкономите на аренде "Газели" десяток-другой долларов, но впоследствии отдадите их при внеочередном ремонте подвески.“ [«Автопилот», 2002] (NRKT M);

(122) „Ну хорошо, моя радость, что же ты будешь делать с этой солидностью в этом не самом совершенном наряде, раня руки при малейшем прикосновении к драпу, не сгибаясь, едва переставляя деревянные ноги, гудящие под тяжестью ватной брони?“ [Б. Окуджава, Искусство кройки и житья, 1985] (NRKT G).

Šiais atvejais konverbai žymi modeliuojamą sąlygą tarinio nurodomai galimai ateities situacijai.

Kituose būsimojo laiko kontekstų pavyzdžiuose kalbama apie prognozuojamą ateitį:

(123) „<...> почта, безусловно, станет лидировать и по объёмам переводов, оставив позади известные трансфертные системы.“ [«Вопросы статистики», 2004] (NRKT M);

(124) „Просто / вылечив больных / вы их оставите без работы.“ [Беседа с рок-музыкантами о проблемах наркотиков, 2002] (NRKT S).

Tokiais atvejais konverbo ir tarinio žymimoms situacijoms gali būti būdingas priežasties ir pasekmės ryšys.

Kaip jau buvo minėta (žr. 3.3.2.2 skyr.), 4–27 proc. tarinių įvairiose imties dalyse yra sudėtiniai tariniai, kuriems būdingi įvairūs modalumo atspalviai. Semantiniu požiūriu pagalbiniai šių tarinių nariai sudaro tokias grupes:

- a) galimybės: rus. *мочь*; liet. *galėti, turėti/gauti galimybę, turėti teisę*;
- b) gebėjimo, pasirengimo: rus. *способен, готов, привыкнуть, суметь*; liet. *mokėti, išmokti, sugebėti*;
- c) reikiamybės: rus. *должен*; liet. *turėti, būti priverstam*;
- d) norėjimo, ketinimo: rus. *хотеть*; liet. *norėti, nutarti, planuoti, turėti ketinimų, ryžtis*;
- e) pastangos: rus. *стремиться, пытаться, (по)стараться, спешить*; liet. *pulti, paskubėti, stengtis, mėginti*.

Modalumo semantika gali būti reiškiamą ir tariamąja nuosaka. Galima paminėti, jog šios formos būdingesnės lietuvių kalbai (plg. 28/600 lietuvių kalbos imties dalies ir 3/600 rusų kalbos imties dalies, žr. 14 lentelę). Gali būti, kad tokią proporciją iš dalies lemia pokalbių temų skirtumai sakytiniuose NRKT ir DLKT patekstyniuose. Nustatyta, kad ir rusų, ir lietuvių kalbose tariamoji nuosaka vartojama šalutiniuose tikslo sakiniuose:

- (125) „<...> *чтоб не надо было инвалидам каждый раз унижительно / входя в транспорт / говорить / «У меня льгота / вторая группа».*“ (NRKT S);
- (126) „<...> *kad gave Šv. Jonų bažnyčioje VU baigimo diplomus jūs sau ir kitiems pasakytumėte : ačiū Tau, Alma Mater, <...>*“ (DLKT S).

Tariamąsios nuosakos tariniai žymi hipotetines situacijas, kurių potencialaus realizavimo sąlygą nurodo konverbai:

- (127) „*Niekad nebūna taip, kad ateidamas vaikas neatsineštų kažkokių naujų galimybių, <...>*“ (DLKT S);
- (128) „*Susitikęs gatvėj iš karto pažintum.*“ (DLKT S).

Gyvame pokalbyje tariamoji nuosaka žymi klausimus, susijusius su potencialiu pašnekovų elgesiu:

- (129) „<...> *ar Jūs galėtumėte ranką kaip teisininkas prie širdies padėjes pasakyti <...>*“ (DLKT S);
- (130) „*Ar bandytum toliau gyvent iš pašalpos, augindama vaiką viena?*“ (DLKT S).

Konverbai tokiu atveju taip pat žymi sąlygą, kurioje iš pašnekovo potencialiai tikimasi tam tikrų veiksmų.

Reikia atkreipti dėmesį, kad kai kurie modalumo semantikos sakiniai pagal bendrą konteksto pobūdį išlaiko ir realios, ir vaizduojamos tiesioginės laiko dabarties požymius:

- (131) „*Заканчивая обсуждение 1-й группы вирусных гепатитов, следует отметить, что она не является для нас приоритетной.*“ [«Вопросы вирусологии», 2002] (NRKT M);
- (132) „*Затягивая груз, постарайтесь укладывать верёвку так, чтобы она не могла соскользнуть по плоскости.*“ [«Автопилот», 2002] (NRKT M);
- (133) „*Baik sakinius, taisyklingai pavartodamas pateiktus žodžius.*“ [aut. kol., Neišplėtos kalbos ugdymas, 2000] (DLKT M).

Pavyzdyje (131) *следует отметить* laiko atskaitos taškas yra pati teksto eiga. Galima sakyti, kad ši fraze nurodo į vidinę teksto dabartį. Analogiškai situacija pateikiama instrukcijų pobūdžio fragmentuose. Rekomendacija *постарайтесь укладывать верёвку* (žr. 132 pavyzdį) yra pavartota aprašant veiksmą, tačiau šis sakinytis galėtų būti pasakytas ir tiesioginio demonstravimo metu. Kalbėjimo užduotis *baik sakinius* (žr. 133 pavyzdį) tekste yra formuluojama taip pat kaip skambėtų pasakyta mokytojos. Tokiuose sakiniuose yra imituojamas tiesioginės dabarties momentas.

Pasakojimo fragmentuose modalumo rodiklai dažniausiai apibūdina objektų savybes:

- (134) „*Изнутри икаф оказался на удивление помещительным: в нём разве что гулять было нельзя, но свободно можно было стоять, не пригибаясь, вольготно сидеть на маленьком пуфике, спать лёжа, немного согнув ноги в коленях <...>.*“ [В. Пьецух. Шкаф, 1997] (NRKT G).

Tokiais atvejais kaip (133), galimybės reikšmė lieka susijusi su pasakojimo tikrovės plotme. Čia dar galima atkreipti dėmesį į veiksmą *оказался*, kuris pabrėžia pasakojimo dinamiškumą ir pažymi atskaitos tašką tęstinumo kontekste.

Sudėtiniai tariniai su modaliniais veiksmąžodžiais, kaip ir kiti sudėtiniai veiksmąžodiniai tariniai, yra ypatingi tuo, kad konverbai su jais gali sąveikauti tiek modalinio rėmo viduje, tiek už jo ribų. Galima palyginti dviejų padalvyių ryšį su tariniu šiame sakinyje:

- (135) „*Многообразные загрязняющие вещества, попадая в водную среду, могут претерпевать в ней различные превращения, усиливая при этом своё токсичное действие.*“ [«Геоинформатика», 2004] (NKRT M).

Padalyvis *усиливая* įeina į predikato aplinkybės poziciją *претерпевать превращения, усиливая токсичное действие*, o padalyvis *попадая* nurodo hipotetinę sąlygą. Tokiu būdu pirmasis padalyvis yra už sakinio modalinio rėmo ribų, o antras padalyvis yra modalinio rėmo viduje.

Lyginant laiko plotmių tipų dažnumą imties dalyse (žr. 17 lentelę) matomos dvi ryškios dabarties zonos, tai pasakojimo dabarties zona grožinėje literatūroje (66–89 proc. rusų kalbos dalyse ir 86–78 proc. lietuvių kalbos dalyse), ir pastovios dabarties zona negrožinėje literatūroje, imperfektyvinių rusų kalbos padalyvių (41) ir lietuvių kalbos pusdalyvių (45) tekstuose.

Laiko raiškos skirtumai skirtingo pobūdžio konverbų sakiniuose rodo, kad konverbų funkcijų rinkiniai skirtinguose diskursuose gali varijuoti. Kaip šie skirtumai susiję su tiesioginėmis ir foninėmis santykino laiko reikšmėmis toliau bus aprašoma 4 skyriuje.

17lentelė. Laiko plotmės semantika imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Praeitis	31	36	35	102	10	37	28	75	13	29	28	70	8	46	30	84
Tiesioginė pokalbio dabartis	0	0	13	13	0	0	7	7	0	0	18	18	0	0	7	7
Tiesioginė pasakojimo dabartis	66	16	13	95	89	24	28	141	86	10	6	102	87	17	22	126
Netiesioginė (išplėsta) dabartis	0	1	23	24	0	1	23	0	0	6	22	28	0	5	25	30
Pastovus laikas (visalaikiškumas)	0	41	2	43	0	24	0	24	0	45	4	49	0	24	4	28
Irrealis	3	6	14	23	1	14	14	29	1	10	22	33	5	8	12	25

3.3.3.3. Situacijos subjektas

Šioje disertacijoje visi konverbų sakiniai buvo išanalizuoti ir suklasifikuoti pagal sakiniuose veiksniais pažymėtų subjektų semantinius tipus. 18 lentelėje pateikti subjekto semantinių tipų pasiskirstymo specializuotos imties dalyse duomenys.

18 lentelė. Konverbų konstrukcijų subjektų semantiniai profiliai (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Žmonės	78	64	95	237	85	71	94	250	87	78	96	261	90	76	93	259
Organizuotas žmonių vienetas, grupė	3	3	2	8	0	1	2	3	0	4	2	6	0	13	1	12
Gyvūnai	9	3	1	13	7	9	0	16	6	3	1	10	4	0	1	5
Personifikuoti objektai, mitinės būtybės	4	3	0	7	5	4	1	10	3	5	1	9	2	4	0	6
Taisyklės, teorijos ir jų pavidalai	0	3	0	3	0	1	1	2	0	1	0	1	0	0	1	1
Daiktai (materialūs objektai)	1	1	1	3	2	0	0	2	1	1	0	2	2	0	1	3
Organizmai, jų dalys, medžiagos, dalelės	0	7	0	7	0	2	0	2	0	4	0	4	1	3	1	5
Gamtos objektai, fizikos reiškiniai	2	3	0	5	0	1	0	1	3	1	0	3	1	1	0	2
Kultūros, visuomenės reiškiniai	2	2	1	5	1	4	2	7	0	0	0	0	0	1	1	2
Mąstymo objektai	0	1	0	1	0	0	0	0	0	2	0	2	0	1	1	2
Technologijos, metodai	0	3	0	3	0	3	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0
Reiškinų, objektų požymiai	1	7	0	8	0	4	0	4	0	1	0	1	0	1	0	1

64–93 proc. konstrukcijų predikacijos subjektai yra žmonės: prototipinis subjektas grožinėje literatūroje – kūrinių personažas, vaizduojamas trečiuoju asmeniu (136, 137), mokomųjų ir mokslinių tekstų – istorinės asmenybės arba abstrakčios situacijos dalyviai (138, 139), sakytinėje kalboje – aprašomų realių situacijų dalyviai (140, 141):

- (136) „<...> — *заорала Ленка, свалившись на пол* <...>“ [А. Геласимов, Ты можешь, 2001] (NRKT G);
- (137) „*Sėsdamas į roges, Šarvas dar kartą pašnekina ryšininke*“ [J. Sajauskas, Suvalkijos geografija: miniatiūrų romanas, 2001] (DLKT G);
- (138) „*М. С. Горбачев, выступая на XIX Всесоюзной конференции КПСС, сказал, что* <...>“ [И. Петрухин, Исторический очерк

- деятельности прокуратуры // «Отечественные записки», 2003] (NRKT M);
- (139) „*Vos mėnesį pavadovavęs Jūros sričiai, Žemaitis visiškai atsidėjo partizanų junginių centralizacijos reikalams*“ [N. Gaškaitė, Pasipriešinimo istorija: 1944–1953, 1997] (DLKT M);
- (140) „*<учитель по русскому> он / короче / наорал на нас и вылетел из класса / хлопнув дверью.*“ [Разговор с преподавателем, 2005] (NRKT S);
- (141) „*Ką aš tau galiu pasakyt nematydamas?*“ (DLKT S).

Prie šios grupės pavyzdžių, kuriuose subjektai yra žmonės, galima priskirti ir pavyzdžius (0–13 proc.), kuriuose gramatinio veiksnio pozicijoje yra žmonių grupės pavadinimas: a) kartu veikiantis būrys (rus. *строй, ватага, команда*; liet. *klasė, grupė*); b) organizacija (rus. *предприятие, хозяйство, организация*; liet. *televizija, įmonė*); c) valstybinė institucija ar jos padalinys (rus. *министерство*; liet. *biuras, taryba, komisija, Seimas, kariuomenė*); d) vadovaujantis vienetas (*administracija, vadovybė, <Tarybos> dauguma*); e) valstybė (rus. *Америка*; liet. *valstybė, Lietuva, Didžioji Lietuvos kunigaikštija*); f) bendrų interesų ar idėjų siejami žmonės (rus. *либеральные слои, мировое сообщество*). Sakiniuose predikatas su šiais subjektais dažnai siejamas metonimijos pagrindu – toks jungtinis subjektas veikia kaip jį sudarančių narių sprendimų, veiksmų, valios išraiška:

- (142) „*В ногу, в ногу, отбивая шаг, двинулся строй, вздымая известковую пыль*“ [Г. Я. Бакланов, В месте светлом, в месте злчном, в месте покойном, 1995] (NRKT G);
- (143) „*Rinkdamasi vienokį ar kitokį politiko tipą <...>, televizija formuoja jo įvaizdį ir elgesio stereotipus.*“ [Ž. Pečiulis, Iki ir po televizijos, 2007] (DLKT M);
- (144) „*Didžioji Lietuvos kunigaikštija, sukoncentravusi pastangas rytuose, galėjo keliais dešimtmečiais šį procesą sulėtinti, bet negalėjo jo sustabdyti.*“ [E. Gudavičius, Lietuvos istorija I dalis, 1999] (DLKT M);
- (145) „*Минфин / подумав / говорит / «Считайте / что это расходы будущих периодов».*“ [Круглый стол «Взаимодействие бизнеса и государства в ходе реализации проекта «Электронная Россия», 2003] (NKRT S).

Dar vienas gyvoms būtybėms priskiriamas tipas – gyvūnai (0–9 proc.). Išanalizavus konverbų sakinių imtis galima išskirti vaizduojamojo pasaulio gyvūnų (146), personifikuotų gyvūnų (147) ir biologijos, ekologijos ir panašiuose kontekstuose aprašomų gyvūnų pavadinimus ar vardus (148):

- (146) „*Пожилкой кот только щурится, подогнув лапы, на бумажный бантик.*“ [И. Грекова, Без улыбок, 1975] (NRKT G);
- (147) „– *Что же это за наказание? – бормотал Ёжик, всовывая лапы в валенки и слезая с постели.*“ [С. Козлов, Правда, мы будем всегда? 1969–1981] (NRKT G);
- (148) „*Prisitaikydami prie aplinkos kai kurie gyvūnai <...> sugeba keisti kūno spalvą.*“ [I. Eitminavičiūtė, Dirvožemio biologija, 1997] (DLKT M).

Panašiai kaip žmonės ir gyvūnai, kontekstuose, kuriuose subjektams būdingas savaiminis, dažnai tariamai valingas ir emociškai nuspalvintas veikimas, atsiduria ir kosmologinės, mitinės ir išgalvotos būtybės (*инопланетяне, Дед Мороз, moteriškos dievybės, Aukščiausiasis teisėjas, mirusiųjų vėlės, siela*) arba personifikuoti materialūs objektai:

- (149) „<...> *из чистого ночного стакана порхнут, отряхиваясь, освежённые зубы.*“ [Т. Толстая, Ночь, 1983] (NRKT G);
- (150) „*Чайник отчего-то замолкает, бросает гнусавить и, тупо набычившись, прислушивается к нашему разговору.*“ [Ю. Коваль, Чайник, 1980–1993] (NRKT G);
- (151) „*Kita naivi akis, bėgiodama Sigito Gedos giesmės eilutėmis, elgiasi lygiai taip pat.*“ [G. Beresnevičius, Lietuvių religija ir mitologija, 2004] (DLKT M).

Rusų kalbos pavyzdžių imties dalyje kai kuriais atvejais tokia personifikacija būdinga ne tik materialiams objektams, bet ir reiškiniams (*ураган, наука, болезнь, образ, фантастика*):

- (152) „<...> *прокатывая человека по калибрам армейской жизни, дорогая наша действительность постепенно снимала или целесообразно стесывала топориком с человека все умственные и прочие излишества <...>*“ [В. Астафьев, Обертон, 1995–1996] (NRKT G);
- (153) „*И наука отступила, потупив глазки <...>*“ [«Вопросы психологии», 2004] (NRKT M).

Reikia atkreipti dėmesį, kad tokių pavyzdžių nustatyta ne tik grožinės literatūros imtyje, bet ir mokslo straipsniuose (134). Grožinės literatūros vaizdinių kontekstuose personifikuotu subjektu gali būti ne tik konkretus mąstymo objektas, bet ir atsitikimas, įvykis:

- (154) „<...> *надо писать «Чонкина» как можно быстрее, не отвлекаясь ни на что постороннее, но постороннее влезло, меня не спросив, и*

всё-таки отвлекло.“ [В. Войнович, *Иванькиада*, или рассказ о вселении писателя Войновича в новую квартиру, 1976] (NRKT G).

Tokią personifikaciją autorius taiko kaip vaizdingą priemonę, pažymincią įvykio reikšmingumą pasakojimo siužete. Palyginus su pavyzdžiais, kuriuose daiktai, gyvūnai ar mąstymo objektai yra personifikuoti, specializuotoje imtyje taip pat yra pavyzdžių, kuriuose subjektas nebūtinai suvokiamas kaip būtybė, tačiau tokiam subjektui taip pat yra būdingi žmogaus veiklos sričių predikatai, plg.:

- (155) „*КЗОТ объявляет незаконной эксплуатацию детского труда, запрещая приём на работу лиц до 16 лет.*“ [О. Эдельман. *КЗОТ: версии для печати // «Отечественные записки», 2003*] (NRKT M);
- (156) „*Šiuolaikinės meno teorijos, pasiryžusios išnarplioti panašius nesusipratimus, skelbia turinio ir formos vienovę <...>*“ [N. Šatkauskienė, *Teatrologijos eskizai, 2000*] (DLKT M).

Reikia atkreipti dėmesį, kad kodekso (*КЗОТ*) ir teorijų pagrindinis predikatas yra *skelbti* (объявлять), tačiau personifikacijos laipsnio požiūriu šie pavyzdžiai skiriasi, nes antruoju atveju subjektui priskiriamas valios aktas (*pasiryžti*). Specializuotoje imtyje pasitaikė 7 šio tipo konverbų žymimo veiksmo subjektai (*рекомендации, КЗОТ, статья, теория, закон, традиция, teorijos*), tačiau galima pateikti ir daugiau pavyzdžių iš bendrojo pavyzdžių bloko:

- (157) „*<malonumo principą> pakeičia realybės principas, kuris, neatsisakydamas ketinimo galų gale pasiekti malonumą, vis dėlto skatina ir įvirtina patenkinimo atidėjimą <...>*“ [A. Žukauskaitė, *Anapus signifikato principo, 2001*] (DLKT M);
- (158) „*<...> Invalidų socialinės integracijos įstatymas, apibrėždamas socialinės integracijos principus, deklaruoja, kad <...>*“ [R. Balčiūnaitė, *Socialiniai neįgalumo aspektai: žmogui reikia žmogaus, 2001*] (DLKT M);
- (159) „*Формально такой подход не отрицает христианства, оставляя Церкви попечение о душах и занимаясь исключительно делами мира сего.*“ [«Альфа и Омега», 2000] (NRKT *Bažnytinė literatūra*).

Tokie dėsnius, normas, teorinius principus ir jų tekstinius pavidalus žymintys žodžiai kaip *principas, įstatymas, подход* veiksnio funkcijoje yra vartojami su žmogaus komunikacijos, mąstymo srities predikatais (*запрещать, объявлять, отрицать, drausti, skelbti, deklaruoti* ir kt.), kurių vartojimo sritis yra išplečiama pagal nusistovėjusią, konvencinę metonimiją: KONCEPCIJA YRA KOMUNIKUOJANTIS SUBJEKTAS, bet retesniais atvejais ir su

tokiais predikatais kaip *заниматься* (159) ar *пасiryžti* (156), grįstais metonimija KONCEPCIJA YRA VALINGAS SUBJEKTAS.

Kitą pavyzdžių grupę sudaro subjektai, kurie nėra tiesiogiai personifikuoti:

a) gyvosios gamtos organizmai (taip pat jų formos ir dalys), gebantys patirti tam tikrus virsmus, susijusius su atitinkamomis biosistemomis, sąveikaujantys su aplinka ar kitais elementais (rus. ДНК, вирус, плоды, зрочки; liet. *ląstelė, baltymas, odelė, daigai*);

b) cheminės medžiagos, elementai, dalelės (rus. *вещество, препарат*; liet. *katepsinas D, zolis, chloro atomas, krūvininkai*);

c) gamtos sistemų objektai ir veikiančios jėgos (rus. *горы, вода, ветер, электромагнитные силы, плюмо-авеллинговые системы, предгорная зона*; liet. *vėjas, žaibas, spinduliai, šviesa*);

d) kultūros, visuomenės, komunikacijos procesai ir reiškiniai (rus. *забастовочное движение, собственность, призыв, отказ, ритуал, символ*; liet. *Reformacija, tradicijos, koalicijos veiklos pusetis*);

e) žmogaus veiklos įrankiai, objektai, produktai (rus. *выход в свет книги, фонарики, фантастика*; liet. *daiktai, tyrimo objektai, balsas sakiniai, teiginiai*)

f) technologijos, metodai (rus. *средства построения запросов, оператор локальной мутации, SHOE, метод, наличие сервера, операции компонентов*);

g) objektų, reiškinių parametrai, kuriuos galima kiekybiškai pamatuoti ar kitaip įvertinti (rus. *краснота, гемолитическая активность компонента, структура моторной стадии, временные связи эпизодов, достижения в развитии психических функций и способностей, платежный баланс, число забастовок, показатель заболеваемости, денежные переводы мигрантов, репрессивность суда, кривая развития образного видения*; liet. *vandens užteršimas*).

Reikia paminėti, kad nors tokie subjektai ir nėra pateikiami kaip personifikuoti personažai, tačiau kai kuriose jų sakinio struktūros semantinėse grupėse neišvengiama tam tikra metonimija, susijusi su konverbų leksine reikšme:

(160) „<...> judindamas kerėpliškas jeronimų šakas, pūsteli vėjas <...>“ [R. Šerelytė, Balandų ratas, 1997] (DLKT G);

(161) „<...> plūdė slenka vandens paviršiumi, rodydama sportininko judėjimo kryptį.“ [G. Sokolovas, Plaukimas, 1995] (DLKT M);

(162) „Juo didesnis lygių skirtumas (h), tuo didesni darbą atlieka krisdamas vanduo.“ [V. Valentinavičius, Fizika, vadovėlis 9 klasei, 2003] (DLKT M).

Nors pavyzdžiai apie plūdę, vėją, vandenį nėra išskirtiniai atitinkamuose stiliuose, tačiau pusdalyviai *judindamas, rodydama*, veiksmazodžio junginys *atlieka darbą* rodo, kad jų pavyzdžiuose judėjimui apibūdinti vis tiek tenka remtis objekto, turinčio valią veikti, konceptu (metonimija OBJEKTAS YRA VEIKIANTIS SUBJEKTAS). Įvertinus tai galima sakyti, kad beveik visus konverbų sakinių semantinius subjektus sieja laiko, kaip patiriamo objekto, konceptas ir tik nedidelėje dalyje sakinių kalbama apie reiškinius, vykstančius laike. Šiuo požiūriu konverbų sakinių subjektai patenka į skirtingas semantines sferas, kurioms būdingi skirtingi laiko santykių tipai. Toliau bus išsamiau aptariamos šios sferos.

3.3.3.4. Situacijų semantinės sferos ir semantiniai predikatų tipai

Konverbų sakiniams perteikiamas semantines situacijas pagal jų subjektą ir predikatą jungiančias sritis galima priskirti sąlyginėms tikrovės sferoms: a) individo (žmogaus ar personifikuoto personažo) sferai; b) žmogaus veiklos sferai; c) individų (žmonių, grupių, gyvūnų) socialinės sąveikos sferai; d) socialinių kultūrinių reiškinų sferai; d) gamtos sferai.

Šioms sferoms priskirtų sakinių dažnumą galima matyti 19 lentelėje.

19 lentelė. Konverbų sakinių situacijų semantinės sferos (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Būtojo l. veikiamųjų dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Žmogus, individas	56	33	54	143	58	43	66	167	55	52	62	169	61	51	73	185
Žmonių tarpusavio sąveika	32	13	27	72	25	19	25	69	29	21	24	74	27	36	19	82
Žmogaus darbas	0	7	2	9	1	9	4	14	0	3	0	3	0	2	1	3
Socialinis, kultūrinis reiškinys	8	1	2	11	10	0	0	10	12	1	2	15	7	0	1	8
Žmogaus aplinka	4	32	15	51	5	15	5	25	4	14	12	30	5	7	5	17
Gamta	0	14	0	14	1	14	0	15	0	9	0	9	0	4	1	5

Į žmogaus semantinę sferą įeina:

a) fiziologinės būsenos ir elgesnos predikatai: rus. *вдохнуть, спать, молчать, есть, моргать, нумь*; liet. *tylėti, sušnypti, gerti, suvalgyti* ir pan.;

b) kūno padėties predikatai: rus. *сидеть, лежать, стоять, висеть, держатъ под мышкой*; liet. *sėdėti, stovėti, tūnoti prie žemės, laikyti rankoje* ir pan.;

c) judėjimo ir judinimo predikatai: rus. *пошатываться, бегать, кивать*; liet. *kraipyti galvą, braidyti, stryktelėti*; rus. *доставать, стащить, сунуть*; liet. *glostyti, kasytis, mosykuoti* ir pan.;

d) slinkties predikatai, žymintys procesą: rus. *знаться, идти, лететь, плестись, artėti*; liet. *bristi, eiti, grįžti, kilti, leistis, lipti, skrieti, vaikščioti*, ir pan., vietos pakeitimą: rus. *влезть, возвращаться, войти, вылететь, погружаться*; liet. *ateiti, išeiti, išsirikiuoti, išvežti, įlipti* ir pan., pozos pakeitimą: rus. *вскочить, вставать, садиться, сесть*; liet. *atsigulti, atvirsti, išstūmti, kristi, parkristi, pasilenkti, prisėsti, sėstis*, žymintys slinkties pradžia, pabaigą ar pobūdį: rus. *двинуться, достигать, достигнуть, отправиться, пойти*; liet. *pareiti, pasiekti, pasileisti, pulti* ir pan.;

e) kognityvinius procesus žymintys predikatai: rus. *предполагать, убедиться, понять, слышать, думать, представлять, узнать, считать*, liet. *matyti, manyti, sužinoti, rasti, žiūrėti, nustatyti, priimti sprendimus* ir pan., ir psichologinius procesus žymintys predikatai: rus. *ощущать, кайфовать, помрачнеть, бояться*; liet. *jaustis, bijoti, sutrikti, džiaugtis* ir pan.;

f) veiklas ir veiksmus žymintys predikatai: rus. *принять душ, переключать каналы, читать*; liet. *žaisti, perjungti kanalus, rūkyti, įdėti bateriją, plėšyti, skaityti* ir pan.;

g) su egzistencija, gyvenimo būdu susiję predikatai: rus. *жить, покинуть мир, отправиться в странствие*; liet. *praleisti dienas, atsidurti fronte, kalbėti lenkiškai, dirbti, įstoti, trenkti mokslą* ir pan.;

Žmonių tarpusavio sąveikos srities predikatai žymi komunikacinius procesus ir aktus: rus. *кричать, говорить, сказать, предложить, отвечать, сообщать, заговорить, добавить*; liet. *barbenti, užbaigti frazę, pareikšti, pasakoti, paklausti, atsisveikinti* ir pan., taip pat tarpusavio veiksmus, socialinį elgesį: rus. *выселять, заключить договор, чокнуться, нападать, утешать, веселить, шūkautи*; liet. *nubausti, meilintis, užsirauti, pulti, parodyti* ir pan.

Dalis predikatų žymi situacijas, susijusias su žmogaus darbu ar jo veiklos produkcija: rus. *приступить к осуществлению, подрабатывать, побелить, покрасить, проверять тетради, печатать, проводить экскурсию, позволить*; liet. *piešti, spalvinti, plakti, galąsti, rašyti, sisteminti* ir pan.

Sakiniuose, kuriuose kalbama apie gamtą, predikatai žymi gamtos reiškinius, gyvūnų, organizmų, medžiagų būsenas ir sąveikos su aplinka

procesus: rus. *претерпевать превращения, сливаться, носить тепло, плавать, неть*; liet. *keisti spalvą, stovėti, užpildyti, prisijungti* ir pan.

Atskirai sričiai galima priskirti sakinius, kuriuose kalbama apie žmogų, tačiau formaliais sakinių subjektais ir predikatais vaizduojama jo aplinka. Tokie sakiniai daugiausia žymi objektų judėjimą, gyvūnų veiksmus, aplinkos reiškinius: rus. *краснота тускнела, светят огни, камера неслась, мышшь подтащила сахаръ*; liet. *astros dribo, žiro plunksnos, atsivėrė durys* ir pan.

Sakiniuose, kuriuose kalbama apie socialinius ir kultūrinius reiškinius, predikatų vartoseną yra dviejų tipų:

a) predikatai „pasiskolinti“, perkelti iš kitų sričių: rus. *наука отступила, теория сыграла роль*; liet. *kalba užpuola alfa-tikrovę*;

b) predikatai žymį objektyvų reiškinio parametro vertinimą: rus. *ровняться сумме, занимать положение, снизиться* ir pan., arba subjektyvų vertinimą: rus. *быть ничтожным, оказаться полезным*; liet. *suviešėti* ir pan.

Atlikus tyrimą nustatyta, kad didžiausios predikatų semantinės grupės yra komunikacijos (6–26 proc.), kognityvinių veiksmų (1–26 proc.) ir judėjimo predikatų (2–35 proc.) grupės (žr. 20 lentelę). Komunikaciją ir judėjimą žyminčių predikatų yra daugiausia grožinės literatūros dalyse (10–22 proc. ir 21–35 proc.). Reikia atkreipti dėmesį, kad nemažą komunikacijos predikatų dalį reprezentuoja veiksmažodžiai, kurie pasakojimo kontekste atlieka svarbią funkciją – apibūdina komunikacinius aktus, perteikiančius tiesioginę kalbą ar citatas: ...– *глядя, сказал*; ...– *говорил, подходя*; ...– *не вникая, откликнулась*; *поворачиваясь, говорю*:...; ...– *atsakė šypsodamasi*; ...– *kostelėjęs paklausė; suskaičiavusi sako*:... ir pan. Pažinimo veiksmus žyminčių predikatų daugiausia negrožinės literatūros dalyse (16–28 proc.).

20 lentelė. Konverbus jungiančių komunikacijos, pažinimo, slinkties predikatų distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Komunikacija	26	10	22	58	20	6	13	39	23	10	19	52	23	18	9	50
<i>Netiesioginė kalbos replika</i>	22	3	6	31	16	4	5	25	20	1	1	22	10	2	4	16

Pažinimas	1	28	22	51	3	23	14	40	5	22	14	41	3	16	16	35
Judėjimas	26	2	3	31	28	7	18	53	21	4	8	33	35	5	14	54

Sakiniuose konverbai ir juos jungiantys predikatai dažniausiai yra semantiškai susiję pagal jais žymimų situacijų reiškimosi laike pobūdį. Pavyzdžiui, veiksmoždziai, sakinyje turintys progresyvinę / habitualinę reikšmę, dažniausiai jungiami su atitinkamą reikšmę galinčiais turėti konverbais: *сидели, уткнувшись* <в книжку>; *vizginau* <uodegq>, *šokinėdamas*, o veiksmoždziai, kurie neturi tokios reikšmės, nes žymi neaktualią ar pastovią būseną, jungiami su atitinkamais konverbais: *кайфуєте* <от жизни>, *не ставя* <цели>; *balsas, neprarasdamas* <individualybės>, *priklauso* <ansambliui>; *занимался* <капоэйро>, *преподавая* <в фитнес клубе>; <dabar> *studijuodama gyveniu* <su drauge>.

Atskirą semantinę grupę šiuo požiūriu sudaro predikatai, kurie žymi veiksmo ar reiškinio vertinimą, pvz.: rus. *некрасиво поступать, сыграть роль, свалиться как снег на голову*; liet. *pasielgti protingai, prikurti problemų, būti teisiam*. Santykinio laiko raiškos požiūriu reikšminga tai, kad konverbų sakiniuose vertinimo predikatai žymį koincidencijos semantinį santykį (žr. 4.5.4 skyr.).

3.3.3.5. Teliškumas

Atskira konverbus jungiančių predikatų žymimų situacijų savybė, kurią būtina analizuoti santykinio laiko reikšmių kontekste, yra teliškumas, pirmiausiai susijęs su veiksmo kategorija ir „stebėjimo lango“ sąvoka. Kalbant apie teliškumą svarbu tai, kad veiksmoždziais nusakomos situacijos apskritai yra suvokiamos kaip trunkančios laike ir galinčios turėti pradžią ir pabaigą, kurių buvimas „stebėjimo lange“ žymimas perfektyvinių veiksmoždzium, o išėjimas už „stebėjimo lango“ ribų žymimas imperfektyvinių veiksmoždzium (žr. 1.2.5 skyr.).

Kaip jau buvo minėta 3.3.1 skyrelyje apie specializuotos tyrimo imties konverbų darybos ir veiksmo ypatumus, esamojo ir būtojo laiko kontekstai rusų kalboje šiuo požiūriu nėra tapatūs, o lietuvių kalboje konkrečių veiksmoždzium porų leksiniai atitikmenys yra ekvivalentiški rusų kalbos veiksmoždziums ne visuose kontekstuose. Todėl vertinant pagrindiniais veiksmoždzium žymimų situacijų teliškumą, šių veiksmoždzium distribuciją imtyje galima būtų palyginti atskirai būtojo ir esamojo laiko kontekstuose.

21 lentelėje pateikiami imperfektyvinių ir perfektyvinių veiksmoždzium dažnumo duomenys būtojo laiko konverbų sakinių kontekstuose. Nustatyta, kad grožinės literatūros tekstuose daugiausia būtojo laiko kontekstinių

konverbų: jie sudaro 74–86 proc. specializuotos imties grožinės literatūros tiriamų pavyzdžių.

21 lentelė. Konverbus jungiančių veiksmažodžių veikslas būtajame laike (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Imperfekt. veiksm.	50	23	22	95	23	8	8	39	33	22	15	70	12	12	7	31
Perfekt. veiksm.	24	14	13	51	63	25	37	125	41	18	15	74	64	36	25	125
Iš viso:	74	37	35	146	86	33	45	164	74	40	30	144	76	48	32	156

Galima išvelgti tendenciją, kad būtajame laike: a) rusų kalbos perfektyviniai padalyviai ir lietuvių kalbos būtojo laiko dalyviai dažniau vartojami perfektyvinio veiksmažodžio konstrukcijose, b) rusų kalbos imperfektyviai padalyviai dažniau vartojami imperfektyvinių veiksmažodžių konstrukcijose, o lietuvių kalbos pusdalyviai vartojami panašiai tiek imperfektyvinių, tiek perfektyvinių veiksmažodžių konstrukcijose.

Perfektyviniai veiksmažodžiai būtajame laike žymi įvykius, o prie jų besijungiantys konverbai nurodo tų įvykių pobūdį ar aplinkybes:

- (163) „— Ты, з-з-зачем на мой цветок села? – опускаясь на душицу, прожужжала она.“ [В. Кологрив, Медовый луг, 2002] (NRKT G);
- (164) „Аš čia visai neturėjau būti ... – nutęšiau, nieko nesuprasdama.“ [R. Sadauskienė, Pamilk mane, 2001] (NRKT G);
- (165) „<...> два молодых землекопа, остро блеснув ботинками, вскочили и уселись по обе их стороны.“ [Ю. О. Домбровский, Факультет ненужных вещей, часть 1, 1978];
- (166) „Pasidėjęs popieriaus stačiakampį, nupiešė rėmelį <...>“ [L. Gutauskas, Daiktai, 2008] (DLKT G).

Nustatyta, kad dalis imperfektyvinių veiksmažodžių būtajame laike žymi besitęsiančius veiksmus, būsenas (167, 168) arba pasikartojančius veiksmus (169–171):

- (167) „Заяц плыл, перебирая лапами, подгребая ушами и хвостом.“ [С. Козлов, Кит, 2003];

- (168) „*Buvo pusiaudienis, įstriži spinduliai skverbėsi pro stogą, skrosdami prietamą.*“ [J. Melnikas, Tolima erdvė, 2008] (DLKT G);
- (169) „<...> *tarkavom tas bulves pasikeisdami* <...>“ (DLKT S);
- (170) „*Протягивая* кусочек, он всегда при этом *говорил* мне «Голос!» <...>“ [Г. Горин, Иронические мемуары, 1990–1998] (NRKT G);
- (171) „<...> *ватага ребятшек, расположившихся внизу на помосте для пловцов, бросалась в воду наперегонки и, ныряя на месте бултыхнувшихся бутылок, доставала их со дна.*“ [Ф. Искандер, Случай в горах, 1980–1990] (NRKT G).

Tradiciskai teigiama, kad situacijos, vaizduojamos esamajame laike, patenka į imperfektyvumo sritį. Rusų kalboje šis dėsningumas įgauna griežtai gramatinį pavidalą – asmenuojami perfektyviniai veiksmažodžiai gali žymėti tik būsimąjį laiką. LKG laikomasi požiūrio, kad esamajame laike gali būti pavartoti dviveiksliai veiksmažodžiai, kurių didelę dalį sudaro veiksmažodžiai su kryptį reiškiančiais priešdėliais (Krinickaitė 2005, 289).

Pavartoti esamojo laiko kontekste šie veiksmažodžiai gali žymėti pasikartojantį veiksmą:

- (172) „*Bet miegodamas, žinok, perjungia vėl, jis visus kanalus pervažiuoja.*“ (DLKT S).

Tai rodo, kad šie veiksmažodžiai, nors ir pereidami į imperfektyvumo sritį, išlaiko teliškumą. Esamojo laiko telinių veiksmažodžių pasiskirstymą imties dalyse galima matyti 22-oje lentelėje.

22 lentelė. Konverbus jungiančių veiksmažodžių teliškumas esamajame laike (sudaryta autorės).

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Ateliniai veiksmažodžiai	9	14	18	41	6	7	11	24	12	22	16	50	8	12	22	42
Teliniai veiksmažodžiai	9	43	34	86	6	42	27	75	13	38	28	79	10	33	27	70
Iš viso:	18	57	52	127	12	49	38	99	25	60	44	129	18	45	49	112

Teliniai veiksmažodžiai rusų kalboje (antriniai imperfektyvai) ir lietuvių kalboje (priešdėliniai veiksmažodžiai) esamajame laike funkcionuoja labai panašiai: a) jie žymi habitualinę situaciją (173, 174); b) hipotetinę situaciją, kuri įvyksta / turi įvykti tam tikromis sąlygomis (175, 175); c) besivystančią situaciją naratyviniame kontekste, dažnai vaizduojamą kaip konkretus įvykis pasakojimo įvykių metu (176):

- (173) „*Прежде всего / могу сказать / приезжая в свой родной город Калугу я слышу / что в городской управе не берёт только ленивый.*“ (NRKT S);
- (174) „*Когда человек, гуляя, о чём-то глубоко задумывается, он интуитивно выбирает себе самую простую и знакомую дорогу.*“ [Ф. Искандер, Курортная идиллия, 1999] (NRKT G);
- (175) „*Norėdami sukurti naują bylą, dialogo lange Data Management pasirenkame meniu komandą <...>*“ [A. Skirkevičius, Statistica: pirmieji žingsniai, 2005] (DLKT M);
- (176) „*<...> mes akimirksniu sprunkame namo, kojomis traškindami mirusias šakas.*“ [V. Morkūnas, Manekeno gimtadienis, 2001] (DLKT G).

Konverbų reikšmė aprašytu atveju būna įvairi, jie gali žymėti ir laiko sąlygą (177–178), ir veiksmo pobūdį (179).

Skirtingai nuo telinių veiksmažodžių, tolygius procesus ar būsenas reiškiantys imperfektyviniai veiksmažodžiai gali būti vartojami ne tik minėtuose kontekstuose, bet žymėti aktualiu momentu trunkantį veiksmą:

- (177) „*Целый день светят в домах по хутору электрические огни, разгоняя долгие утренние да вечерние сумерки.*“ [Борис Екимов. Фетисыч, 1996] (NRKT G);
- (178) „*<...> išsigandę Liutvinavičiai pasislėpė tarp eglaičių, tūno klausydamiesi rusiškų komandų, rogių gurgždėjimo, pastotininkų aiškinimosi...*“ [J. Sajauskas, Suvalkijos geografija, 2001] (DLKT G);
- (179) „*Зато Сидоров сразу заметил, что на него не мигая глядит Воробьева.*“ [Т. Петросян, Записка, 1990] (NRKT G).

Konverbus jungiančių veiksmažodžių žymimų situacijų pradžią ar pabaigą gali žymėti priešdėliai arba faziniai veiksmažodžiai. Konverbai gali jungtis į konstrukcijas su faziniais veiksmažodžiais, dažniausiai žyminčiais veiksmo pradžią (žr. 23 lentelę).

Būdingiausias fazinių veiksmažodžių kontekstas – perfektyvinis konverbas, žymintis ankstesnio veiksmo rezultata.

- (180) „*Почистив перья, Капитан Клюквин снова начал цыкать.*“ [Ю. Коваль, Капитан Клюквин, 1972] (NRKT G);

- (181) „<...> *приклеив* *деку*, *мы начинаем её простукивать сверху* <...>“
[«Народное творчество», 2003] (NRKT M);
- (182) „*Įsplėšęs iš rankų laikraštį, įsiutęs ėmė jį plėšyti į mažiausius skutelius.*“
[N. Raižytė, Moterys ir sraigės] (DLKT G).

23 lentelė. Fazinių veiksmažodžių distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Faziniai veiksmažodžiai:																
<i>начать, начинать</i>	1	1	0	2	3	2	3	8								
<i>стать</i>	3	1	0	4	1	1	1	3								
<i>продолжать, продолжат</i>			1	1			3	3								
<i>imti(s)</i>									2	1		3	2	1	2	8
<i>pradėti</i>										1		1	2	1	6	9
<i>pulti</i>									2		2	4				
<i>baigti</i>														1		1
Slinkties ir padėties veiksmažodžiai: (at)ėiti, likti;											1	1	3		1	4

Tariniai su veiksmo pradžios veiksmažodžiais pagal fazės reikšmę yra ekvivalentiški veiksmažodžiams su veiksmo pradžios priešdėliais, plg. *собравшись, стали говорить* ir *собравшись, заговорили*.

Vis dėlto veiksmažodžių, kuriuose priešdėlis žymi veiksmo pradžią, imtyje nėra daug, tik keli tariniai *заговорили, заорала* ir konverbai *уžsirūkęs, užstatęs*. Delimitatyvinių veiksmažodžių taip pat beveik nėra, galima paminėti *palkalbėti, pasimokinti, palaikyti*, konverbus *поворочавшись, padiskutavę, padainavę*. Trunkančios situacijos pabaigą žymi priešdėliai veiksmažodžiuose rus. *проблуждать, проговорить*, liet. *praleisti laiką*.

Sprendžiant iš likusių priešdėlinių veiksmažodžių galima sakyti, kad priešdėliniai perfektyviniai veiksmažodžiai ir konverbai beveik visada žymi ne veiksmo fazę, o kartinį, apibrėžtos trukmės įvykį (*вспрыгнул, подсунул, объяснил, atskleidė, atskirsdavo*) arba staigų perėjimą iš vienos situacijos į kitą (*užsimerkė, iškilo*).

Pusdalyvio nusakomos situacijos teliškumą gali žymėti ne tik faziniai veiksmoždziai, bet ir žodžiai *iki, prieš*, įgaunantys jungiamąją funkciją:

(183) „– *Kiek laiko iki atsirasdama vaikų globos namuose, apsigyvendama, tu gyvenai <su močiute>?*“ (DLKT S).

Tokių atitikmenų rusų kalbos padalyvių imtyje nebuvo rasta.

Fazės žymėjimo semantikos pavyzdžiams dar galima priskirti rusų kalbos sakinius su dalelytė *было*, kuri gali žymėti prasidėjusį, bet nutrauktą veiksmą:

(184) „— *Помню, как сейчас, стояли под Тихорецком, — начал было дядя Паша, воспользовавшись вниманием гостей, но дядя Юра опять его перебил <...>*“ [Ф. Искандер, *Время счастливых находок*, 1973] (NRKT G).

Tokia konverbo žymima situacija laikoma jau įvykusia kaip ir nutraukto veiksmo pradžia.

3.4. Rezultatų apibendrinimas

Šiame skyriuje pristatytas rusų ir lietuvių kalbų konverbų funkcionavimo kontekstuose tyrimas leidžia išskirti jų ypatumus.

Konverbų darybos analizė parodė, kad priešdėlinių konverbų (semantiškai artimų nepriešdėliniams pamatiniams veiksmoždziams) proporcija specializuotos imties rusų ir lietuvių kalbų tirtuose pavyzdžiuose yra panaši: priešdėliniai konverbai sudaro mažesnę dalį rusų kalbos imperfektyvinių padalyvių (18–48 proc.) ir lietuvių kalbos pusdalyvių (17–26 proc.), ir didesnę rusų kalbos perfektyvinių padalyvių (74–84 proc.) ir lietuvių kalbos būtojo laiko dalyvių (79–86 proc.). Priešdėliniai pusdalyviai lietuvių kalboje atlieka tą pačią funkciją kaip ir antrinių imperfektyvų konverbai rusų kalboje, t. y. žymi situacijas, kuriose yra vidinės semantinės ribos potencialas.

Kalbant apie imties sakinių ypatumus nustatyta, kad imties sakiniuose konverbus dažniausiai jungia finitiniai būtojo arba esamojo laiko veiksmoždziai. Atskirą problemą iš kalbos ir vertimo didaktikos perspektyvos sudaro tarinių kompleksų ir sudėtinių tarinių sakiniai, nes juose nurodomų situacijų ir jų fazių laiko santykis dažnai yra dviprasmiškas. Kadangi konverbo ir laiko atskaitos taško rodiklio pozicijos tekste gali būti labai įvairios ir priklauso nuo daugelio veiksnių, tokio tipo sakinių išskyrimas ir aiškinimas yra svarbus tiek mokant kalbos, nes jiems interpretuoti reikia aukšto kalbos supratimo lygio, tiek naudojant mašininio vertimo įrankius, nes reikia atskiro dėmesio postredagavimo metu.

Su šia problema yra susijusi sakinio narių tvarka. Reikia paminėti, kad konkrečios konverbų pozicijos dažnumo pasiskirstymas yra panašus visuose trijuose nagrinėtuose diskurso tipuose. Grožinėje literatūroje, mokomojoje mokslinėje, sakininėje kalboje konverbai dažnai rašomi ar pasakomi tiek prieš pagrindinį sakinio veiksmažodį, tiek po jo. Vis dėlto, vertinant visumą, perfektyviniai konverbai (ypač būtojo laiko dalyviai) šiek tiek dažniau vartojami prepozicijoje. Šią jų savybę galima sieti su tuo, kad įvykio predikatų eiliškumas vientisiniame sakinyje paprastai atspindi natūralią įvykių seką.

Gramatinio veiksnio ir semantinio subjekto profilių konverbų sakiniuose analizė rodo, kad absoliuti dauguma (98 proc.) semantinių situacijų subjektų šiuose sakiniuose yra žmogus, gyva ar personifikuota būtybė ar reiškinys. Tik nedidelėje likusioje tirtų pavyzdžių dalyje subjektus reprezentuoja judantis fizinis daiktas, judėjimo metafora žymimas teorinis objektas arba patiriantis virsmą gamtos reiškinys. Šie rezultatai rodo, kad santykinio laiko semantinės srities ribos sutampa su lauku, jungiančiu patiriančių laiką subjektų, judančių objektų ir kintančių reiškinų semantines sritis.

Lyginant imties konverbų sakinių parametrus trijuose analizuojamuose diskursuose nustatyta, kad jų darybiniai ir gramatiniai profiliai šiuose diskurso tipuose yra panašūs, o kontekstų skirtumai (tam tikrų asmens, laiko formų dominavimas), susiję su konkrečia diskurso ypatumais. Kita vertus, iš parengiamojo tyrimo rezultatų matyti, kad rusų ir lietuvių kalbų konverbų dažnumas įvairiuose diskursuose varijuoja, o tai rodo, kad juose konverbai semantines ir pragmatines funkcijas atlieka skirtinga apimtimi. Gauti nagrinėjamų diskurso tipų imties dalių palyginimo rezultatai ir konverbų vartojimo profiliai atitinkamuose diskursuose yra aktualūs antrosios kalbos mokymo metodikoje skiriant sakinę kalbos ir į dalyką orientuotas kalbines kompetencijas. Parengiamojo tyrimo ir specializuotos imties kontekstų analizė parodė, kad, nors sakininėje kalboje, palyginus su rašytiniais žanrais, konverbai vartojami rečiau, jai yra būdingi įvairesni santykinio laiko raiškos kontekstai – pasakojimas, aprašymas, samprotavimas.

Šiame skyriuje išskirtus konverbų sakinių ypatumus padės atskleisti kitas šios disertacijos tyrimo etapas, kurio analizei ir rezultatams skirtas tolesnis skyrius. Analizuojant santykinio laiko semantinius tipus bus siekiama atskleisti ryšį tarp čia aptartų konteksto veiksnių ir atitinkamų santykinio laiko raiškos tipų.

4. LAIKO IR SANTYKIO SEMANTIKA IR RAIŠKA KONVERBŲ SAKINIUOSE

Ankstesniame skyriuje buvo aptarti konverbų sakinių kontekstai ir išskirtos raiškos priemonės, galinčios dalyvauti žymint santykinio laiko reikšmes. Šiame skyriuje bus pristatyta santykinio laiko semantinių tipų klasifikacija, sudaryta atsižvelgiant į šio darbo 2.3 poskyryje apžvelgtas klasifikacijas, taip pat į gretinamų rusų ir lietuvių kalbų konverbų ir veiksmo kategorijų funkcionavimo ypatumus.

Išskirti semantiniai tipai pagrįsti bendrosios imties konverbų sakinių pavyzdžiais ir patikrinti specializuotoje imtyje, pristatytoje 3-jame šio darbo skyriuje.

Konverbų sakiniuose santykinio laiko semantinius tipus galima skirti pagal konverbo nusakomos situacijos p ir jį jungiančio predikato nusakomos situacijos Q santykį. Konverbų sakiniams yra būdinga tai, kad p situacija Q situacijos atžvilgiu yra antraeilė ir sudaro Q situacijos foną. Tuo šie sakiniai yra panašūs į prijungiamuosius sakinius (žr. Holvoet 2003, 105–107), o juose nusakomų situacijų santykių tipai yra reiškiami predikatų veiksmo tipų ir veiksmo konstrukcijomis, analogiškais tam tikriems sudėtiniais sakiniams (plg. *ходить, размахивая руками / ходит и размахивает руками; vaikšto atlikdamas darbą / vaikšto, kai atlieka darbą; махнув рукой, ушел / махнул рукой и ушел; mostelėjęs ranka išėjo / mostelėjo ranka ir išėjo*).

Remiantis santykinio laiko semantinių tipų ir jų raiškos konverbų sakiniuose analize, galima išskirti tris iš dalies persidengiančias sritis, siejamas laiko semantikos: pačią laiko santykio sritį, sąsajos semantikos sritį ir koincidencijos sritį. Šios sritys bus apibrėžtos ir aptartos atskiruose šio skyriaus poskyriuose: poskyriai 4.1–4.3 bus skirti laiko santykio, t. y. vienalaikiškumo, ankstesnumo ir vėlesnumo sritims aprašyti, poskyriai 4.4–4.5 – sąsajos ir koincidencijos semantinėms sritims.

4.1. Vienalaikiškumo semantika: ‘ p metu Q ’

Plačiausia prasme vienalaikiškumas suprantamas kaip konverbo nusakomos situacijos p ir jį jungiančio predikato nusakomos situacijos Q sutapimas arba dalinis sutapimas toje pačioje laiko atkarpoje. Remiantis raiškos ypatumais galima išskirti keturis vienalaikiškumo semantikos tipus.

4.1.1. Besitęsiančių situacijų vienalaikiškumas

Dažniausias vienalaikiškumo santykio atvejis yra dviejų besitęsiančių situacijų (procesų ar būsenų) sutapimas laike (žr. 24 lentelę).

24 lentelė. Sakinių, žyminčių besitęsiančių situacijų vienaikiškumą, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Besitęsiančių situacijų vienaikiškumas	56	30	41	127	0	0	0	0	44	34	40	118	0	0	0	0

Rusų ir lietuvių kalbose šį semantinį tipą paprastai žymi imperfektyvinių predikatų konstrukcijos. Konverbų sakiniuose vieną iš tokių situacijų žymi imperfektyvinis rusų kalbos padalyvis, o lietuvių kalboje – dažniausiai imperfektyvinio veiksmazodžio pusdalyvis.

Ankstesniame skyriuje pristatytos specializuotos kontekstų imties analizė leidžia daryti išvadą, kad šio tipo santykis grožinėje literatūroje dažniausiai pateikiamas būtojo (185–186), esamojo (187–188) ir labai retai būsimojo laiko plotmėse (190):

- (185) „Он сидел на кровати, прижимая ноги к груди.“ [В. Пелевин, Синий фонарь, 1991] (NRKT G);
- (186) „Todėl ir dabar, žvelgdamas į troleibusą sustabdžiusį ir nuėjusį keleivį, jis galvojo ne apie jį, o apie Moirį.“ [J. Mikelinckas, Mūsų emocijų vagis, 2006] (NRKT G);
- (187) „Mokytojas tylėdamas spaudė gipsinį rutulį abiem delnais, jo pirštai truputį virpėjo.“ [N. Spraučius, Tylos! 2003] (DLKT G);
- (188) „Мы сидим с девочкой под столом, прижимая к груди коленки.“ [А. Геласимов, Чужая бабушка. 2001] (NRKT G);
- (189) „Daumantas tyli svarstydamas.“ [J. Kralikauskas, Dinastijos žūtis, 2002] (DLKT G);
- (190) „Ну хорошо, моя радость, что же ты будешь делать с этой солидностью в этом не самом совершенном наряде, раяя руки при малейшем прикосновении к драпу, не сгибаясь, едва переставляя деревянные ноги, гудящие под тяжестью ватной брони?“ [Б. Окуджава, Искусство кройки и житья, 1985] (NRKT G).

Mokomosios ir mokslinės literatūros tekstuose tokio pobūdžio situacijos dažniausia reiškiamos apibendrinto esamojo laiko sakiniuose:

- (191) „Одновременно эти же горы задерживают на побережье тепло и влагу, создавая, своего рода, парниковый эффект.“ [Ю. Н. Карпун, Природа района Сочи, 1997)] (NRKT M);
- (192) „Установлено, что плюмо-апвеллинговые системы зарождаются на границе ядра Земли и нижней мантии, испытывая жёсткие термобарические условия.“ [«Геоинформатика», 2003] (NRKT M);
- (193) „Koaguliuodamas zolis virsta geliu, kuris užkemša grunto poras.“ [Pastatų statybos technologija, 2000] (DLKT M).

Reikia atkreipti dėmesį, kad šie pavyzdžiai negrožinės literatūros kontekste turi reikšmę ‘kaskart, kai p, Q’. Tokie sakiniai paprastai nurodo į nekintamus gamtos dėsnius (191–193 pavyzdžiai) arba į socialinius principus:

- (194) „— Соблюдая правила хорошего тона, люди выражают своё уважение друг к другу.“ [Н. Ермильченко, Колыбельная 2000] (NRKT G).

Mokslo kalbai taip pat būdingos konverbų konstrukcijos, turinčios situacijų sutarimo reikšmę su modaliniais galimybės ar būtinybės atspalviais:

- (195) „В 1944 г. О. Т. Эйвери с коллегами показал, что ДНК, выделенная в чистом виде из капсулированной формы пневмококков типа III, может проникать в клетки некапсулированной формы пневмококков типа II и, воспроизводясь в последних, трансформировать их в капсулированные клетки типа III.“ [«Вопросы статистики», 2004] (NRKT M);
- (196) „Plaukdamas su pelekais sportininkas gali nerti tik 15 m po starto ir po posūkio, visą laiką plaukimo laiką bet kuri sportininko kūno dalis turi matytis vandens paviršiuje.“ [G. Sokolovas, Plaukimas, 1995] (DLKT M).

Grožinėje literatūroje ir sakytinėje kalboje sutampančių besitęsiančių situacijų reikšmė dažna habitualinio tipo kontekstuose:

- (197) „Даже ест, не выпуская его из рук.“ [А. Геласимов, Жанна, 2001] (NRKT G);
- (198) „Stiprumas gal ir būdavo panašus, bet gerdamas vis jausdavai rūgštelės skonį.“ [J. Jankus, Pušis, 2004] (DLKT G);
- (199) „Наши же приезжают туда / не дорожа своим честным именем <...>“ [Дискуссия об органах местного самоуправления, 2001–2004] (NRKT S);
- (200) „<...> kuomet ateina svečių, mama labai didžiudamasi veda tą parodyti.“ (DLKT S).

Konverbai gali žymėti pasikartojantį veiksmą taip pat ir aktualios situacijos kontekste:

- (201) „*Мелкая колючка быстро склеивала наживку, и мальчик то и дело вытягивал инур, снова наживлял крючки и забрасывал снасть, стараясь закинуть её подальше от пристани.*“
[Ф. Искандер, Мальчик-рыболов, 1980–1990] (NRKT G);
- (202) „*Puoliau prie seniuko, kone perlūždamas pusiau vizginau uodegą, šokinėdamas lyžčiojau jam rankas.*“ [E. Liegutė, Šuo Džimas – geras, 2000] (DLKT G).

Šią reikšmę (201) pavyzdyje taip pat sustiprina prieveiksmais *снова*.

Šiuose minėtuose pavyzdžiuose tarpusavio situacijų sutapimas laike gali būti skirtingas. Viename pavyzdyje (201) berniukas meta valą ir tuo pat metu stengiasi, kad kabliukas nukristų kuo toliau. Dvi situacijos yra pateikiamos rašytojo kaip vienas veiksmas, kurį sudaro dvi sutampančios laike situacijos: mėtymas ir mėtymo tikslo siekimas. Kitame pavyzdyje (202) šuo šokinėja ir lyžčioja žmogaus rankas, tačiau rezultatyvios abiejų veiksmų fazės nebūtinai turi sutapti. Panašiai ir kitame pavyzdyje matomos kelios situacijos, kurių aktyvios fazės gali ir sutapti, ir prasilenkti:

- (203) „*Невыспавшиеся, небритые парторги бегали меж станков, воодушевляя, ругая и погоняя женщин, детей и стариков.*“
[Э. Лимонов, У нас была Великая Эпоха, 1987] (NRKT G).

Kitokio pobūdžio vienalaikiškumo santykis yra tuomet, kai konverbas žymi tolygią būseną, pvz., kūno padėtį:

- (204) „*Сидя на верху длинной деревянной стремянки, мягким вороньим крылом сметал пыль с корешков почерневших от времени фолиантов, которыми под самые своды был набит этот библиотечный зал.*“ [В. Быков, Главный кригсман, 2002] (NRKT G).

Šiuo atveju veiksmožodžiu žymimas pasikartojantis šluostymo veiksmas, kuris vyksta sėdėjimo metu. Gali būti ir atvirkštinė situacija, kai konverbas žymi tam tikromis fazėmis pasižymintį veiksmą, o pagrindinis veiksmožodis – būseną ar aktyvų veiksmą:

- (205) „*Ученики сидели, поеживаясь, осторожно пробуя лопатками место укола и переговариваясь на правах пострадавших.*“
[Ф. Искандер, Тринадцатый подвиг Геракла, 1966] (NRKT G);

(206) „Mes sėdėjome prie kompiuterio, o Periturinas žagsėdamas kalbėjo: – Žiūrėk, Kolia. Tu mirsi šesštą gegužės, aš – po metų, balandžio keturioliktąją.“ [J. Melnikas, Rojaliao kambarys, 2004] (DLKT G).

Greitinant konverbus šiame kontekste reikia turėti omenyje, kad ne visi įvykio veiksmo pusdalyviai tinkami perteikti besitęsiančio veiksmo reiškimą taip, kaip antriniai rusų kalbos imperfektyvai. Štai ištrauka iš literatūros kūrinio ir jo literatūrinio vertimo:

(207) „Он смотрел мутными глазами на арестованного и некоторое время молчал, мучительно вспоминая, зачем на утреннем безжалостном Еришалаимском солнцепёке стоит перед ним арестант с обезображенным побоями лицом, и какие ещё никому не нужные вопросы ему придётся задавать.“ [М. А. Булгаков, Мастер и Маргарита, часть 1, 1929–1940].

(208) „Drumstomis akimis jis žiūrėjo į suimtąjį ir kurį laiką tylėjo, su didžiausiu vargu mėgindamas prisiminti, kodėl negailestingoje rytmetinėje Jeršalaimo saulėkaitoje stovi prieš jį areštantas sumuštu veidu ir kokius niekam nereikalingus klausimus dar teks jam užduoti.“ [M. Bulgakovas, Meistras ir Margarita, vert. A. Mikuta, 1985].

Šio pavyzdžio vertime negali būtų pavartotas pusdalyvis *prisimindamas*, nes jis būtų interpretuojamas kaip žymintis bent iš dalies pasiektą rezultatą, bet ne mėginimo prisiminti procesą. Galima atkreipti dėmesį, kad prijungiantis konverbą predikatas *молчал* aplinkybės *некоторое время* pažymėtu metu besitęsusių veiksmą. Šia reikšme gali būt vartojami ne visų veiksmo tipų veiksmažodžiai, pvz., jos neturi kai kurie priešdėliniai veiksmažodžiai kaip *suorganizuoti*, *paskaityti* (Holvoet ir kt. 2021, 250). Pavyzdys (208) ir veiksmažodžių analizė specializuotoje imtyje rodo, kad pusdalyvio pasirinkimas tokiaime kontekste taip yra apribotas šio principo: perfektyvinių veiksmažodžių pusdalyviai besitęsiančios situacijų vienalaikiškumo kontekste vartojami tik tokiose konstrukcijose, kai jų nurodoma situacija kartojasi juos prijungiančio veiksmažodžio žymimos besitęsiančios situacijos metu, pvz., *augau praleisdamas <laiką pas močiutę>*, *skaitėi <iš eilės, o> ne perversdama <puslapius>*, *tarkavom <tas bulves> pasikeisdami*.

4.1.2. Pagrindinis įvykis šalutinės besitęsiančios situacijos fone

Šis semantinis tipas skiriasi nuo ankstesniojo tipo tuo, kad konverbą tokiuose sakiniuose dažniausia jungiasi ne imperfektyvinis, bet perfektyvinis veiksmažodis, kuris žymi įvykį, vykstantį konverbu žymimos šalutinės besitęsiančios situacijos metu. Būtojo laiko ir būsimojo laiko plotmėje rusų kalboje šio tipo semantinės reikšmės žymimos perfektyvinio pagrindinio veiksmažodžio ir imperfektyvinio padalyvio sakiniais (117, 209), lietuvių kalboje – įvykio veiksmo veiksmažodžio ir nepriešdėlinio (210) ar priešdėlinio (211) veiksmažodžio pusdalyvio sakiniais:

- (209) „– Ты, з-з-зачем на мой цветок села? – опускаясь на душину, прожужжала она.“ [В. Кологрив, Медовый луг, 2002] (NRKT G);
 (210) „Štai Kazys prošal eidamas jį <skęstantį> ir ištraukė.“ [V. Račickas, Zuika Padūkėlis, 1997] (DLKT G);
 (211) „– Aš ją užmušiu. Dabar jos eilė, – sušniokštavo Jonas, sukrisdamas ant kėdės prie stalo.“ [P. Treinys, Aktorė, 2001] (DLKT G).

25 lentelė. Sakinių, žyminčių įvykio ir šalutinės besitęsiančios situacijos vienalaikiškumą, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Įvykio ir besitęsiančios situacijos vienalaikiškumas	34	26	39	99	0	0	0	0	39	26	42	107	0	0	0	0

Nagrinėjame NRKT reikšmingą šio santykio reikšmės sakinių dalį sudaro sakiniai su būsimojo laiko pagrindiniu veiksmažodžiu:

- (212) „Избегая эмоций, протокольно укажем на его почти мистическую связь с товарищем Сталиным.“ [Ю. Давыдов, Синие тюльпаны, 1988–1989] (NRKT G).

Lietuvių kalbai šio tipo santykio kontekstams būdingesni liepiamosios ar tariamosios nuosakos veiksmažodžiai:

(213) „*Atsakdami į šį klausimą, nurodykime, koks yra skirtumas tarp pamatinių laisvių ir šitų laisvių vertės.*“ [J. Kis, Šiuolaikinė politinė filosofija, 1998] (DLKT M).

Esamojo laiko plotmėje tokio tipo reikšmė galima tik vaizduojamojo pasakojamojo laiko kontekste. Lietuvių kalboje tokioje situacijoje vartojamas dviveikslis pagrindinis veiksmožodis (214–245), o rusų kalboje – imperfektyvinis veiksmožodis (202):

(214) „<...> *lygindamas plytas, Vaisieta pakiša atraižą po geležine trinka* <...>“ [B. Kmitas, Žeme, žemele, 1994] (DLKT G);

(215) „*Nun palaimina juodu, palinkėdamas jiems užaugti* <...>.“ [G. Beresnevičius, Religijų istorijos metmenys, 1997] (DLKT M);

(216) „— *В номере должна быть, — отвечает дежурная, не переставая вязать.*“ [Г. Горин, Чем открывается пиво? 1960–1985] (NRKT G).

Dėl 3.3.3.1 aptartų laiko interpretavimo modelių skirtumų, tokiuose lietuvių kalbos kontekstuose yra vartojami priešdėliniai veiksmožodžiai. Galima palyginti du veiksmožodžio *кивать* esamajame laike iš pokalbio konteksto ir pasakojamojo konteksto:

(217) „*Ольга / Вы / киваете / согласны?*“ [Беседа с социологом на общественно-политические темы, 2003] (NRKT S);

(218) „*Киваю, стараясь быть сдержанным, небрежно бросаю пакет на свободное сиденье, закрываю окно.*“ [В. Сорокин, День опричника, 2006].

Pokalbyje (203) vienas dalyvis komentuoja kaip kitas pokalbio dalyvis tuo pat metu linksi sutikdamas su išsakytomis mintimis. Paminėtina, kad Vladimiro Sorokino apysakoje veiksmožodis *киваю* yra pateiktas greta kitų esamojo laiko veiksmožodžių, kurie bendrai nurodo į veiksmų seką. Kūrinio vertime vertėjas visiškai teisingai perteikia situaciją kaip kartinį veiksmą:

(219) „*Linkteliu, stengdamasis laikytis santūriai, <...>*“ [V. Sorokin, Опричника дена, vert. B. Januševičius, 2008].

Šiuo atveju konverbais nusakomą situaciją galima interpretuoti ir kaip stengimąsi laikytis santūriai, kurio metu *linktelnama* ir kaip kartinę pastangą išlaikyti santūrumą *linktelnant* – pastarosios interpretacijos atveju abiejų situacijų ribos sutaptų.

Galima pateikti ir daugiau tokių pavyzdžių, kuriuose konverbo ir pagrindinio veiksmožodžio nusakomų situacijų ribos gali būti interpretuojamos įvairiai:

(220) „И тут он увидел, что фланговая колонна латников застряла в непосредственной близости от рва, солдаты присели, защищаясь щитами от стрел и ядер <...>.“ [В. Быков, Главный кригсман, 2002] (NRKT G).

Šiame pavyzdyje galimos dvi pagrindinio veiksmoždzio ir konverbo nusakomų veiksmų santykio interpretacijos: a) kareiviai judėjo dengdamiesi skydais, o sustoję ties grioviu, tebesigindami skydais pritūpė; b) kareiviai gynėsi skydais tik tuo metu ir tam, kada galėtų pritūpti. Tačiau suprantama, kad apgulties karo veiksmų siužete *b* interpretacija būtų netinkama.

Interpretacijai kartais padeda papildomai konverbo nurodomą situaciją apibrežiančios aplinkybės, pvz., kai paminima, kad veiksmas įvyko dukart (221) arba įvyksta bent keli veiksmi (222):

(221) „Он пробормотал что-то и пошёл к себе в комнату, успел, проходя по коридору, дважды посмотреть на часы.“ [В. Гроссман, Жизнь и судьба, часть 3, 1960] (NRKT G);

(222) „Eidamas koridoriumi, dirstelėjo į veidrodį, pačiupinėjo ranka skruostą, stabelėjo, kažką pagalvojo ir, staiga apsisukęs, pravėrė miegamojo duris.“ [В. Radzevičius, Vakaro saulė, 1996] (DLKT G).

4.1.3. Besitęsiančio situacijos ir ankstesnės situacijos rezultato vienalaikiškumas

Vienalaikiškumo sričiai gali priklausyti ir perfektyviniais konverbais žymimos situacijos. Taip yra tuomet, kai vazduojamas dabarties kontekstuose perfektyvinis konverbas nurodo į rezultatinę anstesnio veiksmo būseną.

26 lentelė. Sakinių, žyminčių proceso ir anstesnės situacijos vienalaikiškumą, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Besitęsiančios situacijos ir ankstesnės situacijos rezultato vienalaikiškumas	0	0	0	0	28	7	19	54	0	0	0	0	14	12	19	45

Viena dažniausių tokio situacijų santykio tipo realizacijų yra kūno padėti nusakantys perfektyviniai konverbai, pavartoti sakiniuose su tam tikrais veiksmus nusakančiais imperfektyviniais veiksmoždziais tiek būtajame, tiek esamajame laike:

- (223) „Я лежала, отвернувшись к стене, и думала <...>“ [А. Геласимов, Жанна, 2001] (NRKT G);
- (224) „Растерзанный усталостью, мокрый до нитки, повесив ружьё на плечи и положив на него руки, плёлся к городу Данила Солодовников.“ [В. Астафьев, Пролетный гусь, 2000] (NRKT G);
- (225) „<...> он лежал повернув голову и рассматривал тканые коврики, волков, лошадей и рыбака, <...>“ [А. Варламов, Купавна, 2000] (NRKT G);
- (226) „Pro langą buvo matyt, kaip jis ilgai stovėjo priebutyje ir sulinkęs sagstėsi švarką.“ [V. Katilius, Dykumos karalius, 1996] (DLKT G);
- (227) „Atsisėdęs ant žolės, bandžiau suskaičiuoti pinigus.“ [J. Skablauskaitė, Trečiasis tūkstantmetis, 2000] (DLKT G);
- (228) „<...> они сидят в вагонах, свесив ноги, <...>.“ [Е. Гришковец, ОдноврЕмЕнно, 2004] (NRKT G);
- (229) „Пожилый кот только щурится, подогнув лапы, на бумажный бантик.“ [И. Грекова, Без улыбок, 1975] (NRKT G);
- (230) „<...> и та, согнувшись на табурете, стоит спиной к нам и нагибается всё ниже.“ [А. Геласимов, Фокс Малдер похож на свинью, 2001] (NRKT G).

Šias reikšmes galima būtų vertinti ir kaip tam tikrą seką, tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad kai kuriais atvejais nėra aišku, kuris iš dviejų veiksmų prasidėjo anksčiau. Situacijų veiksmų pradžios ribos yra nediferencijuotos, tačiau rezultato ir pagrindinio proceso sutapimas laike yra akivaizdus.

4.1.4. Dviejų situacijų rezultatų vienalaikiškumas

Be kitų vienalaikiškumo sričiai priklausančių tipų reikia išskirti dar vieną – dviejų situacijų rezultatų priklausymo bendram laikui tipą. Šiam tipui priklauso sakiniai, kuriuose nurodomų situacijų rezultatai sutampa laike, tačiau rezultato pasiekimo ribos nesutampa:

- (231) „После бурного припадка рвоты мать уложила его в постель, накрыв бледный лоб мокрым полотенцем.“ [М. Горький, Мать, 1906].

Ši pavyzdį Akimova ir Kozinceva (Акимова, Козинцева 1987, 263) priskiria tiems retiems atvejams, kuriuose padalyvio žymimas veiksmas yra vėlesnis už pagrindino veiksmoždžio veiksmą (pirma paguldė, o tik po to uždėjo rankšluostį). Tokią bendrą interpretaciją palaiko ir kūrinio vertėjas:

(232) „*Po smarkaus vėmimo motina paguldė ji į lovą ir ant išblyškusios kaktos uždėjo šlapią rankšluostį.*“ [M. Gorkis, Motina, vert. V. Montvila, 1974].

Rusiškąjį sakinį tikslingiau būtų interpretuoti kiek kitaip: konverbo žymimas rankšluosčio uždėjimas yra paguldymo į lovą simbolinio akto dalis. Tokiu atveju veiksmoždį *paguldyti* reikėtų suprasti ne tiesiogiai, kaip fizinį tam tikro objekto padėjimą (vargu ar mama galėtų tai atlikti su suaugusiu sūnumi), o kaip tam tikrą ritualą, kurio galutinis rezultatas apima tarpinių veiksmų rezultatus: įkalbėjo atsigulti, užklojo, uždėjo rankšluostį.

Panašiai galima interpretuoti ir kitą pavyzdį, kurį RKTG pateikia Olga Bikulova (Биккулова 2011):

(233) „*Бывший президент США Билл Клинтон как-то даже устроил вояж по пражским пивным, продегустировав там множество сортов пива.*“ [Виски, коньяк и пиво – алкогольные пристрастия российских политиков, 2008] (RKTG).

Olga Bikulova šį sakinį interpretuoja kaip dviejų, kurį laiką besitęsusių situacijų vienalaikiškumo tipą. Iš tikrųjų šis pavyzdys yra labai panašus į ankstenįjį tuo, kad perduratyvinio veiksmoždžio konverbas *продегустировав* žymi bendrą kelionės rezultatą.

Dviejų rezultatų priskyrimo vienam laikui pavyzdžiai yra reti, tačiau specializuotoje imtyje taip pat pasitaikė tokių pavyzdžių:

(234) „*Прывая по крутым волнам, ураган Бык достиг берега, закрутив там и сям песчаные смерчи.*“ [А. Дорофеев, Эле-Фантик, 2003] (NRKT G);

(235) „*<...> но тут он / короче / наорал на нас и вылетел из класса / хлопнув дверью.*“ [Разговор с преподавателем, 2005] (NRKT S).

Sakiniams (231–235) pavyzdžiuose bendra tai, kad jose įvykių seka atspindėta predikatų eiliškume, bet santykio su atskaitos tašku modelis realizuojamas ne sakinyje, o platesniame kontekste. Todėl šie sakiniai panašūs į koincidencijos atvejus (žr. 4.5 poskyr.), bet skiriasi tuo, kad perfektyvinio konverbo ir jį jungiančio veiksmoždžio žymimos situacijos nesutampa laike kaip vienas įvykis, bet kaip du vienas po kito vykstantys įvykiai, kurių rezultatai sutampa.

Reikia atkreipti dėmesį, kad vaizduojant statišką situaciją panašų santykį taip pat gali žymėti imperfektyvinių konverbo ir jį jungiančio veiksmažodžio konstrukcija:

(236) „<...> *įstriži spinduliai skverbėsi pro stogą, skrosdami prietamą.*“ [J. Melnikas, Tolima erdvė, 2008] (DLKT G).

Tais atvejais, kai pagrindiniu veiksmažodžiu ir konverbu žymimi veiksmai kartojasi paeiliui, bendro laikotarpio metu, konverbas ir veiksmažodis būna imperfektyviniai:

(237) „<...> *хохол выбирал книги из чемодана, ставя их на полку у печки.*“ [М. Горький, Мои университеты, 1923] (Валгина и др. 2002);

(238) „*Chocholas kraustė knygas iš lagamino, dėliodamas jas lentynoje palei krosnį.*“ [M. Gorkis, Mano universitetai, vert. A. Venclova, 1982].

Šį pavyzdį taip pat bandoma priskirti prie konverbų reiškiamos vėlesnumo semantikos (Валгина и др. 2002), tačiau bandant jį transformuoti panaikinant pasikartojimo elementą, būtų gautas loginis prieštaravimas tiek perfektyvinio, tiek imperfektyvinio padalyvio atveju: **выбрал книгу, ставя ее на полку;* **выбрал книгу, поставив ее на полку.*

Kitas imperfektyvinio padalyvio pavyzdys rusų kalbos vadovėlyje (Валгина и др. 2002) nurodomas kaip ankstesnumo tipas:

(239) „*Вставая на рассвете, она спускалась в кухню и вместе с кухаркой готовила закуску к чаю.*“ [М. Горький, Дело Артамоновых, 1925] (Валгина и др. 2002);

(240) „*Атсикелуси švintant, ji nulipdavo į virtuvę ir drauge su virėja ruošdavo arbatai užkandį.*“ [M. Gorkis, Artamonavai, vert. P. Povilaitis, 1948].

Sunku paaiškinti, kodėl šio tipo laiko santykiai rusų kalbos padalyvio gramatikai skirtuose šaltiniuose iliustruojami būtent Maksimo Gorkio veikalų pavyzdžiais. Nors visai įmanoma, kad tokio pobūdžio konverbų semantikos interpretacija yra specifinis, būtent šio autoriaus kūrybai būdingas bruožas. Vis dėlto panašių pavyzdžių galima rasti ir rusų kalbos sakytinės kalbos tekstyne:

(241) „*Прежде всего / могу сказать / приезжая в свой родной город Калугу я слышу / что в городской управе не берёт только ленивый.*“ [Дискуссия об органах местного самоуправления, 2001–2004] (NRKT S);

(242) „<...> *иногда математик / уходя в чужую задачу / чужую для себя область / находит что-то необычайно привлекательное.*“ [Беседа А. Марутяна с А. Колмогоровым, 1983] (NRKT S).

Jų kontekstas yra šiek tiek kitoks: pavyzdyje (241) kalbama ne apie vazduojamą pasakojimo dabartį, bet apie išplėstos reikšmės esamuju laiku nurodomą kalbėtojo dabartį, o pavyzdyje (242) apibendrintą dabartį. Šiuose pavyzdžiuose, kaip ir (239–240), dviejų įvykių seka nusakoma kaip vykstanti neapibrėžtą kiekį kartų. Tokiu atveju vartojami imperfektyviniai veiksmoždziai.

27 lentelė. Sakinių, žyminčių dviejų situacijų rezultatų vienalaikiškumą, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Dviejų situacijų vienalaikiškumas	0	0	5	5	9	1	1	11	4	1	0	5	0	0	0	0

4.2. Ankstesnumo semantika ‘p, po to Q’

Šiam laiko santykio tipui galima būtų priskirti perfektyvinių konverbų sakinius, kuriuose konverbas nurodo į pasibaigusį veiksma. Tokio pobūdžio sakiniai yra būdingiausi pasakojamojo žanro fragmentams:

- (243) „*Пройдя круг, мышинное ополчение под всеобщий гогот исчезало.*“ [О. Павлов, Карагандинские девятины, или Повесть последних дней, 2001] (NRKT G);
- (244) „*Реки, добежав до вздутого, устрашающего моря, бросались вспять <...>*“ [Т. Толстая, Река Оккервиль, 1983] (NRKT G);
- (245) „*Проверив работу, Рита в конце не просто ставила отметку, а писала развернутый отзыв.*“ [И. Грекова, Скрипка Ротшильда, 1980] (NRKT G);
- (246) „*Šūktelėjusi "Sėsk", ji išskubėjo į daržą <...>*“ [K. Barėnas, Dvidešimt viena Veronika, 1997] (DLKT G);
- (247) „*Jaunikis tuos bilietus sulenkęs įmurdė į švarko kišenelę <...>*“ [K. Saja, Nebaigtas žmogus, 2003] (DLKT G).

28 lentelė. Konverbų, žyminčių ankstesnę situaciją, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Ankstesnumas	0	0	0	0	61	54	57	172	0	0	0	0	83	77	80	240

Šio pobūdžio santykiai esamojo laiko sakiniams nebūdingi ir apskirtai yra reti, nors ir įmanomi hipotetiniame kontekste (228) arba vaizduojamojo esamojo laiko kontekste (229):

(248) „А вторая половина Земли, убегая всё дальше и дальше третиной, отъезжала с тяжким кряхтением, как, допнув, разваливается перезрелый арбуз.“ [С. Козлов, Как Ёжик с Медвежонком спасли Волка, 2003] (NRKT G);

(249) „И однажды Алевтина уже понимает, что определился треугольник и что тяга и взаимная напряжённость от угла к углу проглядываются чуть ли не по забытым классическим образцам — о Господи, почто искушаешь? — и вот, понервничав вечером, Алевтина чувствует, что пора ей развести в стороны этих милых идиотов: пора ей тянуть, и вытягивать, и вправлять личную жизнь в какое-то русло.“ [В. Маканин, Отдушина, 1977] (NRKT G).

4.3. Vėlesnumo semantika ‘prieš p, Q’

Skirtingai nuo rusų kalbos konverbų, lietuvių kalbos konverbai gali būti pavartoti kontekstuose, kurių žymima situacija yra vėlesnė už pagrindinę situaciją. Tokiu atveju lietuvių kalbos konverbai vartojami su prielinksniu *prieš* ir *iki*, taip pat surieveiksmiu *netrukus*, kurie pradeda atlikti jungiamąją funkciją:

(250) „Apgailėstauju, kad prieš susipažindamas delnu perbraukiau kelnių klešnę.“ [H. Kunčinas, Būstasis dažninis kartas, 1998] (DLKT G);

(251) „Prieš tau ateinant, mano sargybinis viską patikrino.“ [A. Pelenis, Keturiolika Restitucijos dienų, 1997] (DLKT G);

(252) „Vilniaus universitete ekonomiką baigusi moteris iki gimstant vaikams dirbo viename projektavimo institute <...>“ [A. Arlauskienė, Tomas Šernas: vakar buvo rytoj, 2006] (DLKT P).

29 lentelė. Konverbų, žyminčių vėlesnę situaciją, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė I.	Nerožinė I.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė I.	Nerožinė I.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė I.	Nerožinė I.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė I.	Nerožinė I.	Sakytinė k.	Suma
Vėlesnumas	1	1	0	2	0	0	0	0	4	0	3	7	0	0	0	0

Rusų kalbai tokios konstrukcijos nėra būdingos, nors galima pateikti pavyzdį, kuris turėtų būti laikomas išimtimi.

(253) „<...> темпы роста мирового объёма переводов мигрантов таковы, что ещё в 1970-х годах они равнялись лишь 22 млрд. долларов США, демонстрируя с тех пор двойное увеличение каждое десятилетие.“ [«Вопросы статистики», 2004] (NRKT M).

Akivaizdu, kad vėlesnumo semantiką čia žymi ne konverbas *демонстрируя*, o laiko aplinkybė *с тех пор*.

Kitame pavyzdyje tokio vėlesnumo santykis kyla dėl laiką žyminčios padalyvio konstrukcijos komponentų leksinių reikšmių:

(254) „Он был у него и накануне — как, впрочем, и еженощно до этого, легко переходя потом в бодрый день, потому что умел не спать и пять, и шесть суток подряд: ему жаль было.“ [А. Слаповский, Гибель гитариста, 1994–1995] (NRKT G);

Šiame darbe laikomasi požiūrio, kad rusų kalbos konverbai vėlesnumo semantikos nežymi, o atvejai, kuriuose vienos situacijos dalies ar fazės vėlesnumas gali būti, priskiriami dviejų situacijų rezultatų vienalaikiškumo (4.1.4) arba koincidencijos atvejams (4.6).

Bendrosios imties duomenys rodo, kad tokios lietuvių kalbos pusdalyvių konstrukcijos su *prieš*, žyminčios ankstesnumą, yra aktyviai vartojamos sakytinėje kalboje:

- (255) *Aš, prieš paskelbdamas kavos pertrauką, noriu atsiprašyti mūsų ambasadorių.* <...> (DLKT S);
- (256) *Dar prieš stodamas į šią specialybę, turėjau rimtų ketinimų,* <...> (DLKT S);
- (257) *Ir sakė, kad reikaliukų turi prieš į Kauną važiuodamas.* (DLKT S).

Prieš su pusdalyviu konstrukcijos reikšmė yra tikslesnė nei bendroji vėlesnumo reikšmė ‘prieš p, Q’, bet turi papildomą semantinį aspektą ‘kol dar ne p, Q’.

4.4. Sąsajos semantika

Konverbu ir pagrindiniu veiksmažodžiu žymimos situacijos gali pasireikšti įvairiai ir turėti ne tik laiko, bet ir kitas papildomas reikšmes.

Skirtingai nuo rusų kalbos padalyvio veiksmo sąlygotų santykinio laiko reikšmių, kurios nurodomos morfologijos skyriuje (Плотникова 1980, 669–670), padalyvių reikšmės nurodomos sintaksės klausimams skirtame antrajame rusų kalbos akademinės gramatikos tome prie pusiau predikatyvių junginių vartojimo ypatumų (Ицкович 1980, 181–183). RG skiriamos aplinkybės, apibūdinančios laiko, priežasties, nuolaidos ir būsenos reikšmes (Ицкович 1980, 182). Čia pat yra nurodoma, kad sakiniuose su veiksmažodžiu išreikštu tariniu „padalyvis reiškia tokį veiksmu įvardinto subjekto veiksmą arba būseną, kurie lydi tariniu įvardintą veiksmą ar būseną, arba tam tikru atžvilgiu apibūdina šį veiksmą“ ir priduriama, kad „paprastai šis veiksmas vyksta tuo pat metu kaip ir tariniu nurodomas veiksmas. Šiais atvejais paprastai vartojami imperfektyviniai padalyviai“⁴⁴. Vis dėlto RG kiekvienai reikšmei pailiustruoti pateikiami abiejų veiksmo tipo padalyvio pavyzdžiai. Galima manyti, kad gramatikos autoriai pritartę teiginiui, kad sąsajos semantikos reikšmės nepanaikina laiko santykio reikšmių.

Analogiškos konverbų reikšmės skiriamos ir Lietuvių kalbos gramatikoje. Anot jos autorių, dalyvis gali žymėti priežastį, sąlygą, nuolaidą ir veiksmo pobūdį (Ambrazas 1971a, 356), pusdalyviai – veiksmo pobūdį, laiką, priežastį, sąlygą, nuolaidą, tikslą, aplinkybiniai padalyviai – priežastį, sąlygą, nuolaidą, veiksmo būdą.

Šios pusdalyviams būdingos reikšmės gramatikoje yra vadinamos funkcinėmis (Ambrazas 1971c, 381), tačiau kitur kalbama ir apie pusdalyviu reiškiamo antraeilio veiksmo samantinius santykius su pagrindiniu veiksmu (Ambrazas 1971c, 380–381): 1) itin dažnas santykio tipas – veiksmas vyksta

⁴⁴ Versta autorės.

drauge, bet vienas nuo kito nepriklauso (*sniegulėlė virpėdama nusileidžia, sėdėjo dūsausdamas*), 2) pusdalyvis žymi veiksmą, nuo kuriuo priklauso asmenuojamosios veiksmažodžio formos veiksmas (*besivartydami sujaukė patalą, vogdamas nepraturtėsi*), 3) pusdalyvis sukonkretina pagrindinį veiksmą, nusako jo turinį, įeina į platesnę pagrindinio veiksmo sąvoką kaip jos dalis (*ilsėjosi besnausdamas, mėgdavo paįšdykauti gąsdindamas*), 4) pusdalyvis žymi veiksmą, kuris išplaukia iš asmenuojamosios veiksmažodžio formos veiksmo kaip jo padarinys arba rezultatas (*krito į akis, spausdamas ašaras, degė apšviesdama*).

Rusų mokslininkų santykinio laiko kategorijos tyrimuose šios reikšmės kartais yra vadinamos foninėmis (žr. rinkinį Храковский, ред. 2009; taip pat Хасанова 2010; Муравьев 2017; Кудинова 2016). Vis dėlto šis terminas yra šiek tiek klaidinatis, nes suponuoja požiūrį, jog laiko santykio reikšmė šių santykių atžvilgiu yra pagrindinė, nors tuose kontekstuose, kur šios reikšmės yra akivaizdžios, kalbos pragmatikos požiūriu būtent laiko santykio semantika yra antraeilė. Tai rodo ir anstesniame skyriuje aprašyti tyrimo pavyzdžiai. Iš jų galima spręsti, jog didesnė dalis rusų ir lietuvių kalbų konverbų, vartojamų mokslinio diskurso kontekstuose, yra siejami su pagrindinio veiksmažodžio nusakomu veiksmu ne tik laiko santykių semantikos, bet ir kitokių santykių semantikos, pavyzdžiui, loginio ryšio, būdo semantikos.

Tokio tipo santykius galima priskirti bendram situacijų sąsajos laukui.

Reikia atkreipti dėmesį, kad nemažoje dalyje kontekstų yra sunku nusakyti, kokio tipo santykis – laiko ar sąsajos – yra dominuojantis kito atžvilgiu, nes jie leidžia abi interpretacijas. Ypač daug tokių pavyzdžių yra priskiriamų griežto vienalaikiškumo tipams:

(258) „*Mokinys, rašydamas diktantą, padarė 40 klaidų.*“ [Aut. kol., Aš myliu kiekvieną vaiką, 1996].

Šiame darbe laikomasi požiūrio, kad laiko santykių semantika ir sąsajos semantika neprieštarauja viena kitai, o yra skirtingi dviejų sakiniuose su konverbais nusakomų situacijų pūviai.

Santykinio laiko semantikos tyrimas būtų neišsamus be sąsajos semantikai tyrimo, todėl visuose svarbiausiuose rusų kalbos, taip pat tipologinio pobūdžio tyrimuose nagrinėjamos taip pat ir sąlygos, priežasties reikšmės (Храковский 2009; Муравьев 2017).

Ankstesniame skyriuje nagrinėtos imties analizė leidžia daryti tam tikras išvadas apie sąsajos semantikos funkcionavimo ypatumus konverbų skirtingų tipų diskurso sakiniuose. Kaip jau buvo minėta, tokio tipo santykių raiška labai svarbi mokomosios ir mokslinės literatūros kontekste.

4.4.1. Būdo semantika ‘*Qp būdu*’

Pats dažniausias sąsajos semantiko tipas yra būdo sąsaja. Grožinėje literatūroje nustatyta daug tokių pavyzdžių, kuriuose konverbas apibūdina tam tikrą kūno padėtį:

- (259) „*Даже ест, не выпуская его из рук.*“ [А. Геласимов, Жанна, 2001] (NRKT G);
- (260) „*Ей надо достать указку, но она хочет сделать всё за один раз, не опускаясь с табурета на пол.*“ [А. Геласимов, Фокс Малдер похож на свинью, 2001] (NRKT G);
- (261) „*А Волк летел в бесконечное синее пространство, строго сидя на камне с каменной мордой и выпученными глазами.*“ [С. Козлов, Как Ёжик с Медвежонком спасли Волка, 2003] (NRKT G).

Veiksmo (būsenos) konkretizavimo kontekstuose dažnai pasireiškia semantinis tarinio ir konverbo artumas:

- (262) „*Aleksandras sėdėjo palinkęs prie stalo ir rūkė.*“ [V. Katilius, Dykumos karalius] (DLKT).

Šios reikšmės lietuvių kalbos pusdalyviai gali turėti ir papildomų intensyvumo žymiklių:

- (263) „*Dovanokit, kad jus pertrauksiu, – pasakiau kiek įmanydamas mandagiai, – bet kurių galų jūs man knisat smegenis?*“ [S. Spurga, Pasaulio vidurys, 2000] (DLKT G);
- (264) „*Aristotelis kaip įmanydamas stengėsi atsiriboti nuo Platono, Epikūras – nuo Zenono <...>*“ [I. Bakanauskienė, N. Perkevičiūtė, Vadovo darbas, 2003] (DLKT M).

Tam tikra būdo semantikos konverbų atmaina galima laikyti ir palyginimo konstrukcijas su konverbais. Jos yra ypatingos tuo, kad yra vartojamos su atitinkamais palyginamaisiais žodžiais. Lietuvių kalboje tai yra *kaip, tarsi, lyg*:

- (265) „*Neišplėtodamas, tarsi skubėdamas Vaižgantas be galo tiksliai fiksuoja motinos ir dukters ir dukters ryšių ypatingumą <...>*“ [V. Daujotytė, Literatūros vadovėlis 11 klasei, 1994] (DLKT M);
- (266) „*<...> audeklo kraštą ir perbraukdavo delnu per mūsų medį, lyg norėdamas įsitikinti, ar jis netręšta, ar neatsirado kinivarpu per <...>*“ [L. Gutauskas, Daiktai, 2008] (DLKT G);

Rusų kalboje su padalyviais tokia reikšme gali būti vartojami žodžiai *как, словно, будто-бы, тартум, тартум*:

- (267) „— Знаете, что я вам скажу? — медленно, как очнувшись, произнесла она, беря стакан.“ [Ю. Трифонов, Дом на набережной, 1976] (NRKT G);
- (268) „И ничуть не разглядев лицом и слова выговаривая, как делая большой труд, Надя ответила <...>“ [А. Солженицын, В круге первом, 1968] (NRKT G);
- (269) „Грозный Великий курфюрст минуту молчал, словно гипнотизируя его холодным надменным взглядом <...>“ [В. Быков, Главный кригсман, 2002] (NRKT G);
- (270) „Он вцепился мёртвой хваткой в полы шинели, словно желая урвать хоть её клоч для себя и раскачивая Алешку столбом из стороны в сторону.“ [О. Павлов, Карагандинские девятины, или Повесть последних дней, 2001] (NRKT G).

Kartais konverbu nurodomas būdas gali būti palyginimas per supriešinimą vartojant jungiamąją frazę *иначе как*:

- (271) „И Колюнчику вообще начинало казаться, будто доля чудесного, странного, сверхъестественного в жизни столь велика, что жить иначе, как доверившись ему, невозможно, и он всё время пугливо и чутко к признакам этого чуда присматривался и прислушивался, отыскивая их где только можно.“ [А. Варламов. Купавна, 2000] (NKRT G).

Sakinio turinio požiūriu palyginimo semantikos tipams galima priskirti ir sakinius, kuriuose konverbo sakinytis yra prijungiamasis palyginimo sakinio dėmuo:

- (272) „Priminė laidotuves, kai nuo vainikų jau byra spygliai ir lyg šypsenai išsikiša geležiniai karkaso dantys, o ėdrus smėlis šiugždėdamas ryja karsto kaspinus.“ [R. Šerelytė, Balandų ratas, 1997] (DLKT G);
- (273) „Iki ežero vidurio tu varei valtį lyg pentiniais žirgą karys, skubėdamas pranešti anam krantui svarbią naujieną, bet paskui kažkodėl stabtelėjai, apsidairei, anų jau nesimatė, gal tyčia pasislėpė, o gal iš tikrųjų nutarė tave pamokyti už vėlavimą.“ [V. Girdzijauskas, Šimtmetis lyg mirksnis, 1997] (DLKT G);

Kitas konverbų būdo semantikos tipas yra situacijos intensyvumo laipsnio įvertinimas:

- (274) „Puoliau prie seniuko, kone perlūždamas pusiau vizginau uodegą, šokinėdamas lyžčiojau jam rankas.“ [E. Liegutė, Šuo Džimas – geras. 2000] (DLKT G);

- (275) „*Aristotelis kaip įmanydamas stengėsi atsiriboti nuo Platono, Epikūras – nuo Zenono <...>*“ [J. Baranova, Istorijos filosofija, 2000] (DLKT M);
- (276) „*<...> kaip galėdamas stengiasi atkreipti dėmesį į savo komandos pranašumą <...>*“ [V. Pakšienė, Debatai, 2001] (DLKT M);
- (277) „*Ничуть не скрываясь, она побросала в сумку тряпки и зубную щётку.*“ [В. Белоусова. Второй выстрел, 2000] (NRKT G);
- (278) „*Vaikigalis delnais bejėgiškai užsidengė galvą, sakytum laukdamas smūgių.*“ [J. Ivanauskaitė, Sapnų nublokšti, 2000] (DLKT G).

4.4.2. Priežasties semantika ‘p, todėl Q’

Grožinėje literatūroje daugiausia yra perfektyvinių priežasties semantikos konverbų ir dažniausiai jie apibūdina psichinės reakcijos priežastį:

- (279) „*Но, заметив взъерошенных Зою и Зину, Шмель помрачнел.*“ [В. Кологрив, Медовый луг, 2002] (NRKT G);
- (280) „*Увидевши нас, русачок напугался и присел в рогатых васильках, спрятался.*“ [Ю. Коваль, Русачок-травник, 2000] (NRKT G);
- (281) „*Во всяком случае, чтоб посторонние люди, услышав, тоже улынулись...*“ [Г. Горин, Иронические мемуары, 1990–1998] (NRKT G);
- (282) „*Pamatęs iš skruzdėlyno išlindusį pagalį, Joris pajudino jį.*“ [J. Aputis, Dvi apysakos, 1996] (DLKT G);
- (283) „*Pajutęs dvigubai stipresnį Osvaldo rankos spustelėjimą, Justas atsigavo.*“ [A. Juozaitis, Laikraštis, 2003] (DLKT G);
- (284) „*Apsidairęs aplinkui, jis žengė vieno jų link: tas, su ausinėmis, išgirdęs stiprėjantį signalą, sustingo sutrikęs.*“ [J. Melnikas, Tolima erdvė, 2008] (DLKT G).

Gyvos diskusijos fragmentuose, kuriuose pagrindinio veiksmožodžio laikas žymi esamą diskusijos momentą, priežasties ir pasekmės santykis gali būti perteikiamas kaip vienalaikis ir žymimas imperfektyviniais konverbais:

- (285) „*Понимая / что не все воспринимают адекватно термины / напоминаю / что в анкете стояла расшифровка <...>*“ [Дискуссия об органах местного самоуправления, 2001–2004] (NRKT S);
- (286) „*Я попрошу поджиматься по времени / учитывая подготовленность аудитории.*“ [Дискуссия об органах местного самоуправления, 2001–2004] (NRKT S);
- (287) „*Ir aš kaip pažinodamas Viktorą Muntianą jau keletą metų, turiu pasakyti, <...>*“ (DLKT S).

Konverbu atitikmenų grožinės literatūros vertimuose analizė rodo, kad priešasties semantikos sakinių vertimuose produktyviai vartojami ekvivalentiški konverbai:

- (288) „*He удержавишись от болезненной гримасы, прокуратор искоса, бегло проглядел написанное, вернул пергамент секретарю и с трудом проговорил <...>*“ [М. А. Булгаков, Мастер и Маргарита, часть 1, 1929–1940)];
- (289) „*Непajāgdamas nuslēpti skausmingos grimasos, prokuratorius šnairomis greitai peržvelgė raštą, gražino pergamentą sekretoriui ir vos ne vos pratarė: — Tardomasis iš Galilėjos? Tetrarchui būtų siuntėte?*“ [M. Bulgakovas, Meistras ir Margarita, vert. A. Mikuta, 1985].

4.4.3. Sąlygos semantika ‘kai p, Q’

Sąsajos reikšmės požiūriu galima skirti ir sąlygos sakinius. Šių sakinių ypatumas yra tai, kad konverbai juose žymi pagrindiniu veiksmažodžiu nurodomos situacijos sąlygą ‘kai p, Q’, o žymimas laiko santykis tarp situacijų yra neatsitiktinis.

Dažniausiai pasitaikantis sąlygos santykio tipas yra laiko sąlyga – konverbu žymimos situacijos laikas sąlygoja pagrindiniu sakinio veiksmažodžiu žymimos situacijos laiką:

- (290) „*Grijdamas į Vilnių, užsukau Aleksandrijon.*“ [P. Dirgėla, Jaunojo faraono vynuogynuose, 2008] (DLKT G);
- (291) „*Идя домой, он купил молока, хлеба и жареной картошки и устроил настоящий пир.*“ [Л. Петрушевская, Маленькая волшебница, 1996] (NRKT G);
- (292) „*Придя ко мне в тот вечер, мы славно поужинали: отбивные, салат, красное вино.*“ [С. Спивакова, Не всё, 2002] (NRKT G);
- (293) „*Parėjęs namo, sėdo į galustalę, ikišo šaukštą į kopūstus ir maišydamas samprotavo: – Kažin kas tas klebonas...*“ [R. Kalytis, Verksmo vieta, 1995] (DLKT G);
- (294) „*Aš, prieš paskelbdamas kavos pertrauką, noriu atsiprašyti mūsų ambasadorių, <...>*“ (DLKT S).

Pagrindiniai veiksmažodžiai pavyzdžiuose (290, 291) iliustruoja situaciją, lokalizuotą konverbu žymimos situacijos laike (vienalaikiškumo santykio tipas, žr. 4.1.2), pavyzdžiuose (292, 293) – situaciją, vykstančią po konverbu žymimos situacijos (ankstesnumo santykio tipas, žr. 4.2), pavyzdyje (294) – situaciją, vykstančią prieš konverbu žymimą situaciją (vėlesnumo santykio tipas, žr. 4.3).

Laiko sąlygos sakiniai skiriasi nuo sakinių, kuriuose laiko santykis yra nediferencijuotas, neaktualus (žr. 2.3 poskyr., 6 lentelę):

- (295) „*А первый кричит, тряся убитого: «Леха, Леха, Леха!»*“ [Евгений Гришковец, *ОдноврЕмЕнно*, 2004] (NRKT G);
- (296) „*Pašoko keletas varpinėn, paėmė ant rankų skaitytoją, nunešė žemėn ir už šventoriaus nešiojo, džiaugsmingai rėkaudami.*“ [S. Pivoras, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida (XVIII a. pabaiga XIX a. pirmoji pusė)*, 2000] (DLKT M);
- (297) „*На этот раз, выкатившись на середину кухни, Мур молчала.*“ [Людмила Улицкая. *Пиковая дама*, 1995–2000] (NRKT G);
- (298) „*Ir Danielius, mostelėjęs ranka, pasakė: – Aš esu iš tų, kurie nieko neskaito.*“ [M. Raižytė-Rutkauskienė, *Žolė visada kelyje*, 1994]. (DLKT G).

Pavyzdžiuose (295–298), skirtingai nei (290–294), tikslus situacijų laiko santykis nėra aktualus. Pavyzdžiuose (295, 296) veiksmožodžio formos žymi ne viena laikų situacijų sąsają laike: ‘šaukė, kai purtė’, ‘nešiojo, kai rėkė’, o dvi nepriklausomas, bet tai pačiai laiko atkarpai priklausančias situacijas, ‘šaukė ir purtė’, ‘nešiojo ir rėkė’, iš kurių viena išryškinama kaip pagrindinė, o kita žymima kaip antrinė. Panašiai ir pavyzdžiuose (297, 298) žymima ne situacijų sekos sąsaja: ‘kai išriedėjo į virtuvės vidurį letenas, tylėjo’, ‘kai mostelėjo ranka, pasakė’, bet abiejų situacijų priklausymas bendram meniniam vaizdiniui: ‘išriedėjo į virtuvės vidurį, tyli’, ‘mostelėna ranka, sako’.

Pavyzdžiuose (290–293) konverbu žymima situacija yra labiau semantiškai susieta su veiksmožodžio žymima situacija: ‘kai važiauvau, užsukau’, ‘kaiėjau, nupirkau’, ‘kai grįžome, pavakarieniavome’, ‘kai parėjo, sėdo’. Vėlesnumo konverbų junginiai (294 pavyzd.), kurie būdingi lietuvių kalbai, visuomet pasižymi laiko sąlygos semantika ‘kol dar ne p, Q’ (4.3 poskyr.): ‘kol dar nepaskelbiau pertraukos, noriu atsiprašyti’.

Laiko sąlygos semantikoje didelę reikšmę turi veiksmožodžio ir konverbo leksinės reikšmės, tačiau ją taip pat gali sustiprinti papildomai laiko aplinkybės *как-то, только, tik, kartą*:

- (299) „*И только подойдя совсем близко, увидел её.*“ [И. Муравьева, *Мещанин во дворянстве*, 1994] (NRKT G);
- (300) „*Как-то, возвращаясь со службы, Евгения Николаевна встретила Лимонова.*“ [В. Гроссман, *Жизнь и судьба*, 1960] (NRKT G);
- (301) „*Ir tik grįžęs prie mokytojo staliuko, sulaukiu jos dėkingo žvilgsnio.*“ [P. Venclovas, *Aistrų fiesta*, 1997] (DLKT G);

- (302) „Kartą grįžtant iš darbo ir lietuviškai kalbant prie jų priėjo bernaitis, <...>“ [R. Kalytis, Juodanugarių laikai, 2002] (DLKT G).

Aplinkybės *только, tik* pavyzdžiuose (295, 297), skirtingai nuo kitų čia paminėtų pavyzdžių (299–302), logine prasme išskiria konverbais nurodomą laiko sąlygą ne tik kaip pakankamą, bet ir kaip būtinąją.

Kiti sąlygos kontekstai yra hipotetiniai arba pasižymi modalumo atspalviais. Jie labai svarbūs mokslo kalboje:

- (303) „Очевидно, проникнуть в глубь этнической истории славян, как и других бесписьменных народов, можно лишь на интердисциплинарном уровне, используя в полной мере данные всех вышеназванных наук.“ [В. В. Седов. Этногенез ранних славян // «Вестник РАН», 2003] (NRKT M);
- (304) „Последнее является самостоятельной, весьма интересной задачей, решив которую, можно было бы говорить уже не об автоматизации, а о создании полностью автоматических систем.“ [«Информационные технологии», 2004] (NRKT M);
- (305) „Изменяя тип команды и её параметры, можно изменять структуру и параметры элементов.“ [«Информационные технологии», 2004] (NRKT M);
- (306) „Atlikę šiuos veiksmus su dokumentu Internetas.doc, kataloge "Internetas" sukursime naują dokumentą Internetas.htm.“ [R. Zabaraukas, Informacinių technologijų pradmenys: vadovėlis 5–8 klasei, 2004] (DLKT M).

Galima pateikti hipotetinės situacijos sąlygos santykio pavyzdžių ir iš grožinės literatūros (3007) ir politinio viešojo kalbėjimo (308, 309):

- (307) „<...> nukritus asteroidui nemokėčiau skolų <...>“ [U. Radzevičiūtė, Strekaza, 2003] (DLKT);
- (308) „Ministras Pirmininkas A. Brazauskas, Seime pristatydamas Vyriausybės programą, pabrėžė, kad <...>“ (DLKT S);
- (309) „<...> назначая заседание экспертных групп / мы исходили вот из чего <...>“ [Заседание жюри Национальной премии по безопасности «ЗУБР» // Интернет, 2004] (NRKT S).

Sąlygos konverbų galima rasti ir klausiamuosiuose sakiniuose:

- (310) „Как вы себя ощущаете/ перешагнув пятидесятилетний рубеж?“ [Пресс-конференция Б.Гребенщикова // Интернет, 2003] (NRKT S);

- (311) „*Tai, Arai, šiaip pats dabar sakykim, matydamas žmones, kurie lipa ant scenos, kaip tu tai vertini?*“ (DLKT S);
- (312) „*<...> kuo Jūs remiatės sakydamas, kad <...>*“ (DLKT S);
- (313) „*Kokius argumentus naudotumėte gindamas savo klientus? Paruoškite trumpą kalbą.*“ [V. Pakšienė, Debatai, 2001] (DLKT M).

Šio tipo sakiniai yra dažni interviu ar debatų tipo dialoguose (310–312), mokomojoje literatūroje formuluojamuose užduotyse (313), o konverbai juose yra svarbus klausimo turinio kompresijos ir diskurso kohezijos įrankis.

Sąlygos semantika hipotetiniuose kontekstuose gali būti neutralizuojama. Galima pateikti pavyzdžių iš „Medžiagų atsparumo“ (aut. V. Feodosjevas) vadovėlio, kuriuose į tą patį sąlygos ir rezultato santykį nurodo visos įmanomos konverbo ir pagrindinio veiksmožodžio gramatinių veikslų kombinacijos:

30 lentelė. Santykinio laiko neutralizacijos pavyzdžiai sąlygos sakiniuose (sudaryta autorės)

	V.IPF	V.PF
C.IPF	(314) <i><u>Раскладывая</u> это напряжение по нормали и по касательной к наклонной площадке (рис. 33, в), <u>находим</u> <...></i>	(315) <i><u>Решая</u> полученное уравнение совместно с уравнением равновесия, <u>найдем</u> N1, N2.</i>
C.PF	(316) <i><u>Разделив</u> статический момент на площадь сечения, <u>находим</u> расстояние y0 от основания трапеции до центра тяжести.</i>	(317) <i><u>Подставив</u> это выражение в уравнение и дважды <u>проинтегрировав</u>, <u>найдем</u> y.</i>

Lietuviško leidimo vertėjas šiuo atveju padalyvį pasirinko versti būtojo laiko dalyviais, bet veiksmožodį verčia įvairiai: tai esamuoju, tai būsimuoju laiku:

- (318) „*Išsklaide šį įtempimą statmenai pasvirusiam pjūviui ir lygiagrečiai jam (32 pav., b), rasime <...>*“;
- (319) „*Padaliję statinį momentą iš skerspjūvio ploto, randame ploto centro atstumą y0 nuo trapecijos pagrindo.*“;
- (320) „*Todėl gautą reikšmę padvigubiname ir, padaliję ją iš EJ, randame ieškomą poslinkį δA.*“;
- (321) „*Išsprendę gautą lygtį kartu su pusiausvyros lygtimi, rasime N1, N2.*“.

4.4.4. Nuolaidos semantika 'nepaisant p, Q'

Tam tikras sąlygos sakinių tipas yra nuolaidos sakiniai. Paprastai jie yra jungiami nuolaidos jungiamaisiais žodžiais *даже, net ir, kad ir*:

- (322) „Говорил он так, что, даже не видя его лица, вы по одному звуку его голоса чувствовали, что он улыбается.“ [И. С. Тургенев, Ася, 1858] (NRKT G);
- (323) „Ирина подчинялась с обречённостью овцы, но, даже занимаясь любовью, думала о том, где взять денег, что сварить на завтра, как сдать экзамен.“ [В. Токарева, Своя правда, 2002] (NRKT G);
- (324) „Net ir eidamas 86-uosius metus jis sugeba paguosti ir patarti visiems, į jį besikreipiantiems.“ [A. Vasiliauskienė, Monsinjoras Klemensas Gutauskas, 2004] (DLKT M);
- (325) „Išeini da dieną, kai eini da nieko, kad ir šlubuodamas jau eini, žinai, skauda, o taip tai...“ (DLKT S).

Nuolaidos semantika tai pat gali būti išreikšta ir sakinio bendro konteksto:

- (326) „Слепые люди, следующие за собакой-поводырём, не подозревают, что, глядя на светофор, та не видит, как вспыхивает красный или зелёный свет.“ [«Знание – сила», 2003] (NRKT M);
- (327) „Istorija apie moterį, kuri išliko gyva laineriui nukritus Sibiro taigoje <...>“ [J. Ivanauskaitė, Placebas, 2003] (DLKT G).

4.4.5. Tikslas semantika 'siekiant p, Q'

Šio santykio tipo semantika, skirtingai nuo kitų tipų, yra ypač sąlygojama konverbų pamatinio veiksmoždožio leksinio turinio. Ji būdinga *pastangos, norėjimo* veiksmoždziams:

- (328) „Я шевелился, кряхтел и кашлял, стараясь напугать её, но она не обращала внимания, бегала вокруг пустого стакана, разыскивая сухари.“ [Ю. Коваль, Белозубка, 1979] (NRKT G);
- (329) „Невидя школу и желая напакостить ей, не раз копался он в бумагах отца <...>“ [А. Азольский, Лопушок, 1998] (NRKT G);
- (330) „Želigovskis atsakė tai padaręs norėdamas duoti liaudžiai galimybę spręsti savo likimą.“ [O. Maksimaitienė, XX a. Lietuvos istorinė geografija ir kartografija, 1995] (DLKT M);
- (331) „Киваю, стараясь быть сдержанным <...>“ [В. Сорокин, День опричника, 2006];
- (332) „Linkteliau, stengdamasis laikytis santūriai <...>“ [V. Sorokin, Opričniko diena, vert. B. Januševičius, 2008].

Grožinėje literatūroje pasitaiko atvejų, kuriuose sąsajos tipo konstrukcijos gali būti interpretuojamos įvairiai. Toliau pateikiamas pavyzdys, kuriame sakinio veiksnys yra automobilio langų valytuvai:

(333) „<...> с трудом двигались туда и сюда стрелки стеклоочистителя, сгребая мокрый снег <...>“ [В. П. Катаев. Алмазный мой венец, 1975–1977] (NRKT G).

Fiziniame pasaulyje sniego nuvalymas yra valytuvų judėjimo pasėkmė, tačiau judančios mechaninio įrenginio dalys gali būti metaforiškai personifikuojamos (tai rodo ir vertinimas *с трудом*), tokiu atveju konverbo žymimas veiksmas – sniego valymas galėtų būti interpretuojamas ir kaip judėjimo tikslas.

Kitame pavyzdyje panašiai gali būti vertinami paukščiai:

(334) „Используют туканы свой клюв и как оружие: смело нападают на гнезда соседей, распугивая внушительным „носом“ даже небольших хищных птиц, поспешно глотают яйца или птенцов и улетают.“ [«Мурзилка», 1999] (NRKT M).

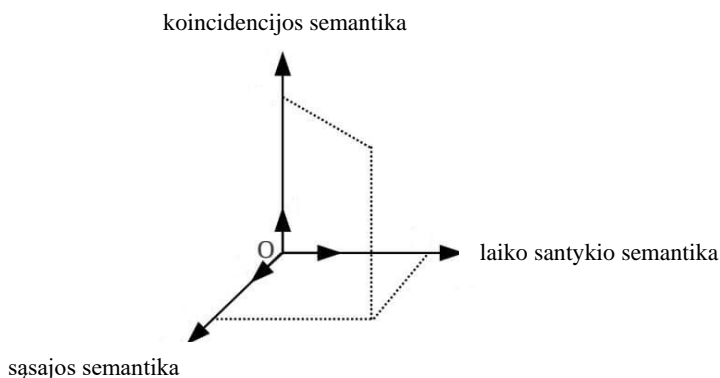
Vis dėlto iš konteksto suprantama, kad gąsdinimo veiksmas yra tikslingas.

4.5. Koincidencijos semantika ‘*p*, tuo pačiu *Q*’

Greta santykinio laiko ir sąsajos semantikos tipų atskirai išskirti 2.2.3.4 skyrelyje aptarto konverbų vartojimo semantinio tipo – koincidencijos – sakinių sematiniai potipiai. Kaip jau buvo minėta, koincidencija apibūdina ne dvi tam tikrų laiko santykiu siejamas ontologines situacijas, bet dvi logines situacijas arba du požūrius į vieną ontologinę situaciją. Su šia B. Wiemerio (2004) pusdalyvių semantikai pritaikyta sąvoka taip pat gali būti siejamos *pseudovienalaikiškumo* (Полянский 1987) ir *interpretacijos / vertinimo santykio* sąvokos (Акимова, Козинцева 1987).

Kaip ir sąsajos semantikos atveju, laikomasi požūrio, kad koincidencijos semantika konverbų vartosenoje nėra priešpastatoma santykinio laiko kategorijai, nors ir nėra atskira laiko santykių semantikos atmaina. Koincidencijos atvejus galima būtų priskirti griežto vienalaikiškumo atvejams (žr. pavyzdžius poskyryje 4.2, distribuciją specializuotoje imtyje – 31 lentelę), bent keli jo potipiai (žr. 4.5.2–3 skyrelius) gali būti priskirti sąsajos semantikai.

Apibendrintai galima teigti, kad šie tipai gali sudaryti bendrą situacijų susietumo semantikos lauką (žr. 7 pav.).

7 pav. Situacijų susietumo semantikos laukas (sudarytas autorės)

Pagrindinis skirtumas, dėl ko šį tipą tenka aptarti atskirai nuo sąsajos ir santykinio laiko semantikos, yra ryšys su pagrindiniu tariniu ir, atitinkamai, veiksmo kategorijos funkcionavimas sakinyje.

Dar kartą pateikiami jau minėti pavyzdžiai:

(335) [S1]: *Хлопнув дверью машины, он* [S2]: *направился к дому.*

(336) *Он* [S1]: *выразил свое неудовольствие, [S1]: хлопнув дверью.*

Pavyzdyje (335) perfektyvinis konverbas ir perfektyvinis veiksmažodis reiškia situacijų seką (tokio pobūdžio laiko santykiai buvo aptarti 4.3 skyr.), veiksmažodžio *направился* atskaitos taškas yra ankstesnė situacija [S1], į kurią nurodo konverbas. Kitame pavyzdyje (336) tiek veiksmažodžio *выразил*, tiek konverbo *хлопнув* atskaitos taškas yra situacija S0, implikuota kontekste, tačiau abu veiksmai lokalizuojami toje pačioje laiko atkarpoje ir jų rezultatų fazės griežtai sutampa.

Todėl antrame pavyzdyje (336) konverbo perfektyvumas nurodo ne į laiko santykį su situacija S1, o labiau kopijuoja veiksmažodžio *выразил* veiksmo tipą.

Reikia atkreipti dėmesį, kad šiuo atveju taip pat yra reikšminga konverbo padėtis sakinyje. Viena iš kalbos universalijų yra ta, kad vieno po kito einančių veiksmų reikšmę turintys tariniai paprastai sakinyje reprezentuojami tuo pačiu eiliškumu. Tą pačia tvarką dažnai išlaiko ir konverbas su tariniu. Koincidencijos atveju dažniau atvirkščiai – konverbas lydi tarinį užimdamas sakinio turinio remos poziciją.

Verčiant (335, 336) sakinius į lietuvių kalbą naudojami du skirtingi vertimo būdai: (335) sakinių verčiant būtojo laiko dalyviu – *trenkęs pasuko*, o (336) verčiant pusdalyviu – *išreiškė trenkdamas*.

Šiuo požiūriu lietuvių kalbos pusdalyviai skiriasi nuo rusų kalbos padalyvių panašiai kaip ir lietuvių kalbos esamojo laiko formos (žr. 2.2.4 skyr.): bent keliuose kontekstuose egzistuoja tendencija įvykio veiksmo pusdalyviais diferencijuoti ankstesnumo ir koincidencijos reikšmes (plg., *trenkęs* ir *trenkdamas*).

Analizuojant veiksmažodžių veiksmo ir veiksmo tipus koincidencijos pavyzdžiuose galima skirti du laiko santykio tipus: rezultatų sutapimą (336) ir ar besitęsiančių situacijų sutapimą (364) (žr. 31 lentelę, taip pat 8 pav.).

31 lentelė. Sakinių, žyminčių koincidenciją, distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

	Rusų kalba								Lietuvių kalba							
	Imperf. padalyvių sakiniai				Perf. padalyvių sakiniai				Pusdalyvių sakiniai				Aplinkybinių dalyvių sakiniai			
	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma	Grožinė l.	Nerožinė l.	Sakytinė k.	Suma
Besitęsiančių situacijų sutapimas	6	23	8	37	0	1	0	1	4	14	4	22	0	0	0	0
Rezultatų sutapimas	3	20	7	30	1	37	23	60	5	25	11	41	3	11	1	15

Nagrinėjant koincidencijos pavyzdžius ne laiko, bet loginio santykio prasme, šiame tyrime išryškėjo keli jų tipai. Jie bus panagrinėti atskiruose skyreliuose.

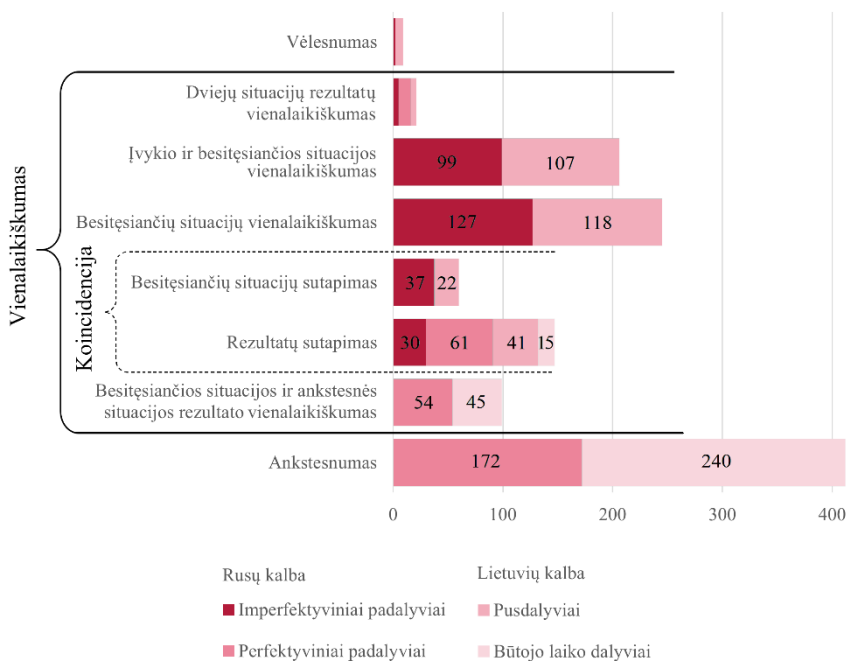
4.5.1. Veiksmas ir veiksmo priemonė

Vienas iš koincidencijos santykį iliustruojančių kontekstų tipų yra toks, kuriame veiksmažodis nurodo į tam tikrą veiksmą, o konverbas į to veiksmo atlikimo priemonę. Toliau pateikiami kontekstai, kuriuose nurodoma panaši savižudybės situacija:

(337) „<...> *пokonчил в пути жизнь самоубийством, приняв яд.*“
[«Родина», 2008] (NRKT P);

(338) „<...> *Akutagava nusižudė, prarydamas mirtiną dozę veronalio.*“
[P. Venslovas, Teateinie meilės karalystė, 2002] (DLKT).

Rusų kalboje šiame būtojo laiko sakinyje pavartoti perfektyvinis veiksmažodis ir perfektyvinis padalyvis, lietuvių kalboje – perfektyvinis veiksmažodis ir pusdalyvis.

8 pav. Santykinio laiko tipų distribucija specializuotoje imtyje (sudaryta autorės)

Konverbų veiklo tipą analogiškas situacijas žyminčiuose sakiniuose galima panagrinėti išsamiau. NRKT pagal raktinį žodžio formą *самоубийством (покончить жизнь)* galima rasti daugiau sakinių su padalyvių konstrukcijomis, žyminčiomis nusižudymo būdą: *выбросившись из окна больницы, приняв яд, перерезав себе вены, застрелившись из охотничьего ружья, нанеся себе несколько ударов небольшим маскарадным кинжалом, выстрелив себе в грудь, бросившись на собственный меч, повесившись, отравившись какой либо кислотой*. Visais atvejais padalyvis yra perfektyvinis.

DLKT veiksmazodžio *nusižudė* kontekste be minėto pavyzdžio (313), galima rasti dar kelis pavyzdžius su pusdalyviais *šokdama(/-i), iššokdama(-s), nušokdamas*. *Iššokti* veiksmazodžių pusdalyviai pavartojami situacijoje ‘iš pastato pro langą’:

- (339) „*Nantero piktadarys nusižudė, iššokdamas pro Paryžiaus policijos nuovados langą.*“ [„Kauno diena“, 2002] (DLKT P);
- (340) „*Santariškėse mačiau merginą kaunietę, kuri neišlaikė kančių ir vėliau nusižudė iššokdama pro langą.*“ [„Kauno diena“, 2002] (DLKT P).

Situacijoje ‘nuo kažko’ galima rasti tiek priešdėlinį, tiek nepriešdėlinį pusdalyvį:

- (341) „*Manoma, kad žmogus nusižudė, pats nušokdamas nuo tilto.*“ [„Kauno diena“, 1996] (DLKT P);
- (342) „*Poetė nusižudė, šokdama nuo Leukadės uolos į vandenyną.*“ [„7 meno dienos“, 2006] (DLKT P).

Situacijoje „šokti ant“ pusdalyvis taip pat nepriešdėlinis:

- (343) „*Pasak miesto požeminių sistemų atstovo S. C. Banerjee, nuo tada, kai 1984 m. pradėjo veikti Kalkutos metro, šokdami ant bėgių prieš traukinį nusižudė 26 žmonės.*“ [„Lietuvos rytas“, 2001] (DLKT P).

Kaip matyti iš prieš tai pateiktų pavyzdžių, priešdėliniai ir nepriešdėliniai konverbai čia konkuruoja, tačiau galima atkreipti dėmesį, kad veiksmažodis *šokti* tradicinėje gramatikoje laikomas dviveikslu, o kontekstuose (317, 318) žymi pasiektą vidinę ribą.

3 skyriuje aprašyto tyrimo imties pavyzdžiuose galima rasti daugiau konverbų pavyzdžių, atitinkančių veiksmo atlikimo priemonės tipą. Jie pavartoti istorinės analizės fragmentų būtojo laiko ir uždavinio fragmento liepiamosios nuosakos kontekstuose:

- (344) „*Valdydamas LDK Vytenis stabilizavo vidaus padėtį apramindamas Žemaitijos didžiūnus <...>*“ [A. Kuncevičius, Lietuvos istorija iki 1795 m., 1995] (DLKT M);
- (345) „*Ordinas norėjo krikščionybę į Lietuvą atnešti nukariaudamas ją.*“ [A. Kuncevičius, Lietuvos istorija iki 1795 m., 1995] (DLKT M);
- (346) „*Baik sakinius, taisyklingai pavartodamas pateiktus žodžius.*“ [aut. kol., Neišplėtotos kalbos ugdymas. Logopedo knyga, 2000] (DLKT M).

Visais šiais atvejais pusdalyviai yra priešdėlinio įvykio veiksmažodžių *apraminti, nukariauti, pavartoti* formos. Galima paeksperimentuoti bandant pavartoti jų kontekste eigos veiksmažodžių pusdalyvius *stabilizavo ramindamas, atnešė krikščionybę kariaudamas, baik sakinius vartodamas*, tačiau tokiu atveju teks interpretuoti konverbo reikšmę ne kaip priemonės reikšmę, o kaip aplinkybę.

4.5.2. Veiksmas ir atsitiktinė veiksmo pasekmė

Kitas analogiškai reiškiamas santykis yra atsitiktinio veiksmo pasekmė:

- (347) „*При этом он [лев] задел ладонью мое правое плечо, разодрав комбинезон, а заодно и вырвав кусок кожи вместе с мускульной тканью.*“ [В. Шефнер, Лачуга должника, 1981] (NRKT G);

- (348) „Целый день светят в домах по хутору электрические огни, разгоняя долгие утренние да вечерние сумерки.“ [Б. Екимов. Фетисыч, 1996] (NRKT G);
- (349) „<...> pirmininko E. Galvanausko bute sprogo bomba, apysunkiai sužeisdama ministrą.“ [L. Truska, Antanas Smetona ir jo laikai, 1995] (DLKT M).

Pavyzdžius (347–349) lengva atskirti nuo tikslo sakinių pagal veikiančiojo subjekto kontekstą: bomba ir šviesa negali turėti tikslo, lokys vargiai ar gali turėti tikslą pulti žmogų tikslingai tam, kad suplėšytų kombinezoną. Sakinius, kuriuose veikiantysis subjektas yra žmogus, interpretuoti yra sudėtingiau:

- (350) „<...> книги читает спокойные, эпического и чистого письма, окунаясь то в "дворянские гнёзда" с их тёплой и возвышенной жизнью под просторным небом, то в размеренное и ленивое существование старых городов, настроен в такую пору <...>“ [В. Распутин, Новая профессия, 1998] (NRKT G);
- (351) „*Kelionėje susidūręs su kliūtimis, Smithas neretai išsikapstydavo tik naujų apreiškimų dėka, taip drąsindamas silpstančius bei abejojančius ir grasindamas galimiems oponentams.*“ [A. Peškaitis, Šiuolaikinis religingumas, naujieji judėjimai ir išraiškos formos amžių sandūroje, 2000] (DLKT M);
- (352) „<...> klasės piktadario pozicija – mokinys piktas, agresyvus, pertraukas skriaudžia kitus įvarydamas baimės ir siekdamas „valdžios“ <...>“ [L. Giedrienė ir kt., Vaikų psichologinis konsultavimas, 1999].

Tačiau kai kuriais atvejais interpretacija gali būti akivaizdesnė į pasekmę nurodančių žodžių kontekste, pavyzdžiui, frazės *tokiu būdu*:

- (353) „Pavadinimu užsiangažavęs „literatūriškajam“ atžvilgiui, J. Grušas daugiau rašė apie tautines visuomenines, pedagogines ir moralines idėjas, tuo būdu tapdamas J. Ambrazevičiaus estetikos šalininku.“ [D. Jakaitė, Šatrijos Raganos draugija lietuvių literatūros istorijoje, 2003] (DLKT M).

Rusų kalbos padalvių semantikai skirtuose darbuose diskusijas tebekelia Levo Tolstojaus kūrinio ištrauka, pateikiama akademinėje RKG kaip padalviu žymimo vėlėsnumo semantikos pavyzdys *расстегнул спортуk, открыв рубаху навыпуск* (Плотникова 1980, 669), tačiau, kaip pabrėžia naujos NRKT tekstyno pagrindu rengiamos gramatikos bendraautorė Olga

Bikulova (Биккулова 2011) bendresniame kūrinio kontekste ne tik vėlesnumo reikšmės nėra, bet ir tikslo semantikos nėra:

(354) „Он быстрыми костлявыми пальцами растегнул стюртук, открыв рубаху навыпуск, медные пуговицы жилета и цепочку часов, <...>.“ [Л. Толстой, Анна Каренина, 1977].

Pavyzdyje kūrinio veikėjas, atsisėgdamas surdutą, neturi tikslo rodyti marškinių, tačiau bandant suprasti autoriaus logiką, aišku, kad Tolstojus tikisi šioje scenoje sukurti staigų, bet detalių veikėjo išvaizdos vaizdinį. Veikiausiai būtent todėl Tolstojus pavartoja padalyvį, jungdamas ne atsegimo proceso vaizdinį ir po jo galimai vykstantį veiksmą, bet atsegimo procesą ir aprangos detalių vaizdinį. Neatsitiktinai vertėjas literatūriniame kūrinyje šiam vaizdinui perteikti pavartoja pusdalyvį:

(355) „Kaulėtas savo pirštais jis greitai atsisėgė surdutą, parodydamas marškinius, išleistus viršum kelnių, varines liemenės sagas ir laikrodžio grandinėle.“ [L. Tolstojus, Ana Karenina, vert. P. Povilaitis].

Skirtis tarp koincidencijos ir santykinio laiko tipų yra subjektyvi ir priklauso nuo to, kaip nusakomą laiko santykį tarp veiksmo ir pasekmės mato autorius. Ankstesniuose pavyzdžiuose pasekmė pateikiama kaip pagrindinės situacijos fonas, tačiau autorius gali rodyti pasekmę kaip pagrindinį veiksmą, o ją lėmusią situaciją kaip foną, pasekmės aplinkybę išreikštą konverbu. Tokiu atveju tokia raiška yra orientuota į sekos, bet ne vienalaikiškumo žymėjimą, pvz.:

(356) „Tačiau deklaravę šį principą, iš karto susiduriame su dvejopa ideologijos samprata <...>“ [A. Žukauskaitė, Anapus signifikato principo. Dekonstrukcija, psichoanalizė, ideologijos kritika.] (DLKT M).

Šiame pavyzdyje perfektyvinis konverbas ir pagrindinis veiksmožodis implikuoja seką, tam tikrą laiko „uždelsimą“ tarp pagrindinės situacijos ir pasekmės, kurią žymi laiko aplinkybė *iš karto*.

4.5.3. Veiksmas ir tikslingas rezultatas

Dar viena koincidencijos atmaina yra tikslingas rezultatas:

(357) „И она встала перед Глебовым, загородив его, будто Ганчук мог в Глебова чем-то кинуть.“ [Ю. Трифонов, Дом на набережной, 1976] (NRKT G);

(358) „Когда на правительственном приеме левый экстремист ударил ножом американского посла, начальник столичной полиции

- покончил самоубийством, выразив этим признание своей вины.“ [В. Овчинников, Калейдоскоп жизни, 2003];
- (359) „<...> dabar jau laisva dešine ranka apkabinau ją per liemenį, delnu pajusdamas, ko ir norėjau – standžią krūtį <...>“ [A. Eidintas, Erelio sparnų dvelksmas, 2008] (DLKT G);
- (360) „Jei leisime sau šypnelėti, suprasime ir poeto sąmoji: juk Kauko slapyvardį rezistencinei veiklai A. Miškinis pasirinko ne iš kokių mitų, o išsakydamas sentimentus Vaižgantui (šis turėjo šunelį Kauką) ir garsiems jaunystės laikais Kauko laiptams Kaune.“ [R. Tūtlytė, A. Miškinis, 1997] (DLKT M);
- (361) „Albert Dunlop, sugebėjęs atgaivinti šią bendrovę ir parduoti kitai kompanijai iš to uždirbdamas sau 100 milijonų JAV dolerių, pasiskelbė galįs padaryti tą patį bet kurios kitos įmonės savininkų grupei <...>“ [I. Bakanauskienė, N. Perkevičiūtė, Vadovo darbas, 2003] (DLKT M).

Šios reikšmės siejasi su 4.5.5 skyriuje apibūdinta tikslo sąsajos reikšme. Jas skiria situacijos išbaigtumo laipsnis: ten, kur konverbo veikslas žymi eigą – stipresnė tikslo sąsajos semantika, ten kur konverbas perfektyvinis – ryškesnė bendro rezultato reikšmė:

Rusų kalbos esamajame laike, kaip ir buvo galima tikėtis, šį tipą reprezentuoja imperfektyvinis padalyvis, o lietuvių kalboje eigos veikslo veiksmožodžio pusdalyvis:

- (362) „Технология АНЧАР <...> позволяет прогнозировать нефтегазоносность перспективных территорий как в континентальных условиях, так и на шельфе, сокращая затраты на разбуривание «пустых» структур и зон отсутствия коллекторов.“ [«Геоинформатика», 2001] (NRKT M);
- (363) „<...> spraudoj (spraudos konferencijoje) išplatinu pareiškimą, paremdamas Sabonį ir „Žalgirio“ klubą <...>“ (DLKT S).

4.5.4. Interpretacija / vertinimas ir rezultatas

Šiuos pavyzdžius lengva atskirti iš vertinimo bei pagrindiniame sakinyje interpretacijos reikšmę turinčių veiksmožodžių (Апресян 2003, 2004; Rheuther 2011). Remiantis Jurijimi Apresianu (Апресян 2004, 11) galima išskirti tokias interpretacijos veiksmožodžių grupes:

- a) etinės interpretacijos veiksmožodžiai: *помогать, выручать, подводить, обижать* ir kt.;
- b) juridinės ir religinės interpretacijos veiksmožodžiai: *нарушать правила, грешить, искушать, соблазнять* ir kt.;

c) loginės interpretacijos veiksmažodžiai: *ошибаться, обманываться, прсчитаться, переоценивать* ir kt.;

v) utilitarinės interpretacijos veiksmažodžiai: *выигрывать, проигрывать, поторопиться* ir kt.;

d) kombinuotos interpretacijos veiksmažodžiai (dažniausiai kombinuojamas etinis ir loginis veiksmo kvalifikavimas ir kt): *приукрашивать, обманывать, клеветать* ir kt.

Šioms grupėms taip pat artimi ir vertinimo (*всучить, ютиться*), elgesio (*баловаться, капризничать*) veiksmažodžiai.

Galima pateikti keletą pavyzdžių su iterpretaciniais veiksmažodžiais iš sakininės ir rašytinės kalbos:

(364) <...> *другие наоборот этими льготами злоупотребляют / спекулируя теми же лекарствами / которые должны идти как бесплатные или со скидкой.* [Заседание клуба «Новые правые», 2004] (NRKT S);

(365) *Jūs irgi visiškai teisus sakydamas, kad tai išplito* <...> (DLKT S);

(366) „*Augustinas buvo teisus sakydamas, kad laiką „randame“ sieloje kaip praeities dabartį,* „“ [A. Šliogeris, Pamatiniai filosofijos klausimai, 1996] (DLKT M);

(367) <...> *Čakas liko ištikimas poetinės magijos principui, priversdamas žydėte žydėti jį supančius daiktus.* (DLKT S).

Šiuose pavyzdžiuose tiek esamojo laiko kontekste, tiek būtojo laiko kontekste vartojami eigos pusdalyviai, tačiau šis kontekstas neilustruoja įvykio, čia pateikiamos besitęsiančios situacijos. Tačiau galima rasti ir įvykio reikšmę turinčių pavyzdžių su vertinimo veiksmažodžiais:

(368) „*Šis jausmas jam sukėlęs baimę, tačiau jis istengęs ją nuslopinti sakydamas: „Ko gi bijoti pasaulyje, kur viskas vyksta nustatyta tvarka?“* [J. Baranova, Etika, 2002] (DLKT M).

Kaip matyti iš prieš tai pateiktų pavyzdžių, čia vartojamas eigos veiksmažodžio pusdalyvis. Šiai grupei galima priskirti ne tik pasižyminčius vertinimo semantika veiksmažodžius, bet ir frazes:

(369) „*Savaip platesniu aspektu į pasaką pažvelgė K. Paulauskas, kalbėdamas apie tai, kodėl ir kaip galima pajvairinti mokymo procesą pradinėje mokykloje pasakomis.“* [M. Karčiauskienė, Pradinio skaitymo patirtis Lietuvoje XX a., 1997] (DLKT M).

Tačiau reikia paminėti, kad šie paskutiniai du pavyzdžiai gali būti interpretuojami ir kaip santykinio laiko reikšmę turintys konverbai.

Norint išsiaiškinti, kokio tipo veikslas būdingas šiame kontekste, tikslingai tekstynuose buvo ieškotas aiškią perfektyvinę reikšmę turintis veiksmožodis *ошибиться* ir junginys *padaryti klaidą* būtuoju laiku.

Nustatyti rusų kalbos pavyzdžiai, kuriuose padalyviai, kaip ir tikėtasi, yra perfektyviniai:

(370) „Через минуту выяснилось, что Николай Васильевич является доктором исторических наук – то есть человеком интеллигентным, и следовательно, Елена Наумовна не ошиблась, реши иметь с ним дело напрямую.“ [А. Волос, Недвижимость, 2000/ / «Новый Мир», 2001] (NRKT G);

(371) „Ошибся, что ли, приняв осень за весну?“ [И. Грекова, Под фонарем, 1963] (NRKT G).

Kitokie rezultatai gauti kalbant apie lietuvių kalbą. Lietuvių kalbos tekстыne grožinės literatūros patekстыnyje buvo rasta 59 pavartojimo atvejai *padaryti klaidą* būtajame laike, iš jų 14 buvo pavartoti su pusdalyviais ir dalyviais (žr. 32 lentelę).

Čia galima būtų įžvelgti tendenciją vartoti priešdėlinius pusdalyvius. Nepriešdėlinių pusdalyvių pavartojimą šiame kontekste taip pat galima paaiškinti laiko sąlygos semantika ‘kai dariau veiksmą p, padariau klaidą’ o ne koincidencijos ‘veiksmas p buvo klaida’.

Baigiant aptarti šį poskyrį reiktų prisiminti, kad koincidencijos semantika yra glaudžiai susijusi tiek su laiko santykių semantika, tiek su sąsajos semantika ir daugelis konverbų sakinių gali būti įvairiai interpretuojami. Tai galima pailiustruoti pavyzdžiais iš Arono Gurevičiaus monografijos ir jo vertimo:

(372) „Торговец ничего не прибавляет к стоимости товара, следовательно, получив за него больше, чем заплатил сам, он причиняет ущерб другому <...>“ [А. Гуревич, Категории средневековой культуры, 1984];

(373) „Priekybininkas nepadidina prekės vertės, vadinasi, gaudamas už ją daugiau negu mokėjo jis dar nuostolį kitam <...>“ [А. Гуревич, Видурамžių kultūros kategorijos, vert. V. Nekrašienė, 1989];

(374) „<...> создав землю и небеса, они разделили время и установили его исчисление.“ [А. Гуревич, Категории средневековой культуры, 1984];

(375) „<...> sukūrę žemę ir dangų, jie sukūrė laiką ir nustatė jo apskaičiavimo tvarką.“ [А. Гуревич, Видурамžių kultūros kategorijos, vert. V. Nekrašienė, 1989].

Šių sakinių vertimuose galima matyti, kaip vertėjas vienu atveju (373) interpretuoja konverbo žymimų situacijų santykį kaip koincidenciją, o kitu (375) – kaip ankstesniu veiksmu sudaromą sąlygą.

32 lentelė. Konverbai junginyje *padaryti klaidą* būtajame laike DLKT (sudaryta autorės)

padariau (padarei...) klaidą	C.IPF (iš V.PF)	pabėgdama pasirinkdamas leisdamas išleisdamas užsimindamas puldamas
	C.IPF	pasakodama aiškindama kartodama spręsdamas (bylą)
	C.PF	vedęs prikalbinęs nenuėjęs nebaigęs

4.6. Apibendrinimas

Šiame tyrime nagrinėtų pavyzdžių analizė parodė, kad konverbų ir juos jungiančių predikatų konstrukcijos žymi ne tik tam tikrą laiko santykį, bet ir papildomą ryšį tarp konverbu ir predikatu žymimų situacijų. Galima sakyti, kad grynojo laiko santykio raiška gyvoje kalboje yra retas reiškinys, o dvi viena po kitos predikatais įvardijamos situacijos dažniausiai suponuoja ir tam tikrą loginį santykį, tarpusavio sąsają (būdo, priežasties, sąlygos, tikslo). Ir atvirkščiai, loginė sąsaja tarp situacijų dažniausiai turi ir tam tikrą laiko struktūrą, kurią rusų ir lietuvių kalbose konverbo ir jį jungiančio predikato konstrukcijoje žymi ją sudarančių veiksmažodžių veiksmo tipų santykis. Pagal šį santykį galima išskirti situacijų sekas, t. y. ankstesnumo (C.PF+V.PF) arba vėlesnumo (prieš+C.IPF), dviejų besitęsiančių situacijų vienalaikiškumo (C.IPF+V.IPF), įvykio ir besitęsiančios situacijos vienalaikiškumo (C.PF+V.IPF, C.IPF+V.PF), dviejų situacijų rezultatų vienalaikiškumo (C.IPF+V.IPF, C.PF+V.PF).

Atskirą konverbų ir juos jungiančių predikatų konstrukcijų semantinį tipą sudaro koincidencijos atvejai, kai konverbu ir predikatu įvardijami du tos pačios situacijos aspektai. Rusų kalboje šiam semantiniam tipui būdingas konverbo ir predikato veiksmo tipų sutapimas (C.IPF+V.IPF, C.PF+V.PF), o lietuvių kalboje šį tipą dažniausiai žymi įvykio veiksmažodžių pusdalyviai.

IŠVADOS

Santykinio laiko semantikai ir jos raiškai rusų ir lietuvių kalbose skirtas tyrimas leidžia daryti tokias išvadas.

1. Laiko pažinimo problematiką Vakarų filosofijoje sąlygoja statiško ir dinamiško, išorinio ir vidinio laiko, laiko kaip linijos, erdvės ir būties patyrimo, absoliutaus ir santykinio laiko sampratų priešstatos. Šių priešstatų analizė rodo, kad laiko konceptualizavimas kalboje remiasi pastovumo, būsenos, padėties, statiško objekto, tąsos, veiklos, judėjimo, kitimo ir patiriančio kitimą subjekto, pradžios, pabaigos, įvykio konceptais. Kalbos moksle šie konceptai grindžia su laiko kategorija susijusias deiksės, veikslo, veiksmo tipo kategorijas ir santykio su atskaitos tašku laiko modelį kalboje.

2. Remiantis laiko kaip santykio su atskaitos tašku modeliu gramatikoje priimtas bendras požiūris į santykinį laiką kaip kategoriją, kuri, skirtingai nei absoliutus laikas, žymi laiko santykį su kitu nei kalbamasis momentas atskaitos tašku. Kalboje ši kategorija įgauna dviem predikatais nusakomų situacijų vienalaikiškumo / nevienalaikiškumo santykio raišką. Specializuotomis šios kategorijos raiškos priemonėmis rusų ir lietuvių kalbose laikomi konverbai.

3. Tyrime palygintų grožinės ir negrožinės literatūros bei sakytinės kalbos konverbų vartojimo kontekstų analizė parodė, kad bendriausias kontekstas, būdingas konverbų vartojimui grožinėje literatūroje ir rusų, ir lietuvių kalboje yra būtasis laikas, o negrožinėje literatūroje ir sakytinėje kalboje – esamasis laikas. Dažniausias laiko santykiu susietų situacijų subjektas yra žmogus, gyva ar personifikuota būtybė ar reiškinys.

Galima teigti, kad darybiniai, gramatiniai, semantiniai konverbų profiliai nagrinėjamuose diskurso tipuose yra panašūs, o kiekybiškai ryškesni kontekstų skirtumai (pvz., tam tikrų asmens, laiko formų dominavimas) yra susiję su konkretaus diskurso ypatumais. Kita vertus, iš parengiamojo tyrimo rezultatų matyti, kad rusų ir lietuvių kalbų konverbų dažnumas įvairiuose diskursuose varijuoja, ir tai rodo, kad juose konverbai semantines ir pragmatines funkcijas atlieka skirtinga apimtimi ir jų funkcijų rinkiniai skiriasi.

Tyrimas patvirtino, kad pagrindiniai laiko santykio tipo raiškos veiksniai konverbų sakiniuose yra konverbo ir jį jungiančio predikato veikslo tipų santykis ir veiksmo tipų santykis, taip pat svarbų vaidmenį vaidina veiksmožodžių leksinių ir gramatinių reikšmių ir kitų laiką ir laiko ribas žyminčių rodiklių (prieveiksmių, jungiamųjų žodžių) kompleksas. Konverbo ir jį jungiančio veiksmožodžio nurodomų situacijų ribų diferencijavimas yra

interpretuojamas pagal leksinę veiksmažodžių reikšmę, papildomus trukmės, iteratyvumo požymius kontekste.

4. Remiantis raiškos būdų grupėmis rusų ir lietuvių kalbų konverbų sakiniuose galima išskirti tokius santykinio laiko tipus: a) dviem imperfektyviniais veiksmažodžiais žymimų besitęsiančių situacijų vienalaikiškumą; b) perfektyviniu veiksmažodžiu žymimo įvykio ir imperfektyviniu veiksmažodžiu žymimos šalutinės besitęsiančios situacijos vienalaikiškumą; c) imperfektyviniu veiksmažodžiu žymimos besitęsiančios situacijos ir perfektyviniu veiksmažodžiu žymimos ankstesnės situacijos rezultato vienalaikiškumą; d) to paties veiksmo konverbo ir veiksmažodžio žymimų situacijų rezultatų vienalaikiškumą bendro periodo kontekste; e) lietuvių kalbos konverbų konstrukcijomis su adverbializuotu prielinksniu *prieš* žymimos situacijos vėlesnumą kitos situacijos atžvilgiu; f) perfektyviniu konverbu žymimos situacijos ankstesnumą kitos perfektyviniu veiksmažodžiu žymimos situacijos atžvilgiu.

Konverbų ir juos jungiančių predikatų konstrukcijos gali žymėti ne tik tam tikrą laiko santykį, bet ir sąsają tarp konverbu ir predikatu žymimų situacijų, dviejų situacijos aspektų koincidenciją. Sąsają ir koincidenciją galima laikyti bendro situacijų susietumo semantinio lauko sritimis, kurias jungia santykinio laiko kategorija.

Sąsajos požiūriu galima skirti būdo, priežasties, sąlygos, tikslo, išlygos, pasekmės, palyginimo reikšmes. Šie reikšmių tipai skirtinga apimtimi paplitę skirtinguose diskursuose ir žanruose. Meniniuose naratyviniuose kontekstuose, taip pat istorinių įvykių aprašymo kontekstuose konverbai dažniausiai žymi laiko sąlygos, situacijų sekos reikšmes. Meninių vaizdinių aprašymuose konverbai dažniausiai apibūdina būsenas, procesus. Mokslinio ir mokomojo pobūdžio kontekstuose konverbai paprastai žymi sąlygos, tikslo, priežasties ir pasekmės santykius.

Atskirą santykio semantinį tipą sudaro koincidencijos atvejai, kai konverbu ir predikatu įvardijami du tos pačios situacijos aspektai. Laiko santykių požiūriu šis santykio tipas gali būti vertinamas kaip griežto vienalaikiškumo santykio tipas. Rusų kalboje šiam semantiniam tipui būdingas konverbo ir jį jungiančio predikato veiksmo tipų sutapimas, o lietuvių kalboje šį tipą dažniausiai žymi įvykio veiksmažodžių pusdalyviai ir esamojo laiko padalyviai.

Dviejų situacijų rezultatų vienalaikiškumo ir koincidencijos santykio tipai yra ypatingi tuo, kad juose santykio su atskaitos tašku laiko modelis realizuojamas ne sakinio lygmeniu, bet diskurso lygmeniu.

Rusų ir lietuvių kalbos konverbų invariantine reikšme galima būtų laikyti santykio arba susietumo (rus. *сопряженность*) reikšmę, bendrą laiko santykio, sąsajos santykio ir koincidencijos santykio tipams.

5. Rusų ir lietuvių kalbos imperfektyviniams veiksmažodžiams būdinga bendra santykinio laiko semantikos reikšmė – vienalaikiškumas, o perfektyviniams veiksmažodžiams – ankstesnumas. Sisteminis lietuvių kalbos veiksmažodžių veiksmo kategorijos skiriamasis bruožas yra lietuvių kalbos įvykio (dviveikslų) veiksmažodžių funkcionavimas vaizduojamojo esamojo, habitualinio laiko (esamojo ir būtojo dažninio) kontekstuose, kuriuose jie yra tapatūs rusų kalbos imperfektyviniams veiksmažodžiams, ir koincidencijos kontekstuose, kuriuose įvykio veiksmažodžių pusdalyviai yra tapatūs perfektyviniams rusų kalbos padalyviams.

Šio tyrimo pagrindu galima teigti, kad lietuvių kalbos dviveikslų veiksmažodžių pusdalyviai laiko santykio kontekste funkcionuoja kaip rusų kalbos antrinių imperfektyvų padalyvių ekvivalentai.

Tyrimo rezultatų taikymo ir tolesnių tyrimų perspektyvos

Rusų ir lietuvių kalbų tekstynais grįstas tyrimas rodo, kad skirtinguose diskursuose santykinio laiko tipai reprezentuojami kitokia apimtimi ir kituose kontekstuose. Šie skirtumai turėtų būti įvertinti į dalyką orientuotame kalbos mokyme, teikiant prioritetą tiems teorinių santykinio laiko raiškos pavyzdžių ir praktinių užduočių kontekstams, kurie būdingi dalyko diskursui.

Kadangi konverbų sakiniuose nurodomoms situacijoms būdinga ne tik laiko santykio semantika, bet ir sąlygos, priežasties, tikslo ir kitos reikšmės, atitinkamus pavyzdžius yra tikslinga pateikti ir nagrinėti atitinkamuose mokomųjų priemonių skyriuose ir užduotyse, skirtuose sąlygos, priežasties ir kt. santykių raiškai.

Iš antrosios kalbos ir vertimo didaktikos perspektyvos aktualią praktinę problemą sudaro tarinių kompleksų ir sudėtinių tarinių konverbų sakiniai, nes juose nurodomų situacijų ir jų fazių laiko santykis dažnai yra dviprasmiškas. Kadangi konverbo ir laiko atskaitos taško rodiklio pozicijos tekste gali būti labai įvairios ir priklausyti nuo įvairių veiksmų, tokių sakinių atvejai yra akcentuoti tiek mokant kalbos, nes jų interpretacija reikalauja aukšto kalbos supratimo lygio, tiek naudojant mašininio vertimo įrankius, nes reikalauja atskiro dėmesio postredagavimo metu.

Veiksmažodžio veiksmo kategorijos rusų ir lietuvių kalbose turi panašumų dėl kurių, mokantis rusų kalbos kaip antrosios, veiksmažodžių veiksmo porų pasirinkimo įgūdžiai didele dalimi gali remtis gimtosios lietuvių kalbos kompetencijomis. Tačiau siekiant savarankiško ir gero rusų kalbos vartotojo

lygio, o ypač praktikuojant rusų-lietuvių ir lietuvių-rusų kalbų vertimą svarbu skirti kontekstus, kuriuose rusų ir lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslas funkcionuoja skirtingai. Tai yra antrinių imperfektyvų vartojimo kontekstai – habitualinio laiko, pasakojimo esamojo laiko (esamojo naratyvinio), koincidencijos sakiniai. Dėl veiksmažodžių darybos sistemų ypatumų taip pat svarbu skirti to paties veikslu rusų kalbos veiksmažodžių semantinius akcentus sinoniminėse eilutėse, paronimų porose. Veiksmažodžių leksiniai ir aspektualiniai skirtumai taip pat yra svarbi laiko raiškos ir veiksmažodžių sistemų gretinimo rusų ir lietuvių kalbose tematikos kryptis, leisianti diegti naujus šių kalbų mokymo metodus ir priemones, kurti leksikografinius šaltinius.

Teorine prasme ši disertacija yra naudinga, nes papildo lietuvių ir rusų kalbos semantikos tyrimus bei tarpkalbinius konverbų ir santykinio laiko raiškos tyrimus. Šiame darbe pristatomas gretinamasis tyrimas yra svarbus būsiamiems lietuvių kalbos gramatikos aprašams. Jame atlikta analize leidžia geriau suprasti ne tik konverbų funkcionavimą gramatikoje ir diskurse, bet taip pat jų sąveiką su veikslu ir laiku. Tyrimo rezultatai gali būti naudingi tolesniems absoliutaus, santykinio laiko ir veikslu sąveikos tyrimams.

Santykio su atskaitos tašku modelio realizavimo ir interpretacijos būdai gali būti įdomūs laiko referencijos kognityvinių tyrimų ir dirbtinio teksto apdorojimo technologijų srityse.

LITERATŪRA

Ambrazas, Vytautas 1962. Absoliutinis naudininkas XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 3–146.

Ambrazas, Vytautas 1965. Lietuvių kalbos dalyvių ir jų veiksmažodžių konstrukcijos su IR bei jų slaviški atitikmenys. *Baltistica* 1(1), 53–66.

Ambrazas, Vytautas 1968. Galininkas su padalyviu senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose, *Baltistica* 4(2), 195–208.

Ambrazas, Vytautas 1971a. Dalyvis. *Lietuvių kalbos gramatika*, 2 t., red. Kazys Ulvydas, 311–375.

Ambrazas, Vytautas 1971b. Padalyvis. *Lietuvių kalbos gramatika*, 2 t., red. Kazys Ulvydas, 384–397.

Ambrazas, Vytautas 1971c. Pusdalyvis. *Lietuvių kalbos gramatika*, 2 t., red. Kazys Ulvydas, 375–384.

Ambrazas, Vytautas 1972. Dėl lietuvių kalbos dalyvių sintaksinės sistemos raidos. *Baltistica*, 1 priedas. 7–16.

Ambrazas, Vytautas 1979. *Istorinė lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Mokslo.

Ambrazas, Vytautas (ed.) 1997. *Lithuanian grammar*. Vilnius: Baltos lankos.

Ambrazas, Vytautas (red.) 2005. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ambrazas, Vytautas 2005. Veiksmažodžio neamenuojamosios formos. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 354–385.

Ambrazas, Vytautas 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Arnould, Antoine, Claude Lancelot 1756. *Grammaire générale et raisonnée*. Paris: Prault (Originaliai išleista 1660, prieiga: <https://books.google.lt/books?id=9My708CuywC&dq=Grammaire%20g%C3%A9n%C3%A9rale%20et%20raisonn%C3%A9&hl=ru&pg=PA130#v=onepage&q&f=false>).

Aurelijus Augustinas 2004. *Išpažinimai*. Vilnius: Aidai.

Babby, Leonard, Steven Frank 1998. The Syntax of Adverbial Participles in Russian Revisited. *The Slavic and East European Journal*, 42(3), 483–516.

Balkevičius, Jonas 1962. Pusdalyvio vartojimas dabartinėje lietuvių kalboje. *Kalbotyra* 4, 61–64.

Benveniste, Émile 1966. *Problèmes de linguistique générale, V. 1*. Paris: Gallimard.

- Bergson, Henry 2004. *Kūrybinė evoliucija*. Vilnius: Margi raštai.
- Biber, Douglas 2015. Corpus-based and sorpus-driven analyses of language variation and use. *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*, eds. Bernd Heine, Heiko Narrog. Oxford: Oxford University Press, 193–223.
- Biber, Douglas, Susan Conrad, and Randi Reppen 1998. *Corpus linguistics: Investigating language structure and use*. Cambridge University Press.
- Bielinskienė, Agnė 2010. *Sujangiamoji ryšio semantika, pragmatika ir vartosenos ypatumai. Doktoro disertacija*. Vytauto Didžiojo universitetas.
- Bielinskienė, Agnė, Loïc Boizou, Erika Rimkutė 2017. Lietuvių kalbos morfologiškai ir sintaksiškai anotuoti tekstynai. *Bendrinė kalba*, 90. (Priega: <file:///C:/Users/diavilk/Downloads/155-Article%20Text-263-1-10-20191213.pdf>).
- Binnik, Robert 1991. *Time and the Verb*. Oxford: Oxford University Press.
- Birzer, Sandra 2010. *Русское деенричастие. Процессы грамматикализации и лексикализации*. Munchen: Verlag Otto Sagner.
- Bloomfield, Leonard 1946. Algonquian. *Linguistic Structures of Native America*. New York: Viking Fund, 85–129.
- Boizou, Loïc, Jurgita Kapočiūtė-Dzikienė, Erika Rimkutė 2018. Deeper Error Analysis of Lithuanian Morphological Analyzers, *Human Language Technologies – The Baltic Perspective*, eds. K. Muischnek and K. Müürisep. Amsterdam: IOS Press, 18–25.
- Brazauskienė, Jelena, Irena Miškinienė 2007. Neasmenuojamosios veiksmažodžio formos – vertimo rifai. *Kalbotyra*, 57 (3), 40–45.
- Breu, Walter 1994. Interactions between lexical, temporal and aspectual meanings, *Studies in Language* 18(1), 23–44.
- Breu, Walter 2005. Verbalaspekt und Sprachkontakt. Ein Vergleich der Systeme zweier slavischer Minderheitensprachen (SWR/MSL). In: S. Kempgen, ed., *Slavistische Linguistik 2003*. München: Sagner, 37–95.
- Breu, Walter 2007. Der Verbalaspekt im Spannungsfeld zwischen Grammatik und Lexikon. *prachwissenschaft* 32(2), 123–166.
- Casasanto, Daniel, Lera Boroditsky 2008. Time in the mind: Using space to think about time. *Cognition* 106, 579–593.
- Chafe, Wallace 1988. Linking intonation units in spoken English. *Clause combining in grammar and discourse*, eds. John Haiman, Sandra A. Thompson, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1–27.
- Chafe, Wallace. 1994. *Discourse, consciousness, and time: The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*. Chicago: University of Chicago Press.

Chung, Sandra, Alan Timberlake 1985. Tense, Aspect and Mood. *Language Typology and Syntactic Description*, vol. 3: *Grammatical Categories and the Lexicon*, ed. Timothy Shopen, Cambridge: Cambridge University Press, 202–258.

Cysouw, Michael and Wälchli, Bernard 2007. Parallel texts: using translation equivalents in linguistic typology. *Language Typology and Universals*, 60(2), 95–99.

Civilkaitė, Jurgita 2005. Leksinės ertmės: Anglų kalbos „A pet“ ir jo lietuviškų atitikmenų analizė. *Žmogus kalbos erdvėje*. 34–46.

Comrie, Bernard 1976. *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge: Cambridge University Press.

Comrie, Bernard 1985. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.

Čapienė, Irena 2014. Kai kurie mitinės pasaulėkūros aspektai lietuvių tradicinėje kultūroje. *Geografija ir edukacija: mokslo almanachas* 2, 56–65.

Dahl, Östen 2007. From questionnaires to parallel corpora in typology. *Language Typology and Universals*, 60(2), 172–181.

Dambriūnas, Leonardas 1958. Verbal aspects in Lithuanian. *Lingua Posnaniensis* 7, 253–262.

Dambriūnas, Leonardas 1960. *Lietuvių kalbos veiksmažodžių aspektai*. Boston: Lietuvių enciklopedijos spaustuvė.

Declerck, Renaat 2015. *Tense in English: Its structure and use in discourse*. Routledge.

Dionysios Thrax 1874. *The Grammar of Dionysios Thrax*, St. Louis, MO.: The R. P. Studley Co.

Divjak, Dagmar S. 2006. Ways of intending. *Corpora in cognitive linguistics: Corpus-based approaches to syntax and lexis*, eds. St. Th. Gries and A. Stefanowitsch Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 19–56.

Divjak, Dagmar S. and Stefan Th. Gries 2006. Ways of trying in Russian: Clustering behavioral profiles. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 2(1), 23–60.

Divjak, Dagmar S. and Stefan Th. Gries 2008. Clusters in the mind? Converging evidence from near-synonymy in Russian. *The Mental Lexicon*, 3(2), 188–213.

Divjak, Dagmar S. and Stefan Th. Gries. 2009a. Behavioral profiles: A corpus-based approach to cognitive semantic analysis. *New directions in cognitive linguistics*, 24, eds. Vyvyan Evans and Stephanie Pourcel, John Benjamins Publishing, 57–75.

Divjak, Dagmar S. and Stefan Th. Gries. 2009b. Corpus-based cognitive semantics: A contrastive study of phasal verbs in English and Russian. *Studies in cognitive corpus linguistics*, 273–296.

Dryer, Matthew S., Martin Haspelmath (eds.) 2013. *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Prieiga: <http://wals.info>).

Dumašiūtė, Zelma 1971. Laiko kategorija. *Lietuvių kalbos gramatika*, 2 t., red. Kazys Ulvydas, Vilnius: Mintis, 69–129.

Eddington, Arthur S. 2019. *The Nature of the Physical World*. New York: Macmillan, Cambridge: Cambridge University Press (Originaliai išleista 1928).

Elliott, Mark A., Anne Giersch 2016. What Happens in a Moment. *Frontiers in Psychology*, 6, 1905.

Endresen, Anna, et al. 2012. Russian “purely aspectual” prefixes: Not so “empty” after all?. *Scando-Slavica*, 58(2), 231–291.

Eriksen, Thomas H. 2004. *Akimirkos tironija*. Vilnius: Tyto alba.

Evans, Vyvian 2004. *The Structure of Time*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Fillmore, Charles J. 1966. Deictic Categories in the Semantics of 'Come'. *Foundations of Language*, 2(3), 219–227.

Fillmore, Charles J. 1975. *Santa Cruz Lectures on Deixis 1971*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.

Fillmore, Charles J. 1982. Towards a descriptive framework for spatial deixis. *Speech, place and action: Studies in deixis and related topics*, eds. R. Jarvella and W. Klein, 31–59.

Frank, Adam 2012. *About Time: Cosmology and Culture at the Twilight of the Big Bang*. New York, London, Toronto, Sydney, New Delhi: Free Press.

Galnaitytė, Elzė 1958. Veiksmazodžiai su priešdėliu pa- dabartinėje lietuvių kalboje. *Kalbotyra*, 1, 101–122.

Galnaitytė, Elzė 1962. Ginčytini lietuvių kalbos veiksmazodžio veikslų klausimai. *Kalbotyra*, 4, 119–139.

Galnaitytė, Elzė 1971. Veiksmazodžių veikslų ypatybės. *Lietuvių kalbos gramatika*, 2 t., red. Kazys Ulvydas, Vilnius: Mintis, 25–46.

Galnaitytė, Elzė 1978. Veikslų definicijos lietuvių aspektologijoje klausimu. *Baltistica*, 14(1), 66–74.

Galnaitytė, Elzė 1979. Dėl veiksmazodžių veikslų kategorijos pobūdžio. *Baltistica*, 15(1), 46–51.

Galnaitytė, Elzė 1982. Dėl diskusijos veiksmazodžio veikslų klausimu. *Baltistica*, 18(1), 75–84.

Gries, Stefan Th., Naoki Otani 2010. Behavioral profiles: A corpus-based perspective on synonymy and antonymy. *ICAME Journal No. 34*, 121–150.

Grumadienė, Laima, Vida Žilinskienė 1998. *Dažninis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodynas: abėcėlės tvarka*. Vilnius: Mokslo aidai.

Gurevičius, Aaronas 1989. *Viduramžių kultūros kategorijos*. Vilnius: Mintis.

Hamann, Cornelia. 1987. The awesome seeds of reference time. *Essays in Tensing in English. Vol. 1. Reference Time, Tense and Adverbs*, ed. Alfred Schopf. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 27–69.

Hanks, Patrick 1996. Contextual dependency and lexical sets. *International Journal of Corpus Linguistics*, 1 (1), 75–98.

Haspelmath, Martin 1995. The converb as a cross-linguistically valid category. *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms — Adverbial Participles, Gerunds*. Haspelmath, Martin & Ekkehard König, eds. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1–55.

Haspelmath, Martin 1999. Converb. *Concise encyclopedia of grammatical categories*, ed. Keith Brown & Jim Miller. Kidlington: Elsevier. 110–114.

Hawking, Stephen 2019. *Trumpa laiko istorija*. Vilnius: Kitos knygos.

Hawking, Stephen W., Roger Penrose 1970. The singularities of gravitational collapse and cosmology. *Proceedings of the Royal Society of London. A. Mathematical and Physical Sciences*, 314(1519), 529–548.

Heidegger, Martin 1962. *Being and Time*. Oxford, Cambridge (USA): Blackwell.

Heraklitas 1977. Apie gamta [Fragmentai]. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika*. Vilnius: Mintis, 43–46.

Holvoet, Axel 2003. Sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai formos bei funkcijos požiūriu. *Sintaksinių ryšių tyrimai*, red. A. Holvoet, A. Judžentis, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 99–114.

Holvoet, Axel 2009. *Bendrosios sintaksės pagrindai*. Vilnius: Vilniaus universitetas / Asociacija “Academia Salensis”.

Holvoet, Axel, Anna Daugavet, Vaiva Žeimantienė 2021. The perfective present in Lithuanian. *Baltic Linguistics*, 12(12), 249–293.

Holvoet, Axel, Artūras Judžentis 2004. Nuosakos kategorijos struktūra. *Gramatinių funkcijų tyrimai*, red. A. Holvoet, R. Mikulskas. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 77–104.

Holvoet, Axel, Jūratė Pajėdienė 2004. Laiko kategorija ir laiko formos. *Gramatinių kategorijų tyrimai*, red. A. Holvoet, L. Semėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 121–140.

Holvoet, Axel, Jūratė Pajėdienė 2005. Aplinkybės ir jų tipai. *Gramatinių funkcijų tyrimai*, red. A. Holvoet, R. Mikulskas. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 93–116.

Holvoet, Axel, Veslava Čižik 2004. Veikslo priešpriešos tipai. *Gramatinių kategorijų tyrimai*, red. A. Holvoet, L. Semėnienė. Vilnius.: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 141–162.

Hopper, Paul J. 1979. Aspect and foregrounding in discourse. *Discourse and syntax*, 211–241.

Hornstein, Norbert 1990. *As time goes by*. Cambridge, MA: MIT Press.

Ylikoski, Jussi 2003. Defining Non-finites: Action Nominals, Converbs and Infinitives. *SKY Journal of Linguistics*, 16, 185–237.

Jakobson, Roman 1971. Shifters, verbal categories, and the Russian verb *Jakobson, R. Selected Writings. Vol II*. Paris: Mouton, 130–147 (Originaliai išleista 1957).

Jančaitė, Laima 2020. Priešdėlinių lietuvių kalbos veiksmažodžių leksikalizacija, *Bendrinė kalba* 93, (Prieiga: <http://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/2037/2130>).

Janda, Laura A. and John Korba 2008. Aspectual Clusters for Learners of Russian. *The Slavic and East European Journal*, 52(2), *Special Forum Issue: Mikhail Leonovich Gasparov (1935–2005): A Tribute (Summer, 2008)*, 253–269.

Janda, Laura A., Olga Lyashevskaya 2011. Grammatical profiles and the interaction of the lexicon with aspect, tense, and mood in Russian. *Cognitive Linguistics*, 22(4), 719–763.

Janda, Laura A., Olga Lyashevskaya 2012. Semantic profiles of five Russian prefixes: po-, s-, sa-, na-, pro-. *Journal of Slavic Linguistics*, 20(2), 211–258.

Jašinskaitė, Irena 1971. Veiksmažodžių asmenavimas. *Lietuvių kalbos gramatika*, 2 t., red. Kazys Ulvydas, Vilnius: Mintis, 130–178.

Jespersen, Otto 1922. *Language, Its Nature, Development and Origin*. London: George Allen and Unwin LTD. Allen & Unwin.

Juzelėnienė, Saulė 2003. Laiko konceptualizavimas lietuvių kalboje. *Kalbotyra* 70(1), 61–69.

Kantas, Imanuelis 1982. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis.

Kapkanaitė, Danguolė Kotryna 2018. *Perfekto sfera ukrainiečių, portugalų ir pietų Italijos kabose, magistro darbas*, Vilniaus universitetas, Vilnius.

Kapočiūtė-Dzikiienė, Jurgita, Erika Rimkutė, Loïc Boizou 2017. A Comparison of Lithuanian Morphological Analyzers. *20th International Conference Text, Speech, and Dialogue (TSD 2017)*. Cham:Springer International Publishing AG, 47–56.

Klein, Wolfgang 1994. *Time in language*. London and New York: Routledge.

Klein, Wolfgang 2009. How time is encoded. *The expression of time*, eds. W. Klein, P. Li, Berlin: Mouton de Gruyter, 1–43.

Klimka, Libertas 2005. Laiko sąvokos raida ir daugiareikšmiškumas. *Laikas lietuvių sąmonėje: mokslinė konferencijos pranešimo medžiaga, (Klaipėda, 2004 m. rugsėjo 17 d.)*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 11–22.

Krave, Maria 2010. Converbs in Translations: The Role of Aktionsart in the Interpretation and Translation of Russian Converb Constructions into English and Norwegian. *Russian in Contrast*, eds. A. Grønn & I. Marijanovic, *Oslo Studies in Language*, 2(1), 155–180.

Krinickaitė, Stasė 2005. Veiksmažodžio reikšminės grupės. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 283–290.

Labutis, Vitas 1998. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Lakoff, George 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

Lakoff, George, Mark Johnson 1980a. Conceptual Metaphor in Everyday Language. *Journal of Philosophy*, 77(8), 453–486.

Lakoff, George, Mark Johnson 1980b. *Metaphors We Live By*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

Landau, Idan 2009. Two Routes of Control: Evidence from Case Transmission in Russian. *Natural Language & Linguistic Theory* 26(4), 877–924.

Le Goff, Jacques 2005. *Skaistyklos gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.

Lerner, Gene H. 2004. Collaborative turn sequences. *Conversational analysis: Studies from the first generation*, ed. Gene H. Lerner. [*Pragmatics & Beyond Series*, 124], 225–256.

Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Levinson, Stephen C. 2004. Deixis and pragmatic. *The Handbook of Pragmatics*, eds. L. Horn and G. Ward, 97–121. Oxford: Blackwell.

Lichačiova, Ala, Diana Burbienė 2021. Конвербы в русском и литовском языках. *Studies about Languages*, 1(38), 61–80.

Linkevičienė, Nijolė, Jolanta Šinkūnienė, 2012. Asmeniniai įvardžiai mokslo kalboje, *Kalbotyra*, 64(3), 78–102.

Lyons, John 1977. *Semantics*, vol 2. New York: Cambridge University Press

Luraghi, Silvia, Vit Bubenik 2010. *Continuum Companion to Historical Linguistics*. Continuum International Publishing Group

Madvig, Johan N. 1859. *A Latin Grammar for the Use of Schools*. Oxford: H. and J. Parker.

Makauskaitė, Indrė 2016a, Lietuvių kalbos laiko adverbialai: pozicija laiko raiškos priemonių sistemoje ir semantinių tyrimų apžvalga, *Lietuvių kalba* 10.

Makauskaitė, Indrė 2016b, Multifunctionality of the Lithuanian *tada* and English *then* in Spoken Discourse: A Cross-Linguistic Analysis, *Kalbotyra*, 68, 96–124.

Makauskaitė, Indrė 2019. *Lietuvių kalbos laiko adverbialų semantinė struktūra (daktaro disertacija)*. Vilnius: Vilniaus Universitetas.

Marcinkevičienė, Rūta 2002. Palyginamieji tekstynai – šaltinis tarptautinių žodžių vartosenai tirti. *Kalbotyra*, 51(3), 81–93.

Marcinkevičienė, Rūta 2010. *Lietuvių kalbos kolokacijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Marmaridou, Sophia S.A. 2000. Pragmatic meaning and cognition. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

McEnery, Anthony, Andrew Hardie 2012. *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge University Press.

McEnery, Tony, Andrew Wilson 2001. *Corpus linguistics Corpus linguistics*. Edinburgh University Press.

Mikulskas, Rolandas 2015. Aspekto raiška jungties konstrukcijose. *Lietuvių kalba*, 9, 1–49.

Mikulskas, Rolandas 2021. Ingresyvinio aspekto raiškos konstrukcijoje vartojamų jungčių *pasidaryti* ir *tapti* sintaksinė bei semantinė distribucija dabartinėje lietuvių kalboje. *Lietuvių kalba*, 16, 178–231.

Mumford, Lewi 1963. *Technics and Civilization*. New York: Harcourt, Brace & Company.

Nedjalkov, Vladimir I. 1995. Some typological parameters of converbs. *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms — Adverbial Participles, Gerunds*. Haspelmath, Martin & Ekkehard König, eds. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 97–136.

Nedjalkov, Vladimir I., Igor' V. Nedjalkov 1987. On the typological characteristics of converbs. *Symposium on Language Universals*. Toomas Help, ed. Tallinn: Academy of Sciences of the Estonian S.S.R. 75–79.

Pajėdienė, Jūratė 2008, Kai kurie prijungiamųjų laiko sakinių semantikos aspektai, *Lietuvių kalba*, 2 (Prieiga: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22892/22169>).

Pajėdienė, Jūratė 2009. Prijungiamieji laiko sakiniai su ribą nusakančiais jungiamaisiais žodžiais. *Lietuvių kalba*, (3), 1–12 (Prieiga: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22876/22153>).

Pakerys, Jurgis 2014. *Kalbos konstruktorius. Įvadinės paskaitos*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Parmenidas 1977. Apie gamtą [fragmentai]. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika*. Vilnius: Mintis, 52.

Paulauskienė, Aldona 1964. Veiksmažodžių gretinimas veiksmo atžvilgiu (veikslinė koreliacija). *Kalbotyra*, 10, 53–76.

Paulauskienė, Aldona 1970. Dabartinės lietuvių kalbos veikslų ir laikų santykiai. *Baltistica*, 4(1), 67–77.

Paulauskienė, Aldona 1979. *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio kategorijos*. Vilnius: Mokslas.

Paulauskienė, Aldona 1980. Kelios pastabos dėl veiksmo kategorijos esmės ir apibrėžimo. *Baltistica*, 16(2), 140–144.

Platonas 1995. *Timajas. Kritijas*. Vilnius: Aidai.

Plungian, Vladimir 2010. *Gramatinių kategorijų tipologija*, I t., Vilnius: VU/Asociacija „Academia Salensis“.

Plungian, Vladimir 2011. *Gramatinių kategorijų tipologija*, II t., Vilnius: VU/Asociacija „Academia Salensis“.

Priscianus 1855. *Prisciani Grammatici Caesariensis Institutionum Grammaticarum Libri XVIII*, 1 t., red. Martin Hertz (Serija *Grammatici Latini*, red. Heinrich Keil, 2 t.). Leipzig: B. G. Teubner.

Radden, Günter 2003. The metaphor TIME AS SPACE across languages. *Übersetzen, Interkulturelle Kommunikation, Spracherwerb und Sprachvermittlung – das Leben mit mehreren Sprachen. Festschrift für Juliane House zum 60. Geburtstag*, eds. N. Baumgarten, C. Böttger, M. Motz, J. Probst, Bochum: Verein z. Förd. d. AKS, 225–239.

Reichenbach, Hans 2005. The Tenses of the Verbs. *The language of time*, eds. Mani, I, Pustojevsky, J., Gaizauskas, R., 71–78 (Originaliai išleista 1947).

Rheuther, Tilmann 2011. Interpretative Verbs and Interpretative Constructions with Converb Clauses. *Proceedings of the 5th International Conference on Meaning-Text Theory Barcelona, September 8 – 9, 2011*, eds. Igor Boguslavsky and Leo Wanner, 232–242.

Riaubienė, Benita 2014. Pozicijos konstrukcijos: tarp depiktyvų ir rezultatyvų. *Kalbotyra*, 66, 99–119.

Riaubienė, Benita 2015. Lietuvių kalbos rezultatyvai kaimyninių slavų kalbų kontekste. *Lietuvių kalba*, 9, 1–19. (Prieiga: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/download/22628/21860>).

Rimkutė Erika 2006a. *Morfologinio daugiareikšmiškumo ribojimas kompiuteriniame tekстыne. Daktaro disertacija.* Vytauto Didžiojo universitetas.

Rimkutė, Erika 2006b. Dabartinės lietuvių kalbos gramatinių formų vartoseną morfologiškai anotuotame tekстыne. *Lituanistica*, 66(2), 34–55.

Rimkutė, Erika 2006c. Lietuvių kalbos vardažodžių vartoseną morfologiškai anotuotame tekстыne. *Valoda-2006. Valoda dažādu kultūru kontekstā*, 189–195.

Rimkutė, Erika, Giedrė Jarašiūnaitė, Petr Homola 2005. Morfologinių samplaikų atpažinimas ir klasifikavimas. *Lituanistica*, 2, 58–75.

Rimkutė, Erika, Gintarė Grigonytė 2006. Automatizuotas lietuvių kalbos morfologinio daugiareikšmiškumo ribojimas. *Kalbų studijos*, 9, 30–37.

Rimkutė, Erika, Vidas Daudaravičius 2007. Morfologinis dabartinės lietuvių kalbos tekстыno anotavimas. *Kalbų studijos*, 11, 30–35.

Sakurai, Eiko 2008. Combination of past participles functioning as adverbials with main verbs in Lithuanian: Aspect and transitivity. *Acta Linguistica Lithuanica*, 59, 81–107.

Scaliger, Julius C. 1540. *De causis linguae Latinae libri tridecim.* Lugduni: apud Seb. Gryphius.

Slišienė, Nijolė 1968. Sudurtinių atliktinių veiksmažodžių laikų reikšmės ir vartojimas. *Acta Linguistica Lithuanica*, 11, 17–40.

Slišienė, Nijolė 2005. Laikas. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 290–304.

Smith, Carlota S. 2003. *Modes of Discourse. The Logical Structure of Texts*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sokolova, Svetlana, Olga Lyashevskaya, and Laura A. Janda 2012. The locative alternation and the Russian ‘empty’ prefixes: a case study of the verb *gruzit* ‘load’. *Frequency Effects in Language Representation*, Dagmar Divjak, Stefan T. Gries (eds.), De Gruyter Mouton, 51–86.

Som, Ranjan J. 1995. *Practical sampling techniques.* New York, Basel, Hong Kong: Marcel Dekker.

Sverdiolas, Arūnas 1996. *Steigtis ir sauga.* Vilnius: Baltos lankos.

Tannen, Deborah 1982. Oral and literate strategies in spoken and written narratives. *Language*, 58, 1–21.

Tognini-Bonelli, Elena 2001. *Corpus linguistics at work.* Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Ulvydas, Kazys (red.) 1971. *Lietuvių kalbos gramatika. 2 t.* Vilnius: Mintis.

Ulvydas, Kazys 1971. Laiko prievieksmiai. *Lietuvių kalbos gramatika*. 2 t., red. Kazys Ulvydas. Vilnius: Mintis, 454–472.

Usonienė, Aurelija, Nigel Vincent 2018. Non-finiteness, complementation and evidentiality: The Lithuanian Accusativus cum Participio in a cross-linguistic perspective. *Tense, Aspect, Modality, and Evidentiality (Studies in Language Companion Series, 197)*, eds. Dalila Ayoun, Agnès Celle, Laure Lansari. Amsterdam: John Benjamins, 239–260.

Utka, Andrius 2005. Labai dažnų lietuvių kalbos žodžių ir žodžių formų ypatybės. *Lituanistica*, 61(1), 48–55.

Vaičiulytė-Semėnienė, Loreta 2010. Konstrukcijų su BŪDAMAS semantika ir morfosintaksinės raiškos poslinkiai, *Lietuvių kalba* 4, 1–13. (Priega: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22853/22126>)

Vaiškūnas, Jonas 2005. Verpstė ir visata. *Liaudies kultūra*, 1, 28–45.

Valeckienė, Adelė 1998. *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vaiulytė, Elena 1998. *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai: vietos, laiko ir priežasties raiška*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

van der Auwera, Johan 1998. Defining converbs. *Typology of Verbal Categories: Papers Presented to Vladimir Nedjalkov on the Occasion of his 70th Birthday*, Leonid Kulikov & Heinz Vater eds., Linguistische Arbeiten 382. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 273–282.

Varro 1938. *On the Latin Language. Vol. II*. Cambridge MA: Harvard university press, London: William Heinemann LTD.

Vendler, Zeno 1957. Verbs and times. *The philosophical review*, 66(2), 143–160.

Vyšniauskienė, Dalia, Liudmila Kravcova 2018. *Mokslinio techninio teksto vertimo ypatumai*. Kaunas: Technologija.

Wälchli, Bernard and Michael Cysouw 2012. Lexical typology through similarity semantics: Toward a semantic map of motion verbs. *Linguistics*, 50(3), 671–710.

Wang, Hongxiao, Phyllis Wilcox 2015. Time is Water: A Metaphorical Conceptualization of Time in Chinese. *Studies in Literature and Language*, 10(6), 72–78

Weinrich, Harald 1985. *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*. Stuttgart: Kohlhammer (Originaliai išleista 1964).

Zinkevičius, Vytautas 2000. Lemuoklis – morfologinei analizei, *Darbai ir dienos*, 24, 245–274.

Žilinskienė Vida 2002b. Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. *Acta Linguistica Lithuanica*, 46, 173–183.

Žilinskienė Vida 2003. Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos tekstuose. *Kazimiero Jauniaus konferencijos pranešimų tezės. Lietuvių kalbos institutas*. Vilnius–Kvėdarna.

Žilinskienė Vida 2005. Vardažodžių, įvardžių ir jų gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos stiliuose. *Lituanistica*, 64(4), 28–44.

Žilinskienė, Vida 2001. Lietuvių ir latvių kalbų publicistikos leksikos ir morfologijos pagrindinės statistinės charakteristikos. *Lituanistica*, 47(3), 69–79.

Žilinskienė, Vida 2002a. Žodžių formų vartojimas lietuvių kalbos dalykinio ir publicistinio stilių duomenimis. *Lituanistica*, 49(1), 106–116.

Абдулхакова, Ляйсэн Р. 2007. *Из истории русского деепричастия (учеб. пособие)*. Казань: Казан. гос. ун-т.

Авилова, Наталья С. 1980. Категория вида. *Русская грамматика*, ред. Н.Ю. Шведова, Москва: Наука, 583–601.

Акимова, Татьяна Г., Наталия А. Козинцева, 1987. Зависимый таксис. *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*, ред. А. В. Бондарко. Ленинград: Наука, 257–274.

Амбразас, Витаутас (ред.) 1985. Грамматика литовского языка. Вильнюс: Мокслас.

Амбразас, Витаутас 1990. Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков. Vilnius: Mokslas.

Апресян, Юрий Д. 1995. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира. *Семиотика и информатика 35*. М.: Русские словари, 272–298.

Апресян, Юрий Д. 2003. Фундаментальная классификация предикатов и системная лексикография. *Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие (материалы международной научной конференции, Санкт-Петербург, 22–24 сентября 2003 г.)*, ред. В.С. Храковский, Санкт-Петербург: Наука, 7–21.

Апресян, Юрий Д. 2004. Интерпретационные глаголы: семантическая структура и свойства. *Русский язык в научном освещении*, 7, 5–22.

Аристотель 1976. *Сочинения в четырех томах*. Т.1. Москва: Мысль.

Аристотель 1978. *Сочинения в четырех томах*. Т.2. Москва: Мысль.

Аристотель 1981. *Сочинения в четырех томах*. Т.3. Москва: Мысль.

Аркадьев, Пётр М. 2008. Уроки литовского языка для славянской аспектологии. *Славянское языкознание. XIV международный съезд славистов (Охрид, 10–16 сентября 2008 г.)*. Доклады российской делегации. Москва: Индрик, 28–43.

Аркадьев, Пётр М. 2009. Теория акциональности и литовский глагол. *Балто-славянские исследования*, Вып. XVIII. Москва: Языки славянских культур, 72—94.

Аркадьев, Пётр М. 2011. Проблемы синтаксиса конструкций «accusativus cum participio» в литовском языке. *Вопросы языкознания*, 5, 44—75.

Аркадьев, Пётр М. 2012. Аспектуальная система литовского языка (с привлечением ареальных данных). *Исследования по теории грамматики. Выпуск 6: Типология аспектуальных систем и категорий. (Acta Linguistica Petropolitana T. VIII. Ч. 2)*, ред. В.А. Плуноян. Санкт-Петербург: Наука. 45—121.

Белявцева, Ирина В. 1999. Деепричастный оборот в современном русском языке (диссертация), Воронеж: ВГУ.

Белявцева, Ирина В. 2006. Случаи эксплицитного выражения смысловых отношений в предложениях с деепричастным оборотом. *Вестник ВГУ, Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*, 2, 58—61.

Бергсон, Анри 1992. *Собрание сочинений. Т1*. Москва: Московский клуб.

Биккулова, Ольга С. 2011. Деепричастие. *Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики* (на правах рукописи, доступ: <http://rusgram.ru>).

Богуславский, Игорь М. 1977. О семантическом описании русских деепричастий: Неопределенность или многозначность. *Известия АН СССР, Серия литературы и языка*, 36(3), 270—280.

Бондарко, Александр В. 1980а. Категория времени. *Русская грамматика, Т.1*, ред. Н. Ю. Шведова, Москва: Наука, 624—634.

Бондарко, Александр В. 1980б. Употребление видов. *Русская грамматика, Т.1*, ред. Н. Ю. Шведова, Москва: Наука, 604—611.

Бондарко, Александр В. 1984. *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука.

Бондарко, Александр В. 1987а. Замечания об отношениях недифференцированного типа. *Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис*, ред. А. В. Бондарко. Ленинград: Наука, 253—256.

Бондарко, Александр В. 1987б. Общая характеристика семантики и структуры поля таксиса. *Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис*, ред. А. В. Бондарко. Ленинград: Наука, 234—242.

Бондарко, Александр В. 1996. Категория временного порядка и функции глагольных форм вида и времени в высказывании.

Межкатегориальные связи в грамматике, ред. А. В. Бондарко. Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований РАН, 6–22.

Бондарко, Александр В. 1999. *Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени*. СПб.: Изд-во СПбГУ.

Бондарко, Александр В. 2015. Анализ глагольных категорий в системе функциональной грамматики. *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований*, 11(1), 25–40.

Брой, Вальтер 1997. Семантика глагольного вида как отвлечение от предельных свойств лексем (иерархическая модель компонентов), *Семантика и структура славянского вида, II*, ред. С. Кароляк. Krakow: Wyd-wo Naukowe WSP, 49–72.

Брой, Вальтер 1998. Сопоставление славянского глагольного вида и вида романского типа (аорист: имперфект: перфект) на основе взаимодействия с лексикой. *Типология вида: Проблемы, поиски решения*. ред., М.Ю. Черткова. Москва: Языки русской культуры, 88–98.

Бюлер, Карл 1993. *Теория языка*. Москва: Прогресс.

Валгина, Нина С., Дитмар Э. Розенталь, Маргарита И. Фомина 2002. *Современный русский язык*. Москва: Логос.

Вимер, Бьёрн 2001. Аспектуальные парадигмы и лексическое значение русских и литовских глаголов. *Вопросы языкознания* 2, 26–58.

Вимер, Бьёрн 2004. Таксис и коинциденция в зависимых предикациях: литовские причастия на -damas. *40 лет Санкт-Петербургской типологической школе*, ред. Храковский и др. Москва: Знак. 197–240.

Вимер, Бьёрн 2009. Таксис в литовском языке. *Типология таксисных конструкций*, ред. В.С. Храковский. Москва: Знак. 161–216.

Вишняускаене, Д. М., 2008. Перевод конструкций с деепричастиями на литовский язык в научной речи. *Kalbu studijos*, 12, 36–43.

Всеволодова Майя В. 1975. *Способы выражения временных отношений в современном русском языке*. Москва: Издательство МГУ.

Всеволодова Майя В. 1983. *Категория именной темпоральности и закономерности ее речевой реализации (диссертация)*. Москва: МГУ.

Всеволодова, Майя В. 2007. Функционально-семантические поля и функционально-семантические категории (К вопросу о структуре содержательного пространства языка). *Лінгвістичні студії*, 15, 34–43.

Генюшене, Эмма 2014. Конвербы в литовском языке. *Studia typologica*, ред. С.Ю. Дмитренко, Н.М. Заика (ред.). [*Acta Linguistica Petropolitana* 10(3)]. Санкт-Петербург: Наука, 157–180.

Генюшене, Эмма 2020. Вид и время в литовском языке. Санкт-Петербург: Наука, 540.

Гловинская, Майя Я. 2000. Активные процессы в грамматике. *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Под ред. Е. А. Земской Москва: Языки русской культуры, 237–304 (Оригинальное издание 1996).

Гренобль, Ленор А. 2008. Синтаксис и совместное построение реплики в русском диалоге. *Вопросы языкознания (1)*, 25–36.

Гуссерль, Эдмунд 1994. *Феноменология внутреннего сознания времени*. Москва: Логос, Гнозис.

Дамбрюнас, Леонардас 1962. Глагольные виды в литовском языке. *Вопросы глагольного вида*, ред. Ю. С. Маслов. Москва: Издательство иностранной литературы, 365–381.

Добрушина, Екатерина Р., 2009. Видев и увидя: жизнь и смерть нестандартных деепричастий. *Корпусные исследования по русской грамматике*. Москва: Пробел, 15–33.

Есперсен, Отто 1958. *Философия грамматики*. Москва: Издательство иностранной литературы

Живов, Виктор М. 2012. О времени о обстоятельствах появления несогласованных кратких действительных причастий (деепричастий) в языке русской письменности. *От значения к форме, от формы к значению*, ред. М.Д. Воейкова, 179–189.

Зализняк Андрей, А. 1977. *Грамматический словарь русского языка*. Москва: Русский язык.

Зализняк, Анна А., Алексей Д. Шмелев 2000. *Введение в русскую аспектологию*. Москва: Языки славянской культуры.

Земская, Елена А. (ред.) 1973. *Русская разговорная речь*. Москва: Наука.

Йокояма, Ольга Б. 1983. В защиту запретных деепричастий // *American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists (Kiev, September 1983), Vol. 1 Linguistics*, ed. by Michael S. Flier. Columbus, Ohio: Slavica. 373–81.

Ирисханова, Ольга К. 2017. *Игры фокуса в языке. Семантика, синтаксис и прагматика дефокусирования*. Москва: Литес.

Ицкович, Виктор А. 1980. Деепричастные обороты. *Русская грамматика*, ред. Н. Ю. Шведова, Москва: Наука, 181–183.

Ицкович, Виктор А. 1982. *Очерки синтаксической нормы*. Москва: Наука.

Калинин, Сергей М. 2020. Частотность использования временных форм как признак функционального стиля речи. *Гуманитарное знание и искусственный интеллект: стратегии и инновации*, ред. И. В. Красавин, Екатеринбург: Издательство УрФУ, 483–486.

Катунин, Дмитрий А. 2005. *Время в зеркале русской языковой метафоры (автореферат)*. Томск: Томский государственный университет.

Кибрик, Андрей А., Вера И. Подлеская (ред.) 2009. *Рассказы о сновидениях*. Москва: Языки славянской культуры.

Ковальская, Вера М. 2016. Параметры словообразовательной конверсии и русские деепричастия. *Rhema. Рема*, 4, 43–57.

Ковтунова, Ирина И. 1964. Изменения в системе сложного предложения. *Очерки по исторической грамматике русского литературного языка XIX века*, ред. В. В. Виноградов и Н. Ю. Шведова. Москва: Наука, 369–482.

Кудрявцева, Татьяна Ю. 2012. Синтаксическая функция деепричастия с позиций современных лингвистических воззрений. *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*, 2, 65–67.

Кудрявцева, Татьяна Ю. 2013а. Второе сказуемое, репрезентированное деепричастием, в системе предикативных средств. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 8(26-1), 96–99.

Кудрявцева, Татьяна Ю. 2013б. Особенности корреляции инфинитива и деепричастия в спрופозиционной структуре предложения. *Вестник МГОУ. Серия: Русская филология*, 4, 41–45.

Лайонз, Джон 1978. *Введение в теоретическую лингвистику* [orig. Lyons. Introduction to theoretical linguistics]. М.: Прогресс

Ляшевская, Ольга Н., 2013. Частотный лексико-грамматический словарь: проспект проекта. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии*, 12(1), 478–488.

Ляшевская, Ольга Н., 2016. *Корпусные инструменты в грамматических исследованиях русского языка*. Москва: Языки славянской культуры: Рукописные памятники древней Руси.

Ляшевская, Ольга Н., Сергей Александрович Шаров. 2009. *Частотный словарь современного русского языка: на материалах Национального корпуса русского языка*. Москва: Азбуковник.

Маслов, Юрий С. 1948. Вид и лексическое значение глагола в русском языке. *Известия. АН СССР, Серия литературы и языка*, 7(4), 303–316.

Маслов, Юрий С. 1984. *Очерки по аспектологии*. Ленинград: ЛГУ.

Маслов, Юрий С. 2004. *Избранные труды*. Москва: Языки славянской культуры.

Муравьев, Никита А. 2017. *Таксис и таксисные формы в языках мира: таксономия и типология*. Москва: МГУ.

Мустейкис, Казис 1972. *Сопоставительная морфология русского и литовского языков*, Вильнюс: Минтис.

Недялков, Владимир П. 1986. Заметки по типологии зависимого таксиса. *Функционально-типологические проблемы грамматики*, ред., А. В. Бондарко, (Тез. научно-практической конференции «Функциональное и типологическое направления в грамматике и их использование в преподавании теоретических дисциплин в вузе»). Вологда: ЛО ИЯ АН СССР и Вологодский ГПИ, 93–94.

Недялков, Владимир П. 1990. Основные типы деепричастий. *Типология и грамматика*, ред. В.С. Храковский, Москва:Наука. 36–59.

Недялков, Владимир П., Отаина, Т.А., 1987. Типологические и сопоставительные аспекты анализа зависимого таксиса (на материале нивхского языка в сопоставлении с русским). *Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис*, ред. А. В. Бондарко. Ленинград: Наука, 296–319.

Недялков, Игорь В. 2003. Зависимый таксис в разноструктурных языках: значение одновременности / предшествования / следования. *Проблемы функциональной грамматики: семантическая инвариантность / вариативность*, ред. А.В. Бондарко А.В. Санкт-Петербург: Наука. 156–174.

Ньютон, Иссаак. 1989. *Математические начала натуральной философии*. Москва: Наука.

Онипенко, Надежда К., Ольга С. Биккулова 2011. Еще раз о деепричастии «на службе у модуса». *Человек, язык и текст: К юбилею Татьяны Викторовны Шмелевой*, Новгород: Новгородский государственный университет им. Ярослава Мудрого, 58–69.

Онипенко, Надежда К., Ольга С. Биккулова 2012. На границе поля таксиса или О чем может узнать лингвист из старых петербургских объявлений? *От значения к форме, от формы к значению: Сборник в честь 80-летия члена-корреспондента РАН А.В. Бондарко*, Москва-Ярославль: Языки славянских культур, 445–453.

Онипенко, Надежда К., Ольга С. Биккулова 2016а. Проблема деепричастной нормы и категория субъекта. *Труды института русского языка им. В.В. Виноградова*. Т. 10. Москва: Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 218–229.

Онипенко, Надежда К., Ольга С. Биккулова 2016б. Семантико-синтаксические возможности русского деепричастия. *Стилистика сегодня и завтра, Ч.2, (материалы конференции)*, ред. Н.Н. Василькова и др., 267–270.

Падучева, Елена В. 1986. Семантика вида и точка отсчета. *Известия Ан СССР, Серия литературы и языка*, 45(5), 413–424.

Падучева, Елена В. 2002. Дейктические компоненты в семантике глаголов движения. *Логический анализ языка. Семантика начала и конца*, ред. Нина Давидовна Арутюнова. Москва: Индрик, 121–123.

Падучева, Елена В. 2010. К интерпретации видо-временных форм в нарративном режиме: настоящее историческое. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии*, 9(16), Москва: Изд-во РГГУ, 375–381.

Падучева, Елена В. 2011. Эгоцентрические валентности и деконструкция говорящего. *Вопросы языкознания* 3, 3–18.

Пиперски, Александр Ч. 2015. Грамматические профили и формальная дифференциация русских двувидовых глаголов. *Двенадцатая Конференция по типологии и грамматике для молодых исследователей. Тезисы докладов (Санкт-Петербург, 19–21 ноября 2015 г.)*, ред. Д. Ф. Мищенко. Санкт-Петербург: Нестор-История), 69–72.

Пичхадзе, Анна. А., 2016. О предикативном vs. атрибутивном употреблении причастий в древнерусском. неизменяемые категори. *Труды института русского языка им. В.В. Виноградова*. Т. 10. Москва: Институт русского языка им. В.В. Виноградова, 444–516.

Плунгян, Владимир А. 2009. К вопросу об акциональной классификации предикатов: акционально связанные ситуации. *Von Zuständen, Dynamik und Giganten. Festschrift für Walter Brey zu seinem 60: 57–74*.

Полянский, Сергей М., 1987. Одновременность/разновременность и другие типы таксисных отношений. *Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис*, ред. А.В. Бондарко. Ленинград: Наука, 243–253.

Полянский, Сергей М., 2001. Таксис — относительное время — эвиденциальность (к проблеме критериев разграничения). *Сибирский лингвистический семинар 2*, Новосибирск: Новосиб. книж. изд-во сс. (Доступ: <http://www.philology.ru/linguistics3/polansky-01.htm>).

Рубинштейн, Георгий А. 2002. О метафорическом представлении отрезков времени в русском языке. *Glossos*, 3, (Доступ: https://slaviccenters.duke.edu/sites/slaviccenters.duke.edu/files/media_items_files/3rubinstein.original.pdf).

Семина, Ольга Ю. 2008. *Вторичные значения зоонимов русского и английского языков (на материале национальных корпусов, диссертация)*. Орел: ОГУ.

Сичинава, Дмитрий В. 2011. Вид. *Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики* (на правах рукописи, доступ: <http://rusgram.ru>).

Татевосов, Сергей Г. 2010. *Акциональность в лексике и грамматике (автореферат)*. Москва: МГУ.

Топоров, Владимир Н., Михаил Б. Мейлах 1988. Круг. *Мифы народов мира, т. 2*, ред. Сергей А. Токарев. Москва: Советская энциклопедия, 10–19.

Храковский, Виктор С. 2001. Таксис (история вопроса, определение и типология форм). *Functional grammar: Aspect and Aspectuality. Tense and Temporality. Essays in honour of A. Bondarko*. eds. Varentsen, A., Rouppin Y.A., München.

Храковский, Виктор С. 2004. Таксис в простом предложении (конструкции с предлогами после и до). *Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура*, ред. Ю.Д. Апресян. Москва: Языки славянской культуры. 355–367.

Храковский, Виктор С. 2009. Таксис: Семантика, синтаксис, типология. *Типология таксисных конструкций*, ред. В. С. Храковский. Москва: Знак. 11–113.

Чугаева, Татьяна Н. и др. 2019. Сопоставление результатов лингвостатистического анализа перцептивных типов русского и английского слова (на материале НКРЯ, БНК, АНК). *Теоретическая и прикладная лингвистика*, 5 (3), 273–291.

Шведова, Наталия Ю. (ред.) 1980а. *Русская грамматика. Т. 1*. Москва: Наука.

Шведова, Наталия Ю. (ред.) 1980б. *Русская грамматика. Т. 2*. Москва: Наука.

Шведова, Наталия Ю. 1980. Синтаксис формы слова (обзор). *Русская грамматика, Т. 2*, ред. Н. Ю. Шведова, Москва: Наука, 422–460.

Шмелева, Татьяна В., 1984. Деепричастия на службе у модуса. *Системный анализ значимых единиц русского языка. Синтаксические структуры*. Красноярск: КГУ, 64–70.

Элиаде, Мирча 1994. *Священное и мирское*. Москва: МГУ.

Якобсон, Роман О. 1996. *Язык и бессознательное*. Москва: Гнозис.

1 PRIEDAS

1. Nacionalinio rusų kalbos tekstyno anotuotos paieškos morfologinių rodyklių langas

Часть речи ☐ существительное ☐ прилагательное ☐ числительное ☐ числ-прил ☐ глагол ☐ наречие ☐ предикатив ☐ вводное слово ☐ мест-сущ ☐ мест-прил ☐ мест-предикатив ☐ местоименное наречие ☐ предлог ☐ союз ☐ частица ☐ междометие	Падеж ☐ именительный ☐ звательный* ☐ родительный ☐ родительный 2 ☐ дательный ☐ винительный ☐ винительный 2* ☐ творительный ☐ предложный ☐ предложный 2 ☐ счётная форма	Наклонение / Форма ☐ изъявительное ☐ повелительное ☐ повелительное 2 ☐ инфинитив ☐ причастие ☒ деепричастие	Степень / Краткость ☐ сравнительная ☐ сравнительная 2 ☐ превосходная ☐ полная форма ☐ краткая форма
	Число ☐ единственное ☐ множественное	Лицо ☐ первое ☐ второе ☐ третье	Переходность ☐ переходный* ☐ непереходный*
Имена собственные ☐ фамилия ☐ имя ☐ отчество	Род ☐ мужской ☐ женский ☐ средний ☐ общий*	Залог ☐ действительный ☐ страдательный ☐ медиальный	Прочее ☐ цифровая запись ☐ аномальная форма* ☐ искаженная форма* ☐ инициал* ☐ сокращение* ☐ несклоняемое* ☐ топоним**
	Одушевленность ☐ одушевленное ☐ неодушевленное	Вид ☒ совершенный ☐ несовершенный	

OK Очистить Отмена

* - только в корпусе со снятой омонимией
 ** - только в корпусе с неснятой омонимией

2. Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno veiksmoždzio formų paieškos kodo formatas

P	Atributas	Reikšmė	Kodas
0	Kalbos dalis	veiksmoždzis	V
1	Pobūdis	bendras	g
2	Gram. forma	bendratis	i
		asmenuojamoji forma	m
		dalyvis	p
		padalyvis	a
		pusdalyvis	h

P	Atributas	Reikšmė	Kodas
		būdinys	s
3	Laikas	esamasis	p
		būtasis	a
		būtasis kartinis	s
		būtasis dažninis	q
		būsimasis	f
4	Asmuo	1 asmuo	1
		2 asmuo	2
		3 asmuo	3
		nebūdingas	-
5	Skaičius	daugiskaita	p
		vienaskaita	s
		dviskaita	d
6	Giminė	moteriškoji	f
		vyriškoji	m
		bevardė	n
		nebūdinga	-
7	Rūšis	veikiamoji	a
		neveikiamoji	p
		reikiamybės	n
		nebūdinga	-
8	Neigiamumas	taip	y
		ne	n
9	Apibrėžtumas	taip	y
		ne	n
11	Linksnis	vardininkas	n
		kilmininkas	g
		naudininkas	d
		galininkas	a
		įnagininkas	i
		vietininkas	l
		šauksmininkas	v
		iliatyvas	x
		nebūdingas	-
18	Sangražumas	taip	y
		ne	n
19	Nuosaka	tiesioginė	i
		tariamoji	s
		liepiamoji	m

P	Atributas	Reikšmė	Kodas
		nebūdinga	-
20 Laipsnis		nelyginamasis	p
		aukštesnysis	c
		aukščiausiasis	s
		nebūdingas	-

3. Darbe naudotų DLKT veiksmažodžio formų kodai

Pusdalyvių kodai	Veikiamųjų būtojo kartinio laiko dalyvių vardininko I. kodai
Vgh--sm-n--n--	Vgps-smannnn-p
Vgh--sf-n--n--	Vgps-pmannnn-p
Vgh--pm-n--n--	Vgps-smaynnn-p
Vgh--pf-n--n--	Vgps-pmaynnn-p
Vgh--sm-n--y--	Vgps-smannny-p
Vgh--sf-n--y--	Vgps-pmannny-p
Vgh--pm-n--y--	Vgps-smaynny-p
Vgh--pf-n--y--	Vgps-pmaynny-p
Vgh--sm-y--n—	Vgps-sfannnn-p
Vgh--sf-y--n--	Vgps-pfannnn-p
Vgh--pm-y--n--	Vgps-sfaynnn-p
Vgh--pf-y--n--	Vgps-pfaynnn-p
Vgh--sm-y--y—	Vgps-sfannny-p
Vgh--sf-y--y--	Vgps-pfannny-p
Vgh--pm-y--y--	Vgps-sfaynny-p
Vgh--pf-y--y--	Vgps-pfaynny-p

2 PRIEDAS

Specializuotos tyrimo imties konverbu sąrašas

a) NRKT G:

кричит, треся <убитого: ...>
начинает пошатываться, цепляясь за <барьер>
улыбаясь, <говорит>: <...>
<слоны> спали, подпирая X
<Волк> летел, сидя <на камне>
<Заяц> плыл, перебирая <лапами>
<Заяц> плыл, подгребая <ушами и хвостом>
<инопланетяне> шли, не проваливаясь
<... -> глядя, сказал <ёжик>
молчал, <словно> гипнотизируя
<... -> спрашивал, возвышаясь <во весь рост>
нажимая <на стан>, стал впечатывать <губы в её губы>
<... -> опускаясь <на душицу>, прожужжала <пчела>
<проснувшись уже> обладал <способностями>, не догадываясь <откуда они>
<краснота> тускнела, уступая <натиску света>
ест, не выпуская <из рук>
<... -> сказал, пытаясь <сесть удобней>
<... -> говорил, подходя
сидим, прижимая <к груди коленки>
утешали, заводя <дружбу>
<мог вспрыгнуть в состав, что> делал <не раз>, возвращаясь <с охоты>
не скрываясь, побросала <в сумку вещи>
думая, <что это песок>, сунул <руки в золу>
<... -> возликовал, смеясь
<... -> возликовал, смеясь <будто> гавкая
соблюдая <правила>, люди выражают <уважение>
<иногда> замирая сердцем, доставал <тома> и располагался <с ними на полу>
<время> стало катиться, <то и дело> впадая <в мерцательную
аритмию>
<... -> спрашивает, стараясь угодить
работая <редактором>, получал <рукописи>
<... -> рассеивая <недоуменье>, объяснила
гуляя, задумывается
шла <в печали>, вспоминая <молодость>
сидит <на ящике>, продавая <мышеловки>
<никуда никогда> не ездил, будучи <оператором>
ненавидя <школу> <не раз> копался <в бумагах>
желая напакоstitь, копался <в бумагах>

стоял <у порога>, провожая <гостя>
протягивая <кусочек>, говорил: <...>
читает, окунаясь в <описываемое>
желание выпить <немедленно>, не отходя <от кассы>
<действительность> прокатывая <по жизни>, снимала <излишества>
<целый день> светят <огни>, разгоняя <сумерки>
рассмотрел <игрушки>, поднося <к глазам>
<строй> отбивая <шаг>, двинулся
<строй> двинулся, вздымая <пыль>
не мешкая, приступил <к осуществлению>
ведёт <карабином>, используя <прицел>
был <накануне>, <как, впрочем, и еженощно до этого> переходя <в день>
<вновь> принимаясь <за вязанье>, усмехалась
<снег> лежал, сдерживаясь, чтоб не растаять.
подавал <бумажки>, не поднимая <глаз>
машут руками, удаляясь
пытались вывести <тип>, не имея <понятия>
хотел было пройти, не оглядываясь
бывает, сидишь, раскачиваясь
складывала <пальцы>, <словно> собираясь креститься
стал вытягивать <рыбу>, сверкая <глазами>
улыбался, <словно> чувствуя
<... -> ответил, <уже> начиная раздеваться
<иногда> пользуясь <привязанностью> пытались подсунуть <алкоголь>
<иногда> пародируя, пытались подсунуть <алкоголь>
показывая <на коня>, клялся
<ватага> ныряя, доставала <бутылки>
<... -> спросил, подсаживаясь <в сторонке>.
не мигая глядит
<... -> сказал, потирая <ухо>
избегая <эмоций>, укажем <на связь>
волновались, <ещё> дожидаясь <очереди>
разыскивали, взглядываясь <в карточки>
думала я, идя на
утопая, подумал: <...>
бегали, воодушевляя
бегали, ругая
бегали, погоняя
стыдась признаться, дожидаемся <смерти>
<... -> не вникая, откликнулась
<повязка> проползая, должна была захватить <обе ноги>
<... -> отвечает, не переставая вязать
<... -> вздохнул, закричал, просыпаясь
будешь делать , рая <руки>

будешь делать , не сгибаясь
 будешь делать, <едва> переставляя <ноги>
 улыбался, поигрывая <молоточком>
 лежа <в шезлонге>, читала
 берёт <билет>, не сообразуясь <ни с полом, ни с возрастом>
 принял <душ>, смывая <осадок>
 не расшнуровывая, стащил <ботинки>
 <зубы> порхнут, отряхиваясь
 <реки> поднимали <спины в подвалах>, облизывая <коллекции>
 приходилось идти <в народ>, выбирая <в поводыри писетелей>
 пытался образумить, ссылаясь <на отсутствие денег>
 не выходя <из вокзала>, погружаюсь <в метро>
 <... -> бормотал <Ёжик>, всовывая <лапы в валенки>
 <... -> бормотал <Ёжик>, слезая <с постели>
 проверяла <тетрадь>, посыпая <пеплом>
 <как> сказал, утешая <маму>: <...>
 сидел, держа <стакан>
 крича, летали <сороки>
 <... -> сказал, поднимая <голову>

б) NRKT M:

<предприятие> может изготавливать <продукцию>, имея <оборудование>
 не говоря о <возможностях>, следует учесть <особенности>
 совершенствуя <системы>, мы предполагаем <свойства>
 выполняя <задания>, формировали <алгоритм>
 занимаются < в группах>, сидя <кружком>
 основываясь <на положениях>, были сформулированы <рекомендации>
 используя онтологию, <средства> обеспечивают <ответ>
 <связи> носят <литературный характер>, не влияя
 не использовали <термин>, обходясь <введением определенных параметров>
 изменяя <тип и параметры>, можно изменять <структуру>
 <оператор> показывал <лучший результат>, опережая <другого оператора>
 стремясь <к образованию, вовсе> не идут <по стопам родителей>
 можно претендовать <на высокий уровень оплаты>, не покидая <родной город>
 можно управлять <временем ожидания>, увеличивая или уменьшая <его>
 <ДНК может> воспроизводиться <в клетках> трансформировать <их>
 контактируя <с родителями>, пришли <к выводу>
 проводя <время>, убедились <в несостоятельности заявлений>
 <активность> держалась <на уровне>, совпадая <с тяжёлым состоянием>
 <вещество> разогревается, образуя <пятна>

переводим <рисунок>, оставляя <перегородки>
вырезаем <ненужные детали>, следя <за тем, чтобы>
<вирус> обладает <тератогенными свойствами> вызывая <СВК>
<переводы> равнялись <сумме>, демонстрируя <с тех пор увеличение>
не вникают <в содержание>, не являясь <специалистами>
могут поставить <задачу>, не указывая <метода>
основываясь на <подходе>, раскрываются <особенности>
<хозяйства> занимая <около 6, 0% всех сельхозугодий> производили <56,
5% всей продукции>
занимают <промежуточное положение>, приближаясь <к сельскому
населению>
сравнивая <доли>, можно отметить <, что>
<платежный баланс> позволяет оценить <обстановку>, отражая
<уровень>
изучая <запасы>, необходимо проводить <анализ>
<операции> оставаясь <едиными> могут быть реализованы <на разных
компьютерах>
попадая <куда>, могут претерпевать <превращения>
решение: пользуясь <масштабом>, определить <площадь>
экстраполируя <тенденции>, рассматривают <варианты>
<муравьи> носят <тепло>, расширяя <зону>
<репрессивность> была ничтожной, составляя <от 12 до 20 процентов>
<либеральные слои> возлагали <надежды>, видя <элемент участия>
<силы> сливаются, не дотягивая <до предела>
<элементы> должны деформироваться, не ломаясь
<морской конёк> плавает держась <отвесно>
глядя <на морского конька>, как не вспомнить <лошадку>
прося <не губить урожай, его> задабривали
<Дед-мороз> совершает <танец>, распевая
натягивая и отпуская <струну>, находим <оптимальное звучание>
натягивая и отпуская струну, находим
сумел вырастить, манипулируя <геном>
<зрачки> расширяются, достигая <диаметра>
<как> не открывая <бутылку>, определить <вместимость>
<как> не разбивая <пробку>, определить <объём>
<направления> развивались <параллельно, иногда> сменяя <друг друга>
требуя <повышения зарплаты, одновременно> выступили <за
продолжение реформ>
<"..." -> говорил, неся <чемодан>
иронизируя, говорил: <...>
<кривая> начинает опускаться, знаменуя <упадок или свёртывание>
совершая <подвиг>, вывел <из подземного царства пса>
зная <свойства>, подвергали <обработке>
моргал, давая <понять>

<прозак> блокирует <транспортёр> и задерживает <серотонин>, спасая
<от депрессий>
рассматривая <характеристики>, теряет <информацию>
проводили <экскурсию>, популяризируя <научные данные>
пришлось искать <решения>, преодолевая <трудности>
<средства коммуникации> будучи <расширениями>, отделяются и
обретают <власть>
<ритуал> возвращая <реальность к инварианту> сообщает <качество>
выступая, сказал: <"...">
не считаясь <с изменением закона>, полагают
не обладая <знаниями>, способен оценивать <правильность>
положились <на милость Судьбы>, не жалея <усилий>
положились <на милость Судьбы>, соблазняя <примером>
обобщая <публикации>, следует отметить <моменты>
предложил <номинанта>, не противопоставляя <другому номинанту>
<елка> шла <по странам>, завоевывая <поклонников>
<кодекс> объявляет <незаконной эксплуатацию>, запрещая <приём на
работ улиц до 16 лет>
вспоминают <о событии>, отмечая <День независимости>
стремится освоить <поэтику>, пытаясь овладеть <приёмами>
<животные> стали снижать <активность> цепenea
рассматривая <представление>, предлагается использовать <методы>
исследуя <координации>, отмечал: <"...">
используют <средство>, предпочитая объяснять <своими словами>
обсуждая <вопросы>, предостерегал
<системы> зарождаются, испытывая <условия>
опираясь, старается не повторить <ошибки> и воспитать <детей>
<пряжу> получают, вводя <в хлопок асбест>
<чтобы> открыть <путь>, двигаясь <западным путем>
заканчивая <обсуждение>, следует отметить
разрабатывая <стратегию>, были окрылены <победой>
затягивая <груз>, постарайтесь укладывать <так, чтобы>
<вводная статья> ставит и решает <проблему>, объясняя <явление>
<за всё время> не уделяли внимания <ПВО, в основном> публикуя <книги по
авиации>
позволяет прогнозировать <нефтегазоносность>, сокращая <затраты>
<чтобы> не прибегая <к поисково-разведочным работам>, выявить
<залежи>
не скрывая <, что... >, считаю целесообразным трактовать
<тулканы> нападают, распугивая <носом птиц>
описывал <в категориях>, но оценивая <обратным образом>
<горы > задерживают <тепло и влагу>, создавая <парниковый эффект>
<символ> представляя <собой текст>, может не включаться <в ряд>
<нить> горела, не перегорая

удаётся понять, <лишь> анализируя
<достижения> накапливались, передаваясь <от поколения к поколению>
подвергали <упрощению>, приравнивая <к потребностям>

с) NRKT S:

зная <ситуацию>, запрашивал <информацию>
переживая <момент>, запрашивал <информацию>
<мировое сообщество> имея <опыт>, понимает <что...>
жили <в страхе>, находясь <рядом с СССР>
преуспел, играя <по правилам>
пытались перебить <информацию>, навязывая <другую информацию>
был готов <к ситуации>, занимаясь <деятельностью>
поработает <год>, получая <мало>
просматривая <анкеты>, обратил <внимание>
отвечая <за Россию>, отвечает <абстрактно>
будучи <на Конгрессе>, слышал <доклад>
могу сказать, опираясь <на данные>
считали, <что...>, считая <при этом, что...>
приезжая в <Калугу>, слышу, <что...>
понимая, <что...>, напоминаю, <что...>
не оказывались <в ситуациях>, обращаясь <в самоуправление>
чувствуя, <что не получится>, пытаются найти <способ>
рассматривая <способы>, надо исходить из <сложности>
<надо> разрабатывая <формы профилактики надо>, исходить из
<широкого понимания>
возвращаясь <к причинам>, <я> бы отметил <одну вещь>
подрабатывают, продавая <ножи>
приезжают, не дорожа <честным именем>
воздействуя <на причины коррупции>, уменьшаем <вероятность>
работая, хочет делать <добро>
попрошу поджигаться <по времени>, учитывая <подготовленность>
будут обращать <внимание>, выбирая <победителя>
представляя <продукт>, может показать <направления развития>
назначая <заседание>, исходили из <вот из чего...>
<предлагаю> продолжить <беседу> не сидя <за столом>, а стоя <с
рюмкой>
ходил, рискуя <жизнью>, спрашивал
привыкли, не живя <в идеализированном обществе>, опознавать
<избирателя посредством лозунгов>
злоупотребляют <льготами> спекулируя <лекарствами>
ходят <под уголовной ответственностью> занижая <занижая
налогооблагаемую базу>
выставляем <музыку>, нарушая <права>
кайфуете <от жизни>, не ставя <цели>

не снимая носите <очки>
руководствуясь <ситуацией>, <себя и> ведёт
<Америка> не спеша, подмяла <мир>
переключая <каналы>, попали
я могла купить <квартиру>, выплачивая <20 лет>
заговорила не стесняясь
назначил <встречу>, не предполагая <что...>
разговаривая <с производителями>, оказывается <что>
можно рассказать <средствами музыкального театра>, не используя
<прозаической речи>
отогнать <мысль> можно <только> продолжая <употребление>.
испытывает <кайф>, выходя <на берег>
покинули <мир>, принимая <наркотики>
<Это называется> «пользуясь <случаем> хочу»
обладая <результатами>, видим <ситуацию> и прокладываем
<траекторию>
<обязанность> прочитать и освоить <материал>, <иногда> задавая
<вопросы>
<долго> не думая, открыла <ресторан>
не находя <работы в Палестине>, уходили <на заработки в Израиль>
ведя <диалог>, говорят: <...>
<чтобы> не надо было входя <в транспорт>, говорить: <...>
<фантастика> вынуждает вырабатывать <видение>, становясь
<языком общения>
<умение> делить <на кусочки> и преодолевать <трудности>, раздавая
<работу>
уходя <в чужую область>, находит <что-то привлекательное>
думаю, проверяя <себя, что...>
узнавая, <что> чувствовал <облегчение>
не доезжая <Варшавы>, должен был сойти
должен был сойти, сопровождая <другого человека>
жил, <всегда> руководясь <тезисом>
надо воспитывать <уважение>, преодолевая <отвращение>
не дожидаясь, спою
увеличивая <картинку>, видно
занимался <капоэйро>, преподавая <в фитнес клубе>
идут <друг другу навстречу> проходя <сложные моменты>
можете отправить <резюме>, не регистрируясь
играем молча
приехала, спасаясь
играл, не воспринимая <ситуацию>
видя <женщина>, даёт <ей характеристику>: <...>
застал <войну>, служба <в Ташкенте>
приходя <в музей>, окунаются <в особый мир>

едят, глотая <наполовину>
<камера> неслась, обозревая <зал>
находим <"другого">, полуконституируя <его>
захожу <в магазин>, идя <на пляж>
<чего> тебя разобрало, глядя, выставляя
поворачиваясь, говорю: <...>
улыбаясь, печатаю
печатаю, пиная <принтер>
стоит, не заходя <в автобус>
выходишь, не нажимая <на кнопку>
нужно, не задумываясь, ответить
щучу, <а тем более> любя
<пусть> узнают о <тебе>, удивляясь <что... >
представляя <себе это, смотри,> не усни
маскируясь, превращается <в столб>
выходя <на канал>, спрашивая: <...>
<преподавать> придерживаясь <программы>
сказала, не гордясь: <...>
спрашивает, хлопая <глазками>: <...>
должен заниматься, осознавая, <что... >
поступая <некрасиво> вошёл <в азарт>
можно поставить <на кухне>, не парясь
влез <со стороны>, держа <фотоаппарат>
просит <встретиться>, мотивируя: <...>
<погиб> добывая <цветы>
обладая <качествами>, может найти <цветок>

d) NRKT G:

сидят, свесив <ноги>
всмотревшись <говорит>: <...>
вздыхнув, проговорил: <...>
<ураган> достиг <берега>, закрутив <там смерчи>
<арбуз> лопнул, разваливается
получив <приказ>, слез <со стремянки>
<камень> задаржался <будто> замерев <в задумчивости>
набегавшись, возвращались
заметив <пчел>, помрачнел
отчаявшись, приказал: <...>
выбравшись <из дебрей>, вздохнул
лежала, отвернувшись
<... -> заорала свалившись
согнувшись, стоит
<мышинное ополчение> пройдя <круг> исчезало
повесив <ружьё>, и положив <на него руки>, плёлся <к городу>

положив X, плёлся
<пока> не собрала и не уехала, не сказав <ни слова>
лежал повернув <голову>
протырившись <между завесами сна>, схватила <трубку>
переодевшись, повела <себя на кухню>
увидевши <нас, русачок> напугался и присел, спрятался
посмотрев <вниз>, хмыкнул
выкатившись <на середину кухни>, молчала
сбравшись, стали рассказывать
встретив, сообщил: <...>
вспомнив, удивилась
услышав, заговорил
досмеявшись, вызвал <слюну, а потом> сплюнул
приехав помогать, чувствовала <удовольствие>
встаёт <из-за стола>, отодвинув стул и <идёт смотреть в окно>
<линия фронта> погрохотав, не дошла <до городка>
пожвав <руку>, ступил <за порог>
въехав <в дом>, и побелил, и покрасил, и наклеил <обои>
<сидел в гаме,> охрип, <всласть> наоравшись
можно было спать <лёжа>, согнув ноги
не передохнув, попали в обучение
не осмотревшись, попали в обучение
заглянув, сказала: <...>
наевшись, отнёс <кусочек куколке>
сел, зажав <голову>
<Козёл> появившись, принялся <за дело>
напившись, любил уединиться
провёл <полдня>, задрал <голову и восхищаясь баишей>
перейдя <поляну>, поднялся <на гривку>
<чайник> набычившись, прислушивается
одевшись, сдёрнул <полотенце>
выпив, сдёрнул <полотенце>
очнувшись, вы очутитесь <в плену>
могу находиться <в другом месте>, забыв <о её присутствии>
можно было увидеть, наклонившись
<с утра до вечера> могла она, уткнувшись в книгу, сидеть <за столом>,
шелестеть, звякать
сев, движением руки усаживает <всполюшившихся>
узнав, он сказал: <...>
был теоретическим алкоголиком, <ни разу не> не удовлетворив <желания
напиться>
обнаружив <пропажу> гнался <за обидчиком> и стрелял <в него>
рассмотрев <бутылку> и убедившись, <что...>, выдавала <деньги>
убедившись, выдавала

сказал, кивнув: <...>
не заподозрив <худого>, развернул <послание>
<фонарик> соединившись <в прожектор> высветят <многое>
поджав <губы>, кивает <вслед>
<зубр> оттопырив <губу> пофыркивал
можно, раздвинув <пальцы>, смерить
оглядевшись, достал <папиросы>
<мать> простили, записав <что...>
добавила, слегка нахмутив <брови>: <...>
перегнувшись, сказал: <...>
<... -> сказал, завидев
сказал, рассмеявшись: <...>
осмотрев <пациента>, улыбались
чокнулся <с малярами>, воскликнув
поднялся, чуть не опрокинув <стул>
поторговавшись, купил <бутерброд>
собрав <реквизит>, прервали <пьесу>
<реки> добежав, бросались <вспять>
дожил <благополучно, благоразумно> избрав <область>
вдохнули и охнули, выйдя <на опушку>, взойдя <на гору>, повернув <за
поворот> и увидев <море>
охнули, взойдя
<... -> сказал, проснувшись
проверив <работу>, писала <отзыв>
склонившись, смотрела
<мышь> прижав <сухарь> подтащила <его на край>
вспрыгнув, заглянул <по ту сторону>
блеснув <ботинками>, вскочили и уселись
приставив <к виску>, щелкнул
оставив <вьюгу>, отправились <за весной>
понервничав, чувствует <что пора развести в стороны>
стоит <в воротах>, прислонясь <к калитке>
<... -> огрубев, спросил
<постороннее> влезло, <меня> не спросив
рассердясь, спросил: <...>
<кот> щурится, подогнув <лапы>
<... -> сказал, подойдя
стоял, прижавшись <к броне>
начал было говорить, воспользовавшись <вниманием>
посмеялся, представив <урок>
<илест> почистив перья, <снова> начал цыкать
<пёс> высунув <язык> облизывал <лицо>
<мешок> распустив <хвост> отлетел

е) NRKT M:

<как> расшить <«узкое горло»>, снизив <расходы?>

<наличие сервера> позволяет увеличить <количество>, сделав <число не зависящим от...>

определив <критичные образования>, может выбрать <форму представления и период его контроля>

<SHOE> позволяет аннотировать <Web-страницы>, внося <содержание> решив <задачу>, можно говорить <о создании систем>

выбрав <структуры>, можно определить <влияние параметров>

стремятся дать <образование>, нацелив <все ресурсы>

можно претендовать <на высокий уровень оплаты>, покинув <город>

выделив X, вызвали

введя X, вызвали

вызвали, доказав

<наука> отступила, потупив <глазки>

<показатель> снизился, достигнув <минимального показателя>

<почта> станет лидировать, оставив позади <другие системы>

<должен> заполнив <заявление>, дать <поручение>

вводим <пласт>, предположив <что...>

следует внести <уточнения>, разграничив <понятия>

предложил <сценарии>, рассмотрев

<образ> может отодвинуться, уступив <другому образу>

поставим <точку>, отметив <что...>

использовали <проводки>, изолировав <слоем полимера>

заболтаются, забыв

<конёк> висит, зацепившись <хвостом>

приблизившись, слышишь

<звери> спасают <девочку>, привезя <домой>

вклеив, нужно выровнять

приклеив <деку>, начинаем постукивать

<морские звезды> заметив, спешат зарыться

глянув, представляешь

переведя взгляд, представляешь

<если> поместить <на слюду стальной шарик>, <предварительно> нагрев <то...>

взяв <точку>, начертите <траекторию>

<наибольшее число забастовок> состоялось, увеличившись

<забастовочное движение> не ограничившись <регионами>, получило <распространение на большей части>

приехав, представить не мог

<болезнь> подтачивала <силы>, вселившись <в кого незадолго до переезда>

<метод> применялся, дав <возможность сделать заключения>

<можно> исследовав, получить

<знания> позволили, объединившись, разработать <методику>
 нетрудно убедиться, проанализировав
 направляется к <дверям>, не уплатив <за ликёр>
 отдал должное, подчеркнув
 оторвавшись <от работы>, чокнулись и поздравили друг друга
 обозначив, можно уже не вспоминать
 завещал подсесть <корни иудаизма> отняв <землю>
 завещал подсесть <корни иудаизма> отняв <землю> и превратив <в землю
 ислама>
 искали <помощи>, объяснив
 поясним <различие примером>, представив <два музея>
 <теория> сыграла роль, запустив
 обратившись <в суд>, могут использовать <судебную процедуру,
 гласность>
 преодолев, расселяются
 перейдя, расселились
 вышел <победителем>, пленив <умы>
 собрав <карточки>, проверяет
 <государство> очертив <заповедник> могло уж не церемониться
 мог уволиться, предупредив
 поглядев, воскрикнул: <...>
 увлёкшись <пленницей>, должен был возбудить <споры>
 услышав, находит способ <сохранить авторитет>
 <плоды> перебродив, действуют <опьяняюще>
 <слоны> обнаружив <роцу> устремляются <к ней>
 <организм> застыв, экономил <расход энергии>
 <структура> приобрела вид, превратившись <в действие>
 <дискретность> перетекла, став частью
 соединив <карты>, получается <каркас>
 <... -> говорила, отказавшись <от...>
 <молодые пчелы> повзрослев, начинают вылетать
 <пчела> вернувшись, увеличивается <в размерах>, теряет <способность
 летать> и начинает <откладывать яйца>
 позволяет организовать выполнение, сократив
 выполнив <«размытие», выражение> запишем <в виде...>
 приняв <гипотезы>, были рассмотрены <вопросы>
 <в первый раз> идем <в школу>, вооружившись <ранцами>
 подготовив, могут считать миссию выполненной
 <чтобы> исключить <применение материалов> заменив <безопасными>
 обогнув <Африку>, достигает <берегов Индии>
 узнав <о походе>, хочет сорвать <поход>
 столкнувшись <с противоречием>, надо не пугаться
 <вирусы> лишившись <хозяина> быстро погибают

доставив <ванну самостоятельно, может, и> сэкономите <десяток-другой долларов>

взявшись <за построение>, должен быть судим
<ещё> не раскрыв <книгу>, узнаёт <о заслугах>
не можем, опередив <время>, заглянуть <в будущее>
сославшись <на предчувствие> сдали <билет>
получив <приказание> и осмотрев <чемодан>, может оценить
<возможности>

осмотрев, может оценить
объявил <традицию исчерпанной>, избрав <примерами>
<изучение> сменив <понимание, его> не заменило
<зона> занимает <полосу>, протянувшись <на 140 км>
присмотревшись, нельзя не обратить <внимание>
сказав <эпоха...>, мы определили <единство культурного периода>
обойдя <галерею ещё раз, видела картины>
освоив, почувствуете <настроение>
встретившись, скажите: <...>
раздробив <шаллак>, смешивают <с нитролаком>
<отказ> оказался полезным, открыв <возможность>
продолжили <опыты>, измерив <пороги точности>
<самцы> надув <горлышко> поют
покорит <народ>, проявив <жестокость>
<муравьи> согревшись, спешат <домой>
прочитав <роман>, будет читать <и другие>

f) NRKT S:

были единокорны, назвав
<как> собирается пробиваться <в еврокубки, через Кубок России> или
выиграв <Лигу Чемпионов>

ответив <на вопрос>, должен сказать <о...>
отдав <миллион>, принёс <пользу>
попытаются получить <преференцию> выйдя <за пределы правил>
став <чиновником>, будет использовать <ресурс>
сев <на ресурс>, будет использовать <ресурс>
посоветовавшись, приняли решение изменить <процедуру>
усложнив <процедуру>, получим <...>
<не проце ли> выяснить, связавшись <с соответствующим человеком?>
начав помогать, сталкивается <с ростом антирейтинга>
<как> ощущаете, перешагнув <рубёж>
повзрослев и созрев, продолжают играть
повзрослев и созрев, продолжают играть
может <это> сделать, вызвав <министра>
надо было сравнять <с землёй>, не посмотрев на <жителей>
боюсь позвонить, увидев <нарушение>

прожив <столько лет>, не видела <ни одного участкового>
наплевав <на других>, будем <про это> говорить
<заговорила, может быть и стесняясь, но> забыв <о том, что...>
воспользовавшись <ситуацией>, назначил <встречу>
могут обжечься, <ничего> не приобрета
<собственность> войдя <в рыночные отношения>, изменилась
подумав, говорит: <...>
<отношение> обозначила, приведя <пример>
<спектакль> пройдя <полгода>, начинается разваливаться
надо сказать, положив <руку на сердце>
<закон> вступает в силу, свалившись <как снег на голову>
вылечив <больных>, оставите <их без работы>
покинули <мир>, присев <на иглу>
<считают, что> увеличат <потенциал>, прибегнув <к наркотику>
получив <эмоцию>, старается <к ней> вернуться
уходят нахохотавшись
сформулировал, сказав <слова>
послушав, <что..., думаю, что...>
<фантастика> нацепив <униформу>, легла <на прилавки>
продолжает говорить, приобняв <его за плечи>
отключившись <от всего> приходилось <иногда> работать <неделю>
отправлялся <в странствования>, выписав <из книги информацию>
прочитав <переписку>, спрашивает: <...>
поставив <стекло>, сохраняете <воздух>
не ошибся, пойдя <в группу>
<чтобы> закончив <школу>, <или> работал, <или> учился
<за границу> выехав, не смогут спросить <где>
<договор> можно заключить, подъехав <в офис>
не заметив <шляпу>, садится <на неё>
подготовившись, принимаюсь за <за резку и раскладывание>
поворочавшись, принимает решение
отучившись, идёт <в музей>
сидели, уткнувшись <в книжки>
придя в <группу>, не боится открыть <рот>
<едят>, не пережевывая
пришли, поработав <несколько месяцев пауза> и ушли
ходила, бегала, фотографировала, решив <что дар открылся>
сидит, вывесив <ноги наружу>
вошли <кибратник>, не спросив <ничего>
<вертикально под мышку> и держать, прижавши
просидев и не дождавшись, ушли
просидев и не дождавшись ушли
оценив <игру>, вызвал <футболиста>
<сколько> готовы потерять, не пожалев <об этом>

не справившись <с управлением> сворачивает <к реке>
 оказавшись <в воде>, кричу: <...>
 сидят, обнявшись
 <видимо,> уйду не дослушав
 сказала, отвернувшись
 ушла, не попросившись
 выселяют, не спросясь
 вышел не долечившись
 забрал <машину> заплатив <часть цены>
 мог сделать, узнав <что...>
 вжившись <в роль>, изрек: <...>
 намеревающийся покончить <с пассажиром>, выпустив <змею>
 попав <в поезд> начали веселить <народ>
 вооружившись <пивом и чипсами>, начали веселить <народ>
 вылетел <из класса>, хлопнув <дверью>
 отвлёкся, поняв <что...>
 вскочив и произнеся, удалилась
 вскочив и произнеся <слова возмущения>, удалилась
 достав <шляпу>, увидел <что...>
 сообщив <об этом>, увидел <что...>
 купив <шляпу>, идёт <по улице>
 зачитавшись, он не заметил <как...>
 залюбовавшись <картиной и понимая, что...>, он решает <вздremнуть>
 одев <шляпу>, пошёл <по лужайке>
 выбрав <шляпу>, выходит <на улицу>
 потратив <деньги на личное потребление>, употребит <лучше>
 не ухажу, бросив <разобранный диван>
 коснувшись <этого>, я узнала <другой мир>
 поразмыслив, решил <что...>
 <чтобы> раздобыть <лапти>, покрасив <их>, создав <эффект>
 <чтобы> раздобыть <лапти>, покрасив, создав
 подойдя, разглядели <ноги>
 нашли <человека>, свернув <с дороги>
 созвав <близких>, стал обследовать <местность>
 проснувшись, <часа два> пью <кофе>
 услышав <о просьбе>, предлагает <пойти>
 заблудившись и потеряв <надежду>, обнаружили <в снегу ноги>
 потеряв <надежду>, обнаружили
 отправился, одевшись

g) DLKT G:

imdamas <fotografiją>, prisiliečiau <jos pirštų>
 medituodamas, susitaikė <su mintim, kad...>
 pasakydamas <tiesą>, rizikuočiau

*skleisdamas <kvapą> apeidavo <ligonius>
sėsdamas, <dar kartą> pašnekina <ryšininkes>: <...>
vaikščiodamas, pajusdavau <maudulį>
važiuodamas, užsidėjo <ausines>
<kelias sekundes tarsi> apgalvodamas, žvelgė <merginai į akis>
<... -> pridūrė, apžvelgdamas <lavoną>
atlikdamas <judėsi> , įkrito <į duobę> ir užsimušė
<baisumas> grūmoja atšliauždamas <artyn>
<... -> suriko, atšlydamas
nesivaržė <kaišioti nosies>, bandydamas išknisti
<nesmagiai> jaučiasi, bijodamas būti užklyptas
<motociklas> burgzdamas kyla <į kalną>
<... -> galvojo darydamas <duris>
<... -> pasakė dėdamas <daiktus ant stalo>
<prošal> eidamas ištraukė <skęstantįjį>
galabydamas <uodus> užsitraukė <sielos maudimą>
gerdamas <vis> jausdavai <rūgštelės skonį>
mėgsta miegoti <minkštai, ypač> guldamas <amžino miego>
prieš išlipdamas norėjo pažvelgti <į akis>
<prieš karą> išvykdamas, perleidęs <sklypą giminaičiui>
judindamas <šakas>, pūsteli <vėjas>
prievertavau <save>, kaldamas <į galvą datas>
tempia laiką, keldamas <užmokestį>
<dabar jau> leidies <sunkiai> kilnodamas <kojas>
žengė kliūdamas
krenkšdamas <net> pamėlynavo
pasuka <galvą>, laikydamas <kotą>
užsidengė <galvą, sakytum> laukdamas <smūgių>
<... -> džiaugėsi liedamas <vandenį>
<kaip vakar, užvakar> lygindamas <plytas>, pakiša <atraižą po trinka>
lipo <ant sienų>, meldamas <atleidimo>
<... -> mojuodamas atsakė
mastydamas, traukė <dūmą>
caktėli <tarytum pasagų garsą pamėgdžioti> mėgindamas
<šunytis> nujausdamas <šeimininkų nuotaiką> suamsėjo
<katinas> puola būti <ką tik> nutverdamas
regėjo <vaizdą> prieš paleisdamas <šturvalą>
prieš pasiekdamas <nakvynės namus>, patyriau <įspūdžių>
prabėgdamas <į troleibusą> žnybteli <šlaunin>
prieš praverdamas <burną riksmui, jau> žinai
rašydamas patekau <į būseną>
šypsojosi, rodydamas <dantis>
žvilgtelėjo <į nuotrauką>, <tarsi> sakydamas, <kad>
kasais siekdamas apimti <didesnį plotą>*

<... -> skaitydamas <mintis> ir užbėgdamas <už akių pykčiui>, mokė
 varei <valtį>, <lyg> skubėdamas
 stundamas <vežimėlį> artėjo
 tyli svarstydamas
 paryškino <liniją> tardamas, <jog...>
 <... -> svarstė, tempdamas <mergiščią>
 <... -> atsako, tiesdamas <ranką>
 <... -> tirtėdamas pralemenau
 painiojasi, pasirenka <adresatą>, turėdamas
 praleido <metus> vadovaudamas <pogrindžiui>
 <... -> nesutiko vartydamas
 gyvena <kaip neregys>, vertindamas <kiekvieną jausmą>
 <smėlis> šiugždėdamas ryja <karsto kaspinus>
 vizginau <uodegą>, šokinėdamas
 <pasakai> žinodamas
 žvelgdamas galvojo <ne apie...>
 siekdami gerovės, išvijome <dievus >
 <viščiukai> cypsėjo, caksėdami
 <šviesos pluoštai> kryžiuojasi <tarsi kažko> ieškodami
 mojuodavo <kardais>, laiduodami <pergalę>
 <žuvų šešėliai> niurnėdami, ėmė graužti <odą>
 plėšdami <dainas>, galėdavo šūkauti ir grasinti
 <spinduliai> skverbėsi <pro stogą>, skrozdami <prietemą>
 sprunkame, traškindami <šakas>
 <šunys> išlėkdavo viauksėdami
 žlegsėdami bridome <per purvą>
 mirguliuodamos, žiro <plunksnos>
 <dievybės> šokdamos skriejo
 apsisukdamas barbeno
 dairydamosis priėjo ir sušnyptė
 puolė lipti, keburnėdamasis
 nusižudydamas <pats save> nubaudė
 <protingai> pasielgiau prisigerdamas
 <... -> paaiškino, stebėdamasis
 įtempė <klausą> tikėdamasis
 <... -> paklausė, keldamas <žiūronus>
 <... -> užbaigė atsikvėpdama
 strykteli, laikydamosi <krašto>
 užsimerkia stengdamasi <nekvėpuoti>
 <... -> atsakė šypsodamosi
 tūno klausydamiesi <komandų>
 ėmėsi <glostyti>, verždamiesi <artyn>
 nepaisydamas <savo išvaizdos>, meilinosi <merginai>
 nedvejodamas pasmerkei <mirčiai>

<... ->nekantraudamas spėliojo
žvelgė, nenorėdamas patikėti
<balsas> neprarasdamas <individualybės>, priklauso <ansambliui>
<... -> paaiškino, nesustodamas žaisti
galando nežiūrėdamas
ėjo <į šias dienas> nekišdama <nosies>
<... -> nutėšiau, <nieko> nesuprasdama
sėdėjom nejudėdami
tvarkosi, negalėdamos sulaukti

h) DLKT M:

aimanuodama kreipėsi: <...>
būdamas jaunas negalėjo sulaikyti <potraukio>
darydami <ženklą> išpažįstame <tikėjimą>
nustelbdamas <ar iškreipdamas dimensijas>, patenka <į konfliktą>
pergyvendamas <ne geriausius laikus> priešpriešina
norėdami sukurti <bylą>, pasirenkame <menu komandą>
svarstydamas turi nekreipti <dėmesio>
<kalba> užpuola <alfa-tikrovę>, užpildydama <poras>
<akis>, bėgiodama <eilutėmis>, elgiasi
atbėgo verkdamos
<paradoksą> galime atskleisti analizuodami
vykdami, sustojo <Berlyne>
kalbėdami išmoksta kalbėti
sieja matydami
prisimindamas <ginčą>, stengėsi perkelti <pokalbį į konkrečią plotmę>.
<katepsinas D> skaido <komponentus>, palengvindamas <invaziją>
baik <sakinį> taisiklingai pavartodamas
veikė <jausmus>, žadindami <domėjimąsi>
<užteršimas> pasklinda kenkdamas
<jeigu turi pranašo vaidmenį> pasiaukodamas kalbėk
nueiti troško įsivaizduodamos
<meilė> mankštindama <atletą> padaro <jį narsų>
rašė <apie idėjas> tuo būdu tapdamas <J. Ambrazevičiaus estetikos> šalininku
kėlė, teikdamas
jausdama <pagarbą>, pradėjo mėginti <literatūrinius gabumus>
naudoja <taktiką> darydamas <spaudimą kitam konflikto dalyviui>
vykdydamas <tyrimą> atlieka <darbus>
<sakiniai> šakojasi perkirsdami
bėgdami išsirikiuoja
<teiginiai> neturėdami <ryšio su faktais>, neatitinka <kriterijų>
<tradicija> nors ir niekindama, pagirtinai atsiliepdavo
<vėlės> pasirodo <sapne ko nors> prašydamos
<plūdė> slenka, rodydama <kryptį>

sugebėjęs atgaivinti ir parduoti <bendrovę> uždirbdamas <100 milijonų JAV dolerių>
<vėžiagyviai> prisitaikydami, sugeba keisti <spalvą>
aiškindamiesi <veiksmus>, suprasime <priežastis>
<sau> neprieštaraudamas negalėtų pasakyti
išryškindami, laikė <sinekdochą> metaforos atmaina
trokšdami, linksta būti priklausomi
dainuodamas iškyla
pasirinko skaitydamas
išlydėjo priklausydama
nesidrovėdamas valgydavo
deklaruoja pasirinkdami
maišydami supilkite <kiaušinius>
padedą <sutelkti dėmesį> pateikdamas <klausimus>
<ląstelė intensyviai> gamindama sekina <kompleksą>
lavindamas auklėju
remdamiesi <ženklais>, piešia ir spalvina
skriaudžia įvarydamas <baimės>
praleidžia <dienas> reikšdamasis <savo galiomis>
<adenoviruso baltymas> gali prisijungti <prie pRb baltymo> pakeisdamas
<faktorijų>
pažindamas remiasi
rašo išsisukinėdamas
padedą ir pamoko suteikdami
gali nedvejodamas apibrėžti ir įvertinti
žaidė, naudodami <siužetinius žaislus>
apibendrindamas <mokymus> įvedė <idėjų ir teorijų>
pradedą taikyti <teoriją>, priimdami <sprendimus>
tikėdami <teiginiais>, turime tikėti <implikacijomis>
gali kalbėti, būti išklaustyti atsakinėdami
artėja <prie personažų žvilgsniu>, atsisakydamas <įvaizdžių>
imasi <misijos kiek vėliau> paremdama
pertvarkė <skryybą>, siekdami sisisteminti
stebėdami, samprotauja
ganydami darydavo švilpukus
laukdavo stovėdama <prie durų>
netapatindamas <savęs su aspektu>, turi galimybę pažinti
nepaisydamas <sunkumų> vadovavo
prašė <gyventojų paramos>, uždėdami <mokėstį>
<zolis> koaguliudamas virsta <gelium>
netirdami <reiškinių>, galėtume manyti, <kad...>
<lėlio patelė> stovi nejudėdama
rašydamas <apie> gali užsidirbti
atlikdamas <kontrolę>, turi teisę gauti <raštiškus paaiškinimus>

atsikirsdavo <į teiginį> pabrėždamas <jog...>
 turėjo galimybę pasinaudodama <raštininku> pasirašyti <laišką>
 statydamas <ruletėje> gali išlošti
 galite padidinti arba sumažinti, pridėdami arba panaikindami <skaičių>
 žvelgia traktuodamas
 <mirtis> traukia žadėdama
 telkdama <kraštą>, įvykdė <misiją>
 klausydamiesi išbūkite <5 min.>
 nešiojo <skaitytoją>, rėkdamami
 <organizacijos> jungiasi, išlaikydamos <panašumus>
 mėginsime <reikalą> įvesti <į vėžes>, nuimdami <ultimatyvinį aštrumą>
 siekia rekonstruoti supriešindamas
 reaguodami <į pokalbį>, galime juoktis, šypsotis ar piktintis
 atsidūrė <fronte>, kovodami
 gali lenktyniauti, ieškodami <būdų įveikti kitą pusę>
 kalbėjo, vadindamiesi
 dirbdamas, įgauna <bruožų>
 gyvendamas turi maitintis, rengtis, įsirengti <būstą>
 kaip galėdamas stengiasi atkreipti <dėmesį>
 teisindamasis, rašė <jog>
 naikindamas <miškus> trikdo <ciklą>
 <tuo didesnį darbą> atlieka krisdamas <vanduo>
 <gyvulus> prisitaikydamas <prie aplinkos> gyvena <pakankamą gyvenimą>
 <kokį atstumą> gali įveikti eidamas <normaliu greičiu>
 <televizija> rinkdamasi <politiko tipą>, formuoja <įvaizdį ir elgesio
 stereotipus>

i) DLKT S:

apibendrinama, <ką> galėtumėt pasakyti
 pasirodydavo <nepriekaištingai> aplošdama
 <nebūna taip, kad> ateidamas neatsineštų
 <iki> atsirasdama <globos namuose> gyvenai <su močiute>
 pasakėte atsitraukdamas
 neatsisveikindami linkime <giedro dangaus>
 <ar> bandytum <toliau> gyvent <iš pašalpos> augindama <vaiką viena>
 balsuodami pareikšim <mintį>
 <ar> neprikuriame problemų bandydami
 baigdamas <kalbą> norėčiau pasakyti, <kad...>
 vaikšto besilaukdamas
 besukdamas <vairą> nežiūrėjau
 bešnekėdama prisiminiau
 <tekstą> sugalvojom betvarkydami
 atiduotum, bijodama, kad nesugebėsi
 bumbėdama atėjo <į stotelę>

<tenais> būdama supratau, <kad...>
 cituodama nurodžiau <kaip Šukys>
 galime gyventi vartydami <albumus, ar> bendraudami, dalindamiesi
 <prisiminimais>
 <laiką> gali praleisti darydamas <kas patinka>
 <neįsivaizduoju, kad> demonstruodami <rėmimą> neitume balsuoti
 drebėdama bijojau eit
 didžiuodamasi veda <parodyti priešinį>
 sužino dirbdami
 drebėdamas važiuoji
 durdamas <sakau>
 pasirenkam <lengviausią kelią> eidami <visuomeninio teismo link>
 galėdama X-ti atsisakinėtu
 <ar> ryžtumėtes <kam>, galvodami <kad...?>
 ar gali suprasti dirbdamas X
 reagavo girdėdami
 ar laimingas gyvendamas
 grįždamos užsirovė <ant diedo>
 gali pailsėti gulėdamas
 harmonizuodami <teisės aktus> padarėme <šalį patrauklesnę>
 ieškodamas suras
 ignorudami <principus> vaizdavo <minias>
 praleisiu <laiką> įrašinėdamas
 prieš išvažiuodama pafotkinsiu
 jaučiuos <kaip pacientas> kalbėdamas
 darau <duris taip, atbula> įeidama
 įsijausdama <į vaidmenį> neatsisakyčiau <vaiko>
 <stovėk> nė nejudėdamas
 nepatirdamos <orgazmo> jaučia <pasitenkinimą>
 padarei <klaidą> keisdamas <kitus>
 pažinsi keliaudamas
 keldami <reikalavimus>, matysime <ne vien savo interesus>
 eitu <į mūšį>, neklausdami <už ką>
 <ar> ryžtumėtes <kam> nekreipdami <dėmesio į ...>
 ėjome laikydamiesi
 nesiryžtumėte gimdyti manydami
 galiu pasakyti nematydamas
 gali suplėšyt <lagaminą>, mėtydami
 miegodamas perjungia <kanalus>
 <kalbos> nemokėdamas, <nieko> nešnekėsi
 išviriau <sriubą> norėdamas atsidėkoti
 pervedė <atlyginimą> nujausdama
 atrašynėjau numesdama <bet ką, kad būtų sunkiau>
 valgydamas nepasigersi

nustatydamas galit pasakyti
 neišeinu <nieko> nepalikdamas
 pareidamas pažiūrėk <ar yra dešrelių>
 parvažiuodami grįždavom
 tarkavom pasikeisdami
 pasinaudodamas <proga> noriu padėkoti
 prieš paskelbdamas <pertrauką> noriu atsiprašyti
 turime praeiti <etapus pagreitintai > pateikdami <poziciją>
 sugeba nepažvelgdama išdėstyti
 praleisdavo <laiką> piešdami
 <buvom susitikę> prabėgdamos
 augau praleisdamas <laiką pas močiutę>
 <automobiliai> išsislapstė, pralenkdami <kuris katrą>
 <skaitėi> perversdama
 <aš dar pastabą> reaguodamas <į mūsų pokalbį>
 turime atsakyti remdamiesi <tekstu>
 rengdami <mokslininkus, atrodo, kažką> darome
 teisus sakydamas
 <dirbu tik> sėdėdamas
 siekdamas <tiesos>, praranda <viską>
 nusijuokdamas pasakoja
 padariau <darbą> sirgdama
 skaitydamas <tekstą> pasigendu <nuoseklumo>
 kalba tarpusavyje spręsdami
 statydamas <objektą jus> pakviesiu
 prieš stodamas turėjau <ketinimų>
 stovėdama privažiuoji
 <dabar> studijuodama gyvenu <su drauge>
 šaipydamasis suvokia
 šlubuodamas eini
 nesijauti <kvailai> šnekėdamas
 teisus šokdindamas X
 <šašlykai> prieš tapdami <šašlykai> miauksi
 jautei <malonumą> tyčiodamasis
 turėdamas <minutę> pažaidžiu ar žiūriu <rungtynes>
 <kaip> jautiesi vaidindamas
 gali dirbti valdydamas
 galime gyventi vartydami <foto albumus>
 turi reikaliuku prieš važiuodamas
 versdamas <albumą> papasakosiu, <kas ten buvo>
 <į laidus> žiūrėdamas sakau: <...>

j) DLKT G:

išpylęs norėjo keliauti

pakėlęs ragelį ir rinkdamas paklausė
 praleidęs <traukinį>, pasitaisydavo <kepurę>
 užmiršęs, pasileidžia
 apsvaigęs pripuolė
 pasiekė vėjas, atnešęs
 <ar tik Aukščiausiasis teisėjas>, atėmęs <Vincentą>, nebus pagrasęs <už...>
 davęs <suprasti, ko nori>, išpyškino (vengriškai)
 <atrodė, tuoj neištvers ir,> griebęs glėbin, priglaus <prie kūno>
 <... -> šnabždėjo išbarstęs
 iškirpęs nenusipiešdavo
 išrikiavęs <lauktuves ant suoliuko>, lenkė <peilį>, riekė <duoną>, pjovė
 <lašinių>
 <šuo> išvydęs <moterį> puola
 <... -> kostelėjęs paklausė
 maktelėjęs, paaiškino, <kad...>
 <miestas> mirktelėjęs <žiburiu>, pliumtelėjo ir nuskendo
 mostelėjęs, pasakė: <...>
 atsigrėžęs ir nukreipęs <žvilgsnį>, vos neparkritau
 nukreipęs žvilgsnį vos neparkritau
 nužudęs, gali pabandyti padaryti tą patį
 pagirdęs tėvą, pasilenkiau <prie jo apkamšyti>
 papusryčiavęs, atsigulčiau
 pasiūlęs, siurbtelėjo
 patykojęs žiebtels <per galvą>
 <... -> tarsteli pašiurpęs
 <žaibas> smogtų plykstelėjęs
 stovėjo, pražergęs
 skėstelėjęs atvirto
 suglamžęs išstūmė
 supykęs suraukdavo <antakius> ir pradėdavo vardinti
 susverdėjęs, pats įlipo
 grįžtu <tai> sužinojęs
 <iki šiol> tylėjęs, <dabar> praskyrė <stovinčiuosius>
 <priedengtę> užstatęs <ilgokai dar> palaikydavo
 išplėšęs <iš rankų laikraštį>, ėmė plėšyti
 įžiūrėjęs prisėdo
 išmokę susitelkti, sugebės įveikti <Dykumos gentį>
 gavę <pasiūlymą> trenkė <mokslą>
 pagriebę, nuturseno
 sukišę <nosis> šnabždėjosi
 pripildę <bokalus>, ėmėme gerti
 sujudėję, prabilę, surikę, būtime užkapoti
 sudėję <rankutes>, nenuleisdavom <akių>
 įvykdę, traukė

pralėkė <rajonus>, pasukome <į dešinę>
 paslėpė KĄ, atsisveikino
 ilgai nelaukęs krimstelėjo <pelę>
 nesulaukęs, padėjo <negyvą šikšnosparnį ant stalo>
 neapžiūrėję <drobių> pasukome <atgal>
 apsigraibęs, rado
 apsimetęs <kad nepastebėjo> pasitaisė <plaukus>
 apsisukęs išėjo
 <... -> pasipiktinęs atkirto
 užropojau <tik> atsibudęs
 susivertęs trenkia <Daumantui>
 <... -> sušukau atsisėdęs
 <... -> pasikasęs sumurkė
 <kiškis> tūno prisispaudęs
 <... -> išsigandęs lemenau
 užsirūkęs, eina
 nusipirkęs, užsimuš
 įsidrąsinęs paklausė, <iš kur...>
 pasilenkęs nutveria <žiurkiuką>
 atsisukęs išvydau <kaip...>
 <... ->atsidusau, prisiminęs
 prisiklausęs, pasikinko
 išsivyniojęs, suvalgė
 įsispyręs, išėjo
 pasidėjęs, nupiešė <rėmelį>
 pasirašęs <kratos orderį>, kalba apie <apie Bibliją ir romantizmą>
 atsidūrė, krito
 apsižiūrėję sumėtė <pėdas>
 įsitraukę į X, nepastebėjo
 sėdi susikabinę
 pasitarę <su kompiuteriais>, siūlome apmokėti <katafalką ir duobę>
 galėjo padaryti (paimti) net neatsistojęs
 atmerkusi akis žiūri
 numojusi, prisipažino esanti
 atlikusi išpažintį, aiškino
 išklausiusi, paskubėjo pasiteirauti
 čiupusi, puolė prie
 pamačiusi, pradėjo kraipyti <galvą>
 pasakiusi sutriko
 įvažiavusi <pro vartus>, išleido <vaikus>
 liko stovėti ištiesusi
 išplėtusi akis žiūri
 žiūri nustebusi
 pabuvusios apšyla

<astros> sužaliavusios dribo
subildėjusios atsivėrė <durys>
išmokusios <сударинėti horoskopus> atstatys harmoniją
įstrigusios, virpėjo <plunksnos>
neištverusi paklausiau: <...>
atsidavusi, liko <saugoti>
pasisveikinusi, pasakė <išvažiuojanti>
pasiėmusi išnešė
pasigavusi <„ iš šalies “> augina <vaiką>
susimąsčiusi graužė
nusišypsojusi, puolė <laukan>
nusiėmusios, sėdasi

k) DLKT M:

pamatęs <stovinčius>, tarė: <...>
sulaukęs, kreipėsi <prašydamas>
kentė kaltinimus, apleidęs <veiklą>
grįžo atlikęs ir paaukojęs
dirstelėjęs, pareiškė, <kad...>
gražinęs <litus bankui> atgautų <eurus>
Užtat išaukštinęs ir aprašęs aptaria
iškėlęs turi pasirinkti
išragavęs, išvyko
modifikavęs <schemą>, <ją> pritaiko
pasipriešino <osto perdavimiu>, numatęs <ostą anūkui>
nusprendęs, nuplaukė
nuvertęs <kryžių>, vadovauja <atstatymui>
<chloro atomas> pagavęs <elektroną>, užpildo <trečiąjį sluoksnį>
pakeitęs, įsikūrė
papuolęs nesugeba atsikratyti darbais
pastebėjęs, gali rekomenduoti
pavadovavęs, atsidėjo <reikalams>
perklausęs <įrašą>, randu <visa, kas svarbiausia>
ką nors praleidęs, neišsiduok
<tai> pripažinęs, neturėtų prisiimti atsakomybės <už vaiką>
iš pradžių studijavęs <anglų kalbą>, pasirinko
sumokėjęs, sulaukė <įrašą>
ryžausi, papildęs, atiduoti <viešumai>
vedęs, gavo <žemes>
įgavęs gavo galimybę išlaikyti autoritetą
ryžausi, sutvarkęs, jas atiduoti
obliuoja įspraudęs
žvilgtelėjęs mato
apibendrinę suformuluokite

pabudę džiaugiasi
 atkąsę rasdavo
 deklaravę <principą>, <iš karto> susiduriame <su samprata>
 identifikavę <komponentus>, randame <pagrindą palyginti ir galimybę atpažinti
 skirtumus>
 išlipę apžiūri
 išėję <iš mokyklos> tęsė <darbą>
 padainavę baigiam kūrinį
 palyginę <sakinį>, matom <kaip...>
 <krūvininkai> pasiekę <sandūrą> įveikia <ją>
 patyrę, suaugę nemoka mylėti
 prabudę tvirtina
 pritaikę <taisyklę>, galėtume prieiti <prie kitų elementų>
 sulaužę <sutartį>, užgrobė <sostinę>
 susirgę, <toliau> rūko
 <sąveika, akcentavimas> tapę <objektu>, įpareigoja aprėpti <kontekstą>
 <bajorai> virtę <visateisiu luomu> kūrė <santvarką>
 įrašę, galite gauti
 nepakėlęs suserga
 <eidamas pareigas, kurį laiką ir jų> netekęs, pasirašinėjo <„Lėnas“>
 nesugebėję pasiekti <standartų> nusivilia
 apsigyvenęs <bendrąbutyje> studijavo <filosofiją>
 apsilankęs pasiūlė
 <uždarumas> atsirėmęs išplėčia
 išsilaipinęs pavadino
 <apynasrį> nusimetęs <Logas>, atrodė panašus <į auglį>
 pasiklydęs <gyvenime>, nemato <tam tikrų dalykų>
 pasirodęs <Trakuose> buvo <svetingai> priimtas
 pasiėmęs <šautuvą> parodo <kaip su juo elgtis>
 susideginęs, garantuoja <palaimingą likimą>
 sudeginęs <naštą>, garantuoja <palaimingą likimą>
 susipažinęs <su centru>, pasistatydino <elektrine>
 užsinėręs, traukė <arklą>
 įsipareigojęs gali kažką reikšti <akimirkoje>
 įsitvirtinęs <Kijeve>, pastatė <stabus>
 atsikėlę ateina
 atsidėję perskaito
 išsigandę paspruko
 nusigręžę pamatome
 pasidairę pamatome
 pasirašę <sutartį> galite tikėtis <mažesnio mokesčio>
 pasitarę, pasiūlė
 susidūrę <su aplinkybėmis>, būname priversti keisti <elgesį>
 susirinkę, žiūrėdavo

įsidėję, nelaikykite
 pradėkite obliuoti tik įsitikinę
 suskaičiavusi sako: <...>
 atvažiavusi, pasakojo
 <Reformacija>, davusi <katekizmus>, skatino <švietimą>
 išleidusi <paskutinį įsakymą, Gynybos Taryba> likvidavosi
 apsvarsčiusi ir konstatavusi, nutarė atsisakyti
 nugirdusi, pranešė <apie...>
 prieš tai padiskutavusi, pateikia <nuostatą>
 parašius, tuoj pat pamini
 <buvo teigiama, kad Lietuva> pašalinusi <lenkų kariuomenę> paskelbs
 <neutralitetą>
 <odelė> prilipusi gali sukelti <uždegimą>
 sukoncentravusi <pastangas> galėjo sulėtinti <procesą>
 <Kirkė> suteikusi <nemirtingumą>, perkelė <į Palaimintųjų salas>
 užėmusi <Piktupėnus> apiplėšė <bažnyčią>
 <siela> žengusi atsiduria <tamsoje>
 atėjusios ėmė skystis
 gavusios <lėšų>, planuoja rūpintis <užimtumu>
 nustatčiusios <aukštas kainas> neteks <pirkėjų>
 <sielos> įveikusios <egocentrinį pradą> susilieja
 <iš pradžių> nesuvokusi <grėsmės>, <vėliau> susigriebė ir ėmė didinti
 <represijas>
 atsispindėjusi <nuo paviršiaus šviesa> vėl sklaidoma
 išmintingai padarė, nusipirkusi
 pasirėmusi, nutarė atidaryti universitetą
 susigundžiusi, nujojo
 įsijungusi <pasaulio ūkį> gali stiprinti <šakas>
 <teorijos>, pasiryžusios išnarplioti <nesusipratimus>, skelbia <turinio ir formos
 vienovę>

1) DLKT S

atėjęs žegnojasi
 baigęs <mokyklą> įstojau <į universitetą>
 baigęs <studijas>, manau tęsti <toliau>
 atsakęs <į tą klausimą> gauna <balus>
 <dažnai> atvažiavęs <į Palangą> važinėjuosi <su dviračiu>
 atvykęs sukuria <eilėraščius>
 atėjęs <į postą>, nor įvesti <politiką>
 tik atėjęs <į teatrą> esi meistras
 tuoj atėjęs pasuko <už ausies>
 atėjęs pradūrė <man padangas>
 baigęs <įrašą>, eisiu <mokytis>
 grįžęs, įdėjai <batariją>

grįžęs, galėtum paimti <valiutą iš banko>
 išgėręs, vairuoja dar geriau
 išlipęs <iš vandens> turi išsimaudyt
 pasižiūrėjai išlipęs
 išnaudojęs <silpnybes> tampa <griaunančiųjų jėgų> atstovu
 <jeigu> išėjęs <iš mokyklos ir> įstoja, <jis ir> pasiekia <ko nors>
 pabaigęs <mokslius> turi nuvažiuoti atlikti <praktiką>
 pabalsavęs, turbūt nemanė
 <ar> galėtumėte <ranką prie širdies> padėjęs pasakyti <kad... ?>
 pamatęs išsigando
 parėjęs <iš tarnybos>, pradėjau dirbti
 atėjo pavėlavęs
 nuėjau <į baseiną> pavėlavęs <ir neišmokau plaukt>
 <dar> pergaltvojęs, nutariau stoti <į specialybę>
 išvadas padarėt perskaitęs
 <kad> žinotum <kur per Maskvą> pervažiavęs klajot
 <pusmetis> prabėgęs parodė <kad>
 pradėjęs skaityti, būtinai pradės nuo <temos>
 pravėręs <langą> gali žiūrėti
 praėjęs tarnybą sakė: <...>
 prikišęs <karoliuką jam prie nosies> mosykuoju
 surinkęs <darbus>, skyrė <knygas tautai>
 įlipęs, braido
 <vos tik> įstojęs pasijunti <laisviau>
 grįžę <į Lietuvą> išsisklaidydavome
 pastebėję <kad...>, imamės <plevelės> nuėmimo
 atėję jo neberadome
 <tradicijos> atėję <iš ten> suviešėjo
 <jeigu> baigę <mokslius> išvažinės <į užsienį>
 <kad> gavę <diplomus>, pasakytumėte: <...>
 grįžę neturi sunkumų
 grįžę nesugeba išaiškinti
 investavę, galėjo nemokėti mokesčio
 išgirdę <kaip juos vertina>, darytų <sprendimus>
 turėsime <galimybę> pakalbėti išklaušę <pranešimą>
 žiūri, akis išvertę
 žvengia kampe nulindę
 <Dievą> matome tiktais numirę
 prastūmę įstatymą, nori supirkt
 sumodeliavę <tas lėšas> padarykim <kad>
 <daiktai>, tapę <gyvenimo dalimi>, ima naikinti <asmenį>
 įėję <į klasę>, matėm <kaip jie bendrauja>
 buriam, įdėję <adatą>
 įveikę <kliūtis>, papildė <kolektyvą>

yra kreipęsis, nelaukęs
 nepasakęs išeina
 nepavalgęs, dirbti negali
 nepralaimėjęs nežinosi, <ką reiškia laimėti>
 <prie manęs> nepripratęs, <iš manęs> kąsnio neatim
 nespėjęs pasitraukti, <okupaciją> praleido <gimtajame mieste>
 nesumokėjęs nukovė <reketininkus>
 ateini darbų neužbaigęs užbaigt
 vaikšto neplovę
 <yra galimybė, kad> <dauguma daigų> žus neprigiję
 atsisėdęs ir pakalbėjęs, pamačiau <kad...>
 atsisėdęs <čia> skundžiuosi
 pasiryžęs atkeršyti, pavėluoja
 susitikęs <gatvėj iš karto> pažintum
 <prieš keletą metų,> išsiruošęs <į Ameriką,> vyko <ne tik į svečius>
 apsimetęs, žvilst, tyst (švyst? ir tįst)
 <paskui> atsikėlęs, žiūri
 <nei> atsikėlęs, pasimokinsi <nei ką>
 sėdi atsipūtęs
 vaikštai Amerikoj atsipūtęs
 stovi išsižiojęs
 neik išsižiojęs
 žiūri išsižiojęs
 skaitydavo, pasiėmęs į ranką
 pareina prisigėręs
 išvežu <į karutį> susidėjęs
 atsineši susikrovęs
 <vėliau> pavirsta <į gulbę pasakų> prisiskaitęs
 <tik su Dainora> susipažinęs <iš kart> žinojau <apie Vungusą>
 įsidėjęs <CD> žiūri <filmą>
 atsikėlę <dešimtą valandą>, radom <vėl paruoštą stalą>
 išsikeitę <valiutą> parėjom <į kempingą>
 pasipiktinę pradeda priekaištaujt: <...>
 susitikę šnekam
 neįsigilinę į situacijas stengiasi tik pateisinti
 atėjusi pasakėte
 baigusi <studijas> norėčiau dirbti <pagal specialybę>
 patikrinusi nustatė
 iškeliauvau <į pirmą klasę> sulaukusi <septynerių>
 <jeigu> sugalvosi, užauginusi <vaikus>, įgyti <specialybę>
 pagerino <rekordą> įveikusi <atstumą>
 atėjusios žiūri
 išeinam iškėlusios <galvas>
 neiškentusi klausia: <...>

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p.: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 12 egz.